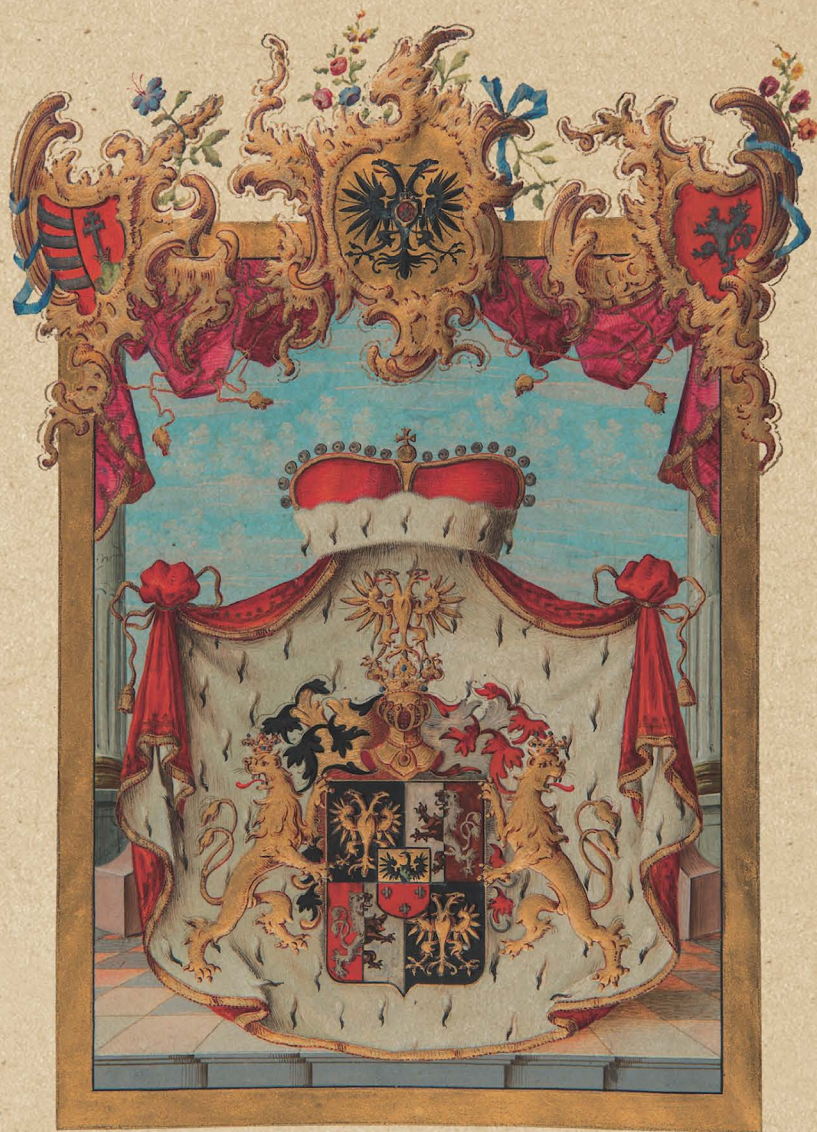

Zapomniani książęta?

Sułkowscy
w XVIII-XX wieku

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU ŚLĄSKIEGO
KATOWICE 2016

Zapomniani książęta?

Sułkowscy
w XVIII-XX wieku

NR 3577

Zapomniani książęta?

Sułkowscy
w XVIII-XX wieku

Redakcja

Dariusz Nawrot
Grzegorz Madej

Redaktor serii: Historia
Sylwester Fertacz

Recenzent
Janusz Spyra

Publikacja została współfinansowana
ze środków Muzeum Historycznego
w Bielsku-Białej

Spis treści

Wstęp	7
<i>Adam Perlakowski</i> Aleksander Józef Sułkowski – u źródeł potęgi rodu	13
<i>Jiří Brňovjak</i> Heraldika Alexandra Josefa Sułkowského Vizualizace titulárního vzestupu polského magnáta ve světle říšských a českých panovnických privilegií	29
<i>Michał Zwierzykowski</i> August Sułkowski i strategia budowy pozycji rodu Od książąt na Bielsku do senatorów Rzeczypospolitej	51
<i>Grzegorz Madej</i> Inwentaryzacja bielskiego zamku po śmierci księcia Aleksandra Józefa Sułkowskiego w 1804 roku	69
<i>Dariusz Nawrot</i> Jan Nepomucen Sułkowski w powstaniu na Nowym Śląsku w 1807 roku	89
<i>Dawid Madziar</i> Początki kariery wojskowej księcia Antoniego Pawła Sułkowskiego	113
<i>Jarosław Czuby</i> Honor czy defetyzm? Dylematy Antoniego Pawła Sułkowskiego na tle wyborów Polaków w 1813 roku	131
<i>Miha Preinfalk</i> Jožef baron Dietrich in njegove povezave z rodbino Sulkowski	143

<i>Piotr Kenig</i> Pod dwugłowym orłem. Sułkowscy w armii Habsburgów w latach 1746–1918	165
<i>Jakub Krajewski</i> Lasy książęce w Bielsku-Białej i okolicy	195
<i>Mojca Rjavec</i> Plemińska družina Sulkowski v Bresternici pri Mariboru v 20. stoletju	209
<i>Grażyna Sokół-Szołtysek</i> Przyczynki do dziejów zespołu Archiwum Książąt Sułkowskich w Bielsku w zasobach Archiwum Państwowego	225
Indeks nazwisk	237

Wstęp

Najsłynniejszym członkiem rodziny Sułkowskich, znanym nie tylko z dzieł historyków, był „oficer niespełnionych nadziei”, poległy podczas wyprawy egipskiej w Kairze, adiutant i przyjaciel Napoleona Bonaparte, Józef Sułkowski. Jego pochodzenie i droga życia po dziś dzień budzą wiele wątpliwości, a także rozgrzewają wyobraźnię¹. W jego cieniu pozostaje drugi z Sułkowskich, który zapisał się na trwale w historii Polski w XVIII wieku, faworyt Augusta III i twórca książęcej linii rodu, Aleksander Józef Sułkowski. Także on, z racji niezwyklej kariery oraz roli politycznej, był bohaterem wielu opracowań historycznych². Uwadze badaczy umknęli jednak pozostali przedstawiciele linii książęcej Sułkowskich. Nieliczni z nich, żyjący w XVIII, XIX i XX wieku, doczekali się biogramów czy wymagających dużych uzupełnień opracowań. Dotyczy to czterech synów pierwszego księcia: Augusta Kazimierza (1729–1786), Aleksandra Antoniego (1730–1786), Franciszka de Pauli (1733–1812) i Antoniego (1734–1796)³ oraz następców Antoniego, przedstawicieli młodszej, rydzynskiej linii rodu: Antoniego Pawła (1785–1836), Augusta Antoniego (1820–1882) oraz Antoniego Ryszarda (1844–1909)⁴. W 1998 r. przede wszystkim linii rydzynskiej poświęcono wystawę i konferencję pod identycznie brzmiącym

1 M. CZEPPE, A. NIEUWAŻNY, J. PAWLIKOWSKI: *Józef Sułkowski* (hasło). W: *Polski Słownik Biograficzny (PSB)*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008, s. 566–571.

2 A. PERŁAKOWSKI: *Kariera i upadek królewskiego faworyta. Aleksander Józef Sułkowski w latach 1695–1738*. Kraków 2013. Obszerny biogram Aleksandra Józefa Sułkowskiego zamieszczono również w *Polskim Słowniku Biograficznym*: A. PERŁAKOWSKI, M. ZWIERYKOWSKI: *Aleksander Józef Sułkowski* (hasło). W: *PSB*. T. 45/4..., s. 519–528.

3 D. DUKWICZ, M. ZWIERYKOWSKI: *August Sułkowski* (hasło). W: *PSB*. T. 45/4..., s. 542–553; T. CIESIELSKI: *Aleksander Antoni Sułkowski* (hasło). W: *PSB*. T. 45/4..., s. 528–531; D. DUKWICZ, M. ZWIERYKOWSKI: *Franciszek Sułkowski* (hasło). W: *PSB*. T. 45/4..., s. 556–561; D. DUKWICZ, M. ZWIERYKOWSKI: *Antoni Sułkowski* (hasło). W: *PSB*. T. 45/4..., s. 531–537.

4 M. BACZKOWSKI, A. NIEUWAŻNY: *Antoni Paweł Sułkowski* (hasło). W: *PSB*. T. 45/4..., s. 537–540; S. BOROWIAK: *August Antoni Sułkowski* (hasło). W: *PSB*. T. 45/4..., s. 553–555; S. BOROWIAK: *Antoni Ryszard Sułkowski* (hasło). W: *PSB*. T. 45/4..., s. 540–542.

tytułem *Sułkowscy. Życie i dzieło*⁵, a historię ordynacji rydzynskiej opracował w ostatnich latach Stanisław Borowiak⁶.

Stan badań nad przedstawicielami rodziny Sułkowskich ze starszej, bielskiej linii, nazywanej również śląską, założonej przez Franciszka Sułkowskiego, także nie wygląda imponująco. Rzadko byli oni obiektem zainteresowania historyków. W czasach międzywojennych wyjątkiem byli Adam Skałkowski i Jan Baumgart, którzy utrzymywali kontakt korespondencyjny z księciem Aleksandrem Ludwikiem Sułkowskim (IX książę bielski)⁷. Natomiast osobisty dostęp do archiwum zamkowego uzyskał Gustav Schlauer, który swe badania zwięźlił artykułem publikowanym na łamach niemieckojęzycznego czasopisma „Schlesische Zeitung”⁸. W okresie PRL-u nie podejmowano

5 *Sułkowscy. Życie i dzieło. Katalog wystawy, wrzesień–grudzień 1998*. Red. A. KU-
LIŃSKA, G. MICHALAK. Leszno [b.r.] 1998; *Sułkowscy. Życie i dzieło. Materiały z sesji
naukowej*. Red. Z. MOLIŃSKI. Rydzyna–Leszno 1999. Zauważyć przy tym należy, że
w dotychczasowej literaturze naukowej uwagę poświęcano głównie pierwszym dwóm
pokoleniom rodu, przy okazji badań nad wydarzeniami wojny siedmioletniej, konfederacji
barskiej, schyłku osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej czy też kwestiom wojskowości.
Zob. W. KONOPCZYŃSKI: *Polska w dobie wojny siedmioletniej*. Cz. II. 1759–1763. Kraków
i Warszawa 1911; W. KONOPCZYŃSKI: *Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej*. Kraków
1917; W. KONOPCZYŃSKI: *Konfederacja barska*. Warszawa 1991; A. MOSZCZYŃSKI: *Pamięt-
nik do historii polskiej w ostatnich latach panowania Augusta III i pierwszych Stanisława
Poniatowskiego*. Poznań 1858; F.J. SZCZĘSNY MORAWSKI: *Materyały do Konfederacji Bar-
skiej r. 1767–1768*. T. 1. Lwów 1851; W. SZCZYGIELSKI: *Konfederacja barska w Wielkopolsce
1768–1770*. Warszawa 1970; T.W. LANGE: *Szpitalnicy, joannicy, kawalerowie maltańscy*.
Drawa 1994; J. BARANOWSKI, M. LIBICKI, A. ROTTERMUND, M. STARNAWSKA: *Zakon
Maltański w Polsce*. Warszawa 2000; T. CIESIELSKI: *Armia koronna w czasach Augusta III*.
Warszawa 2009; M. MACHYNIA, Cz. SRZEDNICKI: *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga
Narodów*. T. 1. Cz. 3. Kraków 1998.

6 S. BOROWIAK: *Sprawa ordynacji rydzynskiej na tle walki o ziemię w Poznańskim
na przełomie XIX i XX wieku*. Poznań 2008.

7 Biblioteka Kórnicka Polska Akademia Nauk (BKPAN), BK 13689. Korespondencja
Adama Skałkowskiego z 1934 r. dotyczyła zawartości archiwum, w tym pamiętek rodzin-
nych. Natomiast korespondencja z Janem Baumgartem – z roku 1938 i 1940 – poruszała
kwestie uzupełnień w genealogii rodu Sułkowskich.

8 G. SCHLAUER: *Die Bielitzer Herrschaftsbesitzer. Die Fürsten Sulkowski, Herzoge von
Bielitz*. „Schlesische Zeitung” 1927, nr 18 [29], 36, 43. Artykuł z cyklu „Die Bielitzer Her-
rschaftbesitzer” – poświęcony właścicielom bielskich dóbr – obejmował lata 1752–1786,
skupiając się głównie na pierwszych dwóch właścicielach bielskiego fideikomisu: Alek-
sandrze Józefie i Auguście Sułkowskich. Innym niemieckim historykiem, który miał
uzyskać jako pierwszy dostęp do archiwum książęcego, był bielszczanin Carl Hoinkes
(1882–1960), rzekomo blisko zaprzyjaźniony z Aleksandrem Ludwikiem Sułkowskim.

prób zbadania dziejów rodu w linii bielskiej. Mimo przeciwności losu, próby nawiązania kontaktu z żyjącą w Austrii rodziną książęcą podejmował wówczas dyrektor bielskiego Muzeum Stanisław Oczko⁹. Czynił to skutecznie, dzięki czemu stał się pierwszym polskim naukowcem, który zapoznał się z prywatnym archiwum Sułkowskich w Wiedniu. Niestety nie zdążył zinwentaryzować i opisać tego zasobu. W późniejszych latach następcy dyrektora Oczki nie kontynuowali jego dzieła, nie prowadzono też badań nad historią rodu. Jedynym z bielskich Sułkowskich, który cieszył się znacznie większym zainteresowaniem badaczy ze względu na rolę, jaką odegrał w epoce napoleońskiej, był Jan Nepomucen (V książę bielski)¹⁰. Badania powinny być kontynuowane nad kolejnymi pokoleniami książęcego rodu¹¹. O stanie

Patrz: H. HEINTZE: *Carl Hoinkes* (hasło). W: *Ostschlesische Porträts. Biographisch-bibliographisches Lexikon von Österreichisch-Ostschlesien*. Hrsg. K.W. NEUMANN. T. 2 (E-H). Berlin 1996, s. 211.

9 Stanisław Oczko (1913–1983), historyk sztuki, malarz, muzealnik. Twórca bielskiego Muzeum, powstałego w 1945 r. na zamku Sułkowskich. Przez trzydzieści lat pierwszy dyrektor placówki. Inicjator powojennego kształcenia plastycznego w Bielsku. Patrz: P. OCZKO: *Sztuka to wolność wyboru, prawo do przeżycia i wzruszenia. Stanisław Oczko – historyk sztuki i malarz*. Katowice–Bielsko-Biała 2013.

10 M. VANÁČEK: *Książę bielski Jan Sułkowski w służbie Napoleona w latach 1806–1809*. „Zaranie Śląskie” 1959, z. 4; R. KINCEL: *Kłopotliwy książę Sułkowski*. Katowice 1984; T. SZUBERT: *Jan Nepomucen Sułkowski* (hasło). W: PSB. T. 45/4. ..., s. 562–566; T. SZUBERT: „Książę o zepsutym sercu”. *Jan Nepomucen Sułkowski w twierdzy Kufstein w latach 1803–1804, w świetle dokumentów z archiwów wiedeńskich*. „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2006, r. 61, z. 4; D. NAWROT: *Jan Nepomucen Sułkowski – burzliwe życie na pograniczu trzech zaborów*. W: *Pogranicza: Ludzie pogranicza*. Red. W. BRENDA, J. KIELBIK. Olsztyn 2009.

11 Wyjątkiem jest Ludwik (VI książę bielski). Zob. G. MADEJ: *Książę Ludwik Sułkowski (1814–1879), rewolucjonista, emigrant i ostatni budowniczy bielskiego zamku*. „Zeszyty Sułkowskich” 2016, nr 3. VII książę bielski, Józef Maria Sułkowski, został dotychczas przedstawiony jedynie w krótkim artykule: J. SPYRA: *Zwariowany książę Józef Maria Sułkowski*. W: *Kalendarz Beskidzki 1992*. Bielsko-Biała 1992. Uwagę badaczy zwrócił także Stanisław Sułkowski i jego synowie oraz ostatni właściciel bielskiego fideikomisu, Aleksander Ludwik Sułkowski (IX książę bielski). M. RJAVEC: *Plemiška rodbina Sułkowsky. O življenju nekaterih lano rodbine Sułkowsky od 18. stoletja do danes na ozemlju današnje Poljske, Avstrije, Slovenije, zda In Mehike*. Diplomsko delo Univerza na Primorskem Fakulteta za Humanistične Študije. Koper 2012; M. RJAVEC: *Między dumą i oportunistem: Książęta Sułkowscy z Bresternicy pod Mariborem – przyczynek do historii galezi rodziny osiadłej na terenach obecnej Słowenii*. „Zeszyty Sułkowskich” 2013, nr 2; J. POLAK: *Ostatni z Sułkowskich na Bielsku*. „Gazeta Prowincjonalna” 1989, nr 4; J. POLAK: *Ostatni z Sułkowskich na Bielsku*. W: *Kalendarz Beskidzki 1991*. Bielsko-Biała 1991; G. MADEJ: *Aleksander Ludwik Sułkowski. IX. vlastník bílského fideikomisu*. „Těšínsko” 2015, r. 58, č. 1.

wiedzy o bielskich Sułkowskich zaświadcza wydana w 2010 r. monografia Bielska-Białej¹².

Dlatego Muzeum Historyczne w Bielsku-Białej – obecny właściciel książęcej rezydencji – postanowiło w 2012 r. rozpocząć projekt badawczy, którego celem było opracowanie dziejów śląskiej linii magnackiego rodu. Nawiązano kontakt z żyjącymi przedstawicielami rodziny Sułkowskich. Przeprowadzono liczne kwerendy w archiwach polskich i europejskich. W ramach projektu, przygotowano wystawę *260. rocznica nabycia państwa bielskiego przez Aleksandra Józefa Sułkowskiego* (13 X 2012 – 28 II 2013)¹³. Na cyklicznych spotkaniach „Zaduszki dla Sułkowskich” wygłaszano prelekcje o historii rodziny. Bielskie Muzeum rozpoczęło publikować „Zeszyty Sułkowskich”. Zwieńczeniem tych działań stała się wystawa *Bielscy książęta Sułkowscy, jakich nie znacie*, prezentowana w bielskim zamku od 20 IX 2014 do 31 V 2015 r. Ilustrowało ją ponad 240 eksponatów, w dużej części nieznanych, udostępnionych przez rodzinę oraz liczne instytucje w kraju i zagranicą. Była to pierwsza w historii prezentacja dziejów bielskiej linii magnackiego rodu Sułkowskich, która w chronologicznej podróży przez epoki ukazywała meandry życia kolejnych pokoleń niezwyklej rodziny i przybliżała nieznane fakty z jej historii¹⁴. Uzupełniała i wieńczyła projekt badawczy międzynarodowa konferencja naukowa „Książęta Sułkowscy, jakich nie znacie”, zorganizowana 15 maja 2015 r. przez Muzeum Historyczne w Bielsku-Białej, we współpracy z Instytutem Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

Z przedstawionych wyżej powodów koniecznością jest opublikowanie monografii, w której, korzystając z dotychczasowego stanu badań nad historią rodu Sułkowskich i uzupełniając je o wyniki najnowszych badań naukowych, przedstawiono by burzliwe życie kolejnych pokoleń książęcej rodziny na tle dziejów Europy, począwszy od Aleksandra Józefa Sułkowskiego aż do jego potomków żyjących w czasach najnowszych. Taki też jest cel przygotowanej pracy pt. *Zapomniani książęta? Sułkowscy w XVIII–XX wieku*, poświęconej losom przedstawicieli wielu

---

12 *Bielsko-Biała. Monografia miasta*. Red. I. PANIC. T. 1–4. Bielsko-Biała 2010. W. KUHN: *Geschichte der deutschen Sprachinsel Bielitz (Schlesien)*. Würzburg 1981; G. WURBS: *Ganz am Rande Schlesiens liegt Bielitz*. Dülmen 1985. Por. P. KENIG, B. CHORĄŻY: *Zamek w Bielsku – zarys historyczny*. Bielsko-Biała 2003 i 2006.

13 Pretekstem do jej stworzenia był odkryty w Czechach dokument relacjonujący przekazanie dóbr bielskich pierwszemu z książąt Sułkowskich. Por. P. KENIG: *Relacja z przekazania księstwa bielskiego Aleksandrowi Józefowi Sułkowskiemu 1 lipca 1752 roku*. „Zeszyty Sułkowskich” 2012, nr 1.

14 Wystawie towarzyszyła publikacja pod tym samym tytułem: *Bielscy książęta Sułkowscy, jakich nie znacie*. Tekst P. KENIG, G. MADEJ. Red. I. PURZYCKA. Bielsko-Biała 2015.

linii Sułkowskich w ostatnich trzech wiekach. Otwiera ją rozdział autorstwa Adama Perłakowskiego, w którym zarysowane zostały nie tylko kolejne etapy kariery politycznej Aleksandra Józefa Sułkowskiego, ale i źródła potęgi ekonomicznej, umożliwiającej utrzymanie świetności rodu w następnych pokoleniach. Natomiast Jiří Brňovják przedstawił w swoim rozdziale studium heraldyczne dotyczące herbów i tytułów, jakie od Marii Teresy i Franciszka I otrzymał książę Aleksander Józef. W kolejnym rozdziale Michał Zwierzykowski omówił strategię budowy pozycji rodu przyjętą przez księcia Augusta Sułkowskiego oraz jego trzech braci, pozwalającą sięgnąć po najwyższe godności Rzeczypospolitej. Grzegorz Madej, po przedstawieniu na początku rozdziału postaci księcia Franciszka Sułkowskiego, zestawił ze sobą dwa inwentarze bielskiego zamku z 1786 i 1804 r., będące znaczącym uzupełnieniem dotychczasowego stanu wiedzy i pozwalające poznać zakres zmian spowodowanych przez przebudowę siedziby książęcej u schyłku XVIII wieku. Z kolei Dariusz Nawrot poświęcił rozdział wydarzeniom z życia księcia Jana Nepomucena Sułkowskiego w okresie jego największej aktywności, kiedy widział się w roli przywódcy polskiego powstania na Nowym Śląsku w 1807 r., a których finał zaważył na jego ocenie przez współczesnych i historyków. W następnym rozdziale Dawid Madziar omówił przypadające na ten sam czas początki kariery wojskowej księcia Antoniego Pawła Sułkowskiego, w 1806 i 1807 r. organizatora i pułkownika 1.(9.) pułku piechoty Wojska Polskiego, z którym, wykazując się talentem wojskowym, odbył pierwszą kampanię u boku Wielkiej Armii Napoleona. Z kolei Jarosław Czuby przywołał postać Antoniego Pawła Sułkowskiego w kontekście wyborów, jakich dokonywali Polacy w trudnych chwilach klęski nadziei związanych z Napoleonem, przedstawiając i oceniając okoliczności jego dymisji z funkcji Naczelnego Wodza w 1813 r., jaką krótko sprawował po bitwie pod Lipskiem. W swoim rozdziale Miha Preinfalk przedstawił postać Jożefa barona Dietricha i źródła jego fortuny oraz związki z rodziną Sułkowskich, a przede wszystkim szczegóły małżeństwa córki barona z księciem Ludwikiem, które pozwoliło odbudować ekonomiczną pozycję zadłużonej książęcej rodziny. W rozdziale o służbie Sułkowskich w armii Habsburgów, Piotr Kenig przedstawił kariery wojskowe kolejnych członków rodziny, od czasów księcia Aleksandra Józefa aż do końca pierwszej wojny światowej, na której frontach także odnajdujemy Sułkowskich. Natomiast Jakub Krajewski swój rozdział poświęcił gospodarce w lasach książęcych w Bielsku i okolicach od XVIII do początków XX wieku, wykazując jej istotną rolę w dochodach książęcej rodziny. W kolejnym rozdziale Mojca Rjavec opisała dzieje linii rodziny Sułkowskich związanej z Bresternicą koło Mariboru, na podstawie nowych materiałów przybliżając zapomnianych jej członków żyjących w drugiej połowie XIX i w XX wieku. Ostatni rozdział

autorstwa Grażyny Sokół przybliżył skomplikowane dzieje bezcennego dla badania historii rodu Sułkowskich archiwum książęcego, przechowywanego obecnie w Bielsku w Archiwum Państwowym, charakteryzując przy tym jego zasób aktowy zachowany do dzisiejszych czasów.

*Grzegorz Madej
Dariusz Nawrot*

Adam Perłakowski
Uniwersytet Jagielloński

Aleksander Józef Sułkowski – u źródeł potęgi rodu

Gdy 5 lutego 1738 roku Aleksander Józef Sułkowski, saski minister gabinetowy, otrzymał wręczoną mu przez generałów Wolfa Heinricha grafa von Baudissina i Ulryka Friedricha Woldemara von Löwendahla, a podpisaną przez Augusta III Wettyna dymisję z wszystkich dzierzonych dotychczas stanowisk państwowych wraz z nakazem natychmiastowego opuszczenia Drezna, wiadomo było, że przed Sułkowskim otwiera się nowy etap w życiu. Od tej chwili miał się stać osobą prywatną, bez jakiegokolwiek wpływu na politykę Elektoratu Saksonii, odsuniętą od życia dworu i rodziny monarszej. Jednocześnie był to moment pewnego rodzaju egzaminu dla A.J. Sułkowskiego. Dopiero teraz miało się okazać, czy kilkanaście lat spędzonych przy boku królewicza, a od 1734 roku króla Polski Augusta III umiejętnie wykorzystał dla zbudowania prestiżu i potęgi swojego rodu. Wszak dymisja i wyjazd z Drezna mogły co prawda oznaczać życie w zapomnieniu, ale czy również w nędzy? Czy dymisja równała się nie tylko usunięciu z urzędu, ale również pozbawieniu wszystkich majątków, odcięciu źródeł utrzymania i całkowitej katastrofie rodziny Sułkowskich?

Nie wiemy, czy tego typu pytania zaprzętały głowę, byłego już, ministra w ciężkich dniach lutego 1738 roku. Z zachowanych źródeł wynika bowiem, że większą wagę przykładał on raczej do poznania motywów decyzji Augusta III czy też wpływu osób trzecich (Heinricha von Brühla) na wolę władcy niż do możliwych, finansowych konsekwencji dymisji. Co prawda motywów króla ani też wszystkich okoliczności odwołania A.J. Sułkowskiego z dworu nie jesteśmy w stanie rozeznaczyć na obecnym etapie badań w sposób jednoznaczny i nie budzący wątpliwości¹, a pojawiające się co rusz nowe ustalenia nadal pozostawiają kwestię dymisji Sułkowskiego otwartą².

---

1 Szerzej o tych wydarzeniach piszę w: A. PERŁAKOWSKI: *Kariera i upadek królewskiego faworyta. Aleksander Józef Sułkowski w latach 1695–1738*. Kraków 2013, s. 211–247.

2 Zob. J. DYGDAŁA: *Zmienne losy faworyta Wettynów. Rec.: Adam Perłakowski: Kariera i upadek królewskiego faworyta. Aleksander Józef Sułkowski w latach 1695–1738, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagiellonica”, Kraków 2013, 327 s. „Wiek Oświecenia” 2014, t. 30,*

Faktem jest jednak bezspornym, że Aleksander Józef Sułkowski zapoczątkował świetną karierę swojego rodu, który w XVIII i XIX w. obecny był na kartach historii nie tylko Rzeczypospolitej polsko-litewskiej, ale też innych państw: Francji czy też Austrii. A przecież sam pochodził z rodziny, którą można określić mianem średniej szlachty. Fakt, iż ojciec Stanisław Sułkowski był starostą krzeszowickim, a następnie burgrabią krakowskim, w żadnym stopniu nie upoważniał do snucia przypuszczeń o tak błyskotliwej karierze syna, urodzonego w marcu 1695 roku³. Przy okazji kwestii narodzin Aleksandra Józefa trzeba też jasno i dobitnie stwierdzić, że nie ma żadnej podstawy, aby przypuszczać, że w poczęciu Sułkowskiego miał udział August II, wówczas jeszcze Fryderyk August I, elektor Saksonii (od 1694 r.). Teza ta powtarzana od czasów Szymona Askenazego, powielana następnie przez Ryszarda Kincela, Marię Dernałowicz, nadal jest obecna i wtłaczana w głowy w tzw. przestrzeni publicznej⁴. Na dobrą sprawę można byłoby poświęcić odrębny artykuł na temat obecności i żywotności tego typu niepotwierdzonych teorii w powszechnym odbiorze. Nie tylko bowiem jedna z popularnych encyklopedii internetowych, stanowiących obecnie dla wielu „jedynie i najbardziej słuszne” źródło wiedzy, powielala dość długo takie „sensacyjki”⁵, ale też i przypadkowi autorzy blogów⁶, historycy-amatorzy „z bożej łaski”⁷, portale niektórych miejscowości⁸ wraz z ich planami zagospodarowania

s. 211–219. J. Dygdała powołuje się na list metrykanta koronnego Andrzeja Cichockiego do hetmana polnego litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeński” z 8 III 1738 r., w którym Cichocki donosił o bardzo zuchwałym zachowaniu Sułkowskiego w stosunku do Augusta III. Relację tę Cichocki miał uzyskać od Moritza Friedricha von Milikau’a, pułkownika w armii saskiej. A.J. Sułkowski miał sam się przyznać do tego Milikau’owi, twierdząc, że na pouczenie monarchy, aby swoimi uwagami nie „przywodził go do cholery i niezdrovia”, Sułkowski buńczucznie miał odpowiedzieć władcy stwierdzeniem, że przecież może go oddalić z dworu, co też August III uczynił, tamże, s. 217. Wspomniany list, zob. Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Archiwum Radziwiłłów (AR), dział V (dz. V), 2250/III, A. Cichocki do M.K. Radziwiłła z Warszawy 8 III 1738, s. 29–30.

3 O problemach z ustaleniem dokładnej daty dziennej narodzin A.J. Sułkowskiego zob. A. PERŁAKOWSKI: *Kariera i upadek...*, s. 27.

4 Ibidem, s. 27–28.

5 https://pl.wikipedia.org/wiki/Aleksander_Józef_Sułkowski [2012-04-19].

6 <http://www.okiemjadwigi.pl/tag/aleksander-antoni-sulkowski-brat-augusta/> [2015-08-28].

7 <http://genealogia.grocholski.pl/gd/osoba.php?id=003116>, [2015-08-28]; <http://www.poczet.com/naturalni.htm> [2015-08-28]; <http://historiapolski.eu/aleksander-jozef-sulkowski-t3250.html> [2015-08-28].

8 <http://www.bukowiec-gorny.pl/historia/114-kalendarium-wazniejszych-wydarzen-bukowieckich.html> [2015-08-28].

przestrzennego⁹, fundacje¹⁰, organizacje religijne¹¹, niestety także instytucje, które z założenia winne być wiarygodne i podawać odbiorcom sprawdzone informacje, np. Polskie Radio¹². Nie o kwestię rodziców A.J. Sułkowskiego wszakże chodzi, bo to, że byli nimi wspomniany Stanisław Sułkowski i Elżbieta z Wągrówskich, *primo voto* Szalewska, nie budzi żadnych wątpliwości. Zaczynają się one jednak przy próbach dokładnego określenia momentu, który dla historyka jest sprawą kluczową, a związany jest z pozyskaniem przez A.J. Sułkowskiego przyjaźni młodego królewicza Fryderyka Augusta II, co skutkowało błyskawiczną karierą w środowisku dworskim w Dreźnie oraz, co dla naszych rozważań ma szczególne znaczenie, stworzeniem mocnych podwalin dla świetności swojego rodu. Prawdopodobnie (słowo to w tym przypadku jest jak najbardziej adekwatne) takim momentem była wspólna podróż następcy tronu i towarzyszącego mu A.J. Sułkowskiego na zachód Europy w latach 1711–1719. Być może właśnie te lata były decydujące dla dalszych losów Sułkowskiego, który zyskał przyjaźń następcy tronu, która przetrwała kilkadziesiąt lat, aż do niespodziewanego finału w 1738 roku. Być może inne względy zaważyły też na takim, a nie innym stosunku Fryderyka Augusta II do Sułkowskiego, ale jak na razie ze względu na brak źródeł, niewiele o tym okresie możemy powiedzieć, podobnie jak i o przyczynach pojawienia się A.J. Sułkowskiego w Dreźnie na dworze wettyńskim. Co spowodowało, że znalazł się on w gronie paziów saskich? Przecież nie była to powszechna droga kariery dla młodych polskich szlachciców, którzy nie wywodzili się z warstwy magnackiej. A może to właśnie fakt, że Sułkowscy zaliczali się do tzw. średniej szlachty, ułatwił ich potomkowi szybki awans i błyskotliwą karierę w Dreźnie? Podzielanie upodobania do jednej z najbardziej umiłowanych przez królewicza, a następnie króla polskiego rozrywek, mianowicie polowań, jest chyba zbyt wątlym powodem, który uzasadniałby tak olbrzymie zaufanie i przyjaźń królewską. Co prawda, pełniąc od 1726 roku funkcję komendanta i łowczego saskiego na zamku Wermsdorf niedaleko Hubertusburga, Sułkowski organizował łowy i przyjęcia dla rodziny królewskiej, które z czasem zaczęły się przekształcać w wielkie wydarzenia o charakterze towarzyskim, ale nie może

---

9 http://www.prawomiejskowe.pl/FILE_REPOSITORY/19328/LegalActs/166107/Zalaczniki.pdf [2015-08-28].

10 http://www.quomodo.org.pl/dane/biuletyn/APERTUS/201209_APERTUS_Palac_w_Baranowie.pdf [2015-08-28].

11 <http://www.ptew.org.pl/page/14/> [2015-08-28].

12 <http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/960893,Jozef-Sulkowski-blyskotliwy-inteligentny-przystojny-waleczny> [2015-08-28].

być to jedynym wytłumaczeniem zagadki stosunku monarchy do swojego faworyta¹³. O tym, że Sułkowski ma ogromny wpływ na następcę tronu wiedzieli nie tylko dworzanie, ale również obserwatorzy zewnętrzni, podkreślający, że po śmierci Augusta II stanie się on najważniejszym, po monarsze, człowiekiem w państwie¹⁴. W kwestii przyczyn takiego stanu rzeczy poruszamy się jednak na razie wyłącznie w sferze domysłów.

Kariera Aleksandra Józefa Sułkowskiego nabrała rozpędu właśnie po śmierci Augusta II Wettyna w 1733 roku i włączeniu się jego syna do walki o tron polski. Droga kolejnych awansów w hierarchii dworskiej Saksonii, włącznie z uzyskaniem tytułu rzeczywistego ministra gabinetowego, jest dobrze znana, podobnie jak kolejne zaszczyty, które spotkały Sułkowskiego ze strony elektora¹⁵. Rok 1733 jest decydujący dla dalszych wypadków, gdyż bez tej wyraźnej cezury, jaką był zgon Augusta II nie byłoby Sułkowskiego takiego, jakim go znamy z kart historii.

Z punktu widzenia korzyści dla kolejnych pokoleń rodziny Sułkowskich należałoby zwrócić uwagę na kilka czynników. Pierwszym z nich był fakt pełnienia przez Aleksandra Józefa urzędów, zarówno ministerialnych w Saksonii, a także dworskich w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej, m.in. urząd łowczego nadwornego litewskiego, uzyskany jeszcze za życia Augusta II 12 VI 1729 roku¹⁶. Wykorzystując fakt sprawowania tych godności, A.J. Sułkowski stał się promotorem kilku karier urzędniczych ludzi związanych z najświetniejszymi rodami magnackimi w Wielkim Księstwie Litewskim (kanclerzem litewskim Janem Fryderykiem Sapiehą, marszałkiem wielkim litewskim Pawłem Karolem Sanguszką, starostą mereckim Antonim Kazimierzem Sapiehą, hetmanem wielkim litewskim Michałem Serwacym Wiśniowieckim, pisarzem wielkim litewskim Michałem Józefem Massalskim), w Koronie (ludzie z obozu wojewody ruskiego Augusta Aleksandra Czartoryskiego, kanclerza wielkiego koronnego Andrzeja Stanisława Załuskiego, podkanclerzego koronnego Jana Małachowskiego) czy wreszcie Saksonii (Josepha Antona Gabaleona Wackerbartha-Salmoura). Jeden z najbliższych przyjaciół Sułkowskiego, Jan Ansgary Czapski, *de facto* wszystkie godności, jakie uzyskał w latach 1733–1736 dla siebie, a także dla swojej rodziny

---

13 A. PERŁAKOWSKI: *Kariera i upadek...*, s. 205–209.

14 Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, Karsten Schwarz 17640, Maximilian Emanuel von Perusa rezydent bawarski w Dreźnie do Antona Klemensa Törringa z Drezna 18 VII 1732, [bez paginacji].

15 Ibidem, s. 52–60.

16 *Urzednicy centralni Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*. Oprac. H. LULEWICZ i A. RACHUBA. Kórnik 1994, s. 70; *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*. Red. A. GAŚSIOROWSKI. T. 11.

(Franciszek Czapski, Piotr Jan Czapski, Ignacy Czapski) oraz ludzi ze swojego kręgu politycznego (Jakub Florian Narzymski) zawdzięczał ministrowi. Podobnie rzecz się miała z pośrednictwem w nominowaniu do Orderu Orła Białego. Wiemy, że zabiegi Sułkowskiego spowodowały, że otrzymali go Maciej Mycielski, kasztelan kaliski, oraz Michał Jan Zienkowicz, biskup wileński¹⁷. W wielu przypadkach A.J. Sułkowski interweniował na dworze w sprawie nadań dóbr (królewskich) dla konkretnych osób. Już w czasie dalszych badań nad postacią Aleksandra Józefa Sułkowskiego natrafiłem na kilka listów, które obrazują starania ministra o wakujące urzędy oraz królewskiej dla Ferdynanda Fabiana Platera, łowczego wielkiego litewskiego w latach 1735–1739¹⁸. Sądzę, że jest to doskonała okazja, aby tylko na tym jednym przykładzie przedstawić działalność i wpływ faworyta królewskiego.

Ferdynand F. Plater zainteresowany był kilkoma urzędami ziemskimi w Wielkim Księstwie Litewskim. Wiemy, że na przełomie lat 1735–1736 zamierzał niejako „zarezerwować” sobie urząd starosty wiłkomirskiego na wypadek śmierci Benedykta Tyzenhauza, który w 1730 r. otrzymał tę godność w wyniku cesji Jana Michała Berlicza Strutyńskiego¹⁹. Plater jednak starostwa tego nie otrzymał, gdyż Tyzenhauz dzierżył je aż do śmierci w 1764 r. Niemniej jednak Sułkowski wyraźnie zapewnił Platera, iż „pewnie go reprezentować nie omieszkam JKM PNM”²⁰. Z kolei Plater rewanżował się nadsyłaniem Sułkowskiemu informacji o sytuacji politycznej na Litwie, szczególnie o przebiegu sejmików gromnicznych w powiecie wiłkomirskim²¹. W grudniu 1737 r., a więc w miesiąc po śmierci dotychczasowego wojewody inflanckiego, Jana Ludwika Platera (zm. 24 XI 1736 r.), A.J. Sułkowski bardzo mocno zaangażował się w uzyskanie tego urzędu senatorskiego dla Ferdynanda F. Platera. Niestety, konkurencja była zbyt silna i wojewodą został jeden z najbliższych stronników saskich – Franciszek Jakub Szembek²². Również w grudniu tego samego roku po raz pierwszy pojawiają się na kartach korespondencji informacje o staraniach Sułkowskiego,

---

17 Szerzej na ten temat piszę: A. PERŁAKOWSKI: *Kariera i upadek...*, s. 173–187.

18 Zob. biogram Platera: A. LINK-LENCZOWSKI: *Plater Ferdynand Fabian h. własnego (1678?–1739)*. W: *Polski Słownik Biograficzny (PSB)*. T. 26. Kraków–Wrocław 1981, s. 654.

19 *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*. T. 1. *Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*. Red. A. RACHUBA. Oprac. H. LULEWICZ, A. RACHUBA, P.P. ROMANIUK. Współpraca U. JEMIALIANCZUK i A. MACUK. Warszawa 2004, s. 496.

20 AGAD, Archiwum Platerów z Antuzowa (APT), 217, Sułkowski do Platera z Warszawy 4 I 1736, s. 363.

21 Ibidem, Sułkowski do Platera z Warszawy 6 III 1736, s. 366.

22 A. PERŁAKOWSKI: *Kariera i upadek...*, s. 182.

aby wyjednać u Augusta III przywilej dla Platera na królewsczyznę Strubiszki w powiecie wiłkomirskim. Równocześnie Ferdynand F. Plater prosił ministra, aby wyjednać u króla konsens na starostwo dyneburskie w Inflantach, które Jan Ludwik Plater scedował jeszcze w listopadzie 1735 r. na Konstantego Ludwika Platera, wojskiego inflanckiego²³. Sułkowski obiecał uczynić wszystko, co w jego mocy a najbardziej, „aby na toż starostwo żadne inne nie wychodziły z kancelaryji ekspedycyje, in praedictum possidentis pleno iura”²⁴. Sugerował też, aby Plater na własną rękę starał się zjednać sobie obu podskarbich litewskich: Jana Michała Dowojnę Sołłohuba i Józefa Franciszka Sapiehę, „od których takowe ekspedycyje wychodzą”²⁵. Ostatecznie, dokonując bilansu prośb Ferdynanda Fabiana Platera i starań Aleksandra Józefa Sułowskiego, stwierdzić należy, że co prawda województwo inflanckie przypadło na rzecz Franciszka Jakuba Szembeka, ale zarówno starostwo dyneburskie, jak i Strubiszki znalazły się w ręku Platerów. W przypadku Strubiszek Sułkowski przezornie „trzymał rękę na pulsie”, a przywileje na nią przekazał podkanclerzemu koronnemu Janowi Małachowskiemu: „Przysłane papiery na wakujące królewsczyzny odebrałem w liście WMM Pana pod datą 1 praesentis. A lubo tu JKM PNM żadnych papierów nie podpisuje za granicą, jednak oddałem one in manus JW JMP podkanclerzego koronnego, MWM Pana przy rekomendacyji mojej partykularnej, gdyż Jemu ex munere ministerii incumbit podawać do podpisu, a nie mnie”²⁶. Ostatecznie w kwietniu 1737 r. Ferdynand Fabian Plater odebrał oczekiwany przywilej na Strubiszki²⁷.

Śledząc ten pojedynczy przypadek można zauważyć, że takie praktyki nie były wówczas niczym nadzwyczajnym. Sułkowski zabiegł o te traktował jako swego rodzaju „inwestycję na przyszłość”. Był to z pewnością jeden ze sposobów zapewnienia własnej rodzinie fundamentów jej potęgi. Co prawda nie przynosiły one natychmiastowej korzyści, ale można było się spodziewać, że osoby, które wymiennie skorzystały na pomocy i pośrednictwie ministra, będą czuły się zobowiązane do wdzięczności, co zresztą sugerowały ich zapewnienia o odwzajemnieniu przysług przy najbliższej nadarzającej się okazji. Te zapewnienia nie

---

23 AGAD, APT, 217, Sułkowski do Platera z Drezna 20 XII 1736, s. 369–370; *Urzędnicy, inflanccy XVI–XVIII wieku. Spisy*. Oprac. K. MIKULSKI i A. RACHUBA. Kórnik 1994, s. 116, *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*. Red. A. GAŚSIOROWSKI. T. 9.

24 AGAD, APT, 217, Sułkowski do Platera z Drezna 20 XII 1736, s. 369.

25 Ibidem, Sułkowski do Platera z Drezna 12 II 1737, s. 373.

26 Ibidem, Sułkowski do Platera z Drezna 26 III 1737, s. 379.

27 Biblioteka XX Czartoryskich w Krakowie (B. Czart.), rękopisy Muzeum Narodowego w Krakowie (MNK) 751, Sułkowski do Jana Fryderyka Sapiehy, kanclerza wielkiego litewskiego z Drezna 2 IV 1737, s. 575.

były przez Sułkowskiego traktowane jako jedynie czcza obietnica, a z punktu widzenia interesów rodziny mogło mieć to ogromne znaczenie, na przykład dla dzieci Sułkowskiego, które przecież kiedyś musiały rozpocząć samodzielne życie i tego typu przyjaźnie mogły być dla nich wielce pomocne. O ile sam A.J. Sułkowski po dymisji z nich nie skorzystał, gdyż okazywanie mu bliższej przyjaźni po 1738 r. nie było mile widziane w kręgach dworskich, o tyle ta swoista infamia nie dotknęła na szczęście jego następców.

Jednak daleko ważniejszym fundamentem, na którym A.J. Sułkowski oparł potęgę swojego rodu były finanse. Dymisja pozbawiła go wszystkich urzędów, ale nie pozbawiła pieniędzy. Zarówno przed 1738 rokiem, jak i po tej dacie na ich brak Sułkowski nie mógł narzekać. „Transakcją życia” nazwać możemy z pewnością przejście dóbr po Stanisławie Leszczyńskim i, co ważne, a czasem pomijane przez historyków, po jego żonie Katarzynie z Opalińskich. Umożliwiło to Sułkowskiemu zdobycie jednej z dominujących pozycji majątkowych w Wielkopolsce. Zainteresowanie dobrami ziemskimi należącymi do Leszczyńskiego minister wykazywał już w 1735 r., a starania swoje zintensyfikował tuż przed sejmem pacyfikacyjnym w 1736 r. Sejm ten powołał komisję senatorsko-poselską, której zadaniem było podjęcie decyzji co do dalszych losów majątków po [byłym] królu. Sułkowski, wykorzystując przychyłność Augusta III, sam udał się do Leszna, gdzie obradowała komisja i w pewnym stopniu wymusił na niej takie, a nie inne rozwiązanie, czyli objęcie przez faworyta królewskiego dóbr leszczyńsko-rydzyskich. Uroczysta intromisja zakupionych majątków, których wierzyciele zostali przez ministra spłaceni, nastąpiła latem 1737 r., choć sam dokument potwierdzający prawa do Leszna i okolicznych dóbr Sułkowski otrzymał dopiero 10 III 1738 r., a więc ponad miesiąc po swojej dymisji²⁸. Całość należności, płatnej w ratach, Sułkowski uregulował pod koniec października tego roku²⁹. Oczywiście zasadnym pozostaje pytanie, skąd A.J. Sułkowski dysponował środkami finansowymi, które umożliwiłyby mu zakup tak olbrzymich majątków o wartości (z długami) ponad 7 mln złp? Wiemy, że ponad 5,2 mln złp otrzymał on od Augusta III w maju 1738 r.³⁰. Pozostało jeszcze do uregulowania prawie 2 mln sum dłużnych. Aby wyjaśnić ten problem, konieczne jest przede wszystkim prześledzenie działalności Sułkowskiego na innych obszarach

---

28 Szerzej na ten temat, A. PERŁAKOWSKI: *Kariera i upadek...*, s. 194–199.

29 A. PIWOŃ: *Sułkowscy dziedzicami Leszna*. W: *Sułkowscy. Życie i dzieło. Materiały z sesji naukowej „Sułkowscy – życie i dzieło”*, Zamek w Rydzynie, 23–26 września 1998. Red. Z. MOLIŃSKI. Rydzyna–Leszno 1999, s. 31.

30 M. ZWIERZYKOWSKI: *Z badań nad gospodarczymi podstawami mecenatu Aleksandra Józefa Sułkowskiego*. W: *Ibidem*, s. 46.

związanych z władzą w Saksonii. Minister pełnił w strukturze władzy elektoratu rozmaite funkcje, które dawały mu szerokie możliwości zwiększenia swoich zasobów pieniężnych, np. jako wiceprezydent Generalnego Urzędu Akcyzy. Miał tym samym wgląd i kontrolę nad gotówką przeznaczoną jako żołd dla wojska. Wraz z Heinrichem von Brühlem realizowali wypłaty z tzw. elektorskiej kasy podróźnej („Reise-Camer-Casse”). Minister otrzymywał też wielokrotnie pokaźne sumy od samego króla, które teoretycznie będąc pożyczkami, *de facto* stawały się darowiznami. Dysponował prawami do dochodów z księstw, których władcy zmarli bezpotomnie (Heinrich von Spremberg Sachsen-Merseburg) lub też ekwiwalentami pieniężnymi za przejście niektórych dóbr przez elektora. W 1737 r. za przejście zamku w Dorrefelden niedaleko Frankfurtu nad Menem obaj ministrowie „skasowali” łącznie sumę 40 tys. talarów. W tym samym roku skarbiec elektorski przejął majątki radcy biskupa Naumburg-Zeitz o. Johanna Franza Borna za 50 tys. talarów. Król jednak, chcąc odkupić te posiadłości ziemskie i nie mając jednorazowo tak dużej sumy, zdecydował się wypłacić ją A.J. Sułkowskiemu i Brühlowi w dwóch ratach. Każda z nich wynosiła 30 tys. talarów, więc obaj ministrowie „na czysto” zarobili na tej transakcji po 5 tys. talarów. Pomijam już fakt, że Sułkowski otrzymywał od Augusta III nawet coś w rodzaju deputatu żywnościowego, gdyż od 1736 r. co roku mógł zaopatrywać się w stawach królewskich w 10 cetnarów różnego rodzaju ryb³¹.

Gdyby ktoś jeszcze miał wątpliwości co do faktu, że Aleksander Józef Sułkowski należał do bardzo majątnych ludzi, którzy dorobili się na „służbie państwowej”, to warto przytoczyć jeszcze jeden przykład, jakim było zawarcie kontraktu na dzierżawę salin bocheńskich, wielickich i samborskich w 1736 r. przez Sułkowskiego, Brühla i podskarbiego nadwornego Jana Kantego Moszyńskiego³². Dzierżawa żup solnych w rzeczywistości osiemnastowiecznej (i nie tylko) Polski była dla kontrahentów żyłą złota. W zasadzie zarówno dla zwykłego szlachcica i dla przedstawiciela elity (magnaterii), trudno wskazać na bardziej dochodową wówczas transakcję.

Ogromnie ważnym elementem ze względu na prestiż rodu Sułkowskich, który składa się na całość obrazu roli i znaczenia ministra było posiadanie przez niego dużej liczby nieruchomości w Dreźnie oraz w Warszawie. Sposób nabycia i dalsze losy poszczególnych budowli są dobrze znane, więc z obowiązku

---

31 A. PERŁAKOWSKI: *Kariera i upadek...*, s. 199–203.

32 Szerzej o tej sprawie, zapisach kontraktu i ich realizacji piszę w innym miejscu: zob. A. PERŁAKOWSKI: *Trzech ministrów, żupy i...lut szczęścia. Kontrakt dzierżawny salin królewskich w 1736 roku*. „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”. T. 25, (2)/2013, s. 117–142.

kronikarskiego warto przypomnieć, że w rękach Sułkowskiego drogą kupna lub darowizny królewskiej znalazły się miejscowości w Saksonii (Gorbitz pod Dreznem, Nieschwitz w Górnych Łużycach) oraz pałac pod Dreznem (Übigau – obecnie w granicach miasta wraz z wsią należącą wcześniej do kapituły miśnieńskiej). W stolicy Saksonii Sułkowski był również właścicielem trzech domów położonych na tzw. „Moritz Gasse” („Schönbergische, Carlowische und Langische Häuser”) i pałacu, którego właścicielami byli wcześniej Jakub Henryk Flemming oraz August Christoph von Wackerbarth. Budowla zajmowała posesję w Zaułku Pirneńskim (obecnie Muzeum Miejskie w Dreźnie). W 1736 r. Sułkowski wraz z Brühlem otrzymali prawo do użytkowania domu i dochodów z browaru (propinacji) na przedmieściu Drezna w Neustadt. Na dwa miesiące przed dymisją w 1738 r. stan posiadania faworyta królewskiego zwiększył się o kolejne miejscowości: Gesnitz, Buschwitz, Holschę, Zeschę, Bord i Doberschütz. Oczywiście te nadania nie czyniły z Sułkowskiego szczególnie bogatego właściciela ziemskiego w Saksonii³³. Trzeba jednak pamiętać, że zakup lub też nabywanie nieruchomości odbyło się w bardzo krótkim okresie 3–4 lat i ten fakt właśnie był najbardziej jaskrawym przykładem szczególnego traktowania ministra przez monarchę. Naturalnie wszystkie te nieruchomości były zwolnione z podatków oraz świadczeń na rzecz wojska.

Po dymisji w 1738 r. Sułkowski musiał zwrócić nieruchomości, które otrzymał od Augusta III. Nie znaczy to jednak, że nie otrzymał żadnej rekompensaty. Monarcha wyznaczył mu dożywotnią pensję w wysokości 6 tys. talarów³⁴, a co więcej władca, mimo głębokiej urazy, nigdy nie odmówił podpisania jakiegokolwiek przywileju dla Sułkowskiego³⁵.

Zupełnie odrębnie należy potraktować los dóbr i urzędów, które Aleksander Józef Sułkowski posiadał w Rzeczypospolitej. Po wyjeździe z Drezna w 1738 r. nie musiał się ich pozbywać, w przeciwieństwie do majątków saskich. Po dość długich i bezowocnych próbach powrotu na dwór, Sułkowski sprzedał w 1746 r. rezydencję w Übigau³⁶. Natomiast w samej Warszawie w rękach faworyta królewskiego znalazł się Pałac Kazimierzowski na skarpie wiślanej (od 1735 r.). Sułkowski narzekał co prawda, że stan budynku jest fatalny i przypomina „starą rudę”, ale szybko na terenie nieruchomości wzniósł dwa, strategiczne z punktu widzenia funkcjonowania

---

33 A. PERŁAKOWSKI: *Kariera i upadek...*, s. 187–192.

34 AGAD, AR, dz. XXXIV, 141, gazeta pisana „Z Drezna 8 II 1738”, s. 1.

35 Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (B. PTPN) 1547, Jan Ansgary Czapski do Sułkowskiego z Drezna 27 V 1738, s. 39–40.

36 A. PERŁAKOWSKI, M. ZWIERZYKOWSKI: *Sułkowski Aleksander Józef h. Sulima (1695–1762)*. W: *PSB*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008, s. 523.

pałacu, obiekty: browar oraz cegielnię³⁷. Przebudowy tej budowli dokonali w latach 1737–1739 architekt Karl Friedrich Pöppelmann i rzeźbiarz Johann Georg Plersch. Zarówno bryła zamku, która uległa przebudowie w duchu francusko-saskiej mianery podobnej do tej zastosowanej w Pałacu Saskim, jak i bardzo bogata dekoracja rzeźbiarska stanowiły wspaniałą przykłąd realizacji nowego typu budowli w oparciu o umiejętność i doświadczenia saskich twórców³⁸.

Nadania, jakie otrzymywał Sułkowski jeszcze za życia Augusta II stały się podstawą późniejszej ekonomicznej potęgi rodu związanego z ordynacją leszczyńsko-rydzynską. Pierwszy z Wettynów na polskim tronie przekazał Sułkowskiemu w 1720 r. miejscowość Szklary w województwie krakowskim, starostwa bolimowskie (województwo rawskie), piaseczyńskie wraz z dzierżawą chylicką i jeziernicką (ziemia czerska w województwie mazowieckim), wreszcie w 1726 r. sokolnickie (ziemia wieluńska w województwie sieradzkim). W tym samym roku A.J. Sułkowski otrzymał od Augusta II przywilej na lokowanie miasteczka Frydrychsztat w starostwie sokolnickim. Samo starostwo obejmowało 7 wsi i 3 folwarki (m. in. Czastary), lecz lokacja miejska nie była zbyt udanym przedsięwzięciem³⁹, mimo licznych inicjatyw budowlanych w samym miasteczku, m.in. drewniany pałac z ogrodem włoskim, ratusz i drewniany kościół. Te wszystkie nadania powodowały, że z tenut na terenie Korony dochód Sułkowskiego wynosił ok. 23 tys. złp i to w pierwszych latach ich posiadania⁴⁰. Stopniowo obszar majątków Aleksandra Józefa Sułkowskiego powiększał się. Po opuszczeniu przez niego Saksonii możemy zauważyć zintensyfikowanie działań mających na celu koncentrację dóbr, przede wszystkim w Wielkopolsce. W 1743 r. Sułkowski zakupił klucz majątków Krajenka od Marcina Działyńskiego, starosty nakielskiego, a cztery lata później nabył Gronówko, Nową Wieś i Nowy Folwark. W swoich majątkach zapoczątkował proces odbudowy ze zniszczeń,

---

37 W. HENTSCHEL: *Die sächsische Baukunst des 18. Jahrhunderts in Polen*. Bd. 1. Berlin 1967, s. 412.

38 J. SITO: *Wielkie warsztaty rzeźbiarskie Warszawy doby saskiej. Modele kariery – formacja artystyczna – organizacja produkcji*. Warszawa 2013, s. 264. J. Sito błędnie podaje właściciela pałacu. Był nim Aleksander Józef Sułkowski, a nie August Kazimierz Sułkowski.

39 J. GOLDBERG: *Frydrychsztat-Sokolniki. Problemy osiemnastowiecznego miasteczka w ziemi Wieluńskiej*. „Studia i Materiały do dziejów Wielopolski i Pomorza”. T. 5, z. 1, 1959, s. 75–115; L. KAJZER: *Pałac w Sokolnikach w świetle nowszych badań*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archeologica”. T. 7, 1985, s. 176–177.

40 T. ZIELIŃSKA: *Magnateria polska epoki saskiej. Funkcje urzędów i królewskich w procesie przeobrażeń warstwy społecznej*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 136–137.

sprowadzał nowych osadników (m.in. ze Szwabii)⁴¹. Leszno i Rydzyna stały się centrami administracyjnymi majątków wielkopolskich Aleksandra Józefa Sułkowskiego. Oblicza się, że jego podpis widnieje na 119 dokumentach dotyczących organizacji wewnętrznej oraz regulacji miast w kluczu Leszna i Rydzyny⁴². Zdaniem Doroty Mazek, dobra należące do A.J. Sułkowskiego były scentralizowane i zbiurokratyzowane, a sam właściciel starał się zunifikować rozwiązania prawne, m.in. stosując okólniki zawierające doraźne zarządzenia adresowane do wszystkich miast, a także zapożyczenia aktów normatywnych od poszczególnych miejscowości⁴³.

O ile przejście wielkich majątków po Stanisławie Leszczyńskim uważać możemy za „transakcję życia” Sułkowskiego, to należy zauważyć, że stworzone przez nie solidne fundamenty finansowe pozwoliły na nabycie od hrabiego Friedricha Wilhelma von Haugwitz państwa bielskiego w lutym 1752 r. za cenę 630 tys. guldenów. W marcu tego samego roku cesarz Franciszek I Lotaryński podniósł je do rangi księstwa, a dwa lata później tytuł książęcy został rozszerzony na wszystkich potomków Aleksandra Józefa Sułkowskiego⁴⁴.

To, że potęga rodowa Sułkowskich oparta była na mocnych podstawach ekonomicznych, zdolnych przetrwać największy nawet kryzys, widać wyraźnie po dymisji A.J. Sułkowskiego. Gniew monarchy skupił się wyłącznie na osobie byłego ministra, nie zamykając możliwości kariery innym członkom jego rodziny. Brat Aleksandra Józefa, Stanisław Aleksander, otrzymał godność szambelana, a bratanek został przyjęty w poczet dworzan⁴⁵. Synowie ministra dochodzili w późniejszym czasie do bardzo wysokich urzędów cywilnych i wojskowych zarówno w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej, jak też i poza jej granicami. Najstarszy z nich, August Kazimierz (1729–1786), pełnił funkcję pisarza wielkiego koronnego, wojewody kaliskiego i gnieźnieńskiego, a także generała lejtnanta w wojsku koronnym⁴⁶. Z kolei Aleksander Antoni (1730–1786)

---

41 A. PERŁAKOWSKI, M. ZWIERZYKOWSKI: *Sułkowski Aleksander Józef h. Sulima...*, s. 524.

42 D. MAZEK: *Ku ozdobie i profitowi. Prawodawstwo miast prywatnych Wielkopolski 1660–1764*. Warszawa 2003, s. 34.

43 Ibidem, s. 70.

44 A. PERŁAKOWSKI, M. ZWIERZYKOWSKI, *Sułkowski Aleksander Józef h. Sulima...*, s. 523. Szerzej o tytułach książęcych Aleksandra Józefa Sułkowskiego zob. najnowsze ustalenia J. BRŇOVJÁK: *Hrabě-Kníže-Vévoda. Titulární vzestup Alexandra Josefa Sułkowského, držitele bílského panství*. „Slezský Sborník”, 113, č. 1, 2015, s. 23–46.

45 A. PERŁAKOWSKI: *Kariera i upadek...*, s. 246.

46 D. DUKWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI: *Sułkowski August h. Sulima (1729–1786)*. W: *PSB*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008, s. 542–553.

był generałem lejtnantem w wojsku koronnym, a później włączony został do służby w wojsku cesarskim i brał udział w wojnie siedmioletniej⁴⁷. Franciszek de Paula (1733–1812) był również wojskowym w stopniu generała lejtnanta, konfederatem barskim i przeorem Zakonu Kawalerów Maltańskich⁴⁸. Wreszcie Antoni Sułkowski (1735–1796) dzierżył urzędy wojewody kaliskiego i gnieźnieńskiego, a w 1793 r., z rekomendacji Generalności Obojga Narodów konfederacji targowickiej został (na jeden rok) kanclerzem wielkim koronnym. Oprócz tego pełnił również funkcję generała lejtnanta wojsk koronnych⁴⁹. Zauważalne jest, że wszyscy synowie pełnili wysokie stanowiska w wojsku polskim oraz, jak w przypadku Aleksandra Antoniego, w cesarskim. Być może miała na to wpływ, niezbyt udana przecież, przygoda (tak należy to określić) ich ojca z wojskiem saskim. Aleksander Józef Sułkowski przez pewien czas pełnił funkcję dyrektora departamentu spraw wojskowych w Tajnym Gabinetecie, dowodził korpusami wojsk saskich w wojnie przeciw Francji nad Renem w tzw. wojnie sukcesyjnej polskiej (1735 r.) oraz przeciw Turcji, w tzw. wojnie wschodniej w 1737 r. na terenie Serbii. Wielkich talentów militarycznych nie przejawiał, dowódcą wojskowym był miernym, z logistyką też nie za bardzo mógł sobie poradzić, ale nie przeszkadzało mu to uważać się za dobrego dowódcę i na każdym kroku podkreślać zamiłowanie do spraw wojennych⁵⁰.

Kreśląc kilka słów podsumowania wypada stwierdzić, iż Sułkowscy nie osiągnęliby takiego statusu politycznego i ekonomicznego bez działalności Aleksandra Józefa. Przyznać trzeba, że trafił on na „swoją czas”. Udało mu się w przeciągu krótkiego okresu, zaledwie kilku lat, wznieść na wyżyny powodzenia. Na pewno składało się na to wiele czynników: wierne trwanie przy boku królewskim, przyjaźń monarchy i wielkie szczęście, które do pewnego momentu Sułkowskiego nie opuszczało, a nawet można odnieść wrażenie, iż miał go w nadmiarze. Ale czy to wszystko tłumaczy

---

47 T. CIESIELSKI: *Sułkowski Aleksander Antoni h. Sulima (1730–1786)*. W: *PSB*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008, s. 528–531.

48 D. DUKWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI: *Sułkowski Franciszek de Paula h. Sulima (1733–1812)*. W: *PSB*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008, s. 556–561.

49 D. DUKWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI: *Sułkowski Antoni h. Sulima (1735–1796)*. W: *PSB*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008, s. 531–537.

50 A. PERŁAKOWSKI: *Aleksander Józef Sułkowski jako dowódca saskiego korpusu wsparcia w wojnie austriacko-tureckiej w 1737 roku*. W: *W służbie obcych monarchów i państw. Mechanizmy karier obcokrajowców w armiach oraz administracji państwowej*. Red. T. CIESIELSKI. Warszawa 2015, s. 145–162; zob. też S. KROLL: *Soldaten im 18. Jahrhundert zwischen Friedensalltag und Kriegserfahrung. Lebenswelten und Kultur in der kursächsischen Armee 1728–1796*. W: *Krieg in der Geschichte*. Hrsg. von S. FÖRSTER, B.R. KROENER, B. WEGNER. Paderborn–München–Wien–Zürich 2006, s. 468.

tak szybko i błyskotliwą karierę oraz tak spektakularny upadek? Czy w grę nie wchodziły inne czynniki? Miejmy nadzieję, kiedyś się tego dowiemy.

Aleksander Józef Sułkowski – the sources of the power of the family

S u m m a r y

The figure of Aleksander Józef Sułkowski, which continues to be controversial to this day due to both the unexplained circumstances of the beginnings of his career as well as due to his dismissal in 1738, is crucial for the understanding of the role which the Sułkowski family played in the subsequent period in the Poland-wide and in the local arena (Wielkopolska). It will not be a gross exaggeration to say that without Aleksander Józef the Sułkowski family would not rise to the height of their power. Taking advantage of the favour and even the friendship of Augustus III of Poland, Aleksander Józef Sułkowski was able to establish a solid economic and political foundation which was then used by his successors. Even Aleksander Józef's dismissal and departure from the Dresden court failed to undo all his achievements. Even though he began losing political influence he did not lose the economic base of his family, but he even augmented it considerably. It is owing to these factors that A. J. Sułkowski's sons and grandsons were able to continue their brilliant careers in the Polish-Lithuanian Republic and beyond.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych.

Archiwum Radziwiłłów, dz. V, 2250/III, dz. XXXIV, 141.

Archiwum Platerów z Antuzowa: 217.

Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, Karsten Schwarz: 17640.

Biblioteka XX Czarotoryskich w Krakowie, zbiór Muzeum Narodowego w Krakowie: 751.

Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk: 1547.

Źródła drukowane

Urzednicy centralni Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy. Oprac. H. LULEWICZ i A. RACHUBA. Kórnik 1994, *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy.* Red. A. GAŚSIOROWSKI. T. 11.

Urzednicy, inflanccy XVI–XVIII wieku. Spisy. Oprac. K. MIKULSKI i A. RACHUBA. Kórnik 1994, *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy.* Red. A. GAŚSIOROWSKI. T. 9.

Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. 1: *Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek.* Red. A. RACHUBA. Oprac. H. LULEWICZ, A. RACHUBA, P.P. ROMANIUK. Współpraca U. JEMIALIANCZUK i A. MACUK. Warszawa 2004.

Literatura

- BRŇOVJÁK J.: *Hrabě-Kníže-Vévoda. Titulární vzestup Alexandra Josefa Sułkowského, držitele bílského panství*. „Slezský Sborník”. 113, č. 1, 2015.
- CIESIELSKI T.: *Sułkowski Aleksander Antoni h. Sulima (1730–1786)*. W: PSB. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.
- DUKWICZ D., ZWIERZYKOWSKI M.: *Sułkowski Antoni h. Sulima (1735–1796)*. W: PSB. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.
- DUKWICZ D., ZWIERZYKOWSKI M.: *Sułkowski August h. Sulima (1729–1786)*. W: PSB. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.
- DUKWICZ D., ZWIERZYKOWSKI M.: *Sułkowski Franciszek de Paula h. Sulima (1733–1812)*. W: PSB. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.
- DYGDAŁA J.: *Zmienne losy faworyta Wettynów. Rec.: Adam Perłakowski Kariera i upadek królewskiego faworyta. Aleksander Józef Sułkowski w latach 1695–1738, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagiellonica”, Kraków 2013, 327 s.* „Wiek Oświecenia”. T. 30, 2014.
- GOLDBERG J.: *Frydrychtat-Sokolniki. Problemy osiemnastowiecznego miasteczka w ziemi Wieluńskiej*. „Studia i Materiały do Dziejów Wielopolski i Pomorza”. T. 5, z. 1, 1959.
- HENTSCHEL W.: *Die sächsische Baukunst des 18. Jahrhunderts in Polen*. Bd. 1. Berlin 1967.
- KAJZER L.: *Pałac w Sokolnikach w świetle nowszych badań*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archeologica”. T. 7, 1985.
- KROLL S.: *Soldaten im 18. Jahrhundert zwischen Friedensalltag und Kriegserfahrung. Lebenswelten und Kultur in der kursächsischen Armee 1728–1796*. W: *Krieg in der Geschichte*. Hrsg. von S. FÖRSTER, B.R. KROENER, B. WEGNER. Paderborn–München–Wien–Zürich 2006.
- LINK-LENCZOWSKI A.: *Plater Ferdynand Fabian h. własnego (1678?–1739)*. W: PSB. T. 26. Warszawa–Kraków 1981.
- MAZEK D.: *Ku ozdobie i profitowi. Prawodawstwo miast prywatnych Wielkopolski 1660–1764*. Warszawa 2003.
- PERŁAKOWSKI A.: *Kariera i upadek królewskiego faworyta. Aleksander Józef Sułkowski w latach 1695–1738*. Kraków 2013.
- PERŁAKOWSKI A.: *Trzech ministrów, żupy i... łut szczęścia. Kontrakt dzierżawny salin królewskich w 1736 roku*. „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”. T. 25, (2)/2013.
- PERŁAKOWSKI A.: *Aleksander Józef Sułkowski jako dowódca saskiego korpusu wsparcia w wojnie austriacko-tureckiej w 1737 roku*. W: *W służbie obcych monarchów i państw. Mechanizmy karier obcokrajowców w armiach oraz administracji państwowej*. Red. T. CIESIELSKI. Warszawa 2015.
- PERŁAKOWSKI A., ZWIERZYKOWSKI M.: *Sułkowski Aleksander Józef h. Sulima (1695–1762)*. W: PSB. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.
- PIWOŃ A.: *Sułkowscy dziedzicami Leszna*. W: *Sułkowscy. Życie i dzieło. Materiały z sesji naukowej „Sułkowscy-życie i dzieło”, Zamek w Rydzynie, 23–26 września 1998*. Red. Z. MOLIŃSKI. Rydzyna–Leszno 1999.
- SITO J.: *Wielkie warsztaty rzeźbiarskie Warszawy doby saskiej. Modele kariery – formacja artystyczna – organizacja produkcji*. Warszawa 2013.

ZIELIŃSKA T.: *Magnateria polska epoki saskiej. Funkcje urzędów i królewskich w procesie przeobrażeń warstwy społecznej*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977.

ZWIERZYKOWSKI M.: *Z badań nad gospodarczymi podstawami mecenatu Aleksandra Józefa Sułkowskiego*. W: *Sułkowscy. Życie i dzieło. Materiały z sesji naukowej „Sułkowscy – życie i dzieło”, Zamek w Rydzynie, 23–26 września 1998*. Red. Z. MOLIŃSKI. Rydzyna–Leszno 1999.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Aleksander_Józef_Sułkowski [dostęp 2012-04-19]

<http://www.okiemjadwigi.pl/tag/aleksander-antoni-sulkowski-brat-augusta/> [dostęp 2015-08-28]

<http://genealogia.grocholski.pl/gd/osoba.php?id=003116> [dostęp 2015-08-28]

<http://www.poczet.com/naturalni.htm> [dostęp 2015-08-28]

<http://historiapolski.eu/aleksander-jozef-su-kowski-t3250.html> [dostęp 2015-08-28]

<http://www.bukowiec-gorny.pl/historia/114-kalendarium-wazniejszych-wydarzen-bukowieckich.html> [dostęp 2015-08-28]

http://www.prawomiejskowe.pl/FILE_REPOSITORY/19328/LegalActs/166107/Zalaczniki.pdf [dostęp 2015-08-28]

http://www.quomodo.org.pl/dane/biuletyn/APERTUS/201209_APERTUS_Palac_w_Baranowie.pdf [dostęp 2015-08-28]

<http://www.ptew.org.pl/page/14/> [dostęp 2015-08-28]

<http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/960893,Josef-Sulkowski-blyskotliwy-inteligentny-przystojny-waleczny> [dostęp 2015-08-28]

Jiří Brňovják
Ostravská univerzita v Ostravě

Heraldika Alexandra Josefa Sułkowského Vizualizace titulárního vzestupu polského magnáta ve světle říšských a českých panovnických privilegií¹

Polský šlechtic Alexandr Josef Sułkowski (1695–1762) stál po smrti saského kurfiřta Fridricha Augusta I. (polského krále Augusta II. zv. Silný) na počátku roku 1733 pevně na straně jeho syna a nástupce Fridricha Augusta II. Sułkowski jako čerstvý kabinetní ministr nadále poskytoval novému kurfiřtovi velmi cenné služby v jeho boji o polskou korunu se vzdorokrálem Stanislavem Leszczyńským². Fridrich August II. se jistě zásadně zasloužil o to, aby jeho dvorský favorit byl za svou dosavadní loajalitu a zásluhy 22. srpna 1733 císařem Karlem VI. povýšen do říšského hraběcího stavu³. Udělený říšský titul měl nepochybně přispět k lepší integraci Sułkowského jako polského šlechtice nijak znamenitého původu do prostředí saské dvorské aristokratické společnosti, jejíž členové hojně disponovali baronskými či

---

1 Tato studie vznikla v rámci řešení projektu Grantové agentury České republiky č. 13-28086S *Historický proces modernizace (na příkladu Rakouského Slezska)*, jehož nositelem je Ostravská univerzita v Ostravě a řešitelem Centrum pro hospodářské a sociální dějiny při Filozofické fakultě OU.

2 K osobě A.J. Sułkowského a jeho potomkům zejm. *Sułkowscy – życie i dzieło. Materiały z sesji naukowej „Sułkowscy – życie i dzieło”, Zamek w Rydzynie, 23–26 września 1998*. Red. Z. MOLIŃSKI. Rydzyna–Leszno 1999; B. CHORAŻY, P. KENIG: *Zamek w Bielsku. Zarys historyczny*. Bielsko-Biała 2006; T. CIESIELSKI et al.: *Sułkowski [...]*. W: *Polski Słownik Biograficzny (PSB)*. T. 45. Warszawa–Kraków 2008, s. 519–561; A. PERŁAKOWSKI: *Kariera i upadek królewskiego faworyta. Aleksander Józef Sułkowski w latach 1695–1738*. Kraków 2013; J. BRŇOVJÁK: *Hrabě – kníže – vévoda. Titulární vzestup Alexandra Josefa Sułkowského, držitele bílského panství*. „Slezský sborník” 2015, 113, č. 1, s. 23–46.

3 Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsarchiv – Reichsadelsakten, spis k hraběcímu stavu 1733; spis eviduje K.F. von FRANK: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823*. T. 5. Schloss Senftenegg 1974, s. 78. Datum 5 IX 1733, jež uvádí A. Perłakowski, je nesprávné; patrně se jedná o dataci úřední publikace povýšení v Sasku. Srov. A. PERŁAKOWSKI: *Kariera...*, s. 60.

lépe hraběcími tituly⁴. Na charakter Sułkowského říšského hraběcího povýšení jako formy exkluzivní společenské odměny poukazuje fakt, že císař přikázal své říšské kanceláři, aby příjemce zprostila nejen několikatisícové nobilitační taxy, která plynula do císařské komory, ale také všech poplatků, jež by říšská kancelář vyinkasovala za uskutečnění císařské vůle (odměny úředníkům, vyhotovení listiny). „Oktrojované“ odpuštění kancelářských poplatků představovalo v habsburské nobilitační praxi výjimečný jev, zejména z toho hlediska, že náklady kanceláře za příjemce musela na panovnický příkaz uhradit jeho komora.

Císař Karel VI. Sułkowského poctil podruhé, když mu o necelý měsíc později – 20. září 1733 – ze své české královské moci udělil inkolát v hraběcím stavu v zemích Koruny české⁵. Tento právní instrument představoval jednu ze základních podmínek zisku svobodného zemského majetku (Landgüter, Landtafelgüter, Allodial-Güter, Herrschaften) na území celého českého státu a následné volné manipulace s ním⁶. Inkolát pro Sułkowského rovněž znamenal nostrifikaci říšského hraběcího titulu v rámci české šlechtické titulární hierarchie. Současně mohl ze strany Karla VI., který si v souladu s habsburskými zahraničněpolitickými zájmy jistě pragmaticky uvědomoval důležitost Sułkowského postavení, představovat pobídku k teauraci volného kapitálu do pozemkového vlastnictví v českých zemích. Zůstává ale otázkou, zda Sułkowski v dané době či následujících pěti letech strávených v čele saské politiky na něco takového vůbec pomýšlel. Po nuceném odchodu od saského dvora roku 1738 se naopak viditelně hodlal usadit na své nové doměně na Poznaňsku s centrem v Rydzyně. Tu odkoupil téhož roku za ohromujících 4,6 milionu polských zlotých od Stanislava Leszczyňského,

4 Říšského hraběcího stavu dosáhli mnozí významní ministři a vysocí armádní velitelé v době vlády kurfiřta Fridricha Augusta II., jako např. Gottfried Hermann von Beichlingen (1700), August Christoph von Wackerbarth (1705), bratři Adolph Magnus a Carl Heinrich von Hoym (1711) nebo Ernst Christoph von Mannteufel (1719).

5 Národní archiv, fond Česká dvorská kancelář, inv. č. 752, sign. IV-D-1, č. kart. 491; opis inkolátní listiny viz Národní archiv, fond Salbuchy, kniha č. 163, f. 219v–221v.

6 V Čechách a na Moravě bylo v období po porážce stavovského povstání (1618–1620) pro členství v zemské stavovské společnosti, z něhož vyplývalo právo držby a manipulace se svobodným zemským majetkem, ustaven úřední proces tzv. habilitace v zemi. Jeho součástí se stal (1) zisk inkolátu (vázal se na šlechtický status minimálně v rytířském stavu), (2) vykonání osobního slibu věrnosti panovníkovi a jeho dynastickým nástupcům a nakonec (3) odevzdání reversu k zemi, tj. písemného závazku dodržovat zemské zřízení a zákony. Ve Slezsku byla od počátku 18. století zaváděna plošná povinnost držby inkolátu, v jednotlivých knížectvích mohl být vyžadován písemný revers. Detailněji viz J. BRŇOVJÁK: *Šlechticem z moci úřední. Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780*. Ostrava 2015, s. 101–128.

neúspěšného konkurenta saského kurfiřta ve válce polský trůn z let 1733–1736, o jehož porážku a odchod do francouzského exilu se ostatně velmi zasloužil⁷.

Sułkowského statky prosperovaly a hraběcí pokladně zřejmě nijak neublížily ani vysoké investice do rekonstrukce a luxusního vybavení zámecké rezidence v Rydzyně⁸. Sułkowski sám zůstával v politickém ústraní a zaměřoval se na zabezpečení majetku a kariér svých synů. Krach jeho dosavadních snah zvrátit hlubokou nemilost kurfiřtského dvora (tu udržovali spíše Sułkowského političtí oponenti, jako Heinrich von Brühl, než kurfiřt samotný) a umožnit tak svým synům realizovat politické kariéry v saských dvorských či vojenských službách, byl jistě oním motivem, který Sułkowského přiměl, aby se poohlédl po možnostech vně hranic polsko-saské unie. Proto když se na konci 40. let opět rozhodl investovat volný finanční kapitál do pozemkového majetku, obrátil svou pozornost nejprve k pruskému Slezsku, kde se ke koupí nabízelo několik zajímavých nabídek včetně Zaháňského vévodství (jeho držitele Ferdinanda Filipa knížete Lobkovic se pruský stát snažil jako politicky nedůvěryhodnou osobu přinutit k vyprodání z pruské monarchie)⁹. Sułkowského prvotní orientaci na pruskou část Slezska lze dát do souvislosti s tehdejšími aspiracemi jeho synů na uplatnění v pruské královské armádě (nutno dodat, že neúspěšnými)¹⁰. Vlastnictví významného pozemkového majetku ve Slezsku, dokonce s vévodským statusem, by jistě značně podpořilo Sułkowského strategii setrvání rodu v nejvyšších patrech aristokratické společnosti. Prává příležitost k teauraci kapitálu do pozemkového vlastnictví se posléze objevila v Rakouském Slezsku, kde v únoru roku 1752 zakoupil svobodné stavovské panství Bílsko (něm. Bielitz). Prodávajícím byl Fridrich Vilém hrabě Haugvic (Haugwitz), tehdejší prezident vídeňského Directoria *in publicis et cameralibus* a tedy jedna z politicky i společensky nejvlivnějších osobností habsburského dvora. Haugvic byl majitelem Bílska od roku 1743, kdy využil příležitosti k jeho odkoupení od neúnosně zadlužených hrabat Solmsů. Avšak krátce na to začal vzhledem ke své vlastní kariéře u vídeňského dvora pociťovat přílišnou vzdálenost periferního Bílska od podunajského centra monarchie. Rozhodl se jej proto prodat a získané finanční prostředky investovat do jihomoravského panství Náměšť nad Oslavou. Haugvic, do jehož úřední kompetence rovněž spadala veškerá agenda týkající se udílení šlechtických titulů v rakouských i českých zemích, se v zájmu motivace lukrativního kupce výrazně zasloužil o to, aby Sułkowski současně s koupí Bílska obdržel od české královny Marie Terezie povýšení tohoto panství

7 L. PREIBISZ: *Zamek i Klucz Rydzynski*. Rydzyna 1938 [reprint 1991], s. 49–63.

8 Ibidem, 64–92.

9 J. BRŇOVJÁK: *Hrabě...*, s. 28.

10 T. CIESIELSKI et al.: *Sułkowski...*, s. 529, 543, 557.

na knížectví¹¹. V tomto ohledu Haugvic mohl stavět na skutečnosti, že sám již roku 1751 dosáhl povýšení Bílska z nižšího stavovského panství (status minor, Minderherrschaft) na svobodné stavovské (status maior, freie Standesherrschaft). Hodnota svobodných stavovských panství spočívala v tom, že se nacházela de facto na shodné administrativní úrovni jako ostatní slezská knížectví – od nich se lišila pouze titulárním statusem svých držitelů, jimž nenáležel knížecí či vévodský titul¹². Titulárně-administrativní povýšení Bílska rovněž Haugvicovi umožnilo požadovat po kupujícím dvojnásobnou cenu, než za kterou jej původně koupil od hrabat Solmsů. Díky Haugvicovu lobbingu i zahraničněpolitickým úvahám vídeňského dvora směřovaným do polsko-saského soustátí, v nichž měl Sułkowski sehrát potenciální roli, Marie Terezie učinila bez jakýchkoliv průtahů 19. března 1752 z Bílska knížectví¹³. Pro plné pochopení kontextu popisovaných událostí je důležitá skutečnost, že Sułkowski se stal držitelem majetku v Rakouském Slezsku v době, kdy se jeho nejstarší syn August Kazimír pohyboval v hodnosti císařského a královského komořího na habsburském dvoře ve Vídni a svého privilegovaného přístupu k císařskému páru se prokazatelně snažil využít k zisku lukrativního místa ve dvorské hierarchii či císařské zahraniční diplomacii. Alexandr Josef Sułkowski sám setrval ve velkopolské Rydzyně. V pozadí Sułkowského jednání lze tedy

11 B. SMUTNÝ: *Činnost Jindřicha Kajetána Blümege na Moravě v letech 1748 až 1752 a jeho úloha při koupi panství Náměšť nad Oslavou Fridrichem Vilémem Haugvicem. (Ke vztahům představitelů tereziánské státní správy)*. „Časopis Matice moravské“ 2001, 120, č. 2, s. 405–407; D. RUZICKA: *Friedrich Graf von Haugwitz (1702–1765). Weg, Leistung und Umfeld eines österreichisch-schlesischen Staatsmannes*. Frankfurt 2002, s. 406–421; P. KENIG, J. SPYRA et al.: *Bielsko od wojen śląskich do zakończenia I wojny światowej (1740–1918)*. W: *Bielsko-Biała. Monografia miasta*. Red. I. PANIC. T. 3. Bielsko-Biała 2010, s. 15–16.

12 Moravský zemský archiv, fond G 142 Rodinný archiv Haugviců Náměšť nad Oslavou, inv. č. 224, sign. VIII, č. kart. 8. K problematice administrativního postavení slezských svobodných stavovských panství viz M. PTAČ: *Pozycja publicznoprawna wolnych panów stanowych na Śląsku*. W: „Studia Historycznoprawne”. Red. A. KONIECZNY. Wrocław 1993, Acta Universitatis Wratislaviensis, Prawo. T. 222, s. 79–102.

13 Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsakten – Hofadelsakten, spis k povýšení Bílska na knížectví 1752, koncept listiny; spis eviduje K.F. von FRANK: *Standeserhebungen...*, T. 5, s. 78. Zajímavou analogii k zahraničněpolitickému aspektu Sułkowského koupě Bílska a jeho povýšení na knížectví přináší pozdější kauza Pavla Mostowského, zadluženého polského magnáta a člena Barské konfederace, který se roku 1770 nabízel, že prodá své majetky v Polsku a po vzoru Sułkowského se zakoupí v habsburské monarchii. Státní kancléř Kounic prý na tuto nabídku reagoval pozitivně s tím, že Rakousko by si získalo dalšího zavázaného exponenta své politiky v Polsku. W. KONOPCZYŃSKI: *Konfederacja barska*. T. 2. Warszawa 1991, s. 159–160, pozn. 8.

jistě hledat právě ambiciózního Augusta Kazimíra, který rovněž jménem svého otce vyřizoval část agendy spojenou s koupí Bílska¹⁴.

Ve světle rodinné společenské i politické strategie Alexandra Josefa Sułkowského a jeho syna Augusta Kazimíra je tedy evidentní, že Sułkowské primárně zajímal status slezského knížete a tedy zisk českého knížecího titulu. Za tímto účelem byli ochotni bez jakýchkoliv námitek zaplatit dvorské komoře značně vysokou povyšovací částku za projevenou panovnickou milost (tzv. Hoftax či große Tax) a stejně tak nemalé poplatky vídeňskému direktoriu za jeho kancelářské výlohy¹⁵. Honosná česká knížecí listina byla datována 18. března 1752, tedy o den dříve, než listina povyšující Bílsko na knížectví.

V popsaném kontextu se nabízí otázka, proč Sułkowski o měsíc později požádal císaře Františka I. Štěpána o udělení obdobně drahého říšského titulu? Studium příslušných materiálů z vídeňského Šlechtického archivu (fond Rakouského státního archivu), které se váží jak k Sułkowského osobě, tak i k obdobným kauzám z celé druhé poloviny 18. století, kdy příjemci českých knížecích privilegií víceméně ve stejnou dobu obdrželi analogické říšské listiny, ukazuje, že podvojnost knížecích povýšení vycházela z ryze úřední roviny. Česká královna Marie Terezie totiž v dubnu 1746 vydala s vědomím svého manžela císaře Františka I. nařízení, v němž stanovila zásadu, podle níž nemohl být obyvateli českých zemí udělen vyšší říšský titul, než jaký doposud držel v českých zemích. Jestliže by k tomu došlo, bylo zapotřebí získat od české kanceláře ekvivalentní český titul. Dotčené pravidlo samozřejmě platilo i pro říšské poddané, kteří by žádali o český šlechtický titul. Pravidlo reciprocity bylo potvrzeno konvencí z roku 1747, uzavřenou mezi českou královnou Marií Terezií a Janem Fridrichem Karlem hrabětem Osteinem, mohučským kurfiřtem-arcibiskupem a tedy současně říšským arcikancléřem. V praxi dopadalo reciproční udílení českých a říšských šlechtických titulů především na dvě kategorie uchazečů: 1) ty, kteří byli díky držbě alodiálního majetku v českých zemích i Říši současně poddanými panovníků obou státních celků; 2) ty, kteří vlastnili majetek na území jednoho z uvedených státních celků, avšak o šlechtický titul žádali v rámci druhého. Sułkowského lze zařadit do první kategorie: českým poddaným se stal *de iure* již roku 1733, kdy obdržel český inkolát,

---

14 August Kazimír se ve stejnou dobu začal angažovat rovněž v Polsku: budoval kontakty s tzv. Familii, protikrálovskou opozicí vedenou Czartoryskými a Poniatowskými, a současně se nadále snažil dosáhnout změny v negativním přístupu královského dvora vůči otci Alexandru Josefovi, který blokoval i jeho vlastní kariéru. T. CIESIELSKI et al.: *Sułkowski...*, s. 543. Prof. M. Zwierzykowskiemu děkuji za cennou konzultaci nad otázkou osobních aktivit Augusta Kazimíra Sułkowského.

15 J. BRŇOVJÁK: *Hrabě...*, s. 37.

de facto až na počátku roku 1752, kdy zakoupil rakouskoslezské Bílsko; obdobně se po právní stránce stal poddaným římského císaře udělením inkolátu v Říši („Naturalitas et Incolatus Imperii Sacri Romano-Germanici“) v rámci hraběcího povýšení z roku 1733, mimoto byl k roku 1752 stále držitelem majetku v Sasku (hornolužické panství Neschwitz), byť jeho prostřednictvím byl přímým poddaným saského kurfiřta Fridricha Augusta II. Na primárně „bohemikální“ charakter Sułkowského knížecího povýšení dále poukazuje skutečnost, že ani v budoucnu neprojevil žádné ambice získat jakýkoliv říšský bezprostřední majetek, který by jej opravňoval k prestižnímu členství mezi říšskými stavy a umožňoval mu podílet se na říšské politice - ať již na hraběcí či knížecí lavici sněmů některého z říšských krajů (v případě držby svobodných říšských panství a hrabství nebo okněžněných hrabství) či dokonce v mimořádně prestižním kolegiu bezprostředních říšských knížat (v případě držby bezprostředního říšského knížectví). Jeho pozice říšského knížete, které musel kvůli kancelářské dohodě dosáhnout, tak zůstala pouze v titulární rovině¹⁶.

Vydání české knížecí listiny bylo datováno 18. března 1752, její říšský protějšek nesl datum 17. dubna 1752. Oba udělené knížecí tituly, český i říšský, se vztahovaly pouze na osobu Alexandra Josefa Sułkowského a podle zásady prvorozenosti mohly po jeho smrti přejít na nejstaršího syna Augusta Kazimíra jako dědice Bílského knížectví. Zbylí členové rodu, na které se pravidlo primogenitury nevztahovalo, se museli spokojit s „pouhým“ hraběcím titulem¹⁷.

Knížecí hodnost a členství ve společnosti držitelů rakousko-slezských knížectví společenské ambice Alexandra Josefa Sułkowského a jistě i jeho syna Augusta Kazimíra ještě zcela neuspokojily. Alexandr Josef totiž nejspíše v první polovině července 1754 podal u direktoria žádost, v níž českou královnu Marii Terezií prosil o povýšení Bílského knížectví na vévodství, a také o rozšíření českého knížecího titulu na všechny své legální potomky obojího pohlaví. Sułkowski žádost zdůvodnil potřebou se společensky vyrovnat držitelům slezských knížectví,

---

16 K problematice říšských titulárních knížat, česko-říšské kancelářské úmluvě a konkrétním příkladům z druhé poloviny 18. a z počátku 19. století viz J. BRŇOVJÁK: „Aus Böhemischer Königlichlicher Macht und Vollkommenheit“. *Wandlungen der Adelstitulatur in den böhmischen Standeserhöhungen und bei der Aufnahme in die Stände in der Zeit der Herrschaft der Habsburgerdynastie*. „Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder“ 2015, 55, č. 1, s. 132–135; J. BRŇOVJÁK: *Šlechticem...*, s. 92–97, 300–307.

17 Originály obou listin se nachází v soukromém držení členů rodu Sułkowských ve Vídni. Aktový materiál včetně konceptů a erbovních návrhů viz Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsarchiv - Reichsadelsakten / Hofadelsakten, spisy ke knížecím stavům 1752. Spisy eviduje K.F. von FRANK: *Standeserhebungen...*, T. 5, s. 78.

kteří tradičně disponovali vévodským titulem. V rakouské části Slezska jej takto převyšoval samotný císař František I. Štěpán jako lenní držitel Těšínska¹⁸, a Josef Václav kníže Lichtenštejn, majitel Opavska a Krnovska. Sułkowski byl titulárně rovný pouze vratislavskému biskupovi Filipu Gotthardu hraběti Schaffgotschovi, který po nástupu na biskupský stolec roku 1747 převzal rakouskou část Niského knížectví a proto mohl užívat titulu niského a grotkovského knížete¹⁹. Vídeňské direktorium v čele s hrabětem Haugvicem Sułkowského žádost i nyní bezvýhradně podpořilo, což oprávněně navozuje dojem osobního dohledu direktoriálního šéfa Haugvice a současně projevu nejvyšší náklonnosti české královny. Sułkowski si plně uvědomoval dopad pravidla reciprocity při udělování šlechtických titulů českým i říšským poddaným, a proto současně požádal císaře Františka Štěpána o rozšíření říšské knížecí hodnosti na všechny své legitimní potomky. Říšské udělení vévodského titulu nepožadoval, neboť se tento titul vázal pouze k Bílskému vévodství a to se jako integrální součást českého státu přirozeně vymykalo z právní kompetence římských císařů²⁰. Česká vévodská a knížecí listina byla datována 2. listopadu 1754, říšská knížecí listina paradoxně o necelé tři měsíce dříve: 5. srpna²¹.

Úzká časová souslednost Sułkowského knížecího a vévodského povýšení vzbuzuje domněnku, že Sułkowský jistě se synem Augustem Kazimírem od počátku své rakouské politiky usilovali o dosažení nejvyšší možné titulární pozice a tomu odpovídající majetkové držby, což jim mohlo nabídnout pouze rakouskoslezské prostředí. Z tohoto pohledu představovalo knížecí povýšení z roku 1752 pouhý mezistupeň, dodržující formální posloupnost českých šlechtických titulů a dodávající tak jistou legitimitu dalšímu, bezprostředně navazujícímu titulárnímu vzestupu rodiny Sułkowských. S uvedenou interpretací koresponduje skutečnost, že privilegia z roku 1752 poskytovala dědičný knížecí titul pouze pro primogeniturní

---

18 František Štěpán Lotrinský se stal těšínským vévodou roku 1729, po smrti otce Leopolda Josefa. R. ZEDINGER: *Betrachtungen zu den „Schlesischen Interessen“ des Herzogs von Lothringen und späteren Kaisers Franz I. (1708–1765)*. In: *Schlesien unter Herrschaft der Habsburger*. Hrsg. W. LESIUK, M. LIS. Opole 2001, s. 120–125.

19 K vratislavským biskupům jako tradičním držitelům Niského knížectví srov. B.W. SCHOLZ: *Das geistliche Fürstentum Neisse. Eine ländliche Elite unter Herrschaft des Bischofs (1300–1650)*. Köln–Weimar–Wien 2011, s. 17–27 an.

20 V hypotetické rovině by Sułkowski musel pro dodržení pravidla reciprocity získat nějaké říšské bezprostřední knížectví s vévodským statutem, což bylo stěžejí realizovatelné. Srov. P. MAŤA: *Svět české aristokracie 1500–1700*. Praha 2004, s. 69–70.

21 K dochování originálů listin z roku 1754 a příslušných spisů s koncepty a dalším aktovým materiálem viz pozn. 17.

linii rodu, a až následně listiny z roku 1754 jej rozšířily na všechny legitimní členy rodu. Tento postup byl ostatně poměrně častý u řady nových říšských knížat, kdy udělení knížecího stavu všem členům rodu představovalo znatelně vyšší formu panovnického ocenění než „pouhé“ primogeniturní²².

Výše popisovaný titulární vzestup Alexandra Josefa Sułkowského se velmi výrazně podepsal na proměně jeho erbu, který zdědil po svých předcích. Ten symbolicky vyjadřoval jeho příslušnost k širšímu polskému rozrodu, který užíval tradiční polské heraldické znamení (herb) Sulima. Štít Sułkowského erbu byl dělen, v horním zlatém poli byla polovina černé orlice a dole v červeném poli tři drahokamy (kameny, gemy) v pozici 2, 1. Klenotem na korunované turnajské přilbě byla rostoucí orlice ze štítu, přikryvadla byla zlato-červená²³. Při povýšení do říšského hraběcího stavu v srpnu 1733 byl Sułkowského výše popsán rodový erb polepšen o zelenou routovou korunu (něm. Rautenkranz, v latinsky psaném originále listiny označována jako „corolla“), která byla kosmo položena na prsa černé orlice v horním poli děleného štítu. Tři drahokamy z dolního pole štítu byly znázorněny ve tvaru připomínajícím řecký kříž (v orig. „cruciformiter“). Na horní hranu štítu byla umístěna distinktivní hraběcí hodnostní koruna s devíti viditelnými perlami. Klenot posazený na korunovanou rytířskou turnajskou přilbu opakoval figuru orlice z horního pole štítu. Přikryvadla, která splývala z pod zlaté helmovní korunky, byla zlato-černá a stříbrno-červená. Erb nesli dva štítonoši v podobě zlatých dvouocasých lvů²⁴.

Sułkowski současně začal užívat také variantu popsaneho hraběcího erbu, v níž orlice na svých prsou nesla štítek s prostým znakem Saského vévodství (devětkrát černě a zlatě dělený štít, kosmo přepásaný zelenou routovou korunou). Na horní

22 V praxi docházelo k rozšíření knížecího stavu z primogenitury na všechny potomky mužského i ženského pohlaví s odstupem řady desetiletí, jak dokládá např. rod Schwarzenberků (1670, 1746). K.F. von FRANK: *Standeserhebungen...*, T. 4. Schloss Senftenegg 1973, s. 286. K problematice obecně srov. T. KLEIN: *Die Erhebungen in den weltlichen Reichsfürstenstand 1550–1806*. „Blätter für deutsche Landesgeschichte“ 1986, 122, s. 137–192.

23 Polský letopisec Jan Długosz (1415–1480) Sulimu blasonoval slovy: „*Sulima, que aquilam nigram, cuius pedes et extremas partes corporis tres lapides quadri proportionaliter distincti tegunt, in campo rubeo defert.*” J. DŁUGOSZ: *Insignia seu clenodia incliti Regni Poloniae*. Ed. Z. CELICHOWSKI. Warszawa 1885, s. 22. Kasper Niesiecki (1682–1744) upřesňuje zlatou barvu horního pole, černého orla ale popisuje jako vlevo hledícího: „*z pyskiem w lewą tarczy obróconym*”. Srov. *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S. J. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopisów, dowodów urzędowych*. Red. J.N. BOBROWICZ. T. 8. Lipsko 1841, s. 562–567.

24 Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsarchiv, Reichs-adelsakten, spis k hraběcímu titulu 1733.

hraně štítku spočívala kurfiřtská koruna (Kurhut)²⁵. Sułkowski nechával touto honosnější variantou hraběcího erbu zdobit svá soukromá sídla, stejně jako sakrální stavby či veřejné budovy samospráv svých velkopolských poddanských měst, jejichž výstavbu či přestavbu financoval, jak to dokládá např. portál radnice v Lešně z roku 1738 nesoucí alianční znak J. A. Sułkowského a jeho ženy Marie Františky, roz. svobodné paní von Stein zu Jettingen²⁶. Hraběcí erb se saským znakem nalezneme i na proslulé a dodnes velmi ceněné kolekci porcelánového servisu, kterou si Sułkowski nechal v druhé polovině 30. let 18. století vyrobit ve slavné míšeňské manufaktuře (její správa spadala do Sułkowského úřední kompetence), a jejímž autorem byl světoznámý modelér Johann Joachim Kaendler²⁷. Popisovaná varianta Sułkowského erbu byla rovněž obecně známa z dobových říšských erbovních a genealogických kalendářů²⁸. Nijak neskrývané použití saského znaku muselo podléhat vědomému souhlasu vládnoucího saského kurfiřta Fridricha Augusta II. Maximilian Gritzner v druhém dílu svého erbovníku říšských knížat odkazuje na údajné kurfiřtské povolení datované v Drážďanech 2. srpna 1732, jež ale povyšovalo Sułkowského rodinný erb pouze o zelenou routovou korunu²⁹. Užití celého saského znaku zabezpečilo privilegium, které v jeho prospěch vydal saský kurfiřt v průběhu roku 1734. Je nepochybně zajímavé,

25 Vyobrazení či blason Sułkowského hraběcího, resp. knížecího erbu (od 1752) se saským znakem viz např. J.A. TYROFF: *Wappenbuch der Oesterreichischen Monarchie*. T. 1. Nürnberg 1831, tab. 51; L. DORST: *Schlesisches Wappenbuch oder die Wappen des Adels im Souverainen Herzogthum Schlesien, der Grafschaft Glatz und der Oberlausitz*. T. 2. Görlitz [1847], s. 85; L. FREIHERR VON LEDEBUR: *Adelslexikon der preußischen Monarchie*. T. 2. Berlin [1856], s. 504; C. BLAŽEK: *Der Adel von Oesterr. Schlesien*. Nürnberg 1886, J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch, t. 4/11, s. 92, tab. 48 nebo M. GRITZNER: *Die Fürsten des Heiligen Römischen Reiches*. T. 2. Nürnberg 1887, J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch, t. 1/3/III.A, s. 258 a tab. 343.

26 Za poskytnutí fotografického studijního materiálu z Bilska, Lešna a Rydzyny děkuji Gregorzi Madejovi.

27 D. HOFFMEISTER: *Meissener Porzellan des 18. Jahrhunderts. Katalog der Sammlung Hoffmeister*. T. 2. Hamburg 1999, s. 526–527 (č. 345), 594–595 (č. 16); O. WALCHA: *Meissner Porzellan. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Dresden 1986, passim.

28 Např. J.Ch. GATTERER: *Fortgesetzter Wappen-Calendar auf das Jahr 1764 oder jährliches Handbuch der neusten Genealogie und Heraldik, worinnen aller jetzigen europäischen Potentaten Stammtafeln und Wappen mit einer richtigen Beschreibung der Wappen [...] enthalten sind*. Nürnberg 1764, s. 117.

29 M. GRITZNER: *Die Fürsten...* T. 2, s. 258, tab. 343. Gritzner však ve svém soupisu nobilitačních privilegií říšských knížat žádné takové privilegium neviduje, srov. *týž, Standes-Erhebungen und Gnaden-Acte Deutscher Landesfürsten während der letzten drei Jahrhunderte. Nach amtlichen Quellen*. Görlitz 1881, s. 689.

že ve vyobrazení konfirmovaného erbu chyběla v saském znaku routová koruna! Kvůli absenci blasonu bohužel nelze stanovit, zda šlo o vydavatelův záměr nebo omyl malíře či úředníků saské kanceláře³⁰. V tomto ohledu je ale nezbytné poznamenat, že v Sułkowského veřejně prezentovaném erbu často byla namísto skutečné routové koruny schematicky vyobrazena jen prostá členka či kosmé, nahoru prohnuté břevno.

Není pochyb, že polepšení Sułkowského znaku o saský znak představovalo veřejnou demonstraci mimořádně úzkého vztahu mezi kurfiřtem a jím protežovaným dvorským favoritem. Vzácnost této formy heraldického polepšení dokládá pouhé prolisťování saského dílu známé řady Siebmacheryvých erbovníků. Obdobně lze jako unikátní chápat i oficiální říšské udělení samotné saské routové koruny. Z ojedinělých výskytů dílčích komponentů saského znaku lze uvést např. polepšení erbu Sułkowského politického rivala Heinricha von Brühl při jeho povýšení do říšského hraběcího stavu 27. května 1737 (tedy ještě necelý rok před svým konečným politickým vítězstvím nad Sułkowským): jedním z klenotů byla korunovaná vysoká čepice (kužel, Spitzhut), devětkrát černě a zlatě dělená a zakončená třemi pavími kytami přirozené barvy, která byla v erbu saských vévodů rovněž užívána (zde byla samozřejmě doplněna o zelenou routovou korunu)³¹. V dobovém prostředí saské dvorské a potažmo i prosaské části polské aristokratické

---

³⁰ Na existenci této listiny, jež se nachází ve sbírce pergamenových dokumentů v Bibliotece Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (sign. 2), upozornil S. Górzyński ve studii *Tytuły w dawnej Rzeczypospolitej i obecnie – praktyka i prawo*. „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”. Nowa Seria. T. 8 (19). Warszawa 2008, s. 120, srov. též, *Arystokracja polska w Galicji. Studium heraldyczno-genealogiczne*, Warszawa 2009, s. 361. Listina byla vydána roku 1734 v Drážďanech, přesnější datace bohužel není kvůli poškození textu možná. Saský kurfiřt se výslovně opírá o polskou královskou i saskou kurfiřtskou panovnickou hodnost, samotná listina zřetelně poukazuje na vyhotovení v drážďanské kurfiřtské kanceláři: a) je psána německy a pod erbovní miniaturou je podepsán tehdejší Sułkowského politický soupeřník H. Brühl; b) vydavatel je primárně titulován jako „Friedrich August, König von Pohlen“, byť se sám podepsal jako „Augustus Rex“; c) koroborace sice hovoří o královské pečetě, k listině je ale přivěšena kurfiřtova saská pečeť. Na základě uvedených skutečností tedy lze odmítnout domněnku S. Górzyńskiego o její polské provenienci. Nutno dodat, že S. Górzyński listinu mylně popsal jako privilegium, které z moci polské královské hodnosti udělovalo A.J. Sułkowskému a jeho dědicům hraběcí hodnost - ve skutečnosti se jedná jen o povolení veřejně užívat vyobrazený erb („Wappen-Concession“).

³¹ O. Titan von HEFNER: *Der Adel des Königreichs Sachsen*. Nürnberg 1857, J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch, t. 2/3, passim; k Brühlově erbu viz tamtéž, s. 1, tab. 1.

společnosti muselo udělení saského znaku Sułkowskému přinášet značný symbolický kapitál.

Skutečnost, že se říšské hraběcí privilegium omezilo jen na derivát saského znaku, je samo o sobě taktéž velmi zajímavé³². Použití celého saského znaku bylo zřejmě z heraldického hlediska nepřípustné. V dobové heraldické praxi bylo zapovězeno používat v erbech soukromých osob panovnické nebo zemské znaky nebo i jejich dílčí komponenty bez souhlasu jejich suverénního nositele³³. V Sułkowského případě se lze domnívat, že císař Karel VI. a jeho říšská kancelář se rozhodli nezasahovat do výsostné sféry saského kurfiřta a ze saského privilegia z roku 1732, o jehož existenci hovoří M. Gritzner, využili pouze zelenou routovou korunu.

Již jsem výše uvedl, že udělení inkolátu v zemích Koruny české roku 1733 v podstatě znamenalo uznání Sułkowského hraběcího stavu rovněž v českých zemích a přirozeně se dotýkalo jeho práva užívat hraběcí erb v podobě, kterou získal v říšském hraběcím privilegii.

Obě knížecí listiny z roku 1752 polepšily Sułkowského hraběcí erb díky platnému pravidlu o recipročním udělení českých a říšských šlechtických titulů shodným způsobem. Původní štít včetně routovou korunou přepásané orlice byl zařazen jako střední štítek nového čtvrceného štítu. Do prvního a čtvrtého černého pole byl umístěn zlatý orel, ve druhém stříbrno-červeně polceném a třetím červeno-stříbrně polceném poli se nacházel do středu štítu obrácený dvouocasý lev střídavých tinktur. Původní rodovou orlici v klenotu nahradil zlatý orel ze štítu. Vlastní štít byl držen dvěma zlatými dvouocasými korunovanými lvy. Sułkowského knížecí znak byl položen na purpurový knížecí plášť podšitý hermelínem a splývající z knížecí koruny³⁴.

Takto výrazné erbovní polepšení bylo v heraldice nových česko-říšských titulárních knížat z druhé poloviny 18. století poměrně výjimečné. Heraldická literatura i dochované spisy ve vídeňském Rakouském státním archivu ukazují, že nejčastěji docházelo k pouhému doplnění původního erbu o knížecí atributy (fürstliche Insignien), tj. knížecí čapku (Fürstenhut) a knížecí plášť (Fürstenmantel), přičemž

---

32 K routové koruně viz E. von SACKEN: *Katechismus der Heraldik. Grundzüge der Wappenkunde*. Leipzig 1862, s. 73, fig. 140; F.K. zu HOHENLOHE-WALDENBURG: *Der sächsische Rautenkrantz. Heraldische Monographie*. Stuttgart 1863.

33 J. BRŇOVJÁK: *Conforme est arti et statui: k barokní heraldické tvorbě v první polovině 18. století na příkladech udělování šlechtických titulů a erbů*. „Cieszyńskie studia muzealne. Těšínský muzejní sborník”. T. 4. Cieszyn–Český Těšín 2010, s. 165–166; J. BRŇOVJÁK: *Šlechticem...*, s. 373–376.

34 Jako v pozn. 17.

šťít původního erbu příjemce býval beze změny ponechán. Současně docházelo k odstranění původní hraběcí hodnostní koruny, pokud byla přítomna, a v některých případech i původního klenotu či souboru klenotů³⁵. U Sułkowského by snad bylo možno uvažovat nad výjimkou, neboť udělení knížecího titulu bylo spojeno s povýšením Bílska na knížectví. Poukazovaly by na to některé dřívější kauzy z říšského i českého prostředí, kdy k rozšíření rodového erbu o teritoriální symboliku docházelo zejména na základě zisku říšských knížectví, v rámci českých zemí pak při oblenění některým z korunních slezských knížectví (vévodství). Dosti výrazně se majetkové akvizice zapsaly např. do nového erbu proslulého císařského generalissima Albrechta Eusebia z Valdštejna: v letech 1627/1628 se stal majitelem dolnoslezského Zaháňska a od roku 1628 majitelem severoněmeckého Meklenburska (včetně s ním spojených knížectví a panství Rostock, Schwerin, Stargard a Wenden), jež bylo krátce předtím císařskou mocí zkonfiskováno jeho původním majitelům; po ztrátě Meklenburska roku 1631 byl císařem Ferdinandem II. odškodněn Hlohovským knížectvím³⁶. Rovněž okněžnění stávajících svobodných říšských panství a hrabství mohlo zavdat příčinu k heraldickému obohacení erbů jejich majitelů - ilustrativní příklad nabízí erb českého rodu Lobkoviců, v němž se od roku 1642 objevila symbolika okněžněného hrabství Störnstein (Sternstein), jež bylo o rok dříve pod tímto názvem ustaveno z lobkovických hornofalckých svobodných panství Störnstein a Neustadt an der Waldnaab a současně okněžněno³⁷. Když Lobkovicové získali roku 1646 od královské komory slezské Zaháňsko, jež bylo zkonfiskováno po Valdštejnově zavraždění v Chebu roku 1634, rozšířili svůj erb o znak nabytého vévodství a také obecný znak Slezska³⁸. Nakonec lze ještě zmínit rod Lichtenštejnů, kteří s osobou prvního knížete Karla získali na přelomu let 1613/1614 korunní knížectví Opavsko a roku 1623 Krnovsko, jež bylo o dvě léta dříve konfiskováno Janu Jiřímu Hohenzollernskému, vůdčí osobnosti

---

35 Srov. např. knížecí erby Rudolfa hraběte Colloreda-Wallsee (1763), Štěpána hraběte Kinského (1746/1747), Ondřeje hraběte Poniatowského (1765) nebo Jiřího Adama hraběte Starhemberga (1765). M. GRITZNER: *Die Fürsten...*, T. 1–2, passim.

36 M. GRITZNER: *Das Wappen Wallensteins und die ihm verliehenen kaiserlichen Diplome*. „Der deutsche Herold. Vierteljahrsschrift für Heraldik, Sphragistik und Genealogie“ 1880, 8, č. 3, s. 196–203; M. STARÝ: *Anioł księstwa żagańskiego w herbie księcia Wallensteina i jego geneza*. „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka“ 2015, 70, č. 1, s. 97–111.

37 W. VOLKERT: *Neustadt an der Waldnaab und die Fürsten Lobkowitz*. „Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg“ 1959, 100, s. 175–194.

38 M. LOBKOWICZOVÁ: *Vývoj znaku pánů z Lobkovic*. „Heraldická ročenka 1980“. Praha 1980, s. 63; S. KASÍK: *Erb Lobkoviců*. V: S. KASÍK, P. MAŠEK, M. MŽYKOVÁ: *Lobkovicové. Dějiny a genealogie rodu*. České Budějovice 2002, s. 12.

slezského stavovského povstání. Příslušné lenní listiny heraldickou stránku ale vůbec neřešily³⁹. Navíc je nutno zdůraznit, že obě hornoslezské državy se odrazily také v kompozici erbu Karlových bratrů Maxmiliána a Gundakara⁴⁰. Všechny uvedené skutečnosti dokládají, že teritoriální obohacení heraldiky nových knížat vycházelo především z iniciativy jich samotných – zřejmě se opíralo o suverénní část tradičních knížecích práv, ačkoliv v případě slezských vévodů šlo již jen o jejich relikty; samotný akt oblenění či okněžnění žádné heraldické změny neobsahoval⁴¹. V knížecím polepšení erbu Alexandra Josefa Sułkowského z roku 1752 ale nenalezneme žádné symbolické odkazy, které by připomínaly jeho nové knížectví. To by se vzhledem k jeho čerstvému administrativnímu ustavení ostatně mohlo těžko jevit jako reálné. Sułkowského nový erb nepřevzal ani žádné komponenty ze stávající symboliky města Bílsko⁴². Nejstarší vyobrazení městského znaku, doloženého na pečetě z roku 1582, totiž neslo postavu sv. Mikuláše, u jehož nohou ležel modro-červeně dělený štít. V jeho pravém poli byla polovina zlaté orlice (odkaz na hornoslezská piastovská knížata), v levém červeném poli nad sebou tři stříbrné lilie⁴³. Nové figury a jejich barvy v Sułkowského erbu naopak více

39 Lenní listiny publikoval J.Ch. LÜNIG: *Corpus Iuris Feudalis Germanici*. T. 2. Frankfurt 1727, sl. 79–88 a 91–94.

40 Tato skutečnost snad vyplývala z chápání rodového majetku jakožto jedolitého celku, byť vlastněného v rámci více rodových linií. J.J.K. NEBESKÝ: *Znak Liechtensteinů v 17. století*. W: *Genealogia ac heraldica Bohemica. Sborník příspěvků z odborné konference pořádané Českou genealogickou a heraldickou společností v Praze ve dnech 28.–29 IV 2001 na zámku Nečtiny*. Praha 2002, s. 72–95.

41 Karel z Lichtenštejna na počátku 17. století hojně experimentoval se obohacováním vlastního erbu o heraldickou symboliku svých dolnorakouských a moravských držav, která vycházela z heraldiky jejich předchozích vlastníků či znaků konkrétních měst. J.J.K. NEBESKÝ: *Znak...*, s. 79–88. Lichtenštejnova heraldická tvořivost ale byla naprosto ojedinelá. Jejím cílem byla zřejmě imitace komplikovanější heraldiky říšských knížat odkazující na pozemkovou držbu, ovšem v jejich případech bezprostřední (na rozdíl od lichtenštejnských alodiálních držav v rakouských a českých zemí).

42 Heraldika slezských svobodných stavovských pánů nedokládá žádnou vazbu k nějaké formě symbolického vyjádření držby svobodných stavovských panství či komunální heraldiky jejich „metropolí“. Srov. pruská knížecí povýšení Hatzfeldů na Trachenbergu (pol. Żmigród), Maltzanů na Vartenberku (něm. Gross Wartenberg, pol. Syców), Promnitzů ve Pštině (něm. Pless, pol. Pszyczyzna) či Schönaichů na Carolathu (pol. Siedlisko). L. DORST: *Schlesisches Wappenbuch...*, T. 1–3, passim; A. FREIHERR VON KRANE, A.M. HILDEBRANDT: *Wappen- und Handbuch des in Schlesien einschliesslich der Oberlausitz landgesessenen Adels*. Görlitz 1901–1904, passim; H. SAURMA VON UND ZU JELTSCH: *Wappenbuch der schlesischen Städte und Städtel*. Berlin 1870, passim.

43 H. SAURMA VON UND ZU JELTSCH: *Wappenbuch...*, s. 192.

než zřetelně připomínají vydavatele císaře Františka I. Štěpána (orel) a českou královnu Marii Terezii (dvouocasý lev). Nepochybně v souvislosti s platným pravidlem o nepřipustnosti používat zemské a zeměpanské symboly či dokonce celé znaky v soukromých erbech fyzických osob byly odkazy na českou a říšskou panovnickou symboliku patřičně upraveny, a to jak pomocí odlišných tinktur, tak odstraněním zbroje a korunek obou zvířecích figur. Přítomnost uvedených „derivátů“ císařské a české královské symboliky lze snadno dešifrovat jako výraz náklonnosti panovnického páru Františka I. Štěpána a Marie Terezie vůči Sułkowskému, potenciálně vysvětlitelné jejich vlastními mezinárodními politickými záměry, v nichž měl Sułkowský hrát svou podstatnou roli. V souvislosti s potřebou upravovat panovnické a zemské symboly tak, aby nenarušily jejich monopolní držbu zeměpány, ještě dodejme, že říšská kancelář navrhovala polepšení zelené routové koruny na zlatou. Tento návrh byl říšským erbovním censorem Andream von Stock schválen, avšak proti byl český censor Johann Friedrich von Eger, podle něhož ozdobení černé orlice zlatou routovou korunou na zlatém pozadí znamenalo porušení základního heraldického pravidla o kladení barev a kovů. Eger ve svém posudku tvrdil, že šlo o omyl způsobený úředníky říšské kanceláře, neboť Sułkowski sám údajně žádal o zachování zelené barvy routové koruny⁴⁴. Výsledkem bylo, že v obou privilegiích nakonec zůstalo při původní saské zelené routové koruně.

Popsaný knížecí erb byl nejprve používán pouze příslušníky vévodské primogeniturní linie rodu Sułkowských, kteří byli od roku 1754 současně držiteli Bílského vévodství. Prvním z nich byl Sułkowského nejstarší syn August Kazimír. Všichni ostatní potomci se naštěstí museli s pouhým hraběcím titulem a tedy i dosavadním hraběcím erbem spokojit jen na krátkou dobu, neboť obě privilegia z roku 1754 zajistila rozšíření knížecí hodnosti i erbu rovněž na ně a na jejich legální mužské i ženské potomky. V rámci privilegií z roku 1754 tedy již přirozeně k žádné proměně stávajícího knížecího erbu nedošlo. Ani české povýšení Bílského knížectví na vévodství, které přineslo vévodský titul Alexandru Josefovi Sułkowskému a jeho primogeniturním mužským potomkům, nezanechalo v rodinné heraldice žádné stopy - česká královská listina se otázkou heraldiky vůbec nezabývala a jen konfirmovala původní knížecí znak. Proto i příslušníci primogeniturní linie nadále užívali původní knížecí erb⁴⁵.

---

44 Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsarchiv, Reichsadelsakten / Hofadelsakten, spisy ke knížecím titulům 1754.

45 Jak dokládají nečetné analogické příklady, vznik titulárního knížectví nebo vévodství na území Čech a Moravy se nestal příležitostí k heraldickému obohacení stávajícího knížecího erbu (tyto celky setrvaly na původní administrativní pozici běžného českého či

Heraldika rodu Sułkowských dodnes uchovává důležité vizuální svědectví nejen o dobové heraldické praxi ve středoevropském prostoru, ale rovněž o významných aspektech mimořádného společenského vzestupu Alexandra Josefa Sułkowského, jehož kariéra jej odvedla z malopolského Krakovska k saskému dvoru a následný pád ze saského politického výsluní jej přiměl k vlastnictví majetku v habsburské monarchii. Příslušníci obou větví rodu Sułkowských, bílské vévodské primogenitury i rydzyňské sekundogenitury, hrdě používali nejen úředně udělené knížecí erby s pouhou routovou korunou na prsou černé orlice v rodovém štítku, ale současně setrvali při saském zemském znaku. Tato varianta rodového erbu byla veřejně prezentována na zámeckých sídlech, dobových grafických tiscích i prostřednictvím úředních pečetidel a razítek správních institucí sułkowských dominií. Otevřeně tak připomínala saské počátky aristokratického postavení rodu Sułkowských.

Aleksander Józef Sułkowski's heraldry

*The representation of the titular advancement of a Polish magnate
in the light of imperial and royal privileges*

S u m m a r y

The present study is devoted to the heraldic aspects of the social career of a Polish nobleman, Aleksander Józef Sułkowski (1695–1762). For his considerable contribution attainment of the Polish crown Friedrich August II ensured that in 1733 an imperial title of a count was conferred to Sułkowski by Friedrich August II and that the former's family coat of arms was promoted. Sułkowski's further advancement in titular ranks was realised in the environment of the Habsburg monarchy where at the beginning of 1752 he purchased the free Upper Silesian estate of Bielsko. Owing to the considerable assistance of the seller, Friedrich Wilhelm, the count of Haugwitz, the head of the directorium in publicis et cameralibus, and the marked support of the Viennese court, which looked after its own foreign policy interests, he was promoted soon after the purchase of Bielsko to the rank of a Silesian prince. At the same time Sułkowski was promoted by the Bohemian queen, Maria Theresa, to the rank of a Bohemian prince and he received an analogous imperial title from her husband, emperor Franz

---

moravského alodního dominia). Šlo např. o vznik jihočeského Krumlovského vévodství roku 1628 pro Eggenberky (vymřeli 1717/1719) a jeho obnovení pro Schwarzenberky roku 1723 či o vévodské povýšení lobkovického panství Roudnice na Labem. Jediným vysloveně novým vévodským znakem byl erb, který získal roku 1818 František Josef Karel Napoleon (II.), zv. Orlík, vnuk císaře Františka I., roku 1818 při zřízení titulárního vévodství Zákupy (něm. Reichstadt) v severozápadních Čechách. Orlíkův nový erb měl být podle blasonu císařské listiny ozdoben vévodskou hodnostní korunou. W. HEYDENDORFF: *Die Fürsten und Freiherren zu Eggenberg und ihre Vorfahren*. Graz 1965, s. 149–150; P. PALÁT, Z.J.K. ČECH: *Vývoj schwarzenberského erbu*. „Heraldická ročenka 1986”. Praha 1986, s. 57, 62; M. LOBKOWICZOVÁ: *Vývoj...*, s. 70; J. TULARD: *Napoleon II. Legendy a skutečnost*. Praha 1994, s. 71–74, 131–132 (výtah z panovnické listiny); J.A. TYROFF: *Wappenbuch...*, tab. 1.

I Stefan. Both instances of promotion referred exclusively to Sułkowski and his primogenital line of inheritance, whose representatives constituted contemporary owners of Bielsko. In 1752 he managed to experience the promotion of Bielsko to the status of a principality, which ensured him and his primogenital descendants the status of a Silesian prince. The Bohemian privilegium further extended the princely title to all legal descendants of Sułkowski, similarly as in the case of the imperial privilegium, which was issued at the same time. Without doubt Sułkowski's social advancement was fundamentally motivated by the pursuit of the highest social position that could be attained in the contemporary aristocratic community of the Habsburg monarchy. The purpose of this was to ensure the potential advancement of Sułkowski's eldest son, August Kazimierz, in the highest diplomatic and bureaucratic spheres of the Habsburgs. The conferring of a Bohemian and imperial princely title is accounted for by the content of the 1747 agreement between the Bohemian queen, Maria Theresa and emperor Franz I Stefan about the mutual conferring of Bohemian and imperial knighthood to those people who were Bohemian and imperial subjects at the same time. Although Sułkowski endeavoured primarily to gain Bohemian knighthood for the sake of the advancement of the Bielsko estate, the ensuring of such advancement entailed the analogous attainment of an imperial title. The legal and formal framework of Sułkowski's imperial and Bohemian titular advancement manifested itself very clearly in the change of his family coat of arms. Its foundation was the Sulima coat of arms, which was an imperial count's privilege of the year 1733 extended by the count's coronet in the centre. The black eagle was additionally wrapped by a crancelin, which may be unequivocally interpreted as a derivative of an emblem of a Saxon principality. At least since 1734 Sułkowski began to publicly use a variant of the coat of arms with the complete Saxon emblem. Both may be seen as a clear expression of Karl VI's as well as of Kurfürst Friedrich Augustus II's grace. Sułkowski's coat of arms underwent further radical changes on the occasion of the princely advancement of 1752. The original blazon now had a new background divided into four quarters, whose figures symbolically referred to the issuers of both princely acts – the Bohemian queen and the emperor. Again, the point was about the derivative of landed emblems, which could be used only by landowners. At the top of the coat of arms there was princely headgear, coupled with a traditional princely mantle. Since 1754 this princely blazon was used by all of A. J. Sułkowski's descendants, whereas the variant with the Saxon emblem on the eagle's breast in the centre continued to be used. The princely title of the Bohemian privilegium of 1754 was no longer represented in any way in the heraldic composition of Sułkowski's coat of arms. The princely advancement of Sułkowski's coat of arms was relatively rare in the context of the heraldry of new Bohemian and imperial knights, for as the princely title was conferred, the estate coat of arms was not promoted, but only peculiarly corrected or improved. Sułkowski's princely coat of arms does not contain references to the potential symbolism of Bielsko, the Piast past of this dominion and the municipal symbolism of the city of Bielsko as its capital. The latter aspect was not a common occurrence during the conferring of knighthood in the Bohemian lands or in the Empire at all. The double transformation of Sułkowski's coat of arms and the fact that it is publically displayed reminds us to this day about the extraordinary social position which Sułkowski attained during his lifetime – first at the Dresden and then at the Viennese court in the contemporary and in the broader framework of the Central European aristocratic community.

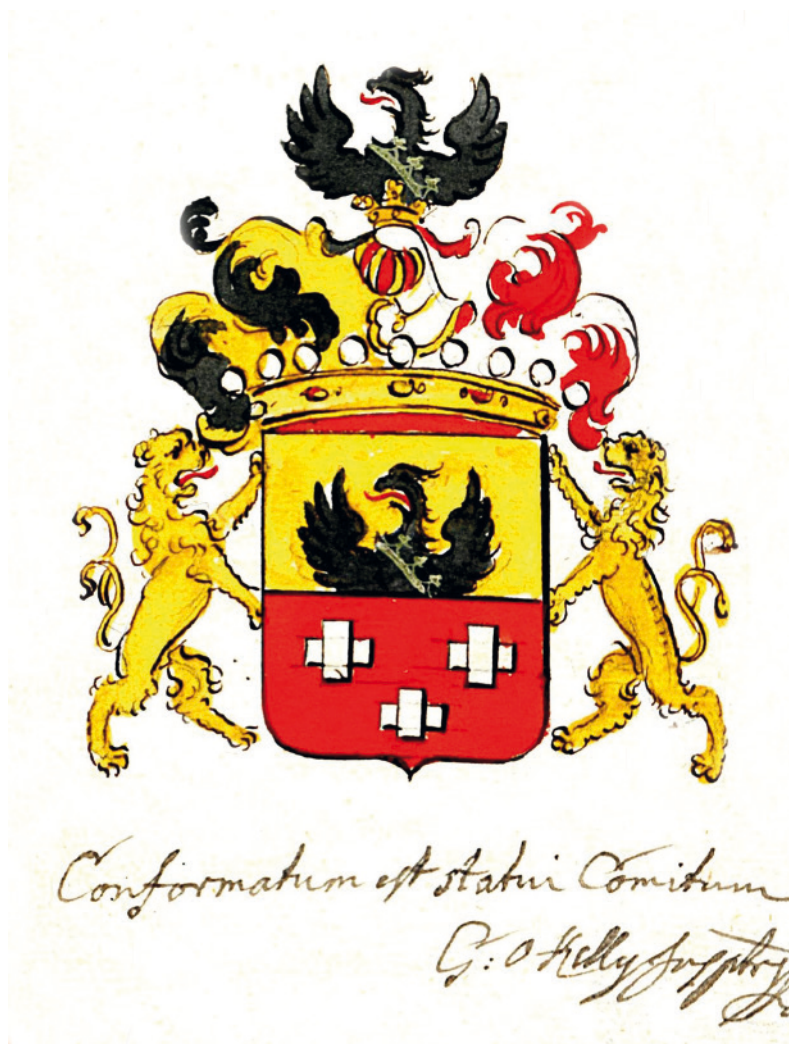

Bibliografie

- BLAŽEK C.: *Der Adel von Oesterr. Schlesien*. Nürnberg 1886, J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch, t. 4/11.
- BRŇOVJÁK J.: „*Aus Böhemischer Königlicher Macht und Vollkommenheit*“. *Wandlungen der Adelstitulatur in den böhmischen Standeserhöhungen und bei der Aufnahme in die Stände in der Zeit der Herrschaft der Habsburgerdynastie*. „Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder“ 2015, 55, č. 1.
- BRŇOVJÁK J.: *Hrabě – kníže – vévoda. Titulární vzestup Alexandra Josefa Sułkowského, držitele bílského panství*. „Slezský sborník“ 2015, 113, č. 1.
- BRŇOVJÁK J.: *Šlechticem z moci úřední. Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780*. Ostrava 2015.
- CIESIELSKI T. et al.: *Sułkowski [...]*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 45. Warszawa–Kra-ków 2008.
- CHORAŽY B., KENIG P.: *Zamek w Bielsku. Zarys historyczny*. Bielsko-Biała 2006.
- DLUGOSZ J.: *Insignia seu denodia incliti Regni Poloniae*. Red. Z. CELICHOWSKI. Warszawa 1885.
- DORST L.: *Schlesisches Wappenbuch oder die Wappen des Adels im Souverainen Herzogthum Schlesien der Grafschaft Glatz und der Oberlausitz*. T. 1–3. Görlitz [1847].
- FRANK K.F. VON: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823*. T. 1. Schloss Senftenegg 1967; T. 3. Schloss Senftenegg 1973; T. 5. Schloss Senftenegg 1974.
- GATTERER J.Ch.: *Fortgesetzter Wappen-Calendar auf das Jahr 1764 oder jährliches Handbuch der neusten Genealogie und Heraldik, worinnen aller jetzigen europäischen Potentaten Stammtafeln und Wappen mit einer richtigen Beschreibung der Wappen [...] enthalten sind*. Nürnberg 1764
- GÓRZYŃSKI S.: *Arystokracja polska w Galicji. Studium heraldyczno-genealogiczne*. Warszawa 2009.
- GÓRZYŃSKI S.: *Tytuły w dawnej Rzeczypospolitej i obecnie – praktyka i prawo*. „Rocznik polskiego towarzystwa heraldycznego”. Nowa Seria. T. 8 (19). Warszawa 2008.
- GRITZNER M.: *Das Wappen Wallensteins und die ihm verliehenen kaiserlichen Diplome*. „Der deutsche Herold. Vierteljahrsschrift für Heraldik, Sphragistik und Genealogie” 1880, 8, č. 3.
- GRITZNER M.: *Die Fürsten des Heiligen Römischen Reiches*. T. 1–2. Nürnberg 1887, J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. T. 1/3/III.A.
- GRITZNER M.: *Standes-Erhebungen und Gnaden-Acte Deutscher Landesfürsten während der letzten drei Jahrhunderte. Nach amtlichen Quellen*. Görlitz 1881.
- HEYDENDORFF W.: *Die Fürsten und Freiherren zu Eggenberg und ihre Vorfahren*. Graz 1965.
- Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S. J. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopisów, dowodów urzędowych. Red. J.N. BOBROWICZ. T. 8. Lipsko 1841.
- HOFFMEISTER D.: *Meissener Porzellan des 18. Jahrhunderts. Katalog der Sammlung Hoffmeister*. T. 2. Hamburg 1999.
- HOHENLOHE-WALDENBURG F.K. zu: *Der sächsische Rautenkranz. Heraldische Monographie*. Stuttgart 1863.

- KASÍK S.: *Erb Lobkowiczů*. W: S. KASÍK, P. MAŠEK, M. MŽYKOVÁ: *Lobkowiczové. Dějiny a genealogie rodu*. České Budějovice 2002.
- KENIG P., SPYRA J. et al.: *Bielsko od wojen śląskich do zakończenia I wojny światowej (1740–1918)*. W: *Bielsko-Biała. Monografia miasta*. Red. I. PANIC. T. 3. Bielsko-Biała 2010.
- KONOPCZYŃSKI W.: *Konfederacja barska*. T. 2. Warszawa 1991.
- KRANE A. Freiherr von, HILDEBRANDT A.M.: *Wappen- und Handbuch des in Schlesien einschliesslich der Oberlausitz landgesessenen Adels*. Görlitz 1901–1904.
- KUHN W.: *Geschichte der deutschen Sprachinsel Bielitz (Schlesien)*. Würzburg 1981.
- LEDEBUR L. Freiherr von: *Adelslexikon der preußischen Monarchie*. T. 2. Berlin [1856].
- LOBKOWICZOVÁ M.: *Vývoj znaku pánů z Lobkowicz*. „Heraldická ročenka 1980”. Praha 1980.
- LÜNIG J.Ch.: *Corpus Iuris Feudalis Germanici*. Frankfurt 1727.
- MAŤA P.: *Svět české aristokracie 1500–1700*. Praha 2004.
- PALÁT P., ČECH Z.J.K.: *Vývoj schwarzenberského erbů*. „Heraldická ročenka 1986”. Praha 1986.
- PERŁAKOWSKI A.: *Kariera i upadek królewskiego faworyta. Aleksander Józef Sułkowski w latach 1695–1738*. Kraków 2013.
- PREIBISZ L.: *Zamek i Klucz Rydzynski*. Rydzyna 1938 [reprint 1991].
- PTAK M.: *K problematice svobodných stavovských panství srov. zejm. Pozycja publicznoprawna wolnych panów stanowych na Śląsku*. „Studia Historycznoprawne”. Red. A. KONIECZNY. Wrocław 1993. Acta Universitatis Wratislaviensis, Prawo. T. 222.
- RUZICKA D.: *Friedrich Graf von Haugwitz (1702–1765). Weg, Leistung und Umfeld eines österreichisch-schlesischen Staatsmannes*. Frankfurt 2002.
- SACKEN E. von: *Katechismus der Heraldik. Grundzüge der Wappenkunde*. Leipzig 1862.
- SAURMA VON UND ZU JELTSCH H.: *Wappenbuch der schlesischen Städte und Städtel*. Berlin 1870.
- SCHOLZ B.W.: *Das geistliche Fürstentum Neisse. Eine ländliche Elite unter Herrschaft des Bischofs (1300–1650)*. Köln–Weimar–Wien 2011.
- SCHWARZENBERG Fürst zu K.: *Geschichte des reichsständischen Hauses Schwarzenberg*. Degener 1963.
- STARÝ M.: *Anioli księstwa żagańskiego w herbie księcia Wallensteina i jego geneza*. „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2015, 70, č. 1.
- Sułkowscy – życie i dzieło. Materiały z sesji naukowej „Sułkowscy – życie i dzieło”*. Zamek w Rydzynie, 23–26 września 1998. Red. Z. MOLIŃSKI. Rydzyna–Leszno 1999.
- TITAN VON HEFNER O.: *Der Adel des Königreichs Sachsen*. Nürnberg 1857. J. Siebmacher’s grosses und allgemeines Wappenbuch, t. 2/3.
- TULARD J.: *Napoleon II. Legendy a skutečnost*. Praha 1994.
- TYROFF J.A.: *Wappenbuch der Oesterreichischen Monarchie*. T. 1. Nürnberg 1831.
- VOLKERT W.: *Neustadt an der Waldnaab und die Fürsten Lobkowitz*. „Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg” 1959, 100.
- WALCHA O.: *Meissner Porzellan. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Dresden 1986.
- ZEDINGER R.: *Betrachtungen zu den „Schlesischen Interessen” des Herzogs von Lothringen und späteren Kaisers Franz I. (1708–1765)*. W: *Schlesien unter Herrschaft der Habsburger*. Red. W. LESIUK, M. LIS. Opole 2001.

Návrh nového říšského hraběcího erbu Alexandra Josefa Sułkowského, který posléze obdržel v císařské listině z 22. srpna 1733. Podobu tohoto erbu schválil říšský erbovní censor William O'Kelly, jeho poznámka „Conformatum est statui comitum“ hovoří o distinktivní úpravě původního Sułkowského rodového erbu, tj. o přidání hraběcí hodnostní koruny a dvou zlatých dvouocasých lvů jako štítonoši

Zdroj: Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsarchiv – Reichsadelsakten.

Erbovní vyobrazení z listiny z roku 1734, v níž saský kurfiřt Fridrich August II. povolil Alexandru Josefu hraběti Sułkowskému a jeho dědicům užívat hraběcí erb polepšený o tradiční saský vévodský štítek, ovšem bez routové koruny

Zdroj: Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, zbiór dokumentów pergaminowych, sign. 2.

*Alianční erb Alexandra Josefa hraběte Sułkowského a jeho ženy Marie Františky, roz. svobodné paní von Stein zu Jettingen, z roku 1738 na portálu radnice v Lešně
Foto: Grzegorz Madej, 2015.*

Erbovní miniatura z listiny z 18. března 1752, v níž česká královna Marie Terezie povýšila Alexandra Josefa hraběte Sułkowského a jeho primogeniturní dědice do českého knížecího stavu

Zdroj: Rodinný archiv Sułkowských, Vídeň.

Michał Zwierzykowski
Instytut Historii UAM w Poznaniu

August Sułkowski i strategia budowy pozycji rodu Od książąt na Bielsku do senatorów Rzeczypospolitej

„Garbaty, mały, na twarzy szpetny, ale lubiący się stroić, bardzo i zawsze w amorach [...], chciwym rządu i poprawy zadłużonej sytuacji swojej, ustawnie rodzącym projekta, a często niezmierne i wcale nieprzyzwoite, a tym niebezpieczniejszym, że [...] wymowny, pracowity i zabawny, i umiejący w piękne pozory przybierać swe zamysły [...], skąpstwo w nim walczy z pychą [...] zrazu przez układność, naukę i staranność udawało mu się, ale zawsze na koniec za chimerycznego intryganta był uznany” – tak scharakteryzował Augusta Sułkowskiego ostatni władca Rzeczypospolitej w liście do Antoniego Debolego w 1782 r.¹ Rok później ambasador rosyjski Otton Magnus von Stackelberg zwracał się doń: „vous êtes – c'est à dire – bon Russe”².

Te dwie opinie, choć niezwykle istotne dla oceny biografii najstarszego z synów sławnego pierwszego ministra saskiego Aleksandra Józefa Sułkowskiego³, nie oddają całej złożoności tej osoby. Dokonaniem i działaniem, jakich pełno w biogramie Augusta Sułkowskiego, można obdzielić życiorysy kilku aktywnych magnatów Rzeczypospolitej drugiej połowy XVIII w., którzy nawet wówczas uznawani byłiby za ludzi istotnych politycznie. Nie jest oczywiście moim zadaniem w tym miejscu przypominać kolejne etapy żywota i działalności Augusta, postaram się jednak scharakteryzować główne kierunki jego działania, a przede wszystkim

---

1 Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Archiwum Królestwa Polskiego 268; D. DUKWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI: *Sułkowski August*. W: *Polski Słownik Biograficzny (PSB)*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008, s. 551.

2 D. DUKWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI: *Sułkowski August...*, s. 551.

3 Obszerny biogram Aleksandra Józefa zob.: A. PERŁAKOWSKI, M. ZWIERZYKOWSKI: *Sułkowski Aleksander Józef*. W: *PSB*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008, s. 519–528; o genezie kariery Aleksandra Józefa i przyczynach jej upadku obszerną monografię napisał ostatnio A. PERŁAKOWSKI: *Kariera i upadek królewskiego faworyta. Aleksander Józef Sułkowski w latach 1695–1738*. Kraków 2013.

metody jakimi były one realizowane. Niezbędne będzie również przedstawienie uwarunkowań, jakie mogły prowadzić do wyboru takich, a nie innych decyzji⁴.

August, jak i trzej jego młodsi bracia, otrzymał doskonałe wykształcenie, na które ich ojciec, choć od 1738 r. oddalony na zawsze od dworu i jakichkolwiek wpływów politycznych, nie szczędził wydatków oraz czasu. Obok dokładnie zaplanowanego kształcenia domowego, każdy z braci odbył niezbędną turę kawalerską po Europie⁵. August, jako najstarszy, już na przełomie 1749 i 1750 r. był gotów rozpocząć błyskotliwą, jak sobie wyobrażał, karierę polityczną na polsko-saskim dworze. Tu jednak nadeszła pierwsza tragedia, która zaważyła na całym jego dalszym życiu. Okazało się, że niełaska jaka spadła na ojca dotyczy także jego synów – choć byli oni przyjmowani na dworze, uczestniczyli w życiu towarzyskim, szybko dano im do zrozumienia, że na żadną karierę polityczną ani w Rzeczypospolitej, ani w Saksonii nie mają szans. Miało się to okazać żelazną zasadą trwającą aż do śmierci Augusta III⁶.

---

4 August Sułkowski, jak również jego bracia, nie doczekali się dotychczas książkowych biografii, wiele najistotniejszych kwestii rozproszonych jest obfitej literaturze poświęconej czasom stanisławowskim. Najobszerniej zajmował się nimi w trzyczęściowym cyklu artykułów Jan BAUMGART: *Bracia Sułkowscy*. Cz. 1. „Rocznik Leszczyński” 6 (1985), Cz. 2. „Rocznik Leszczyński” 8 (1987), Cz. 3. „Rocznik Leszczyński” 10 (1989) – dzięki badaniom prowadzonym przed II wojną światową przez Baumgarta w nieistniejącym już dziś archiwum rydzynskim, pozostała spuścizna zawierająca wiele tysięcy odpisów listów braci Sułkowskich z kilkudziesięciu lat ich działalności (zob. szerzej J. BAUMGART: *Historia i zawartość archiwum książąt Sułkowskich w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk*. „Roczniki Historyczne” 15 (1939–1946). Nr 1, s. 116–147). Najobszerniejsze biogramy, zawierające rozległą bibliografię, opublikowano w 2008 r. w *Polskim Słowniku Biograficznym*, w tomie 48: T. CIESIELSKI: *Sułkowski Aleksander Antoni...*, s. 528–531; D. DUKWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI: *Sułkowski Antoni...*, s. 531–537; D. DUKWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI: *Sułkowski August...*, s. 542–553; D. DUKWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI: *Sułkowski Franciszek de Paula...*, s. 556–561. Wiele istotnych informacji i źródeł przekazał T. Żychliński w opracowaniu dotyczącym Sułkowskich – miał jeszcze możliwość korzystać z archiwum rydzynskiego, które spłonęło podczas II wojny światowej (T. ŻYCHLIŃSKI: *Złota księga szlachty polskiej*. T. 4. Poznań 1882, s. 308 i nn.). Augustowi Sułkowskiemu poświęcili też osobną uwagę M.B. TOPOLSKA: *Sułkowski August*. W: *Wielkopolski Słownik Biograficzny*. Red. A. GĄSIOROWSKI, J. TOPOLSKI. Poznań 1981, s. 716; M. DROZDOWSKI: *August Sułkowski (1729–1786) na polskiej scenie politycznej*. W: *Sułkowscy. Życie i dzieło. Materiały z sesji naukowej „Sułkowscy. Życie i dzieło”, Zamek w Rydzynie 23–26 września 1998*. Red. Z. MOLIŃSKI. Rydzyna–Leszno 1999, s. 67–76.

5 J. BAUMGART: *Bracia Sułkowscy*. Cz. 2: *Młodość i wychowanie*, s. 41 i nn.; IDEM: *Bracia Sułkowscy*. Cz. 3: *Podróże w kraju i za granicą*, s. 9 i nn.

6 A. PERŁAKOWSKI, M. ZWIERZYKOWSKI: *Sułkowski Aleksander Józef...*, s. 522 i nn.

Anatema ciążyąca na Sułkowskich była tak skuteczna, że wszelkie próby ich działalności w życiu politycznym Rzeczypospolitej i Saksonii zwalczali nie tylko stronnicy dworu, ale odsuwali się od nich również ich oponenti. Ewentualna współpraca z Sułkowskimi, pozbawionymi niemal całkowicie zaplecza, mogła przynieść więcej szkód niż pożytków, szczególnie że starzejący się były pierwszy minister nie miał zamiaru trwonić większych sum na bezsensowne działania polityczne. Cierpieli na tym przede wszystkim synowie.

Wydawałoby się, że pewną pozycję powinny im zapewnić rozległe dobra, jakie otrzymał w 1738 r., wraz z oddaleniem z dworu, Aleksander Józef – dzięki układom politycznym i międzynarodowym to właśnie on, za pieniądze otrzymane od Augusta III w kwocie ponad 5 milionów złotych, nabył niemal wszystkie wielkopolskie dobra Leszczyńskich, które stały się na długo główną bazą działalności rodu Sułkowskich⁷. Majątki te szybko okazały się jednak polityczną „złotą klatką”, wraz z ich nabyciem Sułkowsy nie przejęli pozycji poprzednich posiadaczy. Nie mieli w Wielkopolsce żadnych koneksji ani związków rodzinnych, przez miejscowych członków elity politycznej traktowani byli obojętnie, jeśli nie wrogo, tym bardziej, im więcej wiedziano o pozbawieniu ich łaski królewskiej. Pomimo podejmowanych w latach 50. i na początku 60. prób zdobycia pozycji w lokalnej polityce, tylko raz udało się Augustowi uzyskać mandat poselski – w 1754 r. został posłem z niewielkiej ziemi wieluńskiej, by na sejmie poprzeć stanowisko Familii w sprawie ordynacji ostrogskiej⁸. Z województw poznańskiego i kaliskiego uzyskanie mandatu poselskiego było całkowicie niemożliwe. W 1759 r., po zbrojnym uprowadzeniu przez Prusaków i uwięzieniu w Głogowie Aleksandra Józefa, przebywający na dworze petersburskim Antoni Sułkowski żalił się „na nieczułość ziemianów naszych, że żadnych nie czynili ani nie czynią kroków do windykacji ojca”⁹. Po sejmiku w Środzie przed sejmem nadzwyczajnym 1761 r. stronnik dworu kasztelan poznański Ignacy Twardowski raportował Jerzemu Augustowi Mniszchowi, marszałkowi nadwornemu koronnemu i generałowi wielkopolskiemu: „Ks. [August] Sułkowski fortissime starał się o funkcją [poselską], tandem ustąpić musiał

---

7 M. ZWIERZYKOWSKI: *Z badań nad gospodarczymi podstawami mecenatu Aleksandra Józefa Sułkowskiego*. W: *Sułkowsy. Życie i dzieło...*, s. 43–58.

8 *Diariusze sejmowe z wieku XVIII*. T. 3: *Diariusze sejmów z lat 1750, 1752, 1754 i 1758*. Wyd. W. KONOPCZYŃSKI. Warszawa 1937, s. 243.

9 List Kaspra Rogalińskiego starosty obornickiego delegowanego do cesarskiej rosyjskiej w sprawie krzywd poczynionych przez wojska rosyjskie w Wielkopolsce, do Jana Małachowskiego kanclerza wielkiego koronnego – Petersburg, 17 (28) stycznia 1760 r. (*Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*. Wyd. M. ZWIERZYKOWSKI. Warszawa 2015, s. 613).

i wojewoda smoleński razem z nami wręcz mu był nieprzyjaznym¹⁰ – nie trzeba przypominać, że ów wojewoda smoleński to nikt inny jak Piotr Paweł Sapieha, szwagier Augusta¹¹. W kolejnym liście Twardowski jeszcze bliżej opisał całą sytuację: „Trzeba abyś j.w. w. pan dobrodziej miał w pamięci jm. pana rotmistrza [Adama] Zakrzewskiego i podczaszyca [łęczyckiego Ludwika] Zakrzewskiego, którzy na kontradykcyją [Augustowi] Sułkowskiemu byli rezolwowani, chociaż i on ze swojej strony miał wielu przyjaciół, i gdybyśmy nie byli wzięni innych do perswadowania sposobów, nieomylnie by było przyszło do krwi rozlania. Jm. pan starosta obornicki [Kasper Rogaliński] dokuczył Sułkowskiemu i chciał publicznie w kole całą czynić relacją, jako krzywdy nasze za cenę wiązki siana eksplikował i to go najwięcej przymusiło, że musiał ad mitiora condescendere¹²”.

Przed 1763 r. Sułkowscy jedyne sukcesy w Rzeczypospolitej odnosili na niwie życia towarzyskiego, dzięki majątkowi i gospodarności Aleksandra Józefa, który dla pewnej grupy średniej szlachty stawał się solidnym partnerem – na dobrach rydzynskich wielu lokowało swoje kapitały¹³. Niektórych przyciągał również splendor i blask bijący od książęcego tytułu i świetnych rezydencji. W 1762 r. scholastyk poznański Antoni Miaskowski raportował prymasowi Łubieńskiemu: „Ks. wojewoda [Antoni Barnaba Jabłonowski] znowu do Dolska jutro stąd ma wyjechać, stamtąd albo do Leszna na reduty, które tu chwałą powracający stamtąd kawalerowie, albo na imieniny w. jejm. pani [Ludwika Eufemii z Domiechowskich] Ponińskiej stolnikowej poznańskiej do Brzostkowa¹⁴”.

Taka sytuacja powodowała, że Sułkowscy mogli być co najwyżej obserwatorami życia politycznego, generowała ogromną frustrację i rozgoryczenie, ale jednocześnie popychała do szukania alternatywy. To właśnie ona, połączona z kosmopolitycznym wykształceniem spowodowała, że do śmierci Augusta III młodzi Sułkowscy szukali sobie z wielkim zaangażowaniem miejsca na sąsiedzkich

---

10 Informacja o sejmiku w liście Ignacego Twardowskiego kasztelana poznańskiego do Jerzego Augusta Mniszcha marszałka nadwornego koronnego, starosty generalnego Wielkopolski – Środa, 19 marca 1761 r. (*Akta sejmikowe 1733–1763*, s. 680).

11 W. KONOPCZYŃSKI, J. DYGDAŁA: *Sapieha Piotr Paweł*. W: *PSB*. T. 35. Warszawa–Kraków 1994, s. 149–154.

12 Informacja o sejmiku w liście Ignacego Twardowskiego kasztelana poznańskiego do Jerzego Augusta Mniszcha marszałka nadwornego koronnego, starosty generalnego Wielkopolski – Poznań, 20 marca 1761 r. (*Akta sejmikowe 1733–1763*, s. 681).

13 M. ZWIERZYKOWSKI: *Z badań nad...*, s. 55.

14 List Antoniego Miaskowskiego scholastyka poznańskiego do prymasa Władysława Łubieńskiego – Poznań, 28 stycznia 1763 r. (*Akta sejmikowe 1733–1763*, s. 774). Zob. też T. ŻYCHLIŃSKI: *Złota księga...*, s. 319, 322.

dworach – w Wiedniu, Berlinie i Petersburgu, a nawet w odległej Francji, przede wszystkim w służbie dworskiej, dyplomacji oraz wojsku. Otrzymywali urzędy szambelanów, radców dworu, szarże oficerskie czy odznaczenia, m.in. August w latach 1757 i 1760 otrzymał rosyjskie ordery św. Aleksandra Newskiego i św. Andrzeja – o które zresztą zabiegał. Już wówczas Rosjanie postawili na tego młodego, żądnego zaszczytów i awansu magnata. Właśnie owa przymusowa, intensywna działalność na obcych dworach i w szeregach obcych armii, obok konsekwentnej banicji ojca, miała zaważyć na całym dalszym losie Sułkowskich¹⁵.

Wybawienie nadeszło 5 października 1763 r. wraz ze śmiercią Augusta III – nastąpiło ono jednak już po śmierci ojca, który zmarł w Rydzynie, w nocy z 21 na 22 maja 1762 r.¹⁶. Bezkrólewie mogło stać się dla młodych, głodnych aktywności politycznej i kariery książąt Sułkowskich nowym otwarciem, które zamierzali wykorzystać. Z jakim bagażem startowali do nowych wyzwań?

Wspaniałe tytuły zapewnione przez ojca (hrabiowski, a przy wydatnym wsparciu Augusta, przede wszystkim tytuł książąt na Bielsku) w Rzeczypospolitej nie dawały nazbyt wiele. Pochodzenie, zarówno ze strony ojca, jak i matki, w państwie polsko-litewskim stawiało ich raczej w szeregu parweniuszy¹⁷. Ogromny, jak się wydawało, majątek, zarówno w kraju, jak i za granicą, liczony na wiele milionów złotych, przynoszący bez mała milion rocznych dochodów, po śmierci Aleksandra Józefa i podziale między braci, nie prezentował się już tak świetnie – był mocno zadłużony, między innymi przez transakcję zakupu księstwa bielskiego, wydatki na wychowanie synów (i spłatę zaciąganych przez nich rozrzutnie długów) czy na posagi córek byłego ministra i dalszych krewnych¹⁸. Każdy z młodych Sułkowskich odziedziczył jednak część majątku przynoszącą bez mała 200 000 dochodu rocznego, obciążoną jednak proporcjonalnym udziałem w długach. Żaden z nich nie odziedziczył niestety ojcowskiej gospodarności i wytrwałości – co miało przynieść katastrofalne skutki w nadchodzących latach. Początkowy kapitał polityczny rysował się równie marnie – na arenie państwowej był żaden, a w prowincji wielkopolskiej śladowy, kurczący się gwałtownie po podziale dóbr Sułkowskich.

August, który już od lat 50. niezwykle aktywnie wspierał ojca, z racji na swoje starszeństwo w 1762 r. stał się głową rodu i to jemu przypadł w udziale największy wpływ na kształtowanie polityki i strategii rodziny w najbliższych dziesięcioleciach.

---

15 D. DUKWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI: *Sułkowski August...*, s. 543.

16 Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Metryki Rydzyna, Księga zgonów PM 262/04, 22 maja 1762 r.

17 J. BAUMGART: *Bracia Sułkowscy*. Cz. 1, s. 67 i nn.

18 M. ZWIERZYKOWSKI: *Z badań nad...*, s. 56.

Odziedziczył zresztą główne dobra – księstwo bielskie oraz klucz rydzynski, ze wspaniałą siedzibą rodu¹⁹. Jakie działania mógł podejmować, jakie podjął?

Na początku warto choć na chwilę zatrzymać się nad klasyczną sferą działań budujących pozycję każdej rodziny magnackiej, jaką były małżeństwa i koligacje. Jak już wspomniano, pochodzenie Sułkowskich nie dawało żadnych atutów. Część decyzji w tej mierze zapadła jeszcze za życia ojca – nie były one nadmiernie korzystne. Z sióstr Marianna poślubiła w 1747 r. przedstawiciela tzw. młodszej prymasowskiej linii Szembeków, Franciszka Jakuba wojewodę inflanckiego i bratanka prymasa Krzysztofa Antoniego, małżeństwo to nosiło więc znamiona korzystnej genealogicznie partii, Sułkowska zmarła jednak przy porodzie pierworodnego syna w 1749 r.²⁰. Kolejna siostra, Joanna, w 1750 r. poślubiła niezwykle ważnego polityka wielkopolskiej sceny politycznej, Piotra Pawła Sapiehę, którego gwiazda w latach 60. już jednak dogasała (nie był zresztą nadmiernie lojalny) – małżeństwo to było bezdzietne²¹. Józefa poślubiła w 1753 r. przyszłego cześnika koronnego Ignacego Potockiego (zm. 1765), pozostawiając dwoje dzieci, ale i ona zmarła szybko, w 1756 r., po narodzinach syna²². Ostatnia z sióstr, przyrodnia Teresa, wydana została już w 1765 r. przez braci za Jana Wielopolskiego – urodziła wiele dzieci i zmarła dopiero w 1818 r. jako ostatnia z rodzeństwa²³. Żadne z tych małżeństw nie niosło z sobą wielkich przełomów w koligacjach.

---

19 Podział przeprowadzili bracia w Rydzynie, w dniach 11 czerwca–10 sierpnia 1762 r. (L. PREIBISZ: *Zamek i klucz rydzynski*. Rydzyna 1938, s. 91).

20 „Kurier Polski”, nr 553, 1747 – informacja, że 17 czerwca 1747 r. prymas Krzysztof Antoni Szembek udzielił błogosławieństwa nowożeńcom w Gnieźnie; „Kurier Polski”, nr 644, 1749 – informacja, że Marianna powiła pierworodnego syna w dniu 28 lutego; już w kolejnym numerze donoszono jednak, że zmarła dzień po połogu i 1 marca odbyły się egzekwie w kościele rydzynskim – „Kurier Polski”, nr 645, 1749 (AA Poznań, Metryki, Rydzyna, Księga zgonów PM 262/04 – 15 marca 1749 r. – to ewidentnie data pogrzebu). Chrzt małego Aleksandra Józefa Szembeka odbył się już 1 marca, a chrzestnymi byli oprócz bliskich krewnych również naturalny syna Augusta II, marszałek Francji książę Maurycy Saski oraz wszechwładny minister i dawny konkurent Sułkowskiego, Henryk Brühl (AA Poznań, Metryki, Rydzyna, Księga chrztów PM 262/11 – 1 marca 1749 r.).

21 Ślub odbył się w Rydzynie, w sam dzień św. Jana, 24 czerwca 1750 r. (AA Poznań, Metryki, Rydzyna, Księga małżeństw PM 262/03 – 24 czerwca 1750 r.; „Kurier Polski”, nr 718, 1750).

22 Ślub w Rydzynie, 27 lutego 1753 r. (AA Poznań, Metryki, Rydzyna, Księga małżeństw PM 262/03 – 27 lutego 1753 r.; „Kurier Polski”, nr 860, 1753). Syn urodził się 30 marca, Józefa zmarła 13 kwietnia 1756 r. w Maciejowicach („Kurier Polski”, nr 142, 1756).

23 T. ŻYCHLIŃSKI: *Złota księga...*, s. 315; J. BAUMGART: *Bracia Sułkowscy*. Cz. 1, s. 97 (tablica genealogiczna).

Małżeństwa samych braci Sułkowskich mogły wypełnić tę lukę – tak się jednak również nie stało. Rozczarował Aleksander, który już w 1755 r. poślubił Eleonorę Cetnerównę starościankę korytnicką, nie zwiększając jednak tym małżeństwem pozycji rodu ani trochę, nie pozostawił również potomstwa²⁴, wielki zawód uczynił Franciszek, który w 1759 r. w atmosferze skandalu, wbrew woli rodziny poślubił wdowę Mariannę ze Strzemeskich, i woto Świeżawską, a po jej śmierci już oficjalnie związał się z Judytą Marią Wysocką (Montbelli), dzięki której jednak powstała bielska odnoga rodu²⁵. Jedynie August i Antoni, którzy decyzje małżeńskie podejmowali już w latach 60., uczynili to nieco rozważniej. August po porażce swoich planów z 1755 r. poślubienia jednej z córek wybitnego polityka wielkopolskiego, wojewody kaliskiego Augustyna Działyńskiego²⁶, a w 1765 r. Zofii Mielżyńskiej, córki Andrzeja i Anny z Bnińskich, w 1766 r., za radą samego króla, poślubił krewną dawnego głównego stronnika dworu, Ludwikę Mniszchównę, córkę Jana podkomorzego litewskiego i Katarzyny z Zamoyskich (jej matką była z kolei ks. Barbara Elżbieta Wiśniowiecka). Była to jak na możliwości Sułkowskich całkiem niezła partia – brat żony Augusta, Michał Jerzy Mniszech zostanie w przyszłości marszałkiem wielkim koronnym – małżeństwo to było jednak bezdzietne²⁷. Nieco więcej szczęścia, z perspektywy wielkopolskich koneksji, miał najmłodszy z braci, Antoni, przewidziany pierwotnie do kariery duchownej, który poślubił w 1766 r. wojewodziankę malborską Marię Działyńską – przedstawicielkę bocznej linii zasłużonej w Wielkopolsce i Prusach Królewskich rodziny, po porażce tego związku i rozwodzie w 1781 r.²⁸, wybrał już jednak żonę z całkowicie nieznanego w Rzeczypospolitej czeskiego rodu hrabiowskiego, Karolinę von Bubna-Lititz, która dała mu upragnionych synów, z których jeden, Antoni Paweł umożliwi przetrwanie linii rydzynskiej rodu²⁹. Podsumowując efekty zabiegów matrymonialnych, należy ich wyniki ocenić z perspektywy politycznej zdecydowanie negatywnie. Oczywiście nie cała wina spada na samych Sułkowskich – sytuacja rodzinna i majątkowa odstręczała od nich najbardziej posażne i skolięcone partie, wiele szkód powodował także

---

24 T. ŻYCHLIŃSKI: *Złota księga...*, s. 330.

25 R. KINCEL: *Kłopotliwy książę Sułkowski*. Katowice 1984, s. 16–17.

26 D. DUKWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI: *Sułkowski August...*, s. 543.

27 Ślub odbył się w Gołębju, w dniu 19 czerwca 1766 r. (T. ŻYCHLIŃSKI: *Złota księga...*, s. 323).

28 Ślub odbył się 23 stycznia 1766 r. we Wschowie. Rozwód otrzymał Antoni w dniu 19 grudnia 1781 r. (T. ŻYCHLIŃSKI: *Złota księga...*, s. 334).

29 Antoni uzyskał indult zezwalający na powtórne małżeństwo w marcu 1784 r. i zapewne wkrótce bez rozgłosu poślubił nową żonę (T. ŻYCHLIŃSKI: *Złota księga...*, s. 334).

temperament i brak odpowiedzialności większości z braci. August nie miał wielkich możliwości wpływu na ten stan rzeczy.

W pierwszych latach po śmierci Augusta III młodzi Sułkowscy pod przywództwem swego najstarszego brata podjęli działania zmierzające do zajęcia jak najlepszych pozycji w polityce. W okresie bezkrólewia zastosowali starą taktykę rozrodzonych rodów magnackich, dzieląc się i wspierając równo dwie rywalizujące o władzę frakcje – August z Franciszkiem stanął po stronie Familii, podczas gdy Aleksander z Antonim poparli stronnictwo saskie. Dzięki temu w pierwszych latach panowania Stanisława Augusta Sułkowskim udało się uchwycić pewne przyczółki. Początkowo współpraca z królem układała się dość dobrze, skłonny do przesady i przeceniania swego znaczenia August Sułkowski określał siebie nawet jako jednego z głównych faworytów nowego władcy (czyżby usilne nawiązanie do losów swego ojca?). Bardzo szybko okazało się to jednak ułudą. Słaba pozycja na wielkopolskiej scenie politycznej (przegrana konkurencja z innym stronnikiem dworu i Rosji, Kazimierzem Raczyńskim), nadmiar ambicji i brak cierpliwości powodowały, że początkowe awanse i gratyfikacje, szybko się skończyły³⁰. Uzyskany przez Augusta urząd jednego z trzech pisarzy wielkich koronnych³¹ był dlań całkowicie niesatysfakcjonujący – tym bardziej, że liczył na urząd sekretarza wielkiego. Order św. Stanisława również nie zaspokajał jego ambicji³². Skromne nadania starostw oraz liczne odmowy kolejnych awansów i większych gratyfikacji spowodowały, że podczas sejmku 1766 r. doszło do ostatecznego rozejścia się dróg Sułkowskich z dworem (bezpośrednią przyczyną była odmowa przyznania Orderu Orła Białego oraz starostwa gniewkowskiego). Można nawet stwierdzić, że stali się oni nieprzejednanymi wrogami monarchii, o czym ten dobrze wiedział. Z tych powodów szybko zakończyła się również faktyczna działalność Augusta w wojsku – szczególnie aktywna w Korpusie Kadetów oraz Szkole Rycerskiej (1765–1768)³³. Późniejsze piastowanie szarż wojskowych – szefostwo regimentu pieszego (1775–1786), rotmistrzostwo chorągwi kawalerii narodowej (1774) czy wreszcie ranga generała porucznika wojsk koronnych (1782) były

---

30 D. DUKWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI: *Sułkowski August...*, s. 544.

31 Nominację otrzymał w dniu 22 grudnia 1764 r. (*Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku*. Red. A. GAŚTOROWSKI. Kórnik 1992, s. 99).

32 Nadanie już w pierwszej grupie odznaczonych nowym orderem w 1765 r. (Z. DUNIN-WILCZYŃSKI: *Order Św. Stanisława*. Warszawa 2006, s. 177).

33 K. MROZOWSKA: *Szkoła Rycerska Stanisława Augusta Poniatowskiego (1765–1794)*. Wrocław 1961.

raczej tytułarnym dodatkiem do wizerunku³⁴. Współpraca ze Stanisławem Augustem mogła przynieść powolne awanse i wyróżnienia, lecz wymagałaby ogromnej cierpliwości i wytrwałości, procentującej zapewne w kolejnym pokoleniu, na to jednak August i jego bracia nie mieli zamiaru czekać.

Uwzględnwszy wcześniejsze ustalenia, sytuacja synów pierwszego ministra po 1766 r. wydawała się bez wyjścia i nie do pozazdroszczenia. Jediną skuteczną wówczas metodą, dającą jakieś perspektywy, była współpraca z sąsiednimi dworami, a przede wszystkim z dominującą bezwzględnie w Rzeczypospolitej Rosją, od 1766 r. szukającą niezależnych od dotychczasowych punktów oparcia w polityce polskiej. W tej mierze bracia mieli już doświadczenia, które teraz bez wahania wykorzystali. Dzięki wzmocnionej od 1768 r. współpracy z ówczesnym ambasadorem Nikołajem Repninem, Augustowi udało się zrealizować wiele ze swoich planów i marzeń, snuć kolejne i szkodzić swoim wrogom. Wyłącznie swojej aktywności i usłużności wobec Rosji, której podsuwał niezliczone projekty zmian i reform w Rzeczypospolitej (jednocześnie czyniąc to również na innych dworach), a także bezwzględnemu posłuszeństwu kolejnym ambasadorom zawdzięczał błyskawiczne awanse. Repnin podczas sejmiku delegacyjnego 1767–1768 doprowadził nawet do stworzenia nowego województwa gnieźnieńskiego, które miało być przede wszystkim formą gratyfikacji oraz spełnieniem marzeń Augusta Sułkowskiego, który został pierwszym jego wojewodą. Słodycz sukcesu zepsuł ponownie król, powodując, że sejm umieścił nowe województwo, zgodnie zresztą z dawnym zwyczajem, na końcu hierarchii województw³⁵. Kolejne awanse następowały dość szybko – August postąpił kolejno na województwo kaliskie (1776), a wreszcie na upragnione, najwyższe w Wielkopolsce, województwo poznańskie (1782)³⁶. Oddawane urzędy wojewody gnieźnieńskiego i kaliskiego, znów dzięki Rosji, mógł przekazywać w ręce swego najmłodszego brata, Antoniego, który stał się jego najbliższym współpracownikiem w realizacji szeroko zakrojonych

---

34 *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794. Spisy*. T. 1/3: *Wojsko koronne. Piechota*. Oprac. M. MACHYNIA, C. SRZEDNICKI. Kraków 1998, s. 295–296; *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794. Spisy*. T. 1/1: *Wojsko koronne. Sztaby i kawaleria*. Oprac. M. MACHYNIA, C. SRZEDNICKI. Kraków 2002, s. 105.

35 Z. CHODYŁA: *Utworzenie i początki funkcjonowania województwa gnieźnieńskiego 1768–1774–1776*. W: *Gniezno. Studia i materiały historyczne*. T. 2. Poznań 1987; nominacja z 7 marca 1768 r. (*Urządnicy wielkopolscy XVI–XVIII wieku. Spisy*. Wyd. A. BIENIASZEWSKI. Wrocław 1987, s. 45).

36 Województwo kaliskie otrzymał w dniu 23 sierpnia 1776 r., a około 24 kwietnia 1782 r. awansował na wojewodę poznańskiego (*Vol. leg.*, t. 8, s. 834; AGAD, Sigillata 36, k. 22; *Urządnicy wielkopolscy XVI–XVIII wieku*, s. 85, 148).

planów³⁷. Pewne spowolnienie kariery wywołała konfederacja barska, podczas której Sułkowscy okazali się zmyślnymi lawirantami, chroniąc swoją dobrą opinię w ambasadzie Rosji, jednocześnie rujnując resztki swojego prestiżu w Wielkopolsce³⁸.

Awanse w rangach senatorskich, mile łagodzące bolesne i niespełnione ambicje księcia Sułkowskiego, były jedynie dodatkiem do głównej formy aktywności na niwie rządu Rzeczypospolitej. Po pierwszych pracach w ramach Komisji Skarbu Koronnego i Szkole Rycerskiej, zakończonych po zerwaniu z królem oraz po przymusowej przerwie w okresie konfederacji barskiej (kiedy próbował realizować własne projekty rządowe w Wielkopolsce), rozpoczął poszukiwanie nowych wyzwań. To między innymi z poduszczenia Augusta Sułkowskiego i na podstawie jego projektów powstała na sejmie rozbiorowym 1773–1775 r. Rada Nieustająca, której został zresztą pierwszym marszałkiem (z tego powodu zrezygnował nawet z województwa gnieźnieńskiego), a później przez wiele lat zasiadał w jej gremiach, skutecznie uczestnicząc w jej pracach³⁹. Aktywnie pracował również w innym organie rządowym powołanym przez sejm rozbiorowy – Komisji Edukacji Narodowej, gdzie obok wielu działań pożytecznych dla kraju i podniesienia poziomu edukacji, dołączył do licznego grona drapieżnych grabieżców majątku pojezuickiego (jego łupem paść miał majątek wart bez mała 250 tys. zł). Zdobyte pieniądze zostały jednak szybko roztrwonione.

Nagrodą za zasługi dla Rosji oddane podczas sejmu rozbiorowego, oprócz możliwości czynnego działania w strukturach rządowych oraz otrzymania rocznej pensji z Petersburga w kwocie 3000 dukatów (którą pobierał aż do śmierci, choć wiecznie narzekał i domagał się więcej), było otrzymanie upragnionego od dawna Orderu Orła Białego⁴⁰ oraz uznanie tytułu książęcego Sułkowskich w Rzeczypospolitej (obok przyznania takiego tytułu innemu słudze Rosji, Adamowi Ponińskiemu)⁴¹.

---

37 Antoni uzyskał województwo gnieźnieńskie w dniu 11 kwietnia 1775 r., a województwo kaliskie po krótkiej przerwie, kiedy piastował je Józef Klemens Mielżyński, otrzymał 6 lutego 1786 r. (AGAD, Sigillata 32, k. 32, 36, k. 38v; *Urzędnicy wielkopolscy XVI–XVIII w.*, s. 45, 85).

38 W. SZCZYGIELSKI: *Konfederacja barska w Wielkopolsce 1768–1770*. Warszawa 1970.

39 W. KONOPCZYŃSKI: *Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej*. Kraków–Warszawa 2014, s. 72 i nn.

40 August otrzymał go w dniu 23 grudnia 1775 r., oczywiście z protekcji rosyjskiej ambasady (S. ŁOZA: *Order Orła Białego*. Warszawa 1939, s. 44).

41 *Vol. leg.*, t. 8, s. 112: Konstytucja pod tytułem „Deklaracja względem książąt Świętego Państwa Rzymskiego” powodowała uznanie w Rzeczypospolitej tytułów książęcych nadanych przez cesarzy, a takim cieszyli się Sułkowscy.

W okresie konfederacji barskiej August stworzył w oparciu o dawne wielkopolskie tradycje samorządowe własny plan, który w pewnych aspektach odsłonił jego nieograniczone, wręcz rozpasane ambicje. Już w 1768 r. usiłował zorganizować samorządowy organ kolegialny, na wzór zlikwidowanej w 1766 r. Komisji Skarbowej Poznańskiej. Wówczas jednak plany te zostały zablokowane. Zgłaszał się z nimi do dworów rosyjskiego i pruskiego, według niektórych źródeł wiążąc z nimi nawet urojone marzenia wydzielenia Wielkopolski w księstwo pod panowaniem dynastii Sułkowskich, lenne wobec Rzeczypospolitej czy Prus. Do planów tych powrócił dopiero jesienią 1772 r., u schyłku konfederacji barskiej, tworząc Radę Województw Wielkopolskich, która wobec słabego poparcia szlachty oraz zdecydowanej kontrakcji Stanisława Augusta, jeszcze w tym samym roku zakończyła swoje działanie⁴². Z planów dynastycznych oczywiście nic nie wyszło. Podobnie zresztą jak z próby nabycia urzędu podskarbiego koronnego, nawet za cenę sprzedaży księstwa bielskiego i części dóbr.

Nadmierna aktywność, brak stabilności politycznej, niemożność realizacji większości ze swoich licznych projektów prezentowanych wszem i wobec, brak efektów szeroko zakrojonych działań w zakresie budowania zaplecza i rzeczywistej pozycji politycznej w Wielkopolsce, doprowadziły do krachu również strategię opartą na uzyskiwaniu korzyści dzięki Rosji. Załamany książe opuścił kraj po sejmie 1778 r. i kolejne lata spędził przede wszystkim na podróżach po Europie. Dopiero powrót na sejm 1782 r. i wznowienie współdziałania z ambasadorem rosyjskim Ottonem Magnusem Stackelbergiem przywróciły go do czynnej polityki, brak było już jednak tak wielkiego zapału, jaki obserwowaliśmy wcześniej.

Dopełnieniem wielokierunkowej strategii zmierzającej do szybkiego wyniesienia pozycji rodu na wyżyny elit Rzeczypospolitej była aktywność Sułkowskich, a w szczególności Augusta, na niwie kulturalnej i edukacyjnej. Obok wartościowych artystycznie inwestycji w siedziby rodowe, w fundację i ozdabianie kościołów – zawsze z ogromną dbałością o wizualne ukazanie wspaniałego herbu Sułkowskich⁴³ – pamiętać trzeba o działalności Augusta na rzecz rozwoju sztuk teatralnych (zarówno w Warszawie, jak i we własnych dobrach, gdzie od 1772 r. utrzymywał największy zespół teatralny na ziemiach

---

42 Z. CHODYŁA: *Rada województw wielkopolskich w 1772 r. w planach politycznych Augusta Sułkowskiego i jej znaczenie* [maszynopis w posiadaniu autora].

43 L. PREIBISZ: *Zamek i klucz rydzynski...*, s. 93 i nn.; Z. OSTROWSKA-KĘBŁOWSKA: *Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*. Poznań 1969; L. PREIBISZ: *Rydzynski kościół Św. Stanisława 1410–1945*. Rydzyna 1991.

ówczesnej Rzeczypospolitej)⁴⁴, oraz o fundowaniu kolejnych szkół, w których kształcić się miała również młodzież szlachecka, wiążąc się tym samym ze swymi dobrodziejami⁴⁵.

Całości obrazu dopełniało konsekwentne zaangażowanie Augusta Sułkowskiego w działalność Zakonu Kawalerów Maltańskich, którego członkiem był już od połowy lat 50. Również w tej aktywności dążenie do kolejnych wyróżnień i zaszczytów szło w parze z nadzieją na kolejne wpływy finansowe, m.in. dzięki włączeniu się w tworzenie rodowych komandorii (komandoria baszkowska z 1774 r., zatwierdzona przez Maltę w 1776 r.) i zajmowanie ważnych funkcji w strukturach Zakonu na terenie Rzeczypospolitej – w polskim przeoracie pełnił funkcję Wielkiego Sędziego i otrzymał rangę baliwa, czyli kawalera Wielkiego Krzyża Maltańskiego. Komandorem św. Jana został też Franciszek Sułkowski⁴⁶.

Bez wątpienia gorzej wiodło się Augustowi w tworzeniu ekonomicznych podstaw trwałej pozycji rodu. Wszyscy bracia już od młodych lat przejawiali cechy rozrzutników, nie szanujących zgromadzonego przez ojca majątku, nie dostrzegających prostej zależności własnej, rzeczywistej pozycji od gospodarczych fundamentów. Po podziale dóbr w 1762 r. bracia kontynuowali dzieło zniszczenia – dalej zadłużając swoje dobra, część z nich sprzedając. Dochody, jakie mogła zapewnić im działalność polityczna czy służba wojskowa okazywały się całkowicie nieadekwatne do oczekiwań, a nieodparta potrzeba utrzymywania aktywności na wielu polach tylko zwiększała nieustający głód pieniędzy. Z rodzeństwa Sułkowskich jedynie August próbował nie tylko wszelkimi sposobami pozyskiwać nowe fundusze, ale podjął wiele zabiegów zmierzających do zabezpieczenia stanu posiadania rodziny. Jako jedyny poszerzył odziedziczone dobra, zakupując w 1765 r. dobra chłopskie w Wielkopolsce, a od brata Franciszka klucz miejskogórski. W 1772 r. nabył kolejne majątki od brata Aleksandra. Ta ostatnia transakcja była wstępem do poważnej decyzji, którą ostatecznie podjęto i zrealizowano na sejmie rozbiorowym, o stworzeniu ordynacji rydzyńskiej, do której przystąpić mieli wszyscy bracia – jej ustawy ostatecznie spisano w 1776 r., modyfikując w 1783 r. Po akcesie Aleksandra, który wniósł do ordynacji całość

---

44 J. PROSNAK: *Kultura muzyczna Warszawy XVIII wieku*. Warszawa 1955; *Warszawski teatr Sułkowskich. Dokumenty z lat 1774–1785*. Oprac. M. RULIKOWSKI, B. KRÓL. Wrocław 1957; Z. WOŁOSZYŃSKA: *Wokół antrepryzy teatralnej Sułkowskich*. W: *Miscellanea z czasów oświecenia*. Wrocław 1960, s. 154.

45 S. TRUCHIM: *Szkoły rydzyńskie Augusta Sułkowskiego*. Prace Komisji Historycznej PTPN. 5 (1928); K. KOŚCIŃSKI: *Szkoły rydzyńskie książąt Sułkowskich*. Poznań 1909.

46 J. BARANOWSKI, M. LIBICKI, A. ROTTERMUND, M. STARNAWSKA: *Zakon Maltański w Polsce*. Warszawa 2000, s. 120 i nn.

swych majątków, z pewnym ociąganiem, połową pozostałych przy nim dóbr w 1776 r. przystąpił również Antoni. Natomiast Franciszek, który większość swojej schedy zdołał już roztrwonić, nie wziął udziału w tym przedsięwzięciu. Co więcej, nie udały się zabiegi Augusta o odsunięcie potomstwa Franciszka od spadkobrania po ewentualnej bezpotomnej śmierci swojej i Aleksandra – księstwo bielskie jako majorat miało przypaść Franciszkowi i jego następcom. Jak się miało okazać, stworzenie ordynacji, w której skład weszły zebrane ponownie klucze rydzyski, nowowiejski, miejskogórski, zduński, kobyliński, baszkowski i wijewski, a także wieś Sułkowo Borowe i pałace z jurydykami w Warszawie, zapewniło w przyszłości przetrwanie młodszej linii rodu, potomków Antoniego. Było to możliwe nawet pomimo ogromnych długów ciężących na tych majątkach, które w chwili śmierci Augusta szacowano na ponad 4 i pół miliona złotych⁴⁷.

Podsumowując ten skrótowy opis działań Augusta Sułkowskiego, zmierzających do wyniesienia rodu na należne mu, jego zdaniem, miejsce w elitach Rzeczypospolitej oraz okoliczności w jakich mógł się poruszać, trzeba stwierdzić, że zakończyły się one ostatecznie fiaskiem. Przyczyn takiej sytuacji było wiele. Choć pozornie pozycja jaką osiągnął sam August, a po nim również najmłodszy z braci – Antoni, który w 1793 r. osiągnął także urząd kanclerza wielkiego koronnego, była świetna i nieosiągalna przez wiele rodzin magnackich z aspiracjami, okazała się iluzoryczna. Wszystko runęło wraz z gmachem Rzeczypospolitej, unicestwionej w trzech kolejnych rozbiorach. Trzeba otwarcie przyznać, że Sułkowscy, jak wiele zresztą innych rodzin, również tych zaliczających się do czołówki rodów wielkopolskich, wydatnie się do tego przyczynili. Augusta Sułkowskiego w zasługach dla Rosji zestawzić można z kreaturami tej rangi co Adam Poniński, podskarbi wielki koronny czy Władysław Gurowski, marszałek wielki litewski. Kres państwa przeniósł do historii urzędy i rangi, które dawały w nim powody do dumy i pierwszeństwa. Dość prawdziwie po dziś dzień brzmieć musi ocena, jaką braciom Sułkowskim wystawił Teodor Żychliński: „Najsmutniejszą rolę odegrali w czasie dziejowego dramatu upadku Rzeczypospolitej August i Antoni, którym historia zarzuca przed wszystkim roztrwonienie funduszków pojezuickich. Obaj nadzwyczaj próżni i chorujący na prawdziwą ordero- i tytułomanię, duszą i ciałem byli oddani jednemu z potężnych mocarstw ościennych i byli najgorliwsiymi jego w kraju agentami. August, zdolniejszy i wybitniejszygo charakteru, podpisał pierwszy podział Polski, Antoni

---

47 D. DUKWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI: *Sułkowski August...*, s. 551; A. MEŁEŃ: *Ordynacje w dawnej Polsce*. Lwów 1929; S. EXNER: *Ordynacja rydzyska*. „Rydzyńskiak” 3 (1937), z. 3; S. BOROWIAK: *Sprawa ordynacji rydzyskiej na tle walk o ziemię w Poznańskim na przełomie XIX i XX w.* Poznań 2008.

ślaby i zepsuty, trzeci i ostatni. Są jednakże ślady, że i oni nie zawsze działali w złej wierze, ale, że nie umiając się podnieść na wysokość sytuacji politycznej, jak większość w owym smutnym czasie polskich magnatów, ulegali wpływom obcym, sądząc, że ratują kraj, a z nim i swe znaczenie...⁴⁸.

August był jednak z pewnością o wiele zdolniejszy od wspomnianych wyżej postaci, ale największym wrogiem i przeszkodą w działaniach na rzecz państwa na drodze reform była jego własna niekonsekwencja, niecierpliwość, nieumiejętność współpracy i niepokromiona żądza sukcesu. Zupełnie nie nadawał się na wytrwałego reformatora, wytrawnego, cierpliwego gracza politycznego. Swoją pychę zrażał szybko ludzi, z którymi powinien współpracować. To znowu wypchało go bezustannie w ramiona ambasadorów rosyjskich – cena za ich poparcie była jednak kosztowna również dla Rzeczypospolitej. Nie bez znaczenia jest również fakt, że z liczego rodzeństwa mógł w zasadzie liczyć jedynie na najmłodszego brata, podczas gdy Aleksander, zaangażowany w swoją własną karierę wojskową w Wiedniu, pozostawał mało aktywny w Rzeczypospolitej, a Franciszek wręcz najczęściej szkodził wielu jego przedsięwzięciom, często nawet wizerunkowi rodziny.

Dalsze utrzymywanie podobnej aktywności i poziomu życia przez kolejne pokolenia Sułkowskich były znacząco utrudnione, a wręcz niemożliwe z powodu ogromu długów, jakie pozostawili po sobie synowie Aleksandra Józefa. Rozmiary upadku niech zilustruje ucieczka Franciszka w 1792 r. przed długami i porzucenie własnej rodziny, czy wyprzedaż w 1791 r. znacznej części dóbr ordynackich przez Antoniego, którego przed całkowitym krachem uratowało ostatecznie w 1795 r. wsparcie ze strony władz pruskich – władających już ziemiami Wielkopolski. Kolejne pokolenia Sułkowskich po raz kolejny musiały same budować swoją pozycję i walczyć o przetrwanie w zupełnie już nowych realiach – wyprzedając na licytacjach ruchomości ze świetnych niegdyś siedzib. Blask urzędów i dokonań ich przodków świecić musiał mocno przygaszonym światłem.

August Sułkowski – the strategy for the establishment of the position of the family

From princes in Bielsko to senators of the Polish Republic

S u m m a r y

Among the many examples of careers within families of magnates of the Polish Republic in the second half of the 18th century the Sułkowski family without doubt deserves particular attention. At the same time this family furnished an example of using strategies and activities which were typical of other families but also it is an extraordinary case.

---

48 T. ŻYCHLIŃSKI: *Złota księga...*, s. 320.

The history of the four Sułkowski brothers, the sons of a Saxon minister who was powerful for a brief period of time and who fell from the grace of the court were inextricably linked with the career and the fall of their father. The father instilled into his sons inordinate ambitions, and at the same time he laid on them the great burden of his parvenu background and the consequences of his fall from royal grace. These factors were to determine the numerous activities engaged by the second generation of the family during Stanisław August's reign and they were to be the source of their numerous failures. Without doubt among the minister's children the most important role was played by his eldest son – August Sułkowski.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu: Metryki Rydzyna, Księga zgonów PM 262/04, Księga chrztów PM 262/11, Księga małżeństw PM 262/03.
AGAD: Sigillata 32, 36.

Źródła drukowane

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763. Wyd. M. ZWIĘRZYKOWSKI. Warszawa 2015.
Diariusze sejmowe z wieku XVIII, t. 3: Diariusze sejmów z lat 1750, 1752, 1754 i 1758. Wyd. W. KONOPCZYŃSKI. Warszawa 1937.
„Kurier Polski”, nr 142, 1756.
„Kurier Polski”, nr 553, 1747.
„Kurier Polski”, nr 644, 1749.
„Kurier Polski”, nr 645, 1749.
„Kurier Polski”, nr 718, 1750.
„Kurier Polski”, nr 860, 1753.
Volumina legum. T. 8. Wyd. J. OHRYZKO. Petersburg 1860.
Warszawski teatr Sułkowskich. Dokumenty z lat 1774–1785. Oprac. M. RULIKOWSKI, B. KRÓL. Wrocław 1957.

Literatura

BARANOWSKI J., LIBICKI M., ROTTERMUND A., STARNAWSKA M.: *Zakon Maltański w Polsce.* Warszawa 2000.
BAUMGART J.: *Bracia Sułkowscy.* Cz. 1. „Rocznik Leszczyński” 6 (1985); Cz. 2. „Rocznik Leszczyński” 8 (1987); Cz. 3. „Rocznik Leszczyński” 10 (1989).
BAUMGART J.: *Historia i zawartość archiwum książąt Sułkowskich w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk.* „Roczniki Historyczne” 15 (1939–1946), nr 1.
BOROWIAK S.: *Sprawa ordynacji rydzynskiej na tle walk o ziemię w Poznańskim na przełomie XIX i XX w.* Poznań 2008.

- CHODYŁA Z.: *Rada województw wielkopolskich w 1772 r. w planach politycznych Augusta Sułkowskiego i jej znaczenie* (maszynopis w posiadaniu autora).
- CHODYŁA Z.: *Utworzenie i początki funkcjonowania województwa gnieźnieńskiego 1768–1774–1776*. W: *Gniezno. Studia i materiały historyczne*. T. 2. Poznań 1987.
- CIESIELSKI T.: *Sułkowski Aleksander Antoni*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.
- DROZDOWSKI M.: *August Sułkowski (1729–1786) na polskiej scenie politycznej*. W: *Sułkowscy. Życie i dzieło. Materiały z sesji naukowej „Sułkowscy. Życie i dzieło”, Zamek w Rydzynie 23–26 września 1998*. Red. Z. MOLIŃSKI. Rydzyna–Leszno 1999.
- DUKWICZ D., ZWIERZYKOWSKI M.: *Sułkowski Antoni*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.
- DUKWICZ D., ZWIERZYKOWSKI M.: *Sułkowski August*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.
- DUKWICZ D., ZWIERZYKOWSKI M.: *Sułkowski Franciszek de Paula*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.
- DUNIN-WILCZYŃSKI Z.: *Order Św. Stanisława*. Warszawa 2006.
- EXNER S.: *Ordynacja rydzynska*. „Rydzyniak” 3 (1937), z. 3.
- KINCEL R.: *Kłopotliwy książę Sułkowski*. Katowice 1984.
- KONOPCZYŃSKI W., DYGAŁA J.: *Sapieha Piotr Paweł*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 35. Warszawa–Kraków 1994.
- KONOPCZYŃSKI W.: *Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej*. Kraków–Warszawa 2014.
- KOŚCIŃSKI K.: *Szkoły rydzynskie książąt Sułkowskich*. Poznań 1909.
- ŁOZA S.: *Order Orła Białego*. Warszawa 1939.
- MELEŃ A.: *Ordynacje w dawnej Polsce*. Lwów 1929.
- MROZOWSKA K.: *Szkoła Rycerska Stanisława Augusta Poniatowskiego (1765–1794)*. Wrocław 1961.
- Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794*. Spisy. T. 1/1: *Wojsko koronne. Sztaby i kawaleria*. Oprac. M. MACHYNIA, C. SRZEDNICKI. Kraków 2002.
- Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794*. Spisy. T. 1/3: *Wojsko koronne. Piechota*. Oprac. M. MACHYNIA, C. SRZEDNICKI. Kraków 1998.
- OSTROWSKA-KĘBŁOWSKA Z.: *Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*. Poznań 1969.
- PERŁAKOWSKI A.: *Kariera i upadek królewskiego faworyta. Aleksander Józef Sułkowski w latach 1695–1738*. Kraków 2013.
- PERŁAKOWSKI A., ZWIERZYKOWSKI M.: *Sułkowski Aleksander Józef*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.
- PREIBISZ L.: *Rydzynski kościół Św. Stanisława 1410–1945*. Rydzyna 1991.
- PREIBISZ L.: *Zamek i klucz rydzynski*. Rydzyna 1938.
- PROSNĄK J.: *Kultura muzyczna Warszawy XVIII wieku*. Warszawa 1955.
- SZCZYGIELSKI W.: *Konfederacja barska w Wielkopolsce 1768–1770*. Warszawa 1970.
- TOPOLSKA M.B.: *Sułkowski August*. W: *Wielkopolski Słownik Biograficzny*. Red. A. GAŚSIOROWSKI, J. TOPOLSKI. Poznań 1981.

- TRUCHIM S.: *Szkoły rydzyskie Augusta Sułkowskiego*. Prace Komisji Historycznej PTPN. 5 (1928).
- Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku*. Red. A. GAŚSIOROWSKI. Kórnik 1992.
- Urzednicy wielkopolscy XVI–XVIII wieku. Spisy*. Wyd. A. BIENIASZEWSKI. Wrocław 1987.
- WOŁOSZYŃSKA Z.: *Wokół antrepryzy teatralnej Sułkowskich*. W: *Miscellanea z czasów oświecenia*. Red. Z. GOLIŃSKI. Wrocław 1960.
- ZWIERZYKOWSKI M.: *Z badań nad gospodarczymi podstawami mecenatu Aleksandra Józefa Sułkowskiego*. W: *Sułkowscy. Życie i dzieło. Materiały z sesji naukowej „Sułkowscy. Życie i dzieło”, Zamek w Rydzynie 23–26 września 1998*. Red. Z. MOLIŃSKI. Rydzyna–Leszno 1999.
- ŻYCHLIŃSKI T.: *Złota księga szlachty polskiej*. T. 4. Poznań 1882.

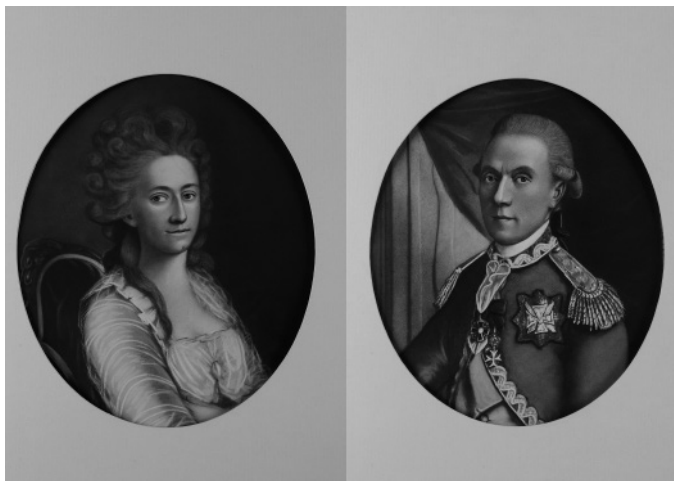
Inwentaryzacja bielskiego zamku po śmierci księcia Aleksandra Józefa Sułkowskiego w 1804 roku

Zamek to najstarsza, sięgająca korzeniami średniowiecza, murowana budowla dawnego Bielska. Na jego przekształcenia wpływali kolejni właściciele, a autorami ostatnich byli książęta Sułkowscy. Pomysł stworzenia nad Białą rezydencji o charakterze magnackim przypisuje się antenatowi rodu, Aleksandrowi Józefowi (1695–1762) – I księciu bielskiemu – gospodarującemu rezydencją od 1752 r. Niestety, po pożarze zamku w 1753 r. pomysł przebudowy szybko upadł i długo nie znajdował naśladowcy, gdyż sytuację komplikowały długi fideikomisu. Synowie Sułkowskiego dziedziczyli księstwo wraz z niebagatelną do spłaty sumą jednej trzeciej wartości nabycia dóbr – ponad 200 tysięcy guldenów. Pierwszym, który zmierzył się z tym problemem był August Sułkowski (1729–1786) – II książę bielski. To podczas jego rządów wprowadzono pierwszą sekwestrację majątku. Posiadając bowiem liczne dobra w Rzeczypospolitej, mógł zrezygnować z dochodów bielskich na rzecz spłat zobowiązań¹. Zamysły Augusta względem zamku ograniczyły się najprawdopodobniej wyłącznie do stworzenia planów przebudowy rezydencji².

1 Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej (APKBB), Archiwum Książąt Sułkowskich (AKS) 1076, *Inwentarz księstwa bielskiego 1786 r.*; APKBB, AKS 1899, Jaworze (Ernsdorf) Sprawa zaległych czynszów od polan 1835–1852, w tym wyciąg z księgi gruntowej (1719–1828); APKBB, AKS 2068, Dzierżawa książęcych folwarków 1781–1787, cz. I (August Sułkowski, Joseph Baum von Appelshofen jako główny dzierżawca); APKBB, AKS 2069, Dzierżawa książęcych folwarków 1781–1787, cz. II (August Sułkowski, Joseph Baum von Appelshofen jako główny dzierżawca).

2 O planach bielskiego zamku wspomina inwentarz z 1786 r. sporządzony po śmierci Augusta. Patrz: J. POLAK: *Inwentarz zamku bielskiego z 1786 roku*. W: IDEM: *Z badań nad dziejami Bielska-Białej od XIII do XX wieku*. Bielsko-Biała 2007; APKBB, AKS 1076. Świadectwem prawdopodobnych zamiarów budowlanych Augusta może być widniejący na liście jego stałych pracowników zamkowy mistrz murarski, u poprzednika niewzmiankowany. Patrz: APKBB, AKS 2206, *Uposażenie pracowników fideikomisu i sprawa pomiędzy Franciszkiem Sułkowskim i radcą sądu ziemskiego Philippem von Beerenbergiem*.

Jego następca, Aleksander Antoni (1730–1786), również nie wpłynął na zmiany rodowej siedziby na Śląsku, gdyż jej właścicielem był zaledwie kilka miesięcy. Sytuacja bielskiego zamku uległa zmianie dopiero po jego śmierci.

Judyta i Franciszek Sułkowscy, malarz nieznan, fotokopie z początku XX w.
Źródło: Muzeum Historyczne w Bielsku-Białej.

Już jesienią 1786 r. kolejnym powiernikiem bielskiego fideikomisu został Franciszek Sułkowski (1733–1812). IV książę bielski był pierwszym z rodu, który obrał zamek nad Białą na swą główną rezydencję. Franciszek sprowadził tu swą włoską małżonkę Judytę Bazardi von Montbelli (1756–1823) i trójkę dzieci: Aleksandra Józefa (1775–1804), Juliannę Franciszkę (1776–1839) i Jana Nepomucena (1777–1832)³. Nowy gospodarz niewielkiego skrawka habsburskiej ziemi był polskim generałem lejtnantem i generałem inspektorem piechoty koronnej, szambelanem ostatniego króla Polski i dworu habsburskiego. Wcześniej podejmował służbę w stopniu pułkownika w wojsku francuskim, generała majora w armii rosyjskiej, następnie w tym samym stopniu w armii austriackiej. Dał się poznać również jako gorliwy zwolennik konfederacji barskiej. Jego pierś zdobiły zaszczyty polskiego Orderu Orła Białego i Świętego Stanisława, austriackiego Orderu Marii Teresy, bawarskiego Orderu Świętego Huberta i rosyjskiego Orderu Świętego Aleksandra

---

³ O włoskich korzeniach Judyty Sułkowskiej świadczy między innymi metryka jej zgonu. Według niego książęca małżonka urodziła się w Mediolanie. Patrz: Archiwum rodzinne książąt Sułkowskich w Wiedniu (ARKSW), A.L. SUŁKOWSKI: *Historia rodu książąt Sułkowskich*, [b.r.] (rękopis po 1945), karta nr 9–10; Dompfarre St. Stephan in Wien, Księga zgonów, Wiedeń – Miasto, Akt zgonu nr 1083, 2 października 1823 r.

Newskiego. Był również zwierzchnikiem komandorii Św. Jana Chrzciciela kawalerów maltańskich w Rzeczypospolitej⁴. Sułkowski w trzy lata po przejęciu bielskiego fideikomisu (1789 r.) przyjął dymisję z funkcji szefa regimentu wojsk koronnych⁵. Abszyt otrzymali wówczas też jego synowie⁶. W roku następnym cesarz mianował księcia na austriackiego generała porucznika bez gaży⁷. Niedługo potem przyszedł kolejny zaszczyt, Franciszek po ostatnim rozbiórce Polski został powołany na stanowisko szefa gwardii cesarskiej w Wiedniu⁸. Tym samym, już na stałe, związał swoją osobę oraz zstępnych z monarchią Habsburgów⁹. W ich naddunajskiej stolicy zawsze obracał się w wyszukanim towarzystwie oraz uczestniczył w ówczesnych stołecznych wydarzeniach kulturalnych¹⁰. Żona Sułkowskiego była cenioną i uznawaną osobą na dworze cesarskim, prowadziła w Wiedniu duży wystawny dom¹¹.

Franciszek nie wyobrażał sobie bytowania w prowincjonalnym Bielsku poniżej standardów obowiązujących arystokratów z naddunajskiej stolicy. Niestety, wówczas bielski fideikomis stanął po raz pierwszy przed niezwykle trudną

---

4 D. DUKWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI: *Franciszek Sułkowski* (hasło). W: *PSB*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.

5 M. MACHYNIA, C. SRZEDNICKI: *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. T. 1, cz. 3. Kraków 1998, s. 195; ARKSW, A.L. SUŁKOWSKI: *Historia rodu...*

6 ARKSW, Król Stanisław August Poniatowski, abszyt z Armii Koronnej dla Aleksandra Józefa Sułkowskiego, porucznika Regimentu Pieszego Brodowskiego, Warszawa, 21 sierpnia 1789 r.; Machynia i Szrednicki podają datę dymisji na dzień 20 sierpnia 1789 r. Patrz: M. MACHYNIA, C. SRZEDNICKI: *Oficerowie...*

7 ARKSW, Odpis dyplomu z 25 sierpnia 1790 r. wystawionego przez cesarza Leopolda II, dotyczącego nominacji księcia Franciszka Sułkowskiego na austriackiego generała dywizji (*Feldmarschall Leutenant*) bez gaży. Dokument sporządzony 20 września 1790 r. Stron 4; V. UNTERRICHTER: *Familie Sulkowski* [b.r.] (rękopis Valerii Unterrichter von Rechtenthal, córki księcia Wiktora Sułkowskiego w posiadaniu rodziny Sułkowskich, Włochy, kserokopia w zbiorach pomocniczych Muzeum Historycznego w Bielsku-Białej), s. 25.

8 Zapewne mowa o Galizyjskiej Gwardii Przybocznej zwanej Polską. Patrz: A. GESTRICH: *Die galizischen adeligen Leibgarden am Wiener Hof. Ein Beispiel habsburgischer Inklusionspolitik nach den Teilungen Polen-Litauens*. „Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit”. Nr 17, cz. 1. Potsdam 2013; ARKSW, A.L. SUŁKOWSKI: *Historia rodu...*

9 ARKSW, A.L. SUŁKOWSKI: *Historia rodu...*, karta nr 9–11; V. UNTERRICHTER: *Familie Sulkowski...*, s. 25–26; R. KINCEL: *Kłopotliwy książę Sułkowski*. Katowice 1984, s. 19.

10 W. WECKBECKER, E. OBERMAYER-WECKBECKER, H. WECKBECKER: *Von Maria Theresia zu Franz Joseph. Zwei Lebensbilder aus dem alten Österreich*. Berlin 1929, s. 32.

11 ARKSW, A.L. SUŁKOWSKI: *Historia rodu...*, karta nr 9–10; *Annuaire Généalogique & Historique*. Paris 1821, s. 350; T. ŻYCHLIŃSKI: *Złota księga szlachty polskiej*. T. 4. Poznań 1879, s. 299.

sytuacją. W chwili jego przejmowania księżę dysponował wyłącznie zamkiem w dolnoaustriackim Kottlingbrunn (od 1784 r.)¹² – wyzbył się już wcześniej wielkopolskiej spuścizny po ojcu¹³. Wyłącznie z majątku austriackiego musiał zapewnić nie tylko płynność spłat zobowiązań ciężających na hipotecę, lecz również utrzymać funkcjonowanie fideikomisu oraz zapewnić dostosowanie bielskiej rezydencji do swych potrzeb, a rodzinie zagwarantować bytowanie na poziomie wiedeńskiej magnaterii. Jak wiele było do zrobienia na samym zamku pokazuje jego inwentarz z 1786 r., stworzony po śmierci Augusta – II księcia bielskiego. Dokument ten daje nam nienajlepszy obraz osiemnastowiecznej rezydencji Sułkowskich. Dokonany wówczas spis był odzwierciedleniem wnętrza dwukondygnacyjnej budowli. Zastane wyposażenie było skromne, co nie powinno dziwić, gdyż zamek był do tego czasu traktowany tylko jako siedziba administracji. Pośród użytkowanych pomieszczeń wyszczególniono dwadzieścia jeden komnat – w tym sześć związanych z kancelarią i zarządem dóbr, jak również osobną bibliotekę, w której przechowywano tzw. księgozbiór frölichowski¹⁴, kuchnię dolną i górną oraz piwnicę solną. Pokoje w większości wyposażone były w zużyte sprzęty, a ściany pokryte były zniszczonymi szpalerami z papieru i płótna. Wisiały na nich oficjalne portrety władców habsburskich i członków rodziny książęcej. Niewykluczone, że stylistyka wnętrza utrzymana była w duchu epoki zanikającego baroku¹⁵.

IV księżę bielski szybko przystąpił do przebudowy rezydencji i zainicjował reformy gospodarcze, które były naturalną kontynuacją zmian rozpoczętych przez brata Augusta i odwzorowaniem wprowadzanych przez cesarza Józefa II. Niestety, realizując je, doprowadził do nadużyć, łamiąc prawo fideikomisu

---

12 Stiftsarchiv Melk (dalej: SM), Signatur: 1784 XI 08, Quelle Regest: Winner – Herold Nr. 2494, Dokument nabycia dóbr Kottlingbrunn przez księcia Franciszka Sułkowskiego od księcia kardynała Józefa Batthyány. Najprawdopodobniej w związku z pojawiającymi się trudnościami finansowymi i prowadzoną reformą dóbr bielskich Franciszek pozbył się majątku Kottlingbrunn w dwa lata po przejęciu fideikomisu nad Białą. Patrz: SM, Signatur: 1788 IV 23, Source Regest: Winner – Herold Nr. 2505, Dokument nabycia dóbr Kottlingbrunn przez Josepha Edlera von Strassera od Franciszka Sułkowskiego.

13 W Wielkopolsce Franciszek od 1762 r. był właścicielem: folwarku zwanego Ty-lewskim, wsi: Koszanowo, Glińsko, Nowawieś, Bruszczewo, Włoszakowic z pałacem, Bukowiec, Grotniki, Dłużyna, Ujazdów, Dominice, Miastko i folwarku Kachle, miasta Miejska Górka, wsi: Niemarzyn, Sobiałkowo, Roszków, Rostempniewo, Rzyczków i Górka.

14 G. MADEJ: *Ekslibris książąt Sułkowskich w zasobie bibliotecznym Muzeum w Bielsku-Białej w kontekście księgozbiórów znajdujących się w bielskim zamku w latach 1720–1945*. „Zeszyty Sułkowskich”. Nr 2. Bielsko-Biała 2013, s. 45–46.

15 J. POLAK: *Inwentarz zamku...*; APKBB, AKS 1076...

mówiące o niepodzielności majątku i zakazie samowolnego obniżania jego wartości. Również, w wyniku niedoborów finansowych, nie podjął obowiązku spłaty zadłużenia. Skutkowało to wprowadzeniem w 1793 r. drugiej sekwestracji dóbr i uznaniem księcia marnotrawcą. Orzeczono sądownie apanaże z bielskich dochodów dla Judyty i księżących dzieci, natomiast Franciszek został pozbawiony praw do uposażenia¹⁶. Po kilku latach nadarzyła się okazja by zarząd fideikomisu wrócił w ręce rodziny. Sułkowski, w 1801 r., w związku z osiągnięciem pełnoletniości przez najstarszego syna, Aleksandra Józefa, skierował do Sądu Ziemskiego pismo z prośbą o unieważnienie orzeczenia o marnotrawstwie. Scedował na syna obejmującego fideikomis wszystkie pasywa. Aleksander Józef podpisał ugodę z kredytodawcami i przyjął zobowiązania finansowe¹⁷. Nowy administrator, przebywając wówczas w Wiedniu, utrzymywał stały kontakt ze swoimi urzędnikami, w tym z Gottliebem Kreützem (Creütz) mającym pieczę nad bielskim zamkiem¹⁸.

Jednym z powodów, które doprowadziły Franciszka do bankructwa była podjęta modernizacja rezydencji w celu doprowadzenia jej do kształtu odpowiadającego księżącym splendorom. Jak informowała swego czasu Ewa Chojecka, przebudowa zamku rozpoczęła się już w 1787 r., czyli niezwłocznie po przejściu zamku przez Franciszka¹⁹. Jego wnętrza, w znaczącej części, musiały zostać urządzone przed wprowadzeniem kolejnego sekwestru

---

16 Z. RAJCZKA: *Kilka uwag o bielskiej linii Sułkowskich oraz dziejach jej archiwum*. „Karta Groni”. Nr 16. Żywiec 1991, s. 206; V. UNTERRICHTER: *Familie Sulkowski...*, s. 25.

17 APKBB, AKS 1829, Wierzytelności bielskiego fideikomisu, Fr. Sułkowski ustanawia Mandatariusza w osobie syna Aleksandra, wykaz wierzytelności zatwierdzony przez Aleksandra 1801–1802; V. UNTERRICHTER: *Familie Sulkowski...*, s. 26.

18 ARKSW, Decyzja Franciszka Sułkowskiego o ustanowieniu nowego zarządcy zamku bielskiego w osobie Gottlieba Kreütza, Bielsko, 28 kwietnia 1788 r. Z pisma wynika, że Kreütz do 1786 r. był przez 28 lat na służbie u Aleksandra Antoniego Sułkowskiego. W Bielsku podlegało mu dwóch strażników zamkowych, a do obowiązków należało pilnowanie zamku przed niepożądanymi gośćmi, pobór czynszów za wynajmowane pomieszczenia, dbanie o porządek i ruchomości zamku. Przysługiwało mu prawo zasiadania przy księżącym stole podczas pobytu gospodarza na zamku; ARKSW, Korespondencji Aleksandra Józefa Sułkowskiego – syna Franciszka – do pana Kreütza (Creütza), Wiedeń, 29 sierpnia 1789 r. W nagłówku: *Mon Cher Creütz!*. Na końcu P.S. z pozdrowieniami od mamy, siostry, brata i pani Albani oraz informacja o przesyłce dla pani Bruss i pana Wildau; ARKSW, Korespondencji Aleksandra Józefa Sułkowskiego – syna Franciszka – do pana Kreütza (Creütza), Wiedeń, 4 stycznia 1791 r. W nagłówku: *Tris cher Creütz!*

19 E. CHOJECKA: *Historia zamku w Bielsku. Materiały do dokumentacji naukowej*. Cz. 2, kwiecień 1957 [maszynopis], s. 5.

w 1793 r. Z najnowszych ustaleń wynika, że adaptacja niektórych trwała jeszcze w 1796 r.²⁰.

Zewnętrzny obraz ówczesnej rezydencji książęcej znany był dotychczas jedynie ze schematycznego widoku na litograficznej panoramie Bielska, autorstwa Samuela Johanný'ego, datowanej na 1801 r. Autor ukazał budynek od wschodu, jako trzykondygnacyjną budowlę, z dobudowanym po lewej (od południa) niższym obiektem o trzech oknach, obecnie utożsamianym z kaplicą, która musiała powstać tu znacznie wcześniej. Hipotezę tę potwierdza jej bogate wyposażenie wymienione w inwentarzu z 1786 r.

Faktyczny efekt przebudowy dokonanej w czasach Franciszka można ocenić dziś na podstawie kolejnego, niedawno odkrytego w zespole AKS, inwentarza zamkowego sporządzonego w 1804 r.²¹. Dokument powstał po nieoczekiwanej śmierci Aleksandra Józefa Sułkowskiego, najstarszego syna Franciszka i Judyty. Nosi on adnotację dzienną 23 czerwca 1804 r. Spisu inwentarza dokonała komisja w składzie: baron Filip Celesta, baron Maksymilian Goczałkowski, Adam Nechay jako aktuariusz oraz Johann Batke jako kurator sekwestrowanego fideikomisu i aktuariusz. Dokument spisano na trzynastu stronach siedmiokartkowego poszytu, w dwóch kolumnach, niestarannym charakterem pisma. Posiada on liczne skreślenia i poprawki, co chwilami czyni go nieczytelnym. W inwentarzu wyliczono łącznie 48 pomieszczeń. Na pierwszym miejscu kaplicę oraz przestrzeń pod podjazdem, na schodach i na korytarzu, następnie 44 pomieszczenia numerowane:

- nr 1 – „w pierwszym przedpokoju”,
- nr 2 – „w pokoju kredensowym”,
- nr 3 – „w pokoju służby”,
- nr 4 – „pokój służby”,
- nr 5 – „w pokoju kamerdynera”,
- nr 6 – „w pokoju fryzjerskim”,
- nr 7 – „w sypialni”,
- nr 8 – „w pokoju żółtym”,
- nr 9 – „w pokoju zielonym”,
- nr 10 – „w pokoju bilardowym”,
- nr 11 – „w pokoju kaplicznym”,
- nr 12 – „w pokoju skalnym”

---

20 ARKSW, Franciszek Sułkowski, list do Karla Wildaua von Lindenwiesen, dyrektora kamery książęcej w Bielsku, Kraków, 27 września 1795 r.

21 APKBB, AKS 1717, Inwentarz zamkowy 1804.

- nr 13 – „w dużym pokoju jadalnym”,
- nr 14 – „w pokoju czerwonym”,
- nr 15 – „w sypialni księżnej”,
- nr 16 – „w garderobie gości”,
- nr 17 – „w przedpokoju”,
- nr 18 – „w pokoju służby”,
- nr 19 – „w pokoju narożnym”,
- nr 20 – „w *Conservatorio*”,
- nr 21 – „w pokoju kuchennym”,
- nr 22 – „w kuchni”,
- nr 23 – „w przedsionku”,
- nr 24 – „pokój administratora zamkowego”,
- nr 25 – „na 2 piętrze, w przedsionku”,
- nr 26 – „w gabinecie”,
- nr 27 – „w pokoju 2.”,
- nr 28 – „w pokoju 3.”,
- nr 29 – „pokój służby”,
- nr 30 – „pokój kancelisty”,
- nr 31 – „pokój w wieży”,
- nr 32 – „w pokoju służby”,
- nr 33 – „w pierwszym szarym pokoju”,
- nr 34 – „w żółtym pokoju”,
- nr 35 – „w bibliotece”,
- nr 36 – „w pokoju księżniczki”,
- nr 37 – „w pokoju 2.”,
- nr 38 – „w dużej kuchni zamkowej”,
- nr 39 – „pokój kuchenny”,
- nr 40 – „w pierwszym pokoju koniuszych”,
- nr 41 – „w 2. jak wyżej”,
- nr 42 – „w pokoju stajennych”,
- nr 43 – „w teatrze”,
- nr 44 – „w piwnicy”.

Wymieniona liczba pomieszczeń znacznie się różni w stosunku do inwentarza z 1786 r., co wskazuje, że komisja dokonująca spisu faktycznie miała do czynienia z rozbudowanym już obiektem. Dzięki inwentarzowi z 1804 r. uzyskujemy pełniejszy obraz książęcej rezydencji w Bielsku, zarządzanej przez Franciszka Sułkowskiego.

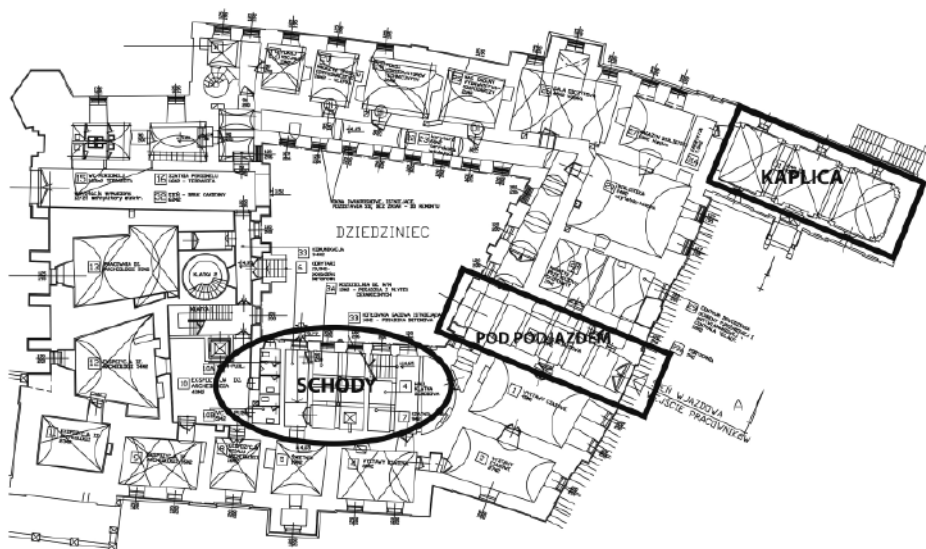
Lokalizacja kaplicy przy zamku książąt Sułkowskich w 1801 r. – fragment panoramy Bielska z 1801 r. wg Samuela Johanný'ego

Źródło: R.E. WAGNER, *Der Bielitzer Zion in den Predigten seiner Pastoren 1782–1921*. Bielitz 1921.

Spis wyposażenia kaplicy z początku XIX w. pozostaje właściwie niezmienny w stosunku do wcześniejszego. Odnotowano tu, jak poprzednio, ołtarz główny z wyobrażeniem męki Chrystusa i krucyfiksem, dwa ołtarze boczne z wizerunkiem Matki Boskiej Bolesnej i Chrystusa ukrzyżowanego, nadal wisiał w kaplicy wielki obraz przedstawiający Ostatnią Wieczerzę Chrystusa. Ruchomości stanowiły przede wszystkim paramenta liturgiczne i bielizna ołtarzowa, które zapewne przechowywane były w szafie z szufladami i nadstawą – odnotowanej w spisie. Pominęto w tym wykazie pomieszczenie wymienione w 1786 r. – oratorium. Odnotowano natomiast srebrną urnę z sercem zmarłego we wrześniu 1786 r. Aleksandra Antoniego Sułkowskiego. Ten jakże istotny szczegół jest potwierdzeniem informacji Gerharda Wurbsa o umieszczeniu w kaplicy tegoż osobliwego (z dzisiejszego punktu widzenia) symbolu przywiązania Sułkowskich do tytularnego gniazda²².

Omawiany spis pomijał większą część przestrzeni zamku na parterze. Musiały znajdować się tu urzędy administracyjne fideikomisu, które nie były uwzględniane przy spisie własności alodialnej. Tu też zapewne musiała być ulokowana część pomieszczeń służbowych oraz gospodarczych, które w inwentarzu znalazły się na jego końcu. Do wnętrza zamku prowadziła przestrzeń „pod podjazdem”, oświetlana blaszaną latarnią. Wymieniono tu również dzwon. Stąd na pierwsze piętro wiodły schody oświetlane żelazną, malowaną na czerwono, latarnią i mniejszą blaszaną. Nie należy wykluczać hipotezy, że schody z parteru na pierwsze piętro zlokalizowane były w miejscu współczesnego westybulu. Ich stopnie prowadziły na korytarz pierwszego

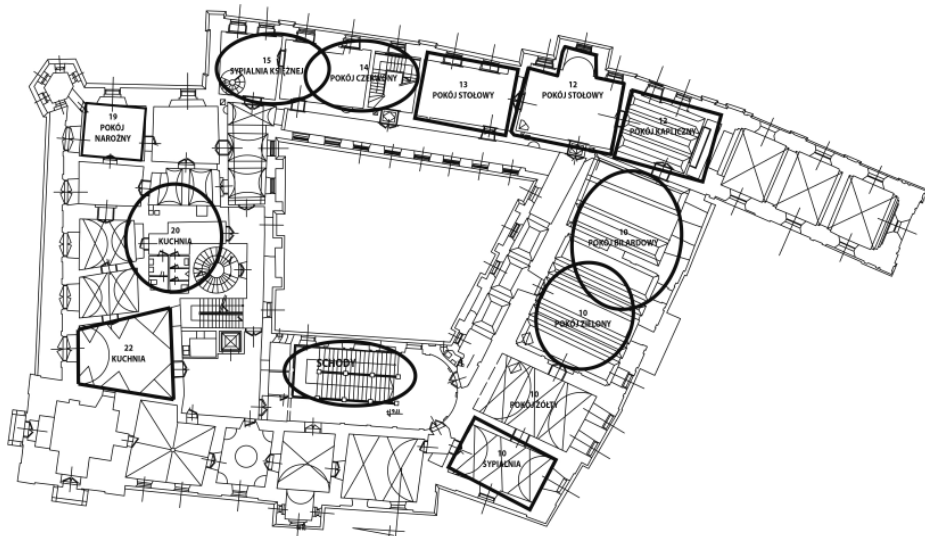
22 G. WURBS: *Ganz am Rande Schlesiens liegt Bielitz*. Dülmen 1985, s. 296–297.

Współczesny plan pomieszczeń zamku książąt Sułkowskich w Bielsku-Białej – parter
Źródło: Muzeum Historyczne w Bielsku-Białej.

piętra oświetlanego przy pomocy blaszanej, malowanej na zielono latarni. Najprawdopodobniej to tu znajdował się główny węzeł komunikacyjny tego poziomu, na którym Franciszek stworzył część reprezentacyjną swej rezydencji, tak zwane *piano nobile*. Świadczy o tym ciąg pomieszczeń zamkowych, które musiały być zlokalizowane w skrzydłach południowym i wschodnim zamku. Pozostałe stanowiły ich zaplecze. Było to między innymi kilka pokoi dla służby bardzo skromnie wyposażonych oraz pokój kamerdynera, kancelisty i zarządcy zamku o bogatszym, lecz nadal zgrzebnym umeblowaniu. Część z nich ulokowana była najprawdopodobniej w skrzydle zachodnim. Tu też, w sąsiedztwie korytarza i schodów, umiejscowiony był pokój nazwany w spisie „kredensowym”. Wbrew aktualnym wyobrażeniom nie prezentowano w nim okazałych mebli wypełnionych zastawami; skromnie urządzone pomieszczenie wyposażone było jedynie w drewniane półki oraz żelazny piec i pełniło funkcję gospodarczą. Odpowiadało ono drugiemu wariantowi pomieszczeń o tej nazwie, do którego trafiały podgrzane dania z kuchni, które następnie rozkładane były na półmiskach, dekorowane i dostarczane do jadalni. Rolę „kredensu” do przechowywania naczyń stołowych pełniło na bielskim zamku *Conservatorio*.

Należy założyć, że część rezydencji zajmowana przez rodzinę książęcą musiała rozpoczynać się w „pokoju fryzjerskim” za „pokojem kamerdynera”. Ten wyjątkowy interior w spisie inwentarza, wydawał się być reliktem mijającej epoki. Zapewne

Współczesny plan pomieszczeń zamku książąt Sułkowskich w Bielsku-Białej – I piętro, z hipotetycznym rozmieszczeniem niektórych pomieszczeń w 1804 r.

Źródło: Muzeum Historyczne w Bielsku-Białej.

właśnie tu modelowano Judytę burzę ekspresyjnych loków, a Franciszkowi przygotowywano perukę *a la catogan*, w których to fryzurach możemy podziwiać ich dzisiaj na zachowanych portretach²³.

Kolejnym pomieszczeniem w spisie była „sypialnia”. Dominowało tu dwuosobowe łóżko z podwieszonym sufitem – baldachimem. Wiele wymienionych tu mebli i detali oraz wystrój ścian wskazywały już na część reprezentacyjną rezydencji. Ten charakter podkreślała podłoga kryta parkietem, który powtarzał się w kolejnych ośmiu pomieszczeniach – aż do numeru 14.

„Pokój żółty” nazwano tak od wszechobecnego koloru, który uzupełniały białe dodatki. W tych barwach były ściany, tapicerka meblowa i rama dominującego tremo. Dla kontrastu w oknie umieszczono zielone rolety. Kolorystykę podkreślały złote ramy obrazów i zegary w takich samych obudowach. Ten pokój mógł być utrzymany jeszcze w duchu rokoka, na co wskazują głównie kolory żółty i złoty, tak popularne w tej epoce. Jednak „pokój zielony” na pewno wyrażał już nowy styl. Posiadał ściany wyłożone szpalerem w zielonym kolorze, modnym w okresie klasycyzmu, który będzie się powtarzał wielokrotnie w dalszych salonach

23 Patrz ilustracja na s. 72. Muzeum Historyczne w Bielsku-Białej (MHBB), MB-B/H/7335, fotografia przedstawiająca Franciszka Sułkowskiego żyjącego w latach 1733–1812. Reprodukacja obrazu nieznanego malarza; MHBB, MBB/H/7336, fotografia przedstawiająca Judytę Bazardi von Monbelli (1756-1823). Reprodukacja obrazu nieznanego malarza.

zamkowych. W tym kolorze były również rolety okienne, bordiura białych zasłon oraz poduszki okienne obite tapicerką w zielono-białe pasy. Obłożenie mebli wykonano z biało-szarych pasów, co dodatkowo utwierdza nas w przekonaniu, że dominował tu styl epoki końca XVIII w. Całkiem prawdopodobne, że to właśnie w zielonym salonie bielskiego zamku – jak to opisywał Ryszard Kincel – grał na swych kremonońskich skrzypcach i altówce Aleksander Józef Sułkowski, zmarły syn Franciszka i Judyty²⁴.

W inwentarzu nie wspomniano o salonie muzycznym lub też sali balowej, natomiast jest w nim mowa o „pokoju bilardowym”. Należy założyć, że to właśnie w nim koncentrowało się życie towarzyskie na zamku. Jego ściany również dekorowały zielone szpalery, tym razem z białą bordiurą, w oknach wisiały zielone rolety i białe zasłony z zieloną bordiurą, tapicerka mebli i poduszek okiennych była biało-zielona, nawet ramy lusterek i obrazów pokryto tym samym kolorem. We wnętrzu salonu królował stół bilardowy z bejcowanego na czerwono drewna, pokrytego zielonym sukrem. Wymieniono tu również osprzęt do niego oraz pięć mniejszych stolików do nieokreślonych gier. Salon ten, zważywszy na następne wymienione pomieszczenie, musiał być ulokowany w miejscu współczesnego salonu biedermeierowskiego. Jednak jego wyposażenie wskazuje na trzy okna, co sugeruje inny podział pomieszczeń na tym piętrze niż współcześnie obowiązujący.

Następny w kolejności „pokój kapliczny” z dużym prawdopodobieństwem można sytuować przy kaplicy (dzisiejszy „salon błękitny”). Tu ściany pomalowano na zielono, sofa w niszy z kompletem krzeseł kryta była aksamitem w biało-szare pasy, w oknach wisiały zielone rolety i białe zasłony z malowaną bordiurą. Pośród mebli wymieniono dwa biurka, w tym jedno lepszej jakości – fornirowane. To jedyny pokój z ujętych w inwentarzu, w którym mowa była o kominku. Był on obudowany białą, złożoną ramą.

„Pokój skalny”, według spisu, malowany był na wzór skalnej groty. Trudno zinterpretować ten lapidarny opis, niewiadomo czy jego dekoracje miały charakter naturalistyczny, czy też iluzjonistyczny? Posiadało ono liczniejsze wyposażenie meblowe. Wypełniały go sprzęty w kolorze biało-zielonym. Można domniemać, iż pokój skalny został usytuowany w skrzydle wschodnim – możliwe, że była to obecna sala oliwkowa (pokój z wykuszem), z którego wówczas rozpościerał się widok na ogród zamkowy. Ideę jego powstania należy wiązać z ówczesną modą na podobne realizacje w sztuce ogrodowo-parkowej.

Duży pokój jadalny najprawdopodobniej wówczas był nieużywany, gdyż zanotowano, że jego podłoga była zniszczona ze względu na zawalenie stropu i miała

---

24 R. KINCEL: *Kłopotliwy...*, s. 18.

zostać poddana naprawie. Pierwotnie musiał spełniać rolę głównego pokoju jadalnianego i to właśnie tu trafiały przygotowane półmiski z ciepłymi daniami z pokoju kredensowego. Niewykluczone, że duży stół z pięcioma blatami, odnotowany w poprzednim pomieszczeniu (nr 12), pochodził z tejże jadalni.

Nazwa „pokoju czerwonego” również pochodziła od dominującego koloru. Występował on na sklepieniu, uzupełniony o zieloną bordiurę, oraz na meblach i lustrze ściennym dekorowanych czerwono-biało. Pod sufitem zwisał kryształowy żyrandol, a na ścianie umieszczony był obraz w biało-zielonej ramie. Najprawdopodobniej ten pokój kończył ciąg reprezentacyjny, gdyż dalsze pomieszczenia nie posiadały już podłóg krytych parkietem.

Kolejny salon wymieniony w spisie to „sypialnia księżnej”. To drugi i ostatni pokój w całym ciągu pierwszego piętra, w którym odnotowano sklepienie. Tutaj wewnątrz zostało pomalowane na kolory jasnożółty i niebieski, natomiast dopełnieniem była zieleń kotar dużego łóża, biało-zielona rama lustra ściennego i kwiecisty desień perkalowego obicia kanapy i foteli.

Za „sypialnią księżnej” usytuowana była „garderoba gości”. Możliwe, że urządzono ją starszymi sprzętami zastanymi przez Franciszka i Judytę po przejęciu zamku w 1786 r. Wspomniany w dalszej kolejności „przedpokój” musiał być ostatnim pomieszczeniem zamykającym ciąg *piano nobile*. Następny „pokój narożny” nie mógł znajdować się nigdzie indziej, jak w północno-wschodnim narożniku zamku. Był pomieszczeniem całkowicie pozbawionym wyposażenia.

Komisja inwentaryzacyjna, będąc już najprawdopodobniej w skrzydle północnym, dotarła do *Conservatorio*. To miejsce – magazyn, a wręcz skarbiec i zarazem wspomniany wcześniej kredens – służyło do przechowywania i zabezpieczenia przed zniszczeniem wielu zarówno cennych sprzętów, jak i codziennego użytku, również tych mniej potrzebnych i nieużywanych. Prawdopodobnie można je utożsamiać z wymienionym w inwentarzu z 1786 r. górnym sklepieniem, które pełniło tożsamą rolę magazynu ruchomości. Poprzedzało ono „pokój kuchenny” i „kuchnię”, której lokalizację należy widzieć w miejscu dzisiejszego lapidarium przy wieży, a jej stałym elementem był obmurowany kocioł.

Z „przedsionka” wychodziło się najprawdopodobniej na korytarz, ten sam, który wymieniony został przed pomieszczeniem nr 1. W pobliżu musiał znajdować się ostatni w spisie pierwszego piętra „pokój administratora zamkowego”, z charakterystyczną szafą wnękową. Możliwe, że było to wyodrębnione pomieszczenie, do którego wchodziło się również z „przedsionka” (nr 23).

Adnotacja „na 2. piętrze” przy pozycji nr 25 „przedsionek” bezspornie dowodzi o dokonanej przez Franciszka rozbudowie zamku. Na ten poziom musiał prowadzić niewzmiankowany ciąg komunikacyjny z korytarza pierwszego piętra.

Dalej następowały trzy pokoje, które mogły być przeznaczone dla książęcych synów: „gabinet” malowany na zielono, z zieloną roletą; „pokój 2.” malowany na jasnoniebiesko przypominał charakterem wcześniejszy, stanowił jakby jego kontynuację. Kolor ścian uzupełniały zielone dodatki w postaci baldachimu łóżka, lustra w ramie malowanej biało-zielono i tapicerki sofy. W trakcie inwentaryzacji odnotowano tu między innymi dużą skrzynię pisarską z wyrysowanym abecadłem, nadstawą, szufladami i skrytkami; „pokój 3.” malowany na żółto z czerwoną bordiurą. Następujące po sobie pomieszczenia, zwłaszcza dwa ostatnie, sprawiały wrażenie niezamieszkałych, w których zmagazynowano nieużywane wyposażenie. W wykazie zwracają tu uwagę 4 identyczne zasłony należące do pokoju skalnego, czy też 6 sztuk zasłon okiennych z bawełnianą bordiurą należących do łaźni. W ciągu całego inwentarza nie odnotowano pomieszczenia o tym charakterze, więc najprawdopodobniej ułożone było ono na parterze zamku – możliwe, że w skrzydle wschodnim.

Następne na liście inwentaryzacji były: „pokój w wieży” – pusty, „pokój żółty”, a dalej „biblioteka” z czterema repozytoriami na książki, za którą usytuowany był „pokój księżniczki” i „pokój 2.” możliwe, że również przynależny książęcej córce, Juliannie, ponieważ stała tu między innymi toaletka.

Niestety trudno sprecyzować pomieszczenie kończące wykaz drugiego piętra, gdyż inwentarz przechodzi płynnie do dalszych (od nr 38 do nr 44). Kilka z nich wskazuje ewidentnie na lokalizację na parterze. Mniejsza ilość komnat drugiego piętra w stosunku do pierwszego, wydaje się potwierdzać dotychczasowy stan badań, wskazujący na istnienie w tym okresie tylko dwóch skrzydeł na tym poziomie. Faktycznie było to skrzydło wschodnie widoczne na panoramie Johanny’ego oraz północne, na co wskazuje pokój w wieży (nr 31).

Pokoje zamkowe wypełniały różnorodne meble: stoły i mniejsze stoliki, biurka i sekretery, krzesła, fotele, kanapy, łóżka zwykłe i z baldachimami oraz parawany. W przeważającej części wykonane były one z miękkiego i twardego drewna w masywie, niejednokrotnie lakierowane na biało, niebiesko lub też żółto albo też politurowane. Do tapicerowania niektórych użyto jedwabiu, płótna lub też perkalu. Pośród całego wyposażenia znalazło się zaledwie kilka mebli wyższej klasy – fornirowanych. Pośród ciekawszych wypada wspomnieć angielskie biurko inkrustowane brązem i okuwane mosiądzem, usytuowane w sypialni (nr 7) czy też starofrankońską kanapę, która stała w garderobie gości (nr 16). Wyjątkowy mebel zdołał sypialnię księżnej (nr 15). Była to komoda z przeszkloną nadstawą wypełnioną miniaturami portretowymi. Pośród jej zawartości wymieniono m.in. dwa małe portrety cesarzowej Marii Teresy i Józefa II oraz 17 gipsowych portretów rodziny cesarskiej i generałów (czworokątnych, w złożonych ramach) oraz 9 bliżej

nieokreślonych portretów (owalnych, w białych ramach). W przedpokoju (nr 17) usytuowane było duże biurko z orzecha z nadstawą zamykaną roletą.

Powszechne wyposażenie komnat zamkowych stanowiły różnego typu lustra – łącznie 15. Eksponowano tu również wiele drobnych dodatków w postaci potpourri, waz, wazonów i koszów z fajansu lub też porcelany, niektóre o proveniencji dalekowschodniej. W pokojach książęcych wisiały na ścianach dzwonki z ciągłymi do przywoływania służby. Na wyposażeniu pokoi były również spluwaczki oraz bardziej intymne meble i naczynia toaletowe. Wnętrza na pierwszym piętrze oświetlano 11 żyrandolami, w tym 2 szklanymi, i 18 kinkietami. Pokoje tego piętra zdobiły również zegary: mały kominkowy i ścienny w złożonej oprawie w sypialni (nr 7); ścienny i stołowy w złożonych obudowach w salonie żółtym (nr 8); mały, złożony zegar ścienny w salonie zielonym (nr 9).

Pośród ruchomości pierwszego i drugiego piętra odnotowano obrazy z oficjalnymi przedstawieniami władców:

- 2 portrety cesarzowej Marii Teresy,
- 2 portrety cesarza Franciszka II,
- 2 portrety cesarza Józefa,
- portret cesarza Leopolda,
- portret króla Fryderyka na koniu²⁵,
- portret króla Stanisława Augusta Poniatowskiego,
- portret cesarza Franciszka I w towarzystwie van Switena²⁶ i ojca Hella²⁷.

Reprezentacyjny charakter posiadały również dwa rzeźbiarskie popiersia cesarza Józefa II i papieża Piusa VI, wykonane w złożonym drewnie i osadzone na szklanych cokołach. Pośród przedstawień portretowych znalazły się również 2 konterfekty Franciszka Sułkowskiego, 4 obrazy rodzinne w złożonych ramach i także 4 portrety wykonane w technice czarno-figurowej, w lakierowanych

---

25 Zapewne był to portret Fryderyka II, któremu Sułkowscy zawdzięczali otrzymany w 1749 r. śląski inkolat z uznaniem tytułu hrabiowskiego.

26 Możliwe, że mowa o osobie Gerarda van Switena (1700–1772), lekarza Marii Teresy i reformatora systemu nauczania na Uniwersytecie Wiedeńskim lub też jego syna barona Gottfrieda van Switena (1733–1803), wiedeńskiego dyplomate i ministra szkolnictwa, zwolennika józefinizmu, kontynuatora reform szkolnych rozpoczętych przez ojca.

27 Maksymilian Hell (Höll, 1720–1792), urodzony w Schemnitz (Banská Štiavnica) jezuita, astronom i matematyk. Od 1755 profesor Uniwersytetu Wiedeńskiego oraz dyrektor tutejszego obserwatorium. Patrz: L. KONTLER: *The Uses of Knowledge and the Symbolic Map of the Enlightened Monarchy of the Habsburgs. Maximilian Hell as Imperial and Royal Astronomer (1755–1792)*. W: *Negotiating Knowledge in Early-Modern Empires*. Ed. L. KONTLER, A. ROMANO, S. SEBASTIANI, B. ZSUZSANNA. New York 2014.

ramach. Ten niewielki zbiór dzieł plastycznych uzupełniało jeszcze 6 obrazów przedstawiających idealne głowy w zielonych ramach, 2 obrazy grupowe w złotych oprawach i 8 małych medalionów w złotych ramach. Gdzieniedzie wisiły niewielkie prace graficzne. Do wyjątkowych dzieł musiał należeć obraz z przedstawieniem „Bachusa”, który królował w salonie czerwonym (nr 14). Na drugim piętrze zamku, w trzech sąsiadujących ze sobą pokojach (nr 26-28) wyróżniał się pokaźny zbiór ornitologiczny złożony z 78 prac – zapewne graficznych – wykonanych na papierze.

Wyjątkowe nagromadzenie rzemiosła o charakterze artystycznym i użytkowym odnotowano w *Conservatorio* (nr 20). W pomieszczeniu tym znajdowały się sprzęty używane na stołach zamku oraz w kuchni. Wykaz został podzielony na obiekty według materiału, z którego zostały wykonane. Spis otwierają wyroby porcelanowe: dwie duże wazy z pokrywami zwieńczonymi figurą lwa podtrzymującego herb Sułkowskich, do tego dwie mniejsze wazy, w tym jedna uszkodzona. To nic innego jak pozostałość po złożonym niegdyś z około tysiąca egzemplarzy tzw. serwisie Sułkowskiego²⁸. W inwentarzu, poniżej waz, wyszczególniono ponad 224 obiekty wykonane z porcelany. Były to różnego rodzaju misy, talerze, teryny, karafinki, solniczki, cukiernice, sztucce, świeczniki i kandelabry oraz figury do dekoracji środka stołu. Niestety nie mamy pewności, czy były również częścią serwisu Sułkowskiego. Tego możemy się jedynie domyślać, gdyż pośród całego zespołu wymieniono tylko 27 talerzy płaskich, które określono jako inne, dekorowane w czerwone kwiaty. Przy całej reszcie brak wzmianki o zdobieniach. Jeżeli założyc, że po śmierci Aleksandra Józefa synowie podzielili pomiędzy siebie porcelanową zastawę, to pozostałe egzemplarze porcelanowe w *Conservatorio* – łącznie z wazami 201 sztuk – mogły stanowić część przypadłą w udziale Franciszkowi.

Kolejne pozycje w wykazie tego pomieszczenia stanowiło 28 sztuk wyrobów fajansowych z nieokreślonych manufaktur i 28 sztuk naczyń pochodzących z morawskiej farfurni w Holiczu. Dalej wymieniono nieliczne wyroby cynowe, naczynia miedziane, różnorodne sprzęty ze stopów, w tym świeczniki nazwane bilardowymi. Następne z wymienionych przedmiotów wykonane były z blachy i żelaza i stanowiły w większości sprzęty kuchenne, piecowe i kominkowe. W inwentarzu przykuwa uwagę, wymienione w tym dziale, żelazne naczynie toaletowe

---

28 M. CASSIDY-GEIGER: *Innovations and the Ceremonial Table in Saxony 1719–1747*. W: *Zeichen und Raum: Ausstattungen und höfisches Zeremoniell in den deutschen Schlössern der frühen Neuzeit*. Hrsg. P.-M. HAHN, U. SCHÜTTE. Munich und Berlin 2006, s. 140–141; J. LESSING: *Das Porzellangeschirr Sulkowski*. W: *Badischer Kunstgewerbeverein, 1887–1888, Vereinsmitteilungen redigiert v. Franz Sales Meyer in Verbindung mit dem von Arthur Pabst hg. Kunstgewerbeblatt*. Karlsruhe 1888, s. 43–48.

w drewnianej obudowie, przeznaczone do kąpieli nóg. Za sprzętami metalowymi znalazła się różnorodność innych, które wskazywały na magazynowy charakter pomieszczenia. Warto zwrócić uwagę na oporzędzenia jeździeckie, koc na konia z przędzy oraz żółtą sukienną derkę i większy czaprak na konia, tym szczególniejszy, że posiadał wyhaftowany herb książęcy Sułkowskich. Tu też przechowywano nieznaną współcześnie całopostaciowy portret Franciszka w złotej ramie oraz trzy inne rodzinne portrety na płótnie bez ramy. Dalej wymieniono w złotej ramie plan Wiednia z okolicami i plan dawnych dóbr Franciszka we Włoszakowicach. Osobno w spisie ujęto bieliznę i sprzęty sypialne, podobnie jak miało to miejsce w inwentarzu z 1786 r.

Lokalizacja teatru – dawnego browaru – przy zamku książąt Sułkowskich w 1801 r. – fragment panoramy Bielska z 1801 r. wg Samuela Johannýego

Źródło: R.E. WAGNER, *Der Bielitzer Zion in den Predigten seiner Pastoren 1782–1921*. Bielitz 1921.

Bardzo ważnym elementem tego inwentarza jest zamieszczony pod pozycją nr 43, dotychczas nieznaną, opis wyposażenia teatru zamkowego – *Im Theatre*. Stanowi on ważne uzupełnienie dotychczasowych, lakonicznych przekazów o istnieniu tego obiektu zamkowego, stworzonego przez samego Franciszka. Ze spisu wynika, że był to interior o charakterze kameralnym z dwupoziomową widownią. Dzieliło się na parter, gdzie było 9 drewnianych ławek i na dwie galerie: prawą z 5 i lewą z 4 ławkami. Znajdował się tam również orkiestron z dwoma pulpitemi muzycznymi oraz pomieszczenie suflera. Scena posiadała 4 kurtyny: przednią, następnie z wyobrażeniem pokoju, salonu i lasu oraz po 8 oświetleń scenicznych pokoju i lasu. Widownia musiała być oświetlana wyszczególnionym na pierwszym miejscu żyrandolem oraz blaszanymi latarniami.

Wyposażenie zamku wyszczególnione w inwentarzu wynikało z potrzeb książęcej rodziny, jej aspiracji społecznych i artystycznych oraz standardów obowiązujących wówczas w arystokratycznych siedzibach tej części Europy.

Jednak, podsumowując, nie można oprzeć się stwierdzeniu, że bielska rezydencja Franciszka i Judyty, która przecież miała świadczyć o ich magnackim statusie, nie raziła przepychem. Szczególnym wyrazem gustów i możliwości finansowych Franciszka i jego małżonki było wyposażenie pokoi ulokowanych w części reprezentacyjnej – w skrzydłach południowym i wschodnim. Trudno mówić, że były to nad wyraz bogate wnętrza pałacowe. Świadczy o tym chociażby brak informacji o charakterystycznych elementach przepychu: stiukach czy też złoceniach dekoracji ścian i sufitów. Na podstawie inwentarza nie sposób ocenić precyzyjnie klasę i poziom artystyczny zgromadzonych tu przedmiotów (poza rodzinnym serwisem). Należy stwierdzić, że zespół portretów i innych przedstawień figuratywnych dekorujących wnętrza, poza wizerunkami rodziny, ukazywał władców i istotne postaci życia politycznego. Należy traktować to jako swoisty przejaw troski właścicieli zamku o czytelną deklarację swych postaw i poglądów. Poza wspomnianym w spisie obrazem z „Bachusem” nie odnotowano tu innych scen rodzajowych czy też martwych natur, dzieł charakterystycznych dla bogatszych wnętrz magnackich. Zbiór wyposażenia zamku był raczej reprezentatywny dla przeciętnych, miejskich siedzib habsburskiej arystokracji. Przyczyn takiego stanu należy szukać w zamożności Sułkowskich i ich problemach finansowych.

Niestety, cztery lata po dokonaniu inwentaryzacji – w 1808 r. – dorobek Franciszka i Judyty uległ zniszczeniu. Doszło wówczas do wielkiego pożaru miasta, który również nie oszczędził zamku. Nie wiemy, czy jakąś część poznanego wyposażenia udało się uratować, gdyż nie zachował się inwentarz zamku, który musiał powstać w 1812 r., kiedy to majątek przejmował po śmierci Franciszka jego syn, Jan Nepomucen Sułkowski. Jedno jest pewne, ocalała część serwisu Sułkowskiego, który pojawia się na kartach późniejszych inwentaryzacji (z 2. poł. XIX w.) – wówczas około 35 egzemplarzy.

*The stock of the Bielsko castle after the death
of prince Aleksander Józef Sułkowski in 1804*

S u m m a r y

Over the course of centuries the Bielsko castle was subject to numerous transformations. The final considerable alterations of its form were introduced by the Sułkowski princes, who ruled the demesnes at the Biała River in the years 1752–1945. The first representative of the family who introduced significant architectural changes in the castle was Franciszek Sułkowski (1733–1812), the fourth Bielsko prince. Immediately after assuming the fidei commissum of Bielsko in 1786, the new owner set about extending his seat. A comparison of two stocks that were taken in 1786 and in 1804, respectively, presents the differences in the structure before and after modernisation. The first of these stocks was taken after the death of the princely brother, August (1729–1786), and the second one was taken after

the death of Franciszek's eldest son, Aleksander Józef (1775–1804), who at that time was the administrator of the family estate. The stock that was taken in 1804 constitutes a significant supplement to the knowledge about the princely castle that was gained until that time. The castle was remodelled in the late 18th century, and its image until that time was familiar to us only owing to the earliest panorama of Bielsko that was created by Samuel Johanny. According to the aforementioned document, prince Franciszek constructed a third floor in the eastern and northern wings, thus gaining a dozen or so new rooms. The document also confirms that at that time a great stand-alone castle chapel existed there. What is also important, the stock indicates that on the first floor of the Bielsko castle Franciszek established the principal section, known as the piano nobile. The eight rooms of this section featured parquet floors. It is most likely that the billiards room was the hub of the cultural life in the castle. Among the more interesting chambers one may distinguish also the following ones: the hairdresser's room, the yellow room, the green room, the rock room and the Conservatorio. The latter held numerous objects, including the famous armorial service of the Sułkowski family that was created in the Meissen workshop in the years 1735–1738. The stock that was taken in 1804 presents the interior of the Bielsko castle that was set in the Classicistic manner that was de rigueur at that time, featuring green and grey hues that were fashionable at that time. We may merely conjecture that the interior was modelled after the pattern of Viennese palaces. In conclusion, one must assume that Sułkowski drew inspiration from the Danube capital of the Habsburgs, where he spent a great deal of his life with his family after 1786.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej: Archiwum Książąt Sułkowskich.

Archiwum rodzinne książąt Sułkowskich w Wiedniu.

Dompfarre St. Stephan in Wien: Księga zgonów, Wiedeń – Miasto, 1823.

Stiftsarchiv Melk, Signatur: 1784 XI 08, Quelle Regest: Winner – Herold Nr. 2494; Signatur: 1788 IV 23, Source Regest: Winner – Herold Nr. 2505.

A.L. SUŁKOWSKI: *Historia rodu książąt Sułkowskich*, [b.r.] (rękopis po 1945).

V. UNTERRICHTER: *Familie Sulkowski* [b.r.] (rękopis Valerii Unterrichter von Rechtenthal, córki księcia Wiktora Sułkowskiego w posiadaniu rodziny Sułkowskich, Włochy, kserokopia w zbiorach pomocniczych Muzeum Historycznego w Bielsku-Białej).

Opracowania naukowe

Annuaire Généalogique & Historique. Paris 1821.

CASSIDY-GEIGER M.: *Innovations and the Ceremonial Table in Saxony 1719–1747*. W: *Zeichen und Raum: Ausstattungen und höfisches Zeremoniell in den deutschen Schlössern der frühen Neuzeit*. Hrsg. P.-M. HAHN, U. SCHÜTTE. Munich und Berlin 2006.

- CHOJECKA E.: *Historia zamku w Bielsku. Materiały do dokumentacji naukowej*. Cz. 2, kwiecień 1957 [maszynopis].
- DUKWICZ D., ZWIERZYKOWSKI M.: *Franciszek Sułkowski* (hasło). W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.
- GESTRICH A.: *Die galizischen adeligen Leibgarden am Wiener Hof. Ein Beispiel habsburgischer Inklusionspolitik nach den Teilungen Polen-Litauens*. „Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit”. Nr 17, cz. 1. Potsdam 2013.
- KINCEL R.: *Kłopotliwy książę Sułkowski*. Katowice 1984.
- KONTLER L.: *The Uses of Knowledge and the Symbolic Map of the Enlightened Monarchy of the Habsburgs. Maximilian Hell as Imperial and Royal Astronomer (1755–1792)*. W: *Negotiating Knowledge in Early-Modern Empires*. Ed. L KONTLER et al. New York 2014.
- LESSING J.: *Das Porzellangeschirr Sulkowski*. W: *Badischer Kunstgewerbeverein, 1887–1888, Vereinsmitteilungen redigiert v. Franz Sales Meyer in Verbindung mit dem von Arthur Pabst hg. Kunstgewerbeblatt*. Karlsruhe 1888.
- MACHYNIA M., SRZEDNICKI C.: *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. T. 1, cz. 3. Kraków 1998.
- MADEJ G.: *Ekzlibris książąt Sułkowskich w zasobie bibliotecznym Muzeum w Bielsku-Białej w kontekście księgozbiorów znajdujących się w bielskim zamku w latach 1720–1945*. „Zeszyty Sułkowskich”. Nr 2. Bielsko-Biała 2013.
- POLAK J.: *Inwentarz zamku bielskiego z 1786 roku*. W: IDEM: *Z badań nad dziejami Bielska-Białej od XIII do XX wieku*. Bielsko-Biała 2007.
- RĄCZKA Z.: *Kilka uwag o bielskiej linii Sułkowskich oraz dziejach jej archiwum*. „Karta Groni”. Nr 16. Żywiec 1991.
- WECKBECKER W., OBERMAYER-WECKBECKE R.E, WECKBECKER H.: *Von Maria Theresia zu Franz Joseph. Zwei Lebensbilder aus dem alten Österreich*. Berlin 1929.
- WURBS G.: *Ganz am Rande Schlesiens liegt Bielitz*. Dülmen 1985.
- ŻYCHLIŃSKI T.: *Złota księga szlachty polskiej*. T. 4. Poznań 1879.

Dariusz Nawrot
Uniwersytet Śląski

Jan Nepomucen Sułkowski w powstaniu na Nowym Śląsku w 1807 roku

Kiedy po klęsce armii Fryderyka Wilhelma III pod Jeną i Auerstedt na ziemię zaboru pruskiego wkroczyły oddziały Wielkiej Armii cesarza Francuzów, jednym wśród wielu Polaków, którzy stanęli do walki o wolną ojczyznę u boku Napoleona, był Jan Nepomucen Sułkowski. Blisko trzydziestoletni książę liczył, że rozwijające się na ziemiach zachodniej Małopolski wcielonych do Prus w 1795 r., polskie powstanie, będzie dla niego okazją do odegrania roli jednego z organizatorów polskiej siły zbrojnej. Miał nadzieję, że ułatwi mu to magia nazwiska Sułkowski, które nosił jego krewny, a słynny adiutant generała Napoleona Bonapartego, poległy tragicznie w Kairze podczas wyprawy egipskiej.

Ambitnym księciem był urodzony w 1777 r. Jan Nepomucen, syn Franciszka Sułkowskiego, księcia bielskiego i owoc jego mezaliansu z Judytą Wysocką. Pasją młodego księcia były jazda konna i polowania. Karierę wojskową rozpoczął jeszcze w 1787 r. w wojsku Rzeczypospolitej, awansując na chorążego w *Regimencie pieszym łanowym nr 6.*, szefostwa swego ojca, a po trzecim rozbiorze kontynuował ją w armii austriackiej, między innymi w pułku huzarów *Dagoberta Grafa Wurmsera* i w elitarnym 4. pułku piechoty *Hoch und Deutschmeister* arcyksięcia Karola. Walczył wówczas przeciwko wojskom francuskim we Włoszech, a armię opuścił w 1802 r. w stopniu kapitana. Jednak rodzice spadkobiercą widzieli jego starszego brata Aleksandra, mimo iż ten urodził się przed ślubem. Konflikty rodzinne skończyły się dla Jana Nepomucena uwięzieniem w słynnej austriackiej twierdzy Kufstein, skąd wkrótce uciekł. W końcu, po śmierci brata, Sułkowski został ułaskawiony przez Franciszka II, jednak książę doświadczony niesprawiedliwością cesarskiej administracji, krytycznie wypowiadał się wówczas o monarchii habsburskiej i gloryfikował jej przeciwnika Napoleona. Po zajęciu przez Francuzów Wiednia w listopadzie 1805 r. nie spotkał się z samym cesarzem Francuzów, ale nawiązał kontakty z oficerami Wielkiej Armii, między innymi z generałem Józefem

Zajączkiem. Dlatego po zakończeniu okupacji francuskiej władze austriackie oskarżyły Sułkowskiego o brak lojalności, a w końcu nakazały pobyt w Bielsku¹.

Przy takich deklaracjach Jana Nepomucena, nie dziwi, że ówczesna austriacka policja podejrzewała księcia o spiskowanie przeciwko monarsze, a kiedy w początkach listopada 1806 r. Wielka Armia Napoleona wkroczyła na pruski Śląsk, 22 listopada gubernator morawski proponował wprowadzenie w otoczenie Sułkowskiego agenta, który kontrolować będzie jego poczynania. Już dwa tygodnie wcześniej, 7 listopada, władze austriackie otrzymały anonim informujący, że „im bardziej Francuzi posuwają się naprzód w pruskich krajach, tym bardziej moich rodaków ogrania wolnościowa ułuda i jest pewne, że jeżeli Francuzi dojdą do Wisły, wybuchnie w dawnej Polsce rewolucja. Dowiedziałem się też, iż niejaki książę Jan Sułkowski (którego charakter przez różne kiepskie figle jest już słynny), znający osobiście z Wiednia cesarza Napoleona i księcia Murata, napisał listy do tych wysokich osobistości, jeden wysłał przez renomowanego kawalera de Brea, drugi przez Żyda, któremu list został wszyty pod zelówkę. Ich treścią jest prośba wystosowana w imieniu narodu polskiego, żeby cesarz Francuzów skierował do Warszawy i Krakowa lotne korpusy dla przeprowadzenia rewolucji. W ogóle książę Sułkowski ponosi bardzo dużo winy za grożące nam wrzenie, umie swoją swadą rozgorączkować umysły, posiada oryginalne listy od cesarza Napoleona i księcia Murata, które pokazuje ludziom. Przy tym potrafi postępowanie naszego dworu ukazać w tak ciemnych barwach, że największy patriota straci zaufanie do rządu. Jeżeli w swoich opowieściach wpadnie w zapał, to kończy słowami, iż jednym z piękniejszych będzie dzień, gdy koniec swojej szpady umoczy w krwi habsburskiej”. Autor biografii Jana Sułkowskiego, Ryszard Kincel, ocenia, iż tak pochlebny konterfekt wichrzyciela może świadczyć, że to sam książę był autorem donosu na siebie. Bardziej prawdopodobne, że autorem anonimu był nieprzychylny księciu dyrektor bielskiej kamery książęcej Karl Wildau².

---

1 R. KINCEL: *Kłopotliwy książę Sułkowski*. Katowice 1984, s. 30; T. SZUBERT: *Sułkowski Jan Nepomucen*. W: *Polski Słownik Biograficzny (PSB)*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008, s. 562–563; IDEM: „Książę o zepsutym sercu” *Jan Nepomucen Sułkowski w twierdzy Kufstein w latach 1803–1804, w świetle dokumentów z archiwów wiedeńskich*. „Sobótka”. Z. 4, 2006, s. 3–14; M. VAŇAČEK: *Książę bielski Jan Sułkowski w Służbie Napoleona*. „Zaranie Śląskie”. Z. 4, 1959, s. 5–6; A. NIEUWAŻNY: *Jana Sułkowskiego napoleońskie przypadki*. „Mówią Wieki” 12/2006, s. 33; M. MACHYNIA, C. SRZEDNICKI: *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794. Spisy*. T. 1/3. Kraków 1998, s. 195; M. BACZKOWSKI: *W służbie Habsburgów. Polscy ochotnicy w austriackich siłach zbrojnych w latach 1772–1815*. Kraków 1998, s. 78, 111.

2 R. KINCEL: *Kłopotliwy książę...*, s. 42–46.

Ostatnie tygodnie 1806 r., po podróżach między innymi do Osieka i Rudy na spotkania z lokalną szlachtą, książę Jan Nepomucen spędził na zamku bielskim, a dni te były także bogate w wizyty różnych tajemniczych gości. Władze austriackie informowano wówczas o licznych pronapoleońskich deklaracjach księcia. Działania te zakończyły się wyjazdem – a właściwie ucieczką – bowiem książę Sułkowski upozorował wyjazd na polowanie w towarzystwie przyjaciela Karola Larysza (syna jednego z pionierów górnośląskiej industrializacji) oraz jego matki i sióstr. Razem przybyli oni do przygranicznego majątku Laryszów, Słupna koło Mysłowic na pruskim Śląsku. Tu piątego dnia pobytu (16 grudnia) książę Jan Nepomucen poślubił młodszą z sióstr Karola, 16-letnią baronównę Ludwikę Laryszówną, z którą zaręczył się jeszcze w październiku tego roku. Trudno powiedzieć, co zdecydowało o tak szybkim ślubie. Czy spowodowało go gwałtowne uczucie, czy powodem była nadzieja na posag, który umożliwić miał Sułkowskiemu, borykającemu się ciągle z kłopotami finansowymi, realizację najbliższych planów³.

W tym czasie na pruskim Śląsku operował już IX korpus Wielkiej Armii pod wodzą brata Napoleona, Hieronima, który zdobył na początku grudnia pierwszą z ośmiu twierdz – Głogów. Sukces ten ułatwiło niskie morale oficerów i żołnierzy broniących prowincji po październikowych klęskach armii pruskiej. Szerzyła się wśród nich niechęć do służby, a powszechna dezercja obniżała stan liczebny oddziałów, które tworzyły bataliony zakładowe oraz uciekinierzy z rozbitych pułków, wpierani przez ochotników i rekrutów⁴. W dodatku na zapleczu tych sił na wschodzie, na tzw. Nowym Śląsku, rozpoczęło się polskie powstanie, a w szeregach insurgentów wstępowała nie tylko szlachta wezwana na koń uniwersałem o pospolitym ruszeniu, ale także mieszczaństwo i chłopstwo⁵. Już od 13 listopada 1806 r. na wezwanie generała Dąbrowskiego i Józefa Wybickiego, w okolicach Żarek zaczęły się organizować polskie oddziały pod wodzą generała majora małopolskiego pospolitego ruszenia Wojciecha Męcińskiego, a dalej na południe, oddziały Michała

---

3 M. VAŃAČEK: *Książę bielski Jan Sułkowski...*, s. 6; J. WAWEL-LOUIS: *Okruszyny historyczne zbierane po dawnych aktach, archiwach i dziennikach*. Kraków 1898, s. 37.

4 E. HÖPFNER.: *Der Krieg von 1806 und 1807*. Bd. IV. Berlin 1851, s. 23–50; A. DU CASSE: *Opération du neuvième corps de la Grande Armée en Silésie*. T. 1–2. Paris 1851, s. 165–171; J. SCHMOELZL: *Der Feldzug der Bayern von 1806/7 in Schlesien und Polen. Ein Beitrag zur Geschichte des königl. bayerischen Heeres*. München 1856, s. 225–232; P. MALICKI: *Wielka Armia Napoleona na Śląsku 1806-1808*. Wrocław–Racibórz 2008, s. 54–55, 65, 133.

5 B. GEMBARZEWSKI: *Wojsko Polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814*. Warszawa 1912, s. 270–271; J. WĄSICKI: *Powstanie 1806 r. w Wielkopolsce*. Poznań 1958, s. 57–58.

Ostrowskiego⁶. Ich formowanie ułatwiało zdobycie przez podjazd francuski wspierany przez insurgentów twierdzy w Częstochowie. Polskie działania powstańcze na obszarze południowo-wschodnich rubieży państwa pruskiego nie zostały jednak bez odpowiedzi władz zaborczych. Już na początku grudnia 1806 r. na pograniczu Górnego i Nowego Śląska pruskie komendy wojskowe rozpoczęły akcję pacyfikacyjną, chcąc w zarodku stłumić polską insurekcję. Działania te przeprowadzał 200 osobowy oddział huzarów pod dowództwem porucznika Andreasa Witowskiego. W odpowiedzi polscy powstańcy wkroczyli na obszary Górnego Śląska, ostatecznie jednak na początku stycznia 1807 r. ponieśli klęskę w starciu pod Tarnowskimi Górami⁷.

Właśnie w tych dniach do działania przystąpił także Jan Nepomucen Sułkowski, który postanowił sformować oddział powstańczy pod własną komendą. Według służącego księcia Mittermeiera, wszędzie wokół Słupnej byli polscy insurgenci, którzy biesiadowali we dworze, a co wieczór szykowano broń, spodziewając się ataku wojsk austriackich, mających za zadanie sprowadzić księcia w granice monarchii habsburskiej. Jak donosił agent austriacki w styczniu 1807 r. majątek Słupna stał się placem ćwiczeń powstańców. „Prawie codziennie przebywającemu tam księciu Sułkowskiemu składane są wizyty i tenże odbywa rewizyty. Spotkania trwające częstokroć do głębokiej nocy przebiegają w wielkiej przyjaźni i zaufaniu. W dzień ćwiczona jest jazda konna i strzelanie. Z wypowiedzi księcia wnioskuje się, że wkrótce wyjedzie do Polski”. Natomiast starosta myślenicki von Lipowski pisał 5 stycznia 1807 r. „powiązania księcia Sułkowskiego po tamtej stronie granicy na terenie pruskim nabierają z czasem coraz większego zasięgu. Z bardzo dobrych źródeł powiadomiono mnie, iż tenże wielu ludzi powoli werbuje, aby móc się nimi posłużyć podczas insurekcji, a zarazem rozgłaszać postanowienie o organizowaniu wsparcia pieniężnego celem wystawienia całego korpusu i przyłączenia go do legionów polskich”. Inny obserwator, kancelista von Hatwany, raportował po rozmowie z żydowskim karczmarzem, że w Słupnej przebywa Sułkowski z Laryszami, a trwogę matki Karola Larysza wzbudza fakt, że są oni poszukiwani na cesarskim terytorium. „Spytałem o przyczynę i usłyszałem, że są ścigani, gdyż podejrzewa się ich o porozumienie z Polakami”. Pisał przy tym: „Bardzo blisko Słupnej, za rzeką, jest wieś Modrzejów, gdzie przebywa kilkuset powstańców, którzy prawie codziennie przychodzą tu pieszo. Również książę Sułkowski z Laryszem udali się na tamtą stronę, a ten ostatni nosił nawet coś na

---

6 J. STASZEWSKI: *Kaliski wysiłek zbrojny 1806–1813*. Kalisz 1931, s. 9–10.

7 D. NAWROT: *Napoleońskie wojska na Górnym Śląsku*. „Tyskie Zeszyty Historyczne”. Nr 5, 2009, s. 9–12.

kształt mundur, jednak odmiennego od uniformu Polaków”. Dociekliwość austriackiego kancelisty wzbudziła zainteresowanie polskich insurgentów z oddziału pułkownika Ostrowskiego, został więc przez nich przesłuchany i przeszukany⁸.

Natomiast Sułkowski, który przystąpił do organizacji własnego oddziału jazdy, zaczął się zmagać z pierwszymi poważnymi problemami: brakiem wierzchowców, wyposażenia, broni, a przede wszystkim pieniędzy, których księciu zawsze brakowało, a bez których trudno było marzyć o wystawieniu regimentu. Już 16 stycznia ze Słupnej Jan Nepomucen wystosował list do samego Napoleona. Na wstępie opisując najważniejsze fakty ze swego życia, wyjaśnił cesarzowi Francuzów, że jego służba w armii austriackiej przerwana została przez podejrzliwość zwierzchników, oskarżających go o związki z Józefem Sułkowskim. Zaproponował przy tym sformowanie na własny koszt liczącego 600 ludzi korpusu strzelców konnych. Poprosił przy tym o stopień pułkownika na służbie polskiej dla siebie i o stopień majora dla szwagra, Karola Larischa. Jego głównym zadaniem miało być odparcie najazdów pruskich z Górnego Śląska na ziemię Nowego Śląska pod władzą polską. Deklarował, że chętnie poświęci fortunę dla cesarza Francuzów, byle ten zabezpieczył jego majątek przed konfiskatą⁹.

By sformować zapowiadany korpus książę Jan Nepomucen postanowił zdobyć niezbędne środki na pruskim Śląsku, w dobrach księcia Friedricha Ferdynanda, głównodowodzącego w prowincji wojskami Fryderyka Wilhelma III. W połowie stycznia 1807 r. Sułkowski wysłał do magistratu w Pszczynie żołnierza ze swojego oddziału, w towarzystwie przymuszonego do tego Żyda, z pisemnym żądaniem wydania siodeł, uzd, broni i podobnego rynsztunku. Magistrat odpowiedział jednak, że w Pszczynie nie ma podobnych rzeczy. Książę postanowił wziąć siłą to, czego odmówiono na jego żądanie, dlatego wyprawił się do Łędzin. Krążyły o tej wyprawie liczne nieprawdziwe plotki, jakoby „20 stycznia Sułkowski z powstańcami ruszył na Wodzisław, gdzie doszło do potyczki z Prusakami. Larysz zginął, książę został ciężko ranny”. Jak wynika z zeznań stangreta Sułkowskiego Tomasza Dawida i pazia Larysza Franciszka Kościelniaka, w nocy z 20 na 21 stycznia 1807 r. Jan Nepomucen w towarzystwie Karola Larysza i kilku oficerów przyłączył w Modrzejowie do swojej wyprawy oddział 20 insurgentów Ostrowskiego i wraz z nimi ruszył do Łędzin, do folwarku należącego do księcia pszczyńskiego, po konie i wyposażenie dla swojego oddziału. Po przybyciu na miejsce część oddziału stanęła pod Łędzinami z zadaniem asekurowania reszty

---

8 R. KINCEL: *Kłopotliwy książę...*, s. 52.

9 J.N. Sułkowski do Napoleona ze Słupnej z 16 I 1807 r. Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (BUW), Teki Bieleckiego, Pułk huzarów Kalinowskiego.

powstańców przed patrolami pruskiej kawalerii. W tym czasie pozostali żołnierze zarekwirowali: miejscowemu zarządcy – 4 konie i bieliznę, pisarzowi – 2 konie, z folwarku – 8 koni. Ponadto zrabowano kasę urzędu podatkowego (zaledwie 28 talarów) oraz do dwudziestu sztuk broni. Następnie w Jaroszewicach zabrano zarządcy kolejne 4 konie. W drodze powrotnej skonfiskowano jeszcze około 90 funtów ołowiu w Mysłowicach¹⁰.

Część zarekwirowanych wierzchowców książę zatrzymał dla siebie, 13 dostarczając powstańcom w Siewierzu, co wywołało kłótnie z dowodzącym tam porucznikiem pospolitego ruszenia Trembickim, który zarzucił Sułkowskiemu podejmowanie akcji wojskowych bez porozumienia z dowództwem polskim. Zarzuty Trembickiego nie były bezzasadne, sam został pobity przez oddziały pruskie na początku stycznia pod Tarnowskimi Górami, a kolejna klęska groziła ponownym wkroczeniem sił nieprzyjacielskich na obszar Nowego Śląska. Generał major Wojciech Męciński słał w tym czasie do generała Dąbrowskiego pełne obaw raporty o zagrożeniu ze strony wojsk pruskich. Faktycznie, już kilka dni później w odpowiedzi na akcję Sułkowskiego miejscowy landrat wezwał 70-osobowy oddział pruskich huzarów, który 22 stycznia pojawił się w nadgranicznych wsiach Bijasowice i Jedlin, a w Zabrzegach wystawiły pikietę. W dodatku Austriacy po swojej stronie granicy ulokowali oddział kirasjerów dla nawiązania kontaktu i dla współdziałania z Prusakami w rozbiciu polskich insurgentów. W tym czasie władze austriackie wystąpiły o ekstradycję Sułkowskiego, urzędnicy pruscy nie byli jednak w stanie zrealizować takiej prośby¹¹.

Kłótnia z Trembickim, ale przede wszystkim rozkazy o scalaniu mniejszych oddziałów jazdy, które oznaczały likwidację korpusu księcia, zmobilizowały Sułkowskiego do podjęcia działań, które wkrótce przyniosły mu dowództwo pierwszego pułku huzarów polskich. Po powrocie z Siewierza do Modrzejowa,

---

10 D. NAWROT: *Jan Nepomucen Sułkowski – burzliwe życie na pograniczu trzech zaborów*. W: *Pogranicza: ludzie pogranicza*. Red. W. BRENDA i J. KIEŁBIK. Olsztyn 2009, s. 92–96.

11 M. VAŇAČEK: *Książę bielski Jan Sułkowski...*, s. 7; R. KINCEL: *Kłopotliwy książę...*, s. 54–56, 80. Komisarz policji austriackiej w Bielsku Stanke pisał wtedy w raporcie z 4 lutego 1807 r. o wyczynach „bandy Sułkowskiego i Larysza” i dodawał „Los pruskiego Śląska jest jednym ze smutniejszych, a bieda we wszystkich krajach pruskich przekroczyła wszelkie znane pojęcia. W południowych Prusach znajdują się kilkumilowe przestrzenie, gdzie w miejscowościach nie ma ani jednego człowieka, nawet żywego stworzenia. Na całym pruskim Śląsku dominuje tylko jedno życzenie – dostać się pod łagodne rządy naszego najłaskawszego Cesarza”. J.H. Dąbrowski do J. Murata z 18 i 19 XII 1806 r., w: R. BIELECKI, A. TYSZKA: *„Dał nam przykład Bonaparte”. Wspomnienia i relacje żołnierzy polskich 1796–1815*. T. 1. Kraków 1984, s. 175–176.

książę natychmiast wyruszył do Warszawy na spotkanie z Napoleonem. W podróży towarzyszyli mu żona, szwagierka oraz Marcin Białobrzesci, były kawalerzysta austriacki, a teraz oficer z oddziału księcia. Karol Larysz w towarzystwie oficerów Drzewieckiego, Skupińskiego oraz 25 żołnierzy pozostał w Modrzejowie i miał nadal zajmować się musztrowaniem ochotników i dalszą rekrutacją do oddziału powstańców księcia, przede wszystkim z Galicji¹². W końcu stycznia książę Sułkowski dotarł do Warszawy, gdzie nie zastał cesarza Francuzów, ale u francuskich władz wojskowych rozpoczął zabiegi o zagwarantowanie odrębności formowanego przez siebie korpusu strzelców konnych. Włączył do tej prośby także pułk organizowany od jesieni 1806 roku przez Michała Prusaka. Sułkowski już wówczas porozumiał się z Prusakim w sprawie wspólnych działań, których celem było stworzenie jednego oddziału jazdy. Bohater spod Częstochowy zrozumiał zapewne, że nie jest w stanie sfinansować kosztów tworzenia własnego pułku. Prusak uwierzył, że młody książę dostarczy nie tylko niezbędne środki finansowe, ale powołując się na swoje nazwisko, uzyska wsparcie samego Napoleona¹³.

W tym czasie Sułkowski opuścił Warszawę, gdzie bezskutecznie prosił o zgodę na wystawienie pułku księcia Józefa Poniatowskiego (ten orientował się dobrze w sytuacji finansowej Sułkowskiego) i udał się do kwatery głównej Napoleona, którą w lutym 1807 r., po bitwie pod Iławą, stała się mazurska Ostróda. W pierwszych dniach marca książę Jan Nepomucen uzyskał w końcu audiencję u cesarza Francuzów. Zapewne zadziałała magia nazwiska Sułkowski, kojarzonego z Józefem, tragicznie poległym adiutantem generała Bonaparte oraz deklaracje księcia Jana Nepomucena o oddaniu Napoleonowi i ofiarności, która miała się przejawiać poprzez wystawienie na własny koszt pułku jazdy. Cesarz propozycję przyjął, a Sułkowski uprosił przy tym o nominację na pułkownika – szefa regimentu, natomiast dla Karola Larysza na podpułkownika. Ostateczną zgodę na formowanie pułku wydał Napoleon dekretem z 12 marca 1807 r. w Ostródzie, przejmując nawet regiment na żołd francuski. Cesarz postanawiał: Art. 1. Pułk Lekkokonny wystawiony przez księcia Sułkowskiego przechodzi na nasz żołd [tj. cesarski – D.N.]. Art. 2. Pułk ten bez zwłoki uda się do Warszawy z końmi, umundurowaniem i oporządzeniem. Art. 3. Pułk ten o etacie 1043 ludzi zorganizowany zostanie na nowy wzór przyjęty dla huzarów, na mocy dekretu cesarskiego z 10

---

12 T. SZUBERT: *Sułkowski Jan Nepomucen...*, s. 562–563; R. KINCEL: *Kłopotliwy książę...*, s. 57. 20 lutego 1807 r. komisarz policji z Bielska raportował: „w zachodniej Galicji, prawie we wszystkich powiatach, wielu szlachciców raptem zniknęło – i jak się powszechnie powiada – przystąpiło do polskiej insurekcji”.

13 J.N. Sułkowski do Napoleona z Warszawy z 9 II 1807 r. BUW. Teki Bieleckiego. Pułk huzarów Kalinowskiego.

tm. 4. Nasz minister wojny zrobi przegląd tego regimentu, który natychmiast po tej rewii otrzyma z naszego skarbu żołd w tej samej wysokości jak regimenty kawalerii, które stanowią część oddziałów polskich. Nasz minister wojny przedstawi nominacje oficerów do zatwierdzenia. Marszałek Aleksander Berthier w liście do sekretarza stanu Huguesa Marena, z prośbą o przygotowanie dekretu o przejęciu na służbę francuską regimentu Sułkowskiego dodawał jeszcze jedną informację. Dopiero po przeglądzie, który miał dokonać generał dywizji Józef Zajączek w Nidzicy, pułk miał otrzymać żołd i racje. Świadczyło to o zamiarze użycia pułku w kampanii wiosennej w Prusach Wschodnich¹⁴.

Sułkowski osiągnął więc postawiony cel, został dowódcą pułku huzarów. Pułkownikiem drugim i faktycznym organizatorem pułku mianowano Michała Prusaka, bohaterskiego uczestnika zdobycia Częstochowy, a podpułkownikiem szwagra księcia, Karola Larysza. W skład 1. Pułku Huzarów Polskich, bo taką nazwę otrzymał oddział, weszli insurgenci zgromadzeni na obszarze Nowego Śląska, z których dużą część stanowiła szlachta galicyjska zgłaszająca się do Wojska Polskiego już od grudnia 1806 r. Zdziwienie francuskich władz wojskowych budził fakt, iż Austriacy przyzymkali oczy na masowe przekradanie się przez granicę poddanych Franciszka I w celu zasilenia polskich szeregów¹⁵. Kajetan Wojciechowski wspominał, że po nielegalnym przekroczeniu granicy Austrii i po dotarciu do Warszawy, zrezygnował ze wstąpienia do pułku ułanów, a zdecydował się za zgodą księcia Józefa Poniatowskiego na wejście do służby francuskiej i na zaciąg do pułku huzarów Sułkowskiego. Wojciechowski, który umundurował się na własny koszt, mianowano brygadierem w 1. kompanii wyborczej, a wkrótce starszym sierżantem. Od 3 marca 1807 r. dowódcą tej kompanii był oficer pułku jazdy Legii Naddunajskiej kapitan Ludwik Czapliński. Wśród oficerów pułku znajdowali się zarówno młodzi ludzie, jak podporucznicy Stanisław Moszyński i Karol Libiczowski, jak i starzy żołnierze np. major z czasów powstania kościuszkowskiego, a wcześniej uczestnik wojny 1792 r. Klemens Dąbrowski, który w regimencie huzarów otrzymał rangę kapitana. Wszyscy kapitanowie i porucznicy mieli doświadczenie wojskowe z czasów Rzeczypospolitej¹⁶.

---

14 A. Berthier do H. Marena z 12 III 1807, Minute de décret impérial, Osterode, 12 mars 1807. Archives Nationales, Paris, AF. IV 247. pl 1666; A. SKAŁKOWSKI: *En marge de la correspondance de Napoléon Ier*. Warszawa 1911, s. 13.

15 Raport Köllera (niepodpisany) z 20 III 1807 r. z uwagami na marginesie. Service Historique de la Défense, Vincennes (SHD), 2C-44.

16 B. GEMBARZEWSKI: *Wojsko Polskie...*, s. 116; B. GEMBARZEWSKI: *Huzar Kalinowskiego*. „Barwa i Broń”. Warszawa 1934, s. 90; K. WOJCIECHOWSKI: *Pamiętniki moje w Hiszpanii*. Oprac. W. ŁYSIAK. Warszawa 1978, s. 20–21.

Z Ostródy książę Jan Nepomucen powrócił do Warszawy, gdzie odbył kilka rozmów z księciem Józefem Poniatowskim, pod którego komendą oficjalnie miał pozostawać nowy pułk. Książę Poniatowski „w imieniu i na rozkaz Napoleona cesarza Francuzów” wydał odpowiednie patenty oficerskie, także na pułkownika dla Sułkowskiego. W Warszawie do szwagra dołączył Karol Larysz. Prasa warszawska pisała wówczas „Cesarz Francuzów i Król Włoski Napoleon Wielki, mianował przez rozkaz dzienny wydany 4 t.m. Książęcia Jana Sułkowskiego z Bielska, pierwszym Pułkownikiem i właścicielem Regimentu Lekkiej jazdy, który książę utworzył, i pozwolił mu dopełnić go do 1200 ludzi, wcielając do niego oddziały Polaków nie przyłączone jeszcze do legii Polskich. Co większa podarował mu tenże monarcha broń potrzebną dla tego korpusu, który wziął na swój żołd, a mianował Pana Prusaka Pułkownikiem drugim, Hrabiego zaś Karola Larisch, szwagra Książęcia, Podpułkownikiem w tymże regimencie”¹⁷. W Warszawie 13 marca Sułkowski wydał też odezwę do ochotników do swego regimentu, w której pisał „Napoleon Wielki, nasz niezwyczężony Monarcha, raczył mnie mianować Pułkownikiem i właścicielem regimentu jazdy, którym utworzył, pozwalając, abym go do 1200 jeźdźców dopełnił, i wcielił do niego oddziały nie przyłączone jeszcze do legii już urządzonych. [...] Przybywajcie więc kamraci i wchodźcie do mego regimentu. Okażcie pośpiechem wasz patriotyzm [...]. Chcący się przeto do mnie zgłosić, mają przybyć lub napisać pod moim adresem, do Siewierza na granicy Śląskiej, sześć mil poza Częstochową. Inni zaś mogą się udać lub zgłosić do pana Michała Prusaka Pułkownika drugiego w moim regimencie w Warszawie, albo do hrabiego Łochockiego, Prezydenta Miasta Warszawy, a wszyscy prędko odpowiedź odbiorą”. Kilka dni później, 17 marca książę Sułkowski wydrukował jeszcze odezwę w języku francuskim i polskim, która miała pozyskać ochotników, ale także zachęcić ich do wkładu w wyposażenie pułku i zapewnienie mu odpowiedniej liczby wierzchowców.

Około 20 marca książę Sułkowski wraz z towarzyszami opuścił Warszawę i wyruszył do Siewierza, zamierzając się zająć organizacją swego regimentu. Na miejscu przejął dowództwo z rąk Trembickiego. Zaczął organizować zaciąg do pułku, nakazywał szyć mundury i przez najbliższe dwa tygodnie nadzorował wszystkie działania służące wystawieniu regimentu. Wśród ochotników trzeba było wprowadzić karność, bowiem jak wspominał Tadeusz Konopka, pisząc o zbierających się w Siewierzu powstańcach: „Wszystko to spod kaprałskiego kija

---

17 Archiwum rodzinne książąt Sułkowskich w Wiedniu (ARКСW), Nominacja J.N. Sułkowskiego na pułkownika z 12 III 1807 r.; „Gazeta Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego”, nr 21, 13 III 1807.

dziś wolne codzienne pijane, różne ekscesa, a szczególnie Żydom płatające”¹⁸. Zapewne w oddziale znaleźli się ludzie o awanturniczym charakterze, także dezertery z wojsk pruskich, ale większość ochotników stanowiła bitna i gotowa do poświęceń w boju za ojczyznę szlachta małopolska. Świadczy o tym chociażby skład korpusu oficerskiego pułku zawarty w spisie z 5 kwietnia. Pod komendą Sułkowskiego i Prusaka znajdowało się wówczas 257 ludzi i 282 konie. Włączono do pułku Sułkowskiego, zgodnie z ustaleniami z kwatery głównej, także oddział Łochockiego liczący 240 ludzi i koni, co dawało łącznie pół tysięczny regiment jazdy¹⁹.

Pułk huzarów Sułkowskiego nie dołączył jednak do oddziałów Wielkiej Armii walczących w Prusach Wschodnich. Korespondencja Napoleona z bratem Hieronimem Bonaparte ujawnia kolejny zamiśl cesarza wobec Jana Nepomucena, będący być może efektem roztaczanych przez księcia planów i zapewnień jak wielką liczbą żołnierzy zdolnych do boju pod swoją komendą już dysponuje. Książę Sułkowski przedstawiał się przecież jako dowódca korpusu insurgentów, którzy gotowi są zaatakować Prusaków na Śląsku, a nawet, jeśli zajdzie potrzeba, Austriaków w Galicji i na Morawach. Otóż Napoleon na przełomie marca i kwietnia 1807 r. zaproponował bratu dowodzącemu IX korpusem na Śląsku przekazanie Sułkowskiemu „temu stronnikowi, dowodzenia w oblężeniu” pruskiej twierdzy w Koźlu²⁰. Perspektywa otrzymania dowództwa pod Koźlem zapewne zachęciła księcia Sułkowskiego do jak najszybszego zorganizowania swojego regimentu huzarów. Ludzi nie brakowało, ale nie można było wyruszyć do walki bez koni i uzbrojenia, tym bardziej, że Hieronim wysłał oficera, który miał ocenić sprawność bojową oddziału księcia. Pierwszym krokiem księcia był zajazd 26 marca na magazyny w Żarkach. W tym czasie na Nowym Śląsku nie było już większych oddziałów polskich. Insurgenci przekształcili się w żołnierzy i pod dowództwem Wojciecha Męcińskiego wymaszerowali na północ, wchodząc w skład korpusu generała Józefa Zajączka walczącego na flance sił głównych Wielkiej Armii pod Nidzią. W tej sytuacji Sułkowski zażądał w Żarkach wydania pozostawionej broni (między innymi 226 pałaszów kirasjerskich), a przekazanej wcześniej przez Francuzów na wyposażenie polskiej jazdy. Jak raportował kapitan Jan Dunin,

---

18 T. KONOPKA: *Pamiętniki 1793–1810*. Archiwum Państwowe w Krakowie, Archiwum Konopków z Modlnicy, Rkps. 26; R. KINCEL: *Kłopotliwy książę...*, s. 68.

19 AKSW, Stan imienny uwzględniający również konie w 1. regimencie szwoleżerów pułkownika księcia Sułkowskiego, 5–7 IV 1807 r.

20 *Correspondance de Napoléon I-er, publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III*. Paris 1857–1870, nr 12338, 12365, 12403. Por. A. DU CASSE: *Opération...*, t. 1, s. 306; T. SZUBERT: *Sułkowski Jan Nepomucen...*, s. 562–563.

żołnierze Sułkowskiego „wpadłszy z dobytymi pałaszami na dziedziniec pałacowy najpierwszy popełnili gwałt, przez to, że nie uczyniwszy wprzód przyjacielskiej rek wizycji” zajęli magazyny, przed którymi „postawili dubeltowy szyldwach”. Sułkowski oświadczył przy tym, że ma ustny rozkaz „użycia gwałtu” dla przejęcia zmagazynowanej broni, na co pod presją siły Dunin wyraził zgodę²¹. Być może zajście wywołało konflikt także z Prusakiem, co było powodem jego nieobecności u boku księcia w następnych dniach.

Rekwizycja nie pokryła potrzeb pułku. Dlatego w pierwszych dniach kwietnia Sułkowski, nie mogąc inną drogą skompletować odpowiedniej ilości wyposażenia i wierzchowców dla swojego regimentu, rozpoczął regularny pobór świadczeń w powiatach śląskich. Z Tarnowskich Gór, Bytomia i Mikołowa Sułkowski i Larysz zarekwirowali podobno około 300 koni, co wydaje się liczbą przesadzoną. Jak raportowano 5 kwietnia władzom austriackim z Oświęcimia, dzień wcześniej pułk huzarów liczył 80 ludzi na koniach, różnie umundurowanych i uzbrojonych. Sułkowski w ciągu trzech dni zamierzał uzupełnić pułk do liczby 500 konnych i na ich czele uderzyć na Pszczynę, a następnie odwiedzić Osiek, dobra Karola Larysza. Było to mało prawdopodobne, bowiem przekroczyłyby granicę monarchii habsburskiej. Do władz w Pszczynie już wcześniej Sułkowski wysyłał rozkazy na piśmie i tak jak w innych miastach żądał pieniędzy. Burmistrza Mysłowic za to, że nazwał oddział Sułkowskiego rabusiami żołnierze skrępowali i oprowadzali z szyderstwami po mieście. Raport donosił, że wszyscy mieli nadzieję, że komendant Koźła wyśle przeciwko Sułkowskiemu kilkuset żołnierzy, którzy zapanują nad sytuacją. Według kolejnych doniesień starosty myślenickiego w tych dniach z okolic Częstochowy do oddziału Sułkowskiego dołączyło 60 konnych, tak że miał on pod swoją komendą już 200 jeźdźców. Na ich czele ksiązę miał nawet 7 kwietnia (zapewne kilka dni wcześniej) odbić konwój pruski kierujący się do twierdzy kozielskiej, złożony z wielu wozów z żywnością i z 130 rekrutów. Zdobytcz wysłano do Siewierza. W powiecie pszczyńskim ksiązę pod karą zabronił płacenia Prusakom podatków. Starosta potwierdzał przy tym informację o zamiarze Sułkowskiego ataku na Pszczynę w sile 150 koni, a później ponownego najazdu na Gliwice w dniu jarmarku²².

---

21 J. Dunin do J. Poniatowskiego z Żarek z 31 III 1807 r. Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (BPAUPAN), Teki Staszewskiego 8745, s. 119.

22 R. KINCEL: *Kłopotliwy ksiązę...*, s. 69; *Historia Tarnowskich Gór*. Red. J. DRABINA. Tarnowskie Góry 2001, s. 146. Pierwsze działania Sułkowskiego zmobilizowały Wojciecha Męcińskiego, który podejrzewając księcia, że zamierza on wywołać polską insurekcję na Górnym Śląsku, sam w liście do księcia Józefa Poniatowskiego jeszcze w marcu 1807 r.

Według raportu jaki otrzymał Hieronim od francuskiego generalnego administratora prowincji śląskiej S. Lesperuta z 9 kwietnia, już 2, 3 i 4 kwietnia oddział Sułkowskiego przemaszerował przez powiat bytomski, zagarniając 40 koni i dopuszczając się „strasznych gwałtów na burmistrzu” oraz na właścicielach ziemskich tego powiatu. Przy okazji 3 kwietnia część oddziału wkroczyła do Gliwic pod dowództwem oficerów Drzewieckiego i Białobrzeskiego (w oryginale Drewitz i Bretoboski) i zagarnęła 441 par butów przeznaczonych na rekwizycje dla wojsk Wielkiej Armii. Równocześnie inne oddziały polskie pod dowództwem Treпки również dokonywały spustoszeń w powiecie bytomskim i gliwickim²³. Takie działanie musiało wywołać wściekłość francuskiego dowództwa. Sama rekwizycja była rzeczą normalną, ponieważ tak zachowywały się wszystkie oddziały Wielkiej Armii, także oddziały polskie, które wkroczyły na Górny Śląsk na przełomie 1806 i 1807 r. Ale w tym czasie powiaty górnośląskie były zapleczem zaopatrzeniowym wojsk Hieronima oblegających Koźle²⁴. Wściekłość francuskich urzędników wywołał fakt, że oddział Sułkowskiego przepędził urzędników pruskich, którzy egzekwowali rekwizycję na rzecz Francuzów, a którzy teraz oświadczali, że nie powrócą do swoich obowiązków, jeżeli francuskie władze wojskowe nie zapewnią im straży²⁵.

Do działań rekwizycyjnych zachęcał Sułkowskiego brak większych oddziałów pruskich na obszarze Górnego Śląska. Ale właśnie w marcu załoga Koźła odzyskała możliwość działania po zaprzestaniu przez wojska bawarskie z IX korpusu oblężenia twierdzy i ograniczeniu się jedynie do blokady miasta i to tylko z lewego brzegu Odry. 4 marca Hieronim wydał generałowi Erasmusowi Deroy nowe rozkazy uszczuplające działające na tym obszarze siły bawarskie generała Clemensa von Ragłowicha. To pozwoliło oddziałom pruskim uczynić z obszarów

---

zaproponował podobne działania. W oparciu o ochotników pozostających nadal pod komendą pułkownika Pruszaka, zamierzał sformować na Nowym Śląsku kolejny pułk jazdy i na jego czele wzniecić polskie powstanie aż po Odrę. Komisja Rządząca, za sprawą księcia Józefa, odrzuciła ten plan. Była to jednak pierwsza propozycja włączenia obszaru Górnego Śląska do odradzającego się państwa polskiego. Książę Józef Poniatowski do Komisji Rządzącej z 11 IV 1807 r. z Warszawy. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), Komisja Rządząca (KR) II 50, k. 37.

23 Raport S. Lasperuta z 9 IV 1807 r. SHD. 2 C-43.

24 H.W.F. SCHAEFFER: *Kronika Wolnego Państwa Stanowego, a od 1827 r. Księstwa Pszczyńskiego*. Oprac. B. SPYRA. Cz. 1. Pszczyzna 1998, s. 93.

25 A. DU CASSE: *Opération...*, t. 2, s. 128–129; J. SCHMOELZL: *Der Feldzug der Bayern...*, s. 403. Jeszcze władze prowincjonalne z Hoymem nakazały zaspokajać żądania Francuzów, choć w styczniu 1807 r. książę pszczyński zakazywał takich praktyk. P. MALICKI: *Wielka Armia...*, s. 295.

na prawym brzegu rzeki tereny służące do uzupełnienia aprowizacji załogi Koźła. Umożliwiła to reorganizacja kawalerii stacjonującej w twierdzy. Oddział liczący dotąd 13 jeźdźców, dzięki wysiłkom majora Groehlinga, rotmistrza Zawadzkiego i porucznika Witowskiego, który po przerwaniu oblężenia przedostał się do twierdzy, powiększono do liczby ponad 139 żołnierzy z 250 końmi w stajniach, według stanu na 1 maja 1807 r. Major von Groehling zarekwirował je głównie w okolicach Rudzieńca, z sukcesem przeprowadzając je do Koźła. Jazdę odtworzono z zakładu huzarów Schimmelpfenniga (księcia Pszczyńskiego) i rekrutów, których wsadzono na konie, a komendę nad nią oddano w ręce Witowskiego, wsławionego wcześniejszymi bojami na pograniczu Górnego Śląska. Już od 15 marca do twierdzy zaczęto ściągać żywność oraz rekrutów, którzy mieli uzupełnić topniejące szeregi. Odbijano konwoje z zaopatrzeniem przeznaczonym dla wojsk bawarskich. Ta nowa sytuacja umożliwiła dowódcy garnizonu pruskiego reakcję na działania Sułkowskiego, który przeprowadzał rekwizycję na obszarze aż po Gliwice. Dnia 5 marca z Koźła wymaszerował oddział porucznika Witowskiego w sile 40 huzarów, 10 kirasjerów von Buntinga i 25 łowczych²⁶.

Tymczasem Sułkowski, zaniedbując podstawowych zasad bezpieczeństwa, dalej wysyłał kolejne oddziały rekwizycyjne. Jeden z nich skierowany został na Mikołów, gdzie miał pozyskać konie i wyposażenie dla oddziału księcia. Jak notował Wilhelm Schaeffer: „bandy polskie pod wodzą osławionego księcia Sułkowskiego z Bielska i jego szwagra młodego barona von Larisch z Osieka płądrowały i rabowały mienie książęce we wsiach i na folwarkach. Bandy te wyrządziłyby o wiele większe szkody, gdyby ich nie przepędził dzielny von Wittowski z jednym oddziałem brunatnych huzarów. Do znacznej potyczki doszło pod Wilkowyjami, gdzie von Wittowski zdobył wiele koni”²⁷. Do starcia rzeczywiście doszło pod Wilkowyjami, ale nie z głównym oddziałem Sułkowskiego, a z jednym z podjazdów, który udał się na rekwizycję do Mikołowa i później kierował się przez Wilkowyje na Tychy. Prusacy rozbili ten oddział, zabijając 4 ludzi, raniąc kilku, których wzięli do niewoli i rozprasząc pozostałych. Odbito przy tym 65 koni i wóz załadowany sukniem, obuwiem, skórą i winem. Od jeńców dowiedziano się, że książę przebywa w Mysłowicach. Witowski nie sądził, że uda mu się zaskoczyć Sułkowskiego, gdyż z pola walki uciekło kilku polskich huzarów, ale ci nie dotarli do Mysłowic. Do miasta zbliżył się natomiast Witowski, który pochwycił

---

26 E. HÖPFNER: *Der Krieg...*, s. 283–284, 290; S. UTHICKE: *Historia oblężenia twierdzy Koźle, jej blokady i dziennik wszystkich smutnych i szczególnych wydarzeń*. W: „*Wojna twierdz*” na Śląsku 1806–1807 w świetle pamiętników. Oprac. P. MALICKI, J. SZYMAŃSKI. Chudów–Gliwice 2008, s. 199–200; P. MALICKI: *Wielka Armia...*, s. 242, 246–247.

27 H.W.F. SCHAEFFER: *Kronika...*, s. 92.

oddział (14 ludzi) z oficerem wysłany na rekonesans. Od pochwyconego oficera dowiedział się, że Sułkowski ma do dyspozycji zaledwie 75 jeźdźców i uzbrojony w piki i kosy oddział pieszy powstańców. W tej sytuacji Witowski zdecydował o ataku na miasto²⁸.

Jak wynika z zeznań wspomnianego już Tomasza Dawida, czwartego dnia pobytu Sułkowskiego w Mysłowicach (przebywał tutaj od 4 kwietnia wraz z żoną, siostrą i szwagrem) do miasta zbliżyli się pruscy huzarzy i strzelcy, zajmując pozycję w lesie. Wprawdzie słyszano strzały, ale żołnierze z oddziału księcia byli przekonani, że to wystrzały na postrach. By się przekonać o przyczynie zamieszania wysłano z Mysłowic na rozpoznanie oddział 4 żołnierzy z adiutantem Skupińskim na czele. Ten już jednak nie powrócił pochwycony przez ludzi Witowskiego. Książę Sułkowski zebrał nawet oddział jeźdźców, na czele którego ruszył w kierunku lasu, ale nie dostrzegając nieprzyjaciela powrócił do miasta. Zaledwie jednak dotarł do dworu (zameczku myśliwskiego) Mieroszewskiego, na Mysłowice uderzył Witowski. Pruski porucznik podzielił swój oddział na trzy części. Porucznikowi Baumgartenowi z grupą jeźdźców i 10 strzelcami Witowski polecił zaatakować zameczek myśliwski, będący kwaterą Sułkowskiego. Podoficer Eisermann miał zdobyć most na Przemszy, odcinając odwrót powstańców. Sam Witowski na czele reszty huzarów i strzelców zaatakował centrum Mysłowic. Doszło do zaciętych walk w mieście, gdzie zaskoczeni ludzie Sułkowskiego podjęli walkę. W czasie starcia został ranny sam Witowski. Tomasz Dawid zeznawał, że książę Jan Nepomucen nie podjął walki, tylko wsiadł na konia i popędził w stronę Modrzejowa. Natomiast nad pozostałymi w Mysłowicach żołnierzami komendę objął baron Larysz. Przewaga Prusaków, uzyskana dzięki zaskoczeniu, zdecydowała o wyniku walki – 5 ludzi zginęło, 23 wzięto do niewoli, reszta w panice przedarła się przez most na Przemszy do Modrzejowa, który wkrótce zajęli żołnierze pruscy. Tu toczyła się końcowa część walk, w której nie wiemy, czy uczestniczył Sułkowski. Najprawdopodobniej w pierwszych chwilach starcia książę, widząc nadciągającą klęskę, opuścił swoich żołnierzy. W czasie walk Prusacy zlikwidowali jeszcze magazyn w Modrzejowie i zdobyli 47 koni. Część oficerów Sułkowskiego walczących do końca potyczki, mimo odniesionych ran, konno i wpływ przez rzekę ratowała się przed niewolą. Tymczasem pozostające w zdobytym przez Prusaków myślowickim zamku księżna Sułkowska i jej siostra zostały bardzo uprzejmie potraktowane przez zwycięskiego nieprzyjaciela. W efekcie walk odbito zrabowane

---

28 A. NOWACK: *Andreas von Witowski. „Oberschlesische Heimat“*. T. 3. Bytom (1907), s. 139–150; E. HÖPFNER: *Der Krieg...*, s. 286. Część literatury błędnie podaje, że już podczas tej walki Witowski został ranny, a oddziałem pruskim w czasie ataku na Mysłowice dowodził por. Baumgarten.

konie, które potem Prusacy oddali właścicielom, a zdobycy z Modrzejowa sprzedano Mysłowiczanom. Wzięto przy tym do niewoli 31 ludzi Sułkowskiego, w tym 2 oficerów i 6 towarzyszy, którzy zostali wypuszczeni za rewersem. Rozstrzelano natomiast 4 powstańców oskarżonych o rabunek oberży w Porąbce i śmiertelne poranienie oberżysty. Historycy wymieniają bardzo różną liczbę zabitych w walce. A. Nowack wspomina o 20 ludziach Sułkowskiego, wśród nich o oficerze, a po stronie pruskiej o 2 rannych żołnierzach i Witowskim. Tomasz Dawid mówił o 23 jeńcach i 5 zabitych. Inne źródła wymieniają 4 zabitych i rannych po stronie polskiej i 4 zabitych i 6 rannych po stronie pruskiej. Według Ryszarda Kincela dane z kroniki parafialnej wskazują, że jedynymi zabitymi w walce byli Jan de Oranski, 24-letni oficer polski i 2 żołnierzy²⁹. Na podstawie dokumentu opisującego stan regimentu, straty poniesione w dniach 6–7 kwietnia wyniosły ogółem 15 ludzi i 27 koni³⁰.

Zapewne następnego dnia, 8 kwietnia, pruski oddział wycofał się z Mysłowic pod dowództwem porucznika Baumgartena, który szybkim marszem okrężnym przez Racibórz, przedzierając się lasami, dotarł wieczorem 9 kwietnia pod Koźle. 20 strzelców posadzono na zdobyte konie, co przyspieszyło marsz, a zwycięski bój z Bawarami, którzy próbowali powstrzymać oddział pruski, pozwolił porucznikowi Baumgartenowi 10 kwietnia znaleźć się w twierdzy. W tym samym czasie ranny porucznik Witowski udał się z Mysłowic do klasztoru franciszkanów w Gliwicach, gdzie leczył się przez pięć kolejnych tygodni. Od 7 kwietnia Koźle ponownie zostało zablokowane przez siły bawarskie, a działania garnizonu nie przynosiły już znaczących sukcesów, aż do 13 czerwca 1807 r. kiedy to komendant twierdzy zgodził się na kapitulację 16 lipca, jeżeli do tego czasu twierdza nie otrzyma odsieczy³¹.

Klęska w Mysłowicach i haniebna ucieczka Jan Nepomucena Sułkowskiego z pola bitwy nie zakończyła jego działalności na Górnym Śląsku. Po powrocie do Siewierza, książę postanowił wziąć rewanż za poniesioną klęskę i zmyć odium uciekiniera z pola bitwy. Już wkroczenie Witowskiego do Modrzejowa spowodowało,

---

29 A. NOWACK: *Andreas von Witowski...*, s. 139–150; R. KINCEL: *Kłopotliwy książę...*, s. 72–74; E. HÖPFNER: *Der Krieg...*, s. 286; J. STASZEWSKI: *Wojsko polskie na Śląsku w dobie napoleońskiej*. Katowice 1936, s. 18.

30 ARKSW, Stan imienny uwzględniający również konie w 1. regimencie szwoleżerów pułkownika księcia Sułkowskiego, 5–7 IV 1807 r.

31 S. UTHICKE: *Historia oblężenia...*, s. 2001; P. MALICKI: *Wielka Armia...*, s. 247–248, 251–253; A. NOWACK: *Andreas von Witowski...*, s. 139–150; K. JONCA: *Wielka Armia Napoleona w kampanii 1807 roku pod Koźlem*. Opole 2003, s. 57–58; J. SCHMOELZL: *Der Feldzug...*, s. 403–405; E. HÖPFNER: *Der Krieg...*, s. 286 i n.

że okoliczna ludność zaczęła się zbroić w piki, kosy, widły i zbierać w liczbie około 2 tysięcy ludzi. Byli wśród nich mieszkańcy Czeladzi, Będzina i Siewierza oraz chłopcy z okolicznych wsi. Około 8 kwietnia do Siewierza powrócili rozproszeni żołnierze z oddziału Sułkowskiego. Na ich czele i w połączeniu ze zbierającymi się mieszkańcami pogranicza, książę postanowił powrócić na Śląsk. Podobno polscy huzarzy obiecywali okolicznym mieszkańcom, że na pruskim Śląsku będą mogli rabować do woli, a Sułkowski zaopatrzy każdego codziennie w szóstaka i gorzałkę. Wszyscy mieli się zebrać pod Mysłowicami, skąd rozpocząć się miała akcja. Zanim jednak Sułkowski dotarł do oddziału, 9 kwietnia zgromadzeni pod miastem ruszyli na Mysłowice, grabiąc zamek Mieroszewskich, także jego właścicieli (ukradziono im srebra, biżuterię, zegarki, etc.), turbując Mysłowiczów i plądrując ich domy, w których zaczęły wybuchać pożary. Jak raportował wspomniany już von Lipowski, w całym mieście wybito okna, sprzęty w domach zniszczono, pierzyny podarto, pierze wiatr roznosił po ulicach, w piwnicach rozbito beczki z winem, piwem i wódką, mieszkańców sponiewierano i pobito. W wyniku zajść spłonęło 10 stodół i stojący w ich pobliżu kościół św. Krzyża, podobno spalono też 2 domy. Wszystkie szczegóły tych wydarzeń nie są znane, ale odezwa Michała Prusaka, potwierdza, że w Mysłowicach i w najbliższej okolicy musiały się dziać rzeczy straszne. Czy miał to być odwet na Mysłowiczach za ich bierną postawę w czasie boju oddziału Sułkowskiego z pruskimi żołnierzami, a potem zakupienie zdobytych przez ludzi Witowskiego łupów? Książę Sułkowski nie brał udziału w całym zajściu. 10 kwietnia na wieść o tym wydarzeniu książę Jan Nepomucen, być może przerażony wywołanym przez siebie bezpardonowym aktem rozboju i grabieży, powrócił z Modrzejowa pospiesznie do Siewierza razem z żoną i jej siostrą. Przybył tu również z Żarek baron Karol Larysz³².

Działania Sułkowskiego na Śląsku wywoływały zaniepokojenie władz polskich. Już 8 kwietnia, chcąc powstrzymać wydarzenia, wydano cyrkularz nr 57, w którym apelowano: „Z największym nieukontentowaniem dowiadujemy się, że komendy wojsk polskich zmagają obywateli miast i włościan do uzbrojenia się, przeciwko spokojnym sąsiadom Ślązakom. Posłuszeństwo takowe tak jest dobre, jak i pożyteczne być może, któremu tak na rekwizycję Komendy jak i Magistratury swej wypada zadość. Uwiadamia się jednak wszelkiej zwierzchności jak i miast i gromady przez niniejszy okólnik, ażeby, gdy zbrojnie wezwani zostaną na własną swą obronę i we własnym kraju w naznaczone zebrał się

---

32 J. STASZEWSKI: *Wojsko polskie...*, s. 18; R. KINCEL: *Kłopotliwy książę...*, s. 76–77. Powszechnie, także w literaturze, to księcia Sułkowskiego uważano za przywódcę ataku na miasto. Por. *Mysłowice. Roczniki 1295–1995*. Oprac. A. PIWOWARCZYK. Mysłowice 1996, s. 62. Tu błędna data 10 kwietnia.

miejsce. Granic zaś Śląska ani mieszkańców tamtejszych, pod żadnym pozorem nachodzić się nie ważyli, chociażby najusilniej byli przez wojskowych znagleni, gdyż zamiarem Rządu terazniejszego jest utrzymywać bezpieczeństwo własne, strzec swoich granic, nie zaś napastować obcych a osobliwie prywatnych i do wojny nie należących osób. Niniejszy okólnik przez dominia gromad oraz przez magistratury w miastach pospółstwu ma być publikowany”. Cyrkularz pozostał jednak bez echa³³.

Księżę poniósł klęskę pod Mysłowicami, a teraz – bo tak to wyglądało w oczach urzędników – wzniecił rebelię, nad którą trudno będzie zapanować oraz sprowokował groźbę pruskiego odwetu (choć ten faktycznie był niemożliwy), to wszystko zmobilizowało urzędników Izby Wykonawczej powiatów lełowskiego i siewierskiego do działania. Władze lokalne przerażone działalnością księcia pisały 11 i 13 kwietnia 1807 r. do Izby Administracyjnej w Kaliszu, wyjaśniając bezzasadność dotychczasowych działań Sułkowskiego i zapewniając, że „o napadaniu granic naszych ani też o uzbrajaniu się Ślązaków przeciwko nam żadnego raportu niema, owszem kontenta jest, że spokojność zachowana z tamtej strony. Nie jest zaś rzeczą przyzwoitą naruszać cudzą własność, mieszać spokojność, napastować dobrych i spokojnych sąsiadów, ile do tego, iż na takowe wojsko jak nasze, którego nad 260 koni nie masz, bez wszelkiej broni i amunicji i bez tresowania bynajmniej kalkulować nie można”. Wyjaśniano również poczynania względem księcia Sułkowskiego, dla „nie obrażania J.O.Księcia Hieronima, pod komendą i opieką swą Śląsko mającego, już na ostatek na uwadze mając, że tako jako i Ślązacy pod jednego pana zostając równą opieką – od niego zasłonieni jesteśmy”³⁴. W odpowiedzi na działania Sułkowskiego Izba Wykonawcza powiatów lełowskiego i siewierskiego złożyła też skargę do Komisji Rządowej w Warszawie, pisząc o starych i nowych przewinach księcia, że „z kasy exakcyjnej wziął tysiąc talarów”, żądał ciągle rekwizycji za osłonę przed Prusakami ze Śląska, a podczas walki w Mysłowicach „pierwszy był do ucieczki”, tracąc 15 ludzi i 30 koni, w efekcie „nasze powiaty są odwetem zagrożone”. Komisja Rządowa w odpowiedzi na te doniesienia, 11 kwietnia nakazała dyrektorowi wojny księciu Poniatowskiemu, na podstawie powiadomień o „zabieraniu kas publicznych, i innych gwałtach zagrażających spokojności i bezpieczeństwu krajowemu przez księcia Jana Sułkowskiego”,

33 Cyt. za J. PRZEMSA-ZIELIŃSKI: *Historia Zagłębia Dąbrowskiego*. Z. 6. Sosnowiec 1992, s. 274.

34 Cyt. za J. STASZEWSKI: *Wojsko polskie...*, s. 17–18; S. MICHALKIEWICZ: *W polskim i pruskim mundurze przeciw Prusom 1806–1814*. Katowice 1984, s. 44–45.

wzwać natychmiast Jana Nepomucena do Warszawy, „dla eksplikacji” i by „podług przepisów praw wojskowych z nim postąpił”³⁵.

Także Pruszek, który przybył do Siewierza już po klęsce Sułkowskiego, rozpoczął teraz oskarżanie księcia. W raporcie do szefa sztabu IX korpusu generała Hédouville'a z 15 kwietnia Pruszek, niekoniecznie zgodnie z faktami, poinformował, że oddział Sułkowskiego już nie istnieje. Sam Jan Nepomucen dopuścił się na czele 20-osobowej grupy cudzoziemskich ochotników i około 4 tysięcy zrewoltowanych wieśniaków grabieży, bowiem nie było wówczas nikogo, kto by mógł go powstrzymać. Pruszek pisał, iż nakazał oddać zrabowane dobra właścicielom, a kolejny raport o tych wydarzeniach skierował do marszałka Berthiera³⁶.

Po opisanych wydarzeniach, opierając się na raportach Lasperuta i niekorzystnym dla pułku huzarów raporcie o stanie oddziału, jaki złożył pułkownik Bouille wysłany specjalnie dla oceny regimentu Sułkowskiego, książę Hieronim mógł napisać 19 kwietnia do Napoleona, że nie powierzy księciu Janowi Nepomucenowi dowództwa pod Kozłem, bowiem „regiment nigdy nie powstał, a książę Sułkowski jest awanturnikiem, który popełniwszy wszystkie okropieństwa i nałożywszy kontrybucję na polskie miasto uciekł razem ze wszystkimi pieniędzmi znalezionymi w kasie”³⁷. W pewnym sensie oskarżenia te powtórzył A. Du Casse pisząc o Sułkowskim, że był awanturnikiem, „którego sławny pułk nigdy nie istniał”³⁸. Ekscesy Jana Nepomucena stały się tematem korespondencji najwyższych władz wojskowych³⁹. Wyszło na jaw, że książę w raportach zawyżał stan swojego regimentu, nie potrafił utrzymać dyscypliny wśród huzarów. W tej sytuacji marszałek Aleksander Berthier wydał 24 kwietnia rozkaz aresztowania księcia Sułkowskiego i sprowadzenia go do Warszawy celem przesłuchania i ukarania⁴⁰. Nie wiadomo jednak było

35 Raport Izby Wykonawczej powiatów siewierskiego i lelowskiego z IV 1807 r. oraz sesja Komisji Rządzącej z 11 IV 1807 r. AGAD, KR II 50, k. 38–44.

36 M. Pruszek do G. Hédouville'a z Siewierza z 15 IV 1807 r. SHD. 2 C-44.

37 Hieronim Bonaparte do Napoleona z 19 VI 1807 r. BUW. Teki Bieleckiego. Pułk huzarów Kalinowskiego.

38 A. DU CASSE: *Opération...*, t. 1, s. 306.

39 *Correspondance...*, s. 87; A. Berthier do P. Daru z Finckenstein z 19 IV 1807 r., J. Poniatowski do J. Lemarois z Warszawy z 16 IV 1807 r. SHD, 2 C-44.

40 Rozkaz aresztowania z datą 10 V 1807 r. SHD. 2 C-46, ale „wstawka” z datą wyraźnie wcześniejszą. To wypisy z różnych rozkazów Berthiera, w tym z aresztowania Sułkowskiego; E. PICARD, L. TUETÉY: *Correspondance inédite de Napoléon Ier*. T. 1. Paris 1925, s. 515; *Correspondance de Napoléon...*, t. 14, s. 397–398, nr 11962; Na marginesie listu Pruszaka który dotarł 24 kwietnia do Finckenstein, znalazła się uwaga: „wykonać rozkaz zatrzymania gdziekolwiek się znajduje”. M. Pruszek do G. Hédouville'a z Siewierza z 15

gdzie przebywa Sułkowski, co książę Józef Poniatowski skwitował krótkim „wyniósł się z kraju”. Książę Poniatowski dziękował przy tym sekretarzowi stanu H. Maretowi, „za przyjacielski sposób, w jaki Wasza Ekscelencja zechciał dać mi rady w tym przypadku. Albowiem tak jak to kiedyś przewidziałem, książę [...] tak przebrał miarę, że rząd poczuł się w obowiązku zażądać ode mnie całej surowości dla ukarania jego ekscesów”⁴¹.

Już po złupieniu Mysłowic Izba Wykonawcza poleciła pułkownikowi Michałowi Pruszkowi z regimentu huzarów księcia, odebrać mu komendę i zaaresztować wichrzyciela. Stało się to we wsi Cięgowice, gdzie pułkownik Pruszek na czele strzelców schwytał księcia, barona Larysza i towarzyszących im huzarów, przewożąc ich następnie do Siewierza. Zgodnie ze swoją oceną sytuacji, Pruszek uwolnił jednak Karola Larysza, nie widząc winy w zachowaniu młodego barona, natomiast Sułkowskiego zatrzymał w areszcie domowym. Zbieg z Kufsteinu potrafił jednak wyprowadzić w pole swoich strażników. Wykorzystał fakt, że razem z nim w areszcie przebywała jego żona i pozorując ucieczkę, schował się pod jej pościelą, nakazując księżnej udawać ciężko chorą i nie opuszczać łoża. Tak ukrywał się przez 2 dni, w czasie gdy ludzie Pruszaka przeszukiwali okolicę w pogoni za zbiegiem. Ponieważ po bezowocnych poszukiwaniach pułkownik zdjął straż z kwatery Sułkowskiego, książę mógł ukryty przez szwagra w snopku słomy, na wozie, którym powoził sam Larysz opuścić Siewierz. Ostatecznie Jan Nepomucen w towarzystwie żony, oficera, 2 wachmistrzów i żołnierza ze swojego pułku huzarów, przez Tarnowskie Góry dotarł do Wrocławia, a później nawet do Francji, starając się wytłumaczyć ze swoich postępów na Śląsku na dworze Napoleona. Zyskał wtedy przebaczenie cesarza i nowe zadanie, zorganizowania siatki wywiadowczej na terenie Śląska, Moraw i Galicji⁴². Latem 1808 r. opublikował w Dreźnie broszurę, w której usprawiedliwiał swe działania na pograniczu pruskim koniecznością przeprowadzenia rekwizycji niezbędnych dla sformowania swego

---

IV 1807 r. SHD. 2 C-44; J. Wawel-Louis pisał, że to Trembecki miał aresztować Sułkowskiego oraz jego oficerów i odstawić ich pod sąd do Siewierza. J. Wawel-Louis: *Okruszyzny historyczne...*, s. 43.

41 Cyt. za A. NIEUWAŻNY: *Jana Sułkowskiego...*, s. 33.

42 T. SZUBERT: *Sułkowski Jan Nepomucen...*, s. 563; R. KINCEL: *Kłopotliwy książę...*, s. 76–77. Karol Larysz po uwolnieniu przez sąd od winy, jeszcze w maju 1807 r. złożył na ręce generała Gouvion Saint-Cyr prośbę o dymisję i wyjechał do Austrii, gdzie najbliższe miesiące spędził w twierdzy w Ołomuńcu. Podobno kiedy jeszcze raz w czerwcu 1807 r. Sułkowski zawitał do Słupnej, Austriacy podjęli kolejną próbę uprowadzenia księcia z odzianą. *Actenmäßige Rechtfertigungs-Schrift Sr. Durchl. des Obristen Johan Fürst Sulowsky und einige wichtige Begebenheiten seines Lebens von ihm selbst geschrieben*. Dresden [b.r.w.].

pułku huzarów⁴³. Niespełniony wódz polskiego powstania, o którym proboszcz myślowicki Mateusz Nyga pisał: „wspaniały umysł – lekki duch, a do gniewu zawsze skłonny, próżna ambicja – oto książęcy stan”, zaangażował się już w 1808 r. w prace francuskiego wywiadu, organizując siatkę szpiegowską, która miała działać na rzecz Napoleona w Czechach, Galicji i na Morawach. Po 1815 r. przypłacił to kolejnymi uwięzzeniami i śmiercią w Theresienstadt 9 listopada 1832 r.⁴⁴.

W historiografii do dziś przetrwał fałszywy obraz księcia Jana Nepomucena Sułkowskiego, który na karty napoleońskiej historii wkroczył w czasie wojny 1806-1807 roku, wykazując się nieodpowiedzialnością, a nawet zwykłym awanturnictwem. Dowodem na słuszność tych oskarżeń miał być wielokrotnie przytaczany opis wydarzeń, które rozegrały się w kwietniu 1807 r., kiedy to Sułkowski lekceważąc wszystkie przestrogi w 150 koni przekroczył granicę śląską i zajął pozabawione garnizonów pruskich Mysłowice i Gliwice, przeprowadzając w tych miastach i wsiach rekwizycje, które bardzo szybko zamieniły się w zwykłe grabieże. Ponieważ jednak wiedział, że książę Hieronim Bonaparte, dowodzący wojskami napoleońskimi walczącymi w tej prowincji, zabronił wypadów na Śląsk z ziem pod władzą Komisji Rządzącej w Warszawie, postanowił udać, iż jego wyprawa ma charakter odwetowy za napad wojsk pruskich. Podzieliwszy swój korpus na dwa oddziały, kazał jednemu przebrać się w mundury pruskie i toczyć między sobą walkę 7 kwietnia pod Mysłowicami. Tą zabawę obserwowali Prusacy pod wodzą porucznika Witowskiego. Huzarzy pruscy po zakończeniu komedii odgrywanej przez ludzi Sułkowskiego, którzy „zmęczeni walką” udali się na wypoczynek do Mysłowic, zaatakowali miasto rozbijając w puch oddział księcia. Jan Nepomucen po panicznej ucieczce swoich żołnierzy schronił się w domu ówczesnego właściciela Mysłowic Mieroszewskiego, chowając się pod łóżkiem, a następnie uciekł do Żarek⁴⁵. Ważniejszy jest jednak fakt, że książę Jan Nepomucen Sułkowski zapisał się w historiografii jako jedyny magnat ze

---

43 *Justification complète de la conduite et des opérations militaires de son Altesse le prince Jean Sułkowski duc héréditaire de Bielits et colonel de l'armée avec un récit détaillé de ses souffrances depuis son départ [d'Autriche]*, Dresden 1808.

44 R. KINCEL : *Kłopotliwy książę...*, s. 100–151; T. SZUBERT : *Sułkowski Jan Nepomucen...*, s. 563–564; A. NIEUWAŻNY : *Jan Sułkowski...*, s. 33.

45 P. KNÖTEL: *Der polnische Aufstand von 1806-7 in seinen Auswirkungen auf Oberschlesien*. „Gleitwitzer Jb^c”. 1928, s. 145–161; J. PRZEKLASA: *Jan Sułkowski – patriota czy awanturnik? „Kwartalnik Opolski”*. Z. 4, 1978, s. 41–52; S. MICHALKIEWICZ: *Wojna 1806–1807 r. na Śląsku*. W: *Historia Śląska*. Red. S. MICHALKIEWICZ. T. 2, cz. 2. Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 29–30; J. STASZEWSKI: *Wojsko polskie...*, s. 18. Por. inne wersje przytoczonych wydarzeń w: R. KINCEL: *Kłopotliwy książę...*, s. 70–71.

Śląska i Moraw, który stanął po stronie cesarza Francuzów. Dlatego w czarnych barwach jego portret kreślili historycy pruscy, odrzucenia jednak wymaga obraz awanturnika, który przetrwał w historiografii polskiej.

Jan Nepomucen Sułkowski in the uprising in New Silesia in 1807

S u m m a r y

Napoleon's entry to the lands of the Prussian partition in 1806 and the outbreak of the Polish uprising, also in the so-called New Silesia, attracted the attention of prince Jan Nepomucen Sułkowski of Bielsko. The prince hoped that the Polish uprising which was gaining momentum would be an opportunity for him to play the role of one of the organisers of Polish armed forces. He hoped that this task would be rendered easier by the appeal generated by the name which was borne by his kinsman and General Bonaparte's aide-de-camp. However, he did not have at his disposal the financial means which would enable him to put up a cavalry regiment. Although he indeed reached Napoleon himself and gained the General's approval of his plans, the attempts at prompt organisation of a regiment and the purveyance of appropriate accoutrements brought about the campaigns against Upper Silesia and the Schlacht at Mysłówice, whose consequences were dire for the prince. Michał Pruszk, who was dissatisfied with the collaboration with the prince, used them against the latter. As was the case with many ambitious leaders of the uprising of 1806, he wanted to enhance his position by putting up his own regiment. This endeavour was beyond Pruszk's financial possibilities, therefore he put his trust in Jan Nepomucen, who could ensure, as it seemed, the appropriate funds and the support of Napoleon himself. The accusations which were raised at that time constitute the reason why historiography continues to furnish a false image of Jan Nepomucen Sułkowski who became a part of Napoleon's history during the war of 1806-1807 by manifesting adventurism. Such an image was not true, and the most important thing is the fact that prince Jan Nepomucen Sułkowski came down in history as the only magnate from Silesia and Moravia who took the side of the emperor of the French.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Komisja Rządząca II 50.
Archives Nationales, Paris. AF. IV 247. pl 1666.
Archiwum Książąt Sułkowskich w Wiedniu. Dokumenty z 1807 r.
Archiwum Państwowe w Krakowie. Archiwum Konopków z Modlnicy, Rkps. 26.
Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Teki Staszewskiego 8745.
Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego. Teki Bieleckiego. Pułk huzarów Kalinowskiego. Service Historique de la Défense, Vincennes. 2 C-43, 2 C-44.

Źródła drukowane

- Actenmäßige Rechtfertigungs-Schrift Sr. Durchl. des Obristen Johan Fürst Sulkowski und einige wichtige Begebenheiten seines Lebens von ihm selbst geschrieben.* Dresden [b.r.w.].
- BIELECKI R., TYSZKA A.: „Dał nam przykład Bonaparte”. *Wspomnienia i relacje żołnierzy polskich 1796–1815.* T. 1. Kraków 1984.
- Correspondance de Napoléon I-er, publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III.* T. 15. Paris 1864.
- „Gazeta Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego”. Nr 21, 13 III 1807.
- Justification complète de la conduite et des opérations militaires de son Altesse le prince Jean Sulkowski duc héréditaire de Bielitz et colonel de l'armée avec un récit détaillé de ses souffrances depuis son départ [d'Autriche].* Dresden 1808.
- SCHAEFFER H.W.F.: *Kronika Wolnego Państwa Stanowego, a od 1827 r. Księstwa Pszczyńskiego.* Oprac. B. SPYRA. Cz.1. Pszczyna 1998.
- SKAŁKOWSKI A.: *En marge de la correspondance de Napoléon Ier.* Warszawa 1911.
- UTHICKES.: *Historia oblężenia twierdzy Koźle, jej blokady i dziennik wszystkich smutnych i szczególnych wydarzeń.* W: „Wojna twierdz” na Śląsku 1806–1807 w świetle pamiętników. Oprac. P. MALICKI, J. SZYMAŃSKI. Chudów–Gliwice 2008.
- WOJCIECHOWSKI K.: *Pamiętniki moje w Hiszpanii.* Oprac. W. ŁYSIAK. Warszawa 1978.

Opracowania

- BACZKOWSKI M.: *W służbie Habsburgów. Polscy ochotnicy w austriackich siłach zbrojnych w latach 1772–1815.* Kraków 1998.
- CASSE A. DU: *Opération du neuvième corps de la Grande Armée en Silésie.* T. 1–2. Paris 1851.
- GEMBARZEWSKI B.: *Huzar Kalinowski.* „Barwa i Bron”. Nr 5. Warszawa 1934.
- GEMBARZEWSKI B.: *Wojsko Polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814.* Warszawa 1912.
- Historia Tarnowskich Gór.* Red. J. DRABINA. Tarnowskie Góry 2001.
- HÖPFNER E.: *Der Krieg von 1806 und 1807.* Bd. IV. Berlin 1851.
- JONCA K.: *Wielka Armia Napoleona w kampanii 1807 roku pod Koźlem.* Opole 2003.
- KINCEL R.: *Kłopotliwy książę Sułkowski.* Katowice 1984.
- KNÖTEL P.: *Der polnische Aufstand von 1806-7 in seinen Auswirkungen auf Oberschlesien.* „Gleitwitzer Jb”, 1928.
- MACHYNIA M., SRZEDNICKI C.: *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794.* Spisy. T. 1/3. Kraków 1998.
- MALICKI P.: *Wielka Armia Napoleona na Śląsku 1806–1808.* Wrocław–Racibórz 2008.
- MICHALKIEWICZ S.: *W polskim i pruskim mundurze przeciw Prusom 1806–1814.* Katowice 1984.
- MICHALKIEWICZ S.: *Wojna 1806–1807 r. na Śląsku.* W: *Historia Śląska.* Red. S. MICHALKIEWICZ. T. 2. Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Mysłowice. Roczniki 1295–1995.* Oprac. A. PIWOWARCZYK. Mysłowice 1996.
- NAWROT D.: *Jan Nepomucen Sułkowski – burzliwe życie na pograniczu trzech zaborów.* W: *Pogranicza: ludzie pogranicza.* Red. W. BRENDA i J. KIEŁBIK. Olsztyn 2009.
- NAWROT D.: *Napoleońskie wojska na Górnym Śląsku.* „Tyskie Zeszyty Historyczne” 2009, nr 5.

- NIEUWAŻNY A.: *Jana Sułkowskiego napoleońskie przypadki*. „Mówią Wieki” 2006, nr 12.
- NOWACK A.: *Andreas von Witowski*. „Oberschlesische Heimat”. T. 3. Bytom 1907.
- PRZEKLASA J.: *Jan Sułkowski – patriota czy awanturnik?* „Kwartalnik Opolski” 1978, z. 4.
- PRZEMSA-ZIELIŃSKI J.: *Historia Zagłębia Dąbrowskiego*. Sosnowiec 1992.
- SCHMOELZL J.: *Der Feldzug der Bayern von 1806/7 in Schlesien und Polen. Ein Beitrag zur Geschichte des koenigl. bayerischen Heeres*. München 1856.
- STASZEWSKI J.: *Kaliszki wysiłek zbrojny 1806–1813*. Kalisz 1931.
- STASZEWSKI J.: *Wojsko polskie na Śląsku w dobie napoleońskiej*. Katowice 1936.
- SZUBERT T.: „Książę o zepsutym sercu” *Jan Nepomucen Sułkowski w twierdzy Kufstein w latach 1803–1804, w świetle dokumentów z archiwów wiedeńskich*. „Sobótka”. Z. 4. Wrocław 2006.
- SZUBERT T.: *Sułkowski Jan Nepomucen*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 45. Warszawa–Kraków 2008.
- VAŃAČEK M.: *Książę bielski Jan Sułkowski w Służbie Napoleona*. „Zaranie Śląskie” 1959, z. 4.
- WĄSICKI J.: *Powstanie 1806 r. w Wielkopolsce*. Poznań 1958.
- WAWEL-LOUIS J.: *Okruszyny historyczne zbierane po dawnych aktach, archiwach i dziennikach*. Kraków 1898.

Dawid Madziar
Uniwersytet Śląski

Początki kariery wojskowej księcia Antoniego Pawła Sułkowskiego

Epoka napoleońska była okresem burzliwych karier zarówno politycznych, jak i wojskowych. W napoleońskiej Francji przebieg kariery oficerów konsulatu i cesarstwa był bardzo zróżnicowany, poczynając od ich pochodzenia społecznego i wojskowego, a kończąc na sposobie, w jaki awansowali do stopni oficerskich¹. W utworzonej przez Napoleona namiastce państwowości polskiej, jaką stanowiło Księstwo Warszawskie, wraz z odbudową Wojska Polskiego pojawiła się szansa rozpoczęcia kariery w armii. W nowo tworzonej armii polskiej oficerowie wywodzili się zazwyczaj z kręgów szlacheckich i arystokratycznych, aczkolwiek poszczególne kariery różniły się od siebie w wielu aspektach, czy to w przypadku wieku awansującego, czy też tempa, w jakim odnosił poszczególne awanse oficerskie lub posiadanych przez niego powiązań polityczno-towarzyskich². Jedną z najbardziej błyskotliwych ścieżek karier w Wojsku Polskim epoki napoleońskiej przeszedł ks. Antoni Paweł Sułkowski, który rozpoczął ją w 1806 r. otrzymawszy stopień pułkownika³. Początkiem jego aktywnej kariery wojskowej były działania w ramach dywizji poznańskiej podczas kampanii 1807 r. na czele ufundowanego przez siebie 1. pułku piechoty. Postawa jaką odznaczył się ks. Sułkowski w potyczkach stoczonych na Pomorzu stała się kluczowym czynnikiem do dalszego rozwoju jego kariery, toteż należy się bliżej jej przyjrzeć.

Antoni Paweł Sułkowski urodził się 31 grudnia 1785 r. w Lesznie. Był synem Antoniego Sułkowskiego i Karoliny von Bubna und Lititz. Pierwsze nauki młody książę odebrał od gubernera Ignacego Przybylskiego. W 1793 r. w Warszawie opiekę

---

1 G. BODINIER: *Les Officiers du Consulat et de L'Empire*. Paris 2014, s. 9–11, 100–101, 128–129.

2 J. CZUBATY: *Wodzowie i politycy. Generacja polska lat 1806–1807*. Warszawa 1993, s. 15–38.

3 A. NIEUWAŻNY: *Napoleońscy Sułkowscy czyli o meandrach legendy*. W: *Sułkowscy. Życie i dzieło. Materiały z sesji naukowej „Sułkowscy – życie i dzieło”*. Red. Z. MOLIŃSKI. Leszno 1999, s. 97–98.

nad edukacją Antoniego Pawła Sułkowskiego przejął Johann Schmidt, będący nauczycielem języka niemieckiego w Szkole Rycerskiej. Młody książę prowadził w tym czasie po niemiecku dzienniczek, który był sprawdzany przez jego matkę, przywiązującą dużą wagę do wychowania i edukacji swojego jedynego syna – przyszłego ordynata rydzyskiego. Uczono go języków niemieckiego, polskiego oraz francuskiego. Karolina Sułkowska dbała, by już od najmłodszych lat jej syn nabierał ogłady towarzyskiej, zabierając go na spotkania towarzyskie m.in. z Izabelą Czartoryską, Wielopolskimi, Potockimi czy też Bentkowskimi. Taida Karolina Sułkowska, córka Antoniego Pawła Sułkowskiego, w spisanej w 1830 r. krótkiej biografii swego ojca podkreślała, że był on wychowany w patriotycznej atmosferze. Należy jednak pamiętać, że jego ojciec, Antoni Sułkowski, był targowiczanielem. W chwili upadku powstania kościuszkowskiego, młody książę wraz z rodzicami udał się do Rydzyny. W 1796 r. po śmierci ojca wraz z matką wyjechał do Petersburga, gdzie został przyjęty na audiencji przez Stanisława Augusta Poniatowskiego. Karolina Sułkowska, mając na uwadze dobre wykształcenie swego syna, wysłała go wpraw na nauki do Wrocławia, a następnie w 1804 r. na uniwersytet w Getyndze. Podróżował po Europie, odwiedzając m.in. Drezno i Berlin, a 25 czerwca 1805 r. odznaczono go bawarskim Orderem Rycerskim św. Huberta. Największe wrażenie zrobił na nim Paryż, do którego przybył w styczniu 1806 r. Tutaj czas spędził na zwiedzaniu zabytków, ale podziwiał też sztukę teatru francuskiego w Palais Royale. Spotykał się również na salonach z francuskim i polskim towarzystwem. Najważniejszym wydarzeniem dla ks. Sułkowskiego i jego późniejszej kariery było pierwsze spotkanie z cesarzem Napoleonem, który całkowicie oczarował młodego ambitnego Sułkowskiego. Znane cesarzowi nazwisko otwarło przed młodzieńcem drzwi do Tuileries, gdzie został przyjęty na audiencji. Przede wszystkim miano wypytywać go o jego pokrewieństwo z Józefem Sułkowskim, nieżyjącym adiutantem cesarza czasów kampanii egipskiej. Następnie wyruszył na wycieczkę do Holandii, z której wrócił do Paryża we wrześniu 1806 r.⁴

W tym momencie dowiedział się o wybuchu wojny francusko-pruskiej, więc jako poddany pruski postanowił opuścić Francję. Udało mu się wyjechać wraz

---

4 T.K. SUŁKOWSKA: *Notices biographiques sur le Prince Antoine Sulkowski*. VI 1830. Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (dalej PTPN). Rkps. 1368, k. 1–4; A.P. SUŁKOWSKI: *Tagebuch oder Beobachtungen seiner selbst*, 1 I – 28 II 1794. Rkps. 1362, PTPN, k. 1–24; IDEM: *Journal pendant mon sejour à Paris depuis le 23 mars 1806*. Rkps. 1363, PTPN; IDEM: *Listy do żony z wojen napoleońskich*. Warszawa 1987, s. 10–11; M. BACZKOWSKI, A. NIEUWAŻNY: *Sułkowski Antoni Paweł*. W: *Polski Słownik Biograficzny (PSB)*. T. 45/4. Kraków 2007–2008, s. 537; D. DUKWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI: *Sułkowski Antoni*. W: *PSB*. T. 45/4. Kraków 2007–2008, s. 536.

z ambasadorem pruskim generałem von Knobelsdorffem. Droga wiodła przez Moguncję, gdzie dowiedział się o zwycięstwie armii francuskiej pod Jeną i Auerstedt, następnie przez Kassel, wyspę Uznam, Gdańsk i do Torunia. Zapewne do Antoniego Pawła Sułkowskiego dotarły wieści o wydarzeniach z Poznania, gdzie wkroczyła armia francuska, a gen. Jan Henryk Dąbrowski rozpoczął organizację wojska polskiego. W Toruniu rozstał się z ambasadorem pruskim i wyruszył natychmiast w kierunku Rydzyny, przechodząc przez ostatnie posterunki posługując się pruskim paszportem. We Włocławku zajęтым przez Francuzów użył drugiego paszportu podpisanego przez francuskiego ministra spraw zagranicznych Charlesa-Maurice Talleyranda. Do Rydzyny przybył tylko na krótką chwilę i prawie natychmiast wyruszył do Poznania, by znaleźć się tam jeszcze przed uroczystym wkroczeniem cesarza Napoleona⁵.

W korpusie oficerskim tworzącej się armii polskiej w 1806 r. obok oficerów z wojska dawnej Rzeczypospolitej i legionistów zauważyć można było oficerów z armii pruskiej, a także nowo mianowanych, którzy nie posiadali żadnej praktyki wojskowej. Gen. Dąbrowski, odwołując się do tradycji polskiej, obok właściwych organizatorów i faktycznych dowódców pułków mianował szefów regimentów. Wybrano na te stanowiska paru młodych reprezentantów arystokracji wielkopolskiej, by w zamian za sprawowanie funkcji w tworzonemu wojsku ponieśli niewymuszoną ofiarę na wyekwipowanie powierzonych im oddziałów. W tym gronie znalazł się również książę Antoni Paweł Sułkowski⁶.

Nie jest pewne, czy Sułkowski otrzymał nominację na pułkownika 1. pułku piechoty podczas audiencji u cesarza 28 listopada w Poznaniu, czy też z rąk gen. Dąbrowskiego. Przeznaczony dla niego pułk pierwotnie znajdował się pod komendą Ksawerego Działyńskiego, którego ostatecznie przeznaczono do

---

5 T.K. SUŁKOWSKA: *Notices...*, k. 4–5; A.P. SUŁKOWSKI: *Listy...*, s. 12–13; J. STASZEWSKI: *Przyjazd Dąbrowskiego do Poznania 1806 roku*. W: „Kronika Miasta Poznania”. R. 16. Poznań 1938, s. 49–56; M. KUKIEL: *Dzieje oręża polskiego w epoce napoleońskiej*. Poznań 1996 [reprint], s. 106–109; IDEM: *Wojny Napoleońskie*. Reprint. Poznań 2009, s. 131–139; M. BACZKOWSKI, A. NIEUWAŻNY: *Sułkowski Antoni Paweł...*, s. 537; J. CZUBATY: *Księstwo Warszawskie (1807–1815)*. Warszawa 2010, s. 58–59; E. von HÖPFNER: *Wojna lat 1806–1807*. T. 1. Oświęcim 2013, 233–291; J. STASZEWSKI: *Wojsko Polskie na Pomorzu w roku 1807*. Oświęcim 2013, s. 13–20.

6 J.H. Dąbrowski do J. Wybickiego, Gniew, 10 marca 1807 r. W: *Archiwum Wybickiego*. T. 2. Wyd. A.M. SKAŁKOWSKI. Gdańsk 1950, s. 117; J. STASZEWSKI: *Organizacja dywizji poznańskiej w 1806 r.* „Roczniki Historyczne”. T. 9. Poznań 1933, s. 82–83; IDEM: *Wojsko Polskie...*, s. 22–23; H. KROCZYŃSKI: *Wojsko Polskie na Pomorzu Zachodnim i Krajnie w 1807*. Warszawa 1990, s. 66–67; B. GEMBARZEWSKI: *Wojsko Polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814*. Warszawa 1905 [reprint 2015], s. 96–97.

„innej usługi narodowej”. W tej sytuacji gen. Dąbrowski zalecił objąć Antoniemu Pawłowi Sułkowskiemu dowództwo pułku w dniu 4 grudnia⁷. Przejmując funkcję, książę gorliwie zabrał się do wypełnienia pierwszego postawionego mu zadania tj. pokrycia części kosztów tworzonego 1. pułku piechoty. W krótkim czasie udało się pozyskać pieniądze, jednak Sułkowski odziedziczył po swoim ojcu poważne długi, a ufundowanie pułku pociągnęło za sobą kolejne⁸. Wkraczająca na ziemie polskie armia francuska wymagała utrzymania, czemu miała sprostać ludność zamieszkująca te tereny. W związku z tym, by nie doprowadzać ordynacji do dalszego upadku, opiekunowie ks. Antoniego Pawła Sułkowskiego podejmowali pewne kroki zmierzające do zmniejszenia nałożonych kontrybucji. Karol Unruh, jeden z guwernerów młodego księcia, w przesłanym do Komisji Rządzącej liście prosił o redukcję świadczeń obciążających Leszno, używając argumentu szybkiego ufundowania i wystawienia pułku: „teraz dla wydzwignięcia naszej Ojczyzny nader użytecznie gdy kilka regimentów naszych w jak najkrótszym czasie umundurowało się i wszelkimi rekwizytami opatrzył”. Podobnej argumentacji użyła w liście do Komisji Rządzącej Karolina Sułkowska, mocno podkreślając fakt, iż książę Antoni jest pułkownikiem 1. pułku piechoty⁹.

Co przekonało ks. Sułkowskiego do podjęcia kariery wojskowej, pomimo braku jakiegokolwiek wykształcenia i doświadczenie w tej materii? W 1806 r. jesienią rozpoczęła tworzyć się nowa generacja oficerów, którzy nie mieli doświadczenie wojskowego, ale byli zafascynowani zwycięstwami Napoleona. W tych młodych ludziach zaczęła rodzić się również nadzieja na odbudowę Polski pod napoleońskimi sztandarami i wzięcie w tym swojego osobistego udziału. Antoni Paweł Sułkowski zapewne również chciał się przyczynić do odbudowy Rzeczypospolitej. Jeden z jego podkomendnych w swych wspomnieniach pisał o nim, że pomimo

---

7 T.K. SUŁKOWSKA: *Notices...*, k. 5; J. STASZEWSKI: *Organizacja dywizji...*, s. 82; IDEM: *Poznań jesienią 1806 roku*. „Kronika Miasta Poznania”. R. 7. Poznań 1929, s. 304–308; A.P. SUŁKOWSKI: *Listy...*, s. 12–13. A. WOJTKOWSKI: *Napoleon w Poznaniu*. Poznań 2006, s. 14–16; córka ks. Sułkowskiego Taida w rękopisie jego biografii pisała, iż jej ojciec otrzymał osobiście nominację na pułkownika 1. regimentu piechoty od cesarza Napoleona podczas audjencji w Poznaniu. Natomiast Staszewski powołuje się na listy przesyłane przez Dąbrowskiego do poszczególnych świeżo mianowanych pułkowników, w tym Sułkowskiego.

8 N. KICKA: *Wspomnienia*. Warszawa 1972, s. 410; S. BOROWIAK: *Sprawa ordynacji rydzyskiej na tle walki o ziemię w Poznańskim na przełomie XIX i XX wieku*. Poznań 2008, s. 54–55, 68–69, 80–81.

9 *Komisja Rządząca – akta spraw*. Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), seria II, zespół 174, syg. 18, s. 28–30.

młodego wieku już wykazywał się dużym patriotyzmem¹⁰. Przede wszystkim był zafascynowany osobą Napoleona i napoleońskiej Francji, na co wpłynął jego kilkumiesięczny pobyt w Paryżu. Był to czas, kiedy po zwycięskiej bitwie pod Austerlitz Napoleon był u szczytu swej władzy. Defilady w Paryżu i spotkania towarzyskie z napoleońską i polską arystokracją musiały mieć wpływ na wyobraźnię młodego człowieka, w którym rodził się pomysł związania swojego losu z cesarzem Francuzów. To natomiast mogło pomóc w spłacie zadłużenia jakim obciążona była ordynacja rydzynska – ks. Sułkowski mógł liczyć, że gdy się odznaczy, Napoleon, który przecież znał już go z Paryża, będzie szczodry w nadaniach ziemskich i dotacjach pieniężnych. Nie bez znaczenia była dla Antoniego Pawła postać Józefa Sułkowskiego, na którego chętnie się powoływał, co przecież już wcześniej mu pomogło w dotarciu do Napoleona. Bardzo ważnym aspektem podjęcia kariery wojskowej przez Sułkowskiego była jego ambicja oraz wiara w swoje predyspozycje wojskowe i dowódcze. Wiele razy w listach do swojej żony Ewy z Kickich Sułkowskiej pisanych z Hiszpanii podkreślał wiarę w swoją „szczęśliwą gwiazdę”, która miała sprawiać, że wszystko zawsze będzie po jego myśli – m.in. kariera wojskowa. Ambicja tego arystokraty wiązała się z jego miłością do swojego rodu i jego wielkości. Chciał dorównać wcześniejszym generacjom Sułkowskich osiągających wysokie rangi w wojsku i urzędach państwowych. Pierwszym krokiem ku temu było częściowe wystawienie 1. pułku piechoty w myśl tradycji, że książęta Sułkowscy są szefami regimentu ordynacji rydzynskiej. Jak się okazało, wybór Antoniego Pawła Sułkowskiego na dowódcę pułku był trafny¹¹.

Podczas formowaniu nowego wojska polskiego przy rozpisywaniu i wyborze rekruta wykorzystano jako podstawę instrukcję z doby insurekcji kościuszkowskiej, przez co wybierano po jednym rekrucie pieszym z każdych dziesięciu dymów i po jednym konnym z każdych czterdziestu pięciu dymów. Pułk 1. piechoty ks. Antoniego Pawła Sułkowskiego posiadał zakład w Gnieźnie, gdzie zbierano rekrutów. Regiment liczył 2 bataliony. Pierwszym dowodził ppłk. Prokop Mchowski, a drugim mjr Stanisław Mojaczewski. Każdy batalion składał się z ośmiu kompanii, gdzie jedna z nich była grenadierów, jedna wołtyżerów i sześć fizylierów. Dwie pierwsze kompanie były kompaniami wyborczymi. W chwili wyruszenia na front bataliony liczyły po 800 ludzi, a etat przewidywał w batalionie po 1275 ludzi. Jak wspomniano, dla wspierania niedoświadczonych nominalnych dowódców

---

¹⁰ J. KOZŁOWSKI: *Historia 1 pułku a potem 9 pułku Wielkiego Księstwa Warszawskiego*. Poznań 1887, s. 4 – „młodzieniec, ale prawdziwie gorliwy Polak”; J. CZUBATY: *Księstwo...*, s. 119.

¹¹ Np. A.P. SUŁKOWSKI: *Listy...*, s. 13–14, 54–56, 57–58, 68–70, 84–87, 122–125.

pułków przeznaczono byłych wojskowych i tak przy ks. Sułkowskim na początku istnienia pułku znalazł się zastępca pułkownika Jan Sierawski, były legionista¹². W Gnieźnie sprawnie postępową dalszą organizacją i umundurowaniem pułku. Doświadczeni oficerowie codziennie ćwiczyli rekrutowanych żołnierzy. Cały poranek przeprowadzano musztrę, a wieczorem po apelu mjr Mojaczewski wykladał teorię taktyki oficerom, a podoficerom lekcji udzielał kpt. Rogaliński. Już wtedy przy pułku miał znajdować się ks. Sułkowski, który okazywał się pretendować do dowództwa pułkiem nie tylko jako nominalny szef regimentu¹³.

Dywizja poznańska oczekiwała rozkazu wymarszu, który w końcu został wydany przez Napoleona 2 stycznia 1807 r. Nakazywał on koncentrację dywizji gen. Dąbrowskiego pod Bydgoszczą. Najwcześniej miały wyruszyć na miejsce pierwsze bataliony 1., 2., 3. i 4. pułku pod komendą gen. Wincentego Axamitowskiego. 15 stycznia 1807 r. pod komendą ppłk. Mchowskiego wyruszył pierwszy batalion 1 pułku, który miał wejść w skład tymczasowej brygady gen. Amilkara Kosińskiego¹⁴. 7 lutego 1807 r. Antoni Paweł Sułkowski wraz z gen. Józefem Niemojewskim wyruszył na czele drugiego batalionu do Bydgoszczy z zapasami 30 tys. ładunków do karabinów dla dywizji. Tego samego dnia gen. Niemojewski posłał drugi batalion pod bezpośrednim dowództwem ks. Sułkowskiego w celu połączenia się z resztą dywizji poznańskiej¹⁵.

Batalion pierwszy 1. pułku piechoty pod komendą byłego legionisty mjr Sierawskiego wziął udział w pierwszych operacjach na Pomorzu już w styczniu¹⁶. Drugi

---

12 *Planowanie panów sztabs- oficerów i kapitanów 1-szej klasy na 4-ch regimentach infranterji polskiej*, Bydgoszcz, 23 stycznia 1807 r. W: *Źródła wojskowe do dziejów Pomorza w czasach Księstwa Warszawskiego. Zajęcie Pomorza 1806/7 r.*, Fontes. T. 26. Wyd. J. STASZEWSKI. Toruń 1933, s. 112; J. STASZEWSKI: *Organizacja dywizji...*, s. 72–73; IDEM: *Wojsko Polskie...*, s. 25; H. KROCZYŃSKI: *Wojsko Polskie...*, s. 150–151; J. CZUBATY: *Księstwo...*, s. 118–119.

13 D. CHŁAPOWSKI: *Pamiętniki. Wojny napoleońskie 1806–1813*. Poznań 1899, s. 8–9. Nie sposób ustalić imienia kpt. Rogalińskiego, ponieważ w spisie oficerów pułku widnieje jedynie jego nazwisko, zaś w spisie oficerów podanym przez B. Gembarzewskiego w jego pracy poświęconej Wojsku Polskiemu z czasów Księstwa Warszawskiego oficer taki nie figuruje, zob. Lista oficerów 1 pułku, stan na 4 kwietnia 1807 r., AGAD, *Teki generała...*, t. 12, k.180–181.

14 J. KOZŁOWSKI: *Historia 1 pułku...*, s. 4; J. STASZEWSKI: *Organizacja dywizji...*, s. 94–95; IDEM: *Wojsko Polskie...*, s. 52–53; M. KUKIEL: *Dzieje oręża...*, s. 135–136.

15 Gen. Axamitowski do gen. Dąbrowskiego, Bydgoszcz, 7 lutego 1807 r. W: *Źródła wojskowe...*, s. 264; gen. Niemojewski do gen. Dąbrowskiego, Bydgoszcz, 8 lutego 1807 r. W: *Źródła wojskowe...*, s. 271.

16 J. STASZEWSKI: *Wojsko Polskie...*, s. 58, 64–65.

batalion prowadzony przez ks. Sułkowskiego połączył się z pierwszym batalionem w Świeciu i ruszył z nim do Taszewa, stając tam 10 lutego. Nie każdy arystokrata, którego wybrano na szefa regimentu wykazywał się gorliwością w pełnieniu powierzonej sobie funkcji, nie tylko w kwestii faktycznego dowodzenia, ale co najważniejsze w łożeniu funduszy na pułk. Gen. Dąbrowski najbardziej rozczarowany był postawą szefa 2. pułku piechoty ppłk. Łąckiego. Nie potrafił zrozumieć, jak tak majątny młody człowiek nie chciał nie tylko opatrzyć swego regimentu podstawowymi potrzebami, ale także służyć w wojsku, czyli bezpośrednio swej ojczyźnie. Za najlepszy przykład ofiarności majątkowej, ale również poświęcenia własnej osoby gen. Dąbrowski podał ks. Sułkowskiego: „nic piękniejszego nad batalion ks. Sułkowskiego, który tu dziś przymaszerował”. Tym samym dał się on poznać jako osoba, która nie szczędziła swego majątku dla sprawy polskiej, przez co 1. pułk piechoty był jednym z lepiej wyposażonych w dywizji poznańskiej¹⁷.

W wyniku nierozstrzygniętej bitwy pod Pruską Iławą stoczonej 8 lutego 1807 r. pomiędzy francuską Wielką Armią, wspieraną przez polskich i niemieckich sojuszników a armią pruską i wspomagającymi ich w Prusach Wschodnich Rosjanami, nastąpił niepisany rozejm. Napoleon podjął decyzję o wycofaniu swej armii za Pasłękę i rozłożeniu jej na leżach zimowych, by na wiosnę wznowić ofensywę. Zahamowanie działań na głównym teatrze wojny wznowiło ruchy wojsk nad Wisłą. Rosyjski wódz, Levin August von Benningsen, planował uderzyć na tyły i linie komunikacyjne swym prawym skrzydłem w celu zniszczenia armii marszałka Jean Baptiste Bernadotte'a stojącej nad Wisłą. Dlatego też już w połowie stycznia Napoleon w celu opanowania dorzecza Wisły, osłony tyłów Wielkiej Armii, a przede wszystkim blokady Gdańska rozpoczął tworzyć wielonarodowy X korpus składający się z Badeńczyków, Sasów i później również z Polaków z dywizji poznańskiej. Na jego czele stanął marszałek Francois-Joseph Lefebvre. Cesarz zdawał sobie sprawę, że by na wiosnę doprowadzić do szybkiego zwycięstwa nad wrogiem, należy zdobyć pruskie twierdze na Śląsku i nad Bałtykiem. Najważniejszą z nich był Gdańsk, który bronił się pod dowództwem generała

---

¹⁷ J. KOZŁOWSKI: *Historia 1 pułku...*, s. 5; gen. Dąbrowski do gen. Niemojewskeigo, Taszewo, 10 lutego 1807 r. W: *Źródła wojskowe...*, s. 276. Dla przykładu Chłapowski pisał: „organizacja, umundurowanie i mustra prędko bardzo postępowały”, w: D. CHŁAPOWSKI: *Pamiętniki...*, s. 8; Kozłowski: „pierwszy batalion, ile możność i słotna zima pozwalała, wymusztrowany i dobrze odziany...”, w: J. KOZŁOWSKI: *Historia 1 pułku...*, s. 4; Kicka przekazywała: „w krótkim czasie znaleźli się ochotnicy, pieniądze i broń” i dalej czytamy „zaledwie upłynęło kilka tygodni od audiencji, na której mianowany został przez cesarza pułkownikiem nie istniejącego pułku, był już w stanie wymaszerować z Gniezna na czele żołnierza wyćwiczonego”, w: N. KICKA: *Wspomnienia...*, s. 410.

Friedricha Adolfa von Kalckreutha. Zdobycie twierdzy gdańskiej przyniosłoby korzyść w postaci wielkich zapasów i bezpieczeństwa na tyłach armii. Najprostsza droga do niej wiodła przez Tczew, gdzie nowo utworzone polskie oddziały miały przejść swój chrzest bojowy¹⁸.

Gen. Dąbrowski, stojąc we wsi Lignowa w oczekiwaniu na posiłki generałów Jean-François Xavier de Ménarda i Jacques-Pierre-Louis Puthoda, idących na czele oddziałów badeńskich, już 15 lutego wysłał pod Tczew dowodzoną przez swojego syna Jana Dąbrowskiego kawalerię narodową. Płk Jan Dąbrowski, nie zastając oporu, zajął miasto. Nie otrzymując żadnego wsparcia, opuścił je, wracając na swoją wcześniejszą pozycję. Wojska pruskie przeszły do ofensywy, atakując w nocy z 17 na 18 lutego polskie oddziały na linii Starogard – Pelpin. W ramach odwetu następnej nocy polskiej kawalerii nie powiodła się próba sforsowania bram Tczewa¹⁹. 20 lutego gen. Dąbrowski, pisząc raport dla marsz. Lefebvre'a zaznaczył, że awangarda gen. Niemojewskiego składająca się z 1. pułku kawalerii narodowej płk. Dąbrowskiego i 1. pułku piechoty ks. Sułkowskiego w tej sytuacji, nie mogąc ruszyć dalej wciąż zachowała wielki entuzjazm i głęboką wolę walki²⁰.

Dnia 22 lutego gen. Dąbrowski zgromadził całe swe wojsko i, wydając ostatnie dyspozycje, wyznaczył szturm na Tczew następnego dnia. Mury osłaniające miasto posiadały trzy kluczowe bramy: Wodną, znajdującą się przy drodze idącej przez Czyżykowo łączącej się z traktem do Gniewu; Gdańską, z której wychodziły drogi do Gdańska, Skarszewa, Starogardu i Gniewu oraz Młyńską, prowadzącą na Żuławy. Pułk ks. Antoniego Pawła Sułkowskiego miał zaatakować Bramę Wodną – pierwszy batalion pod dowództwem mjr. Sierawskiego oraz Bramę Gdańską – drugi batalion pod bezpośrednim dowództwem gen. Niemojewskiego i ks. Sułkowskiego. Podczas szturm na Bramę Gdańską drugi batalion poniósł duże straty, co zniechęciło niedoświadczonych żołnierzy. Sułkowski zachował zimną krew, lecz żołnierze nie chcieli ruszyć do dalszego ataku pomimo jego

---

18 J. PACHOŃSKI: *Generał Jan Henryk Dąbrowski 1755–1818*. Warszawa 1981, s. 360; M. KUKIEL: *Dzieje oręża...*, s. 136; T. ROGACKI: *Pruska Ilawa 1807*. Warszawa 2004, s. 111–119; Ch. SUMMERVILLE: *Polska kampania Napoleona*. Warszawa 2008, s. 116–117; A. NIEUWAŻNY: *Wolne Miasto Gdańsk – uwagi nad dziejami*. W: *Napoleon i Gdańsk. Pierwsze Wolne Miasto Gdańsk 1807–1813/14*. Red. T. STEGNER. Gdańsk 2007, s. 13–14; IDEM: *Wielka Wojna w Małym Mieście. Boje o Tczew w lutym 1807 roku*. Tczew 2009, s. 11–25; J. STASZEWSKI: *Wojsko Polskie...*, s. 65–70.

19 J. STASZEWSKI: *Zdobycie Tczewa 1807 r.* „Roczniki Historyczne” R. 12, z. 2, 1936, s. 287; IDEM: *Wojsko Polskie...*, s. 71–74; A. NIEUWAŻNY: *Wolne Miasto...*, s. 26–28.

20 Gen. Dąbrowski do marszałka Lefebvre, Gniew, 20 lutego 1807 r. W: *Źródła wojskowe...*, s. 323.

interwencji. Do podjęcia dalszej ofensywy przekonał ich widok nadchodzących oddziałów badeńskich z ppłk. Janem Weysenhoffem i obawa przed odebraniem im glorii wejścia do miasta jako pierwszych. Polscy żołnierzy wyrąbali resztki bramy i wdarli się do miasta. Sułkowski podczas prowadzenia szturmego został dwukrotnie raniony, tak samo kilku jego oficerów odniosło rany, mimo tego jako jeden z pierwszych wszedł na czele batalionu do miasta wraz z mjr. Moja-czewskim i kpt. grenadierów Stefanem Koszarskim, dając tym samym przykład niezłomnej odwagi osobistej²¹.

Dnia 22 lutego Sułkowski napisał do generała raport przedstawiający oficerów z jego pułku, którzy w szczególny sposób odznaczyli się podczas walk i proponując listę awansów²². Ks. Józef Poniatowski wydał 10 marca rozkaz dzienny, informujący iż 1. pułk piechoty tak bardzo odznaczył się w batalii pod Tczewem, iż cesarz Napoleon nadał ks. Sułkowskiemu i jego podkomendnym aż 14 krzyży Legii Honorowej²³. Natomiast gen. Dąbrowski, ogłaszając w swej dywizji dobrą nowinę podkreślał, że od czasu ustanowienia tego najwyższego odznaczenia francuskiego żadna dywizja, nie mówiąc o pułku, nie dostała za jedną bitwę tak wielu krzyży. Generał w specjalnym liście podziękował cesarzowi za taką hojność w odznaczeniach, co więcej sam Antoni Paweł Sułkowski wysłał list z podziękowaniami adresowany prosto do cesarza Napoleona, gdzie książę aspirował do walki za swoją ojczyznę „bez flagi” przy tym, który raczy „odtworzyć jej istnienie usunięte”. Zapewne nie bez znaczenia jest to, że Sułkowski uczynił to jeszcze przed gen. Dąbrowskim 11 marca, zaraz na drugi dzień po ogłoszeniu rozkazu ks. Poniatowskiego, kierując swe podziękowania wprost do tego, który mógł mu zapewnić najszybszy rozwój swej kariery²⁴.

Pierwsza batalia ks. Sułkowskiego szybko zwróciła na niego uwagę jego przełożonych, co dla tak ambitnej osoby nie było bez znaczenia. Potyczka stoczona pod Tczewem była początkiem kariery świeżo mianowanego oficera, który już pokazał się jako odważny dowódca pułku, czym nadrabiał brak doświadczenia

---

21 Gen. A. KOSIŃSKI: *Journal*. W: *O cześć imienia polskiego*. Wyd. A.M. SKAŁKOWSKI. Lwów 1908, s. 140–141; J. STASZEWSKI: *Zdobycie Tczewa...*, s. 295; IDEM: *Wojsko Polskie...*, s. 80–81; A. NIEUWAŻNY: *Wolne Miasto...*, s. 36–39.

22 Ks. Sułkowski do gen. Dąbrowskiego, Tczew, 23 lutego 1807 r. W: *Źródła wojskowe...*, s. 345.

23 *Komisja Rządząca – akta spraw*, AGAD, seria II, zespół 174, syg. 49, k. 134.

24 Grande Armée, Service Historique de la Défense w Vincennes (dalej: SHD), 2 C 40, gen. Dąbrowski do cesarza Napoleona, 13 marca 1807 r.; tamże, Pułkownik ks. Sułkowski do cesarza Napoleona, 11 marca 1807 r. – list ten nie zachował się w oryginale, w archiwum w Vincennes znajduje się jedynie jego regist.

wojskowego. W raporcie gen. Niemojewskiego do gen. Dąbrowskiego została podkreślona odwaga ks. Sułkowskiego i dowodzonego przez niego batalionu: „Jak ten mężny Pułkownik szczerze chciał dopełnić swojej powinności, najlepszym jest dowodem 9 rannych oficerów z batalionem, któremu on przewodniczył [...] przez siedem godzin stojąc w nieustannym ogniu pod kartaczami”²⁵. Jeden z podkomendnych księcia podkreślił, że „przez swoją odwagę i zimną krew w niebezpieczeństwie dowiódł w tej ofercie, że chociaż tak młody, godzien był zaufania wyższej władzy, jakie w nim położyła czyniąc go pułku dowódcą”²⁶. Nie wszyscy wypowiadali się życzliwie pod adresem Sułkowskiego. Chłodno o ks. Sułkowskim i jego pułku w swoim raporcie wypowiedział się gen. Kosiński, sam nie biorący udziału w bezpośrednim starciu z wrogiem. Ostatecznie, unosząc się złością, podarł raport. W obronie ks. Sułkowskiego stanął gen. Niemojewski, pisząc do gen. Dąbrowskiego. Słowa gen. Kosińskiego, który z pogardą wypowiadać się miał o młodym wieku księcia skwitował mówiąc, że „Ks. Sułkowski zostawszy szefem regimentu przestał być młodym, a biorąc szturmem bramę Gdańską, zasłużył zapewne na imię walecznego pułkownika”²⁷.

Postawa, jaką odznaczył się ks. Antoni Paweł Sułkowski w walkach o Tczew, została podkreślona we wszystkich raportach pisanych przez jego polskich przełożonych, gdzie prym wiodli gen. Dąbrowski i Niemojewski. Ich sprawozdania z bitwy przesłano do Komisji Rządzącej, marsz. Lefebvre’a, ale również do opinii publicznej, umieszczając je w „Gazecie Poznańskiej”²⁸. Ks. Sułkowski nie był jedynym wyróżniającym się oficerem w armii polskiej, ale zapewne jego postępowanie mogło być odpowiednio wykorzystane. Bitwa pod Tczewem była ważna dla Polaków, dlatego też starano się wykorzystać ją propagandowo, umieszczając relacje w prasie i pomijając bądź umniejszając wkład oddziałów badeńskich²⁹. Osoba młodego arystokraty, który poświęcał się dla sprawy polskiej nie tylko majątkiem, ale również osobiście, stojąc w pierwszej linii walk idealnie musiała

---

25 Gen. Niemojewski do gen. Dąbrowskiego, Tczew, 26 lutego 1807 r. W: *Źródła wojskowe...*, s. 365–366.

26 J. KOZŁOWSKI: *Historia 1 pułku...*, s. 10–11.

27 Gen. Niemojewski do gen. Dąbrowskiego, Tczew, 1 marca 1807 r. W: *Źródła wojskowe...*, s. 375.

28 *Komisja Rządząca – akta spraw*, AGAD, seria II, zespół 174, syg. 49, k. 74–78; *Archiwum Niemojewskich*, AGAD, syg. 369/8, k. 7–19, 25–27; „Gazeta Poznańska”, nr 23 i 26, 21 marca i 1 kwietnia 1807 r.; Gen. Dąbrowski do marsz. Lefebvre’a, Gniew, 3 marca 1807 r. W: *Źródła wojskowe...*, s. 382–383; *Generał Dąbrowski do obywateli departamentu poznańskiego*, Gniew, 3 marca 1807 r. W: *Źródła wojskowe...*, s. 387–389.

29 A. NIEUWAŻNY: *Wolne Miasto...*, s. 51.

wpasować się w zamysł pobudzenia ofiarności bogatej polskiej arystokracji. W tym przypadku Antoni Paweł Sułkowski mógł stanowić propagowany przykład dla tych, którzy nie wykazali dotąd zbyt wielkiego entuzjazmu.

Fakt wyróżnienia ks. Sułkowskiego we wszystkich raportach zwrócił na niego uwagę marsz. Lefebvre'a, który to w liście pisanym do Napoleona przedstawił go jako bohatera, który jako jeden z pierwszych wdarł się do miasta, odnosząc przy tym dwie rany, polecając go cesarzowi do odznaczenia jakie mu ten raczy nadać. Marszałek stwierdził, że Sułkowski jest lubianym oficerem, aktywnym, inteligentnym, pełnym gorliwości i chęci dobrego wykonania rozkazów³⁰.

Po zdobyciu Tczewa podjęto działania w kierunku na Gdańsk. Nie dowodził już ranny gen. Dąbrowski. Zdał on dowództwo nad całym wojskiem gen. Ménardowi, a nad dywizją gen. Kosińskiemu, zastąpionemu później już pod Gdańskiem przez gen. Ignacego Giełguda³¹. Niedługo po bitwie, 3 marca, gen. Kosiński wysłał na rozkaz marsz. Lefebvre'a 1. pułk z ks. Sułkowskim na wysunięte pozycje do Skarszewa, wspierając go francuskimi armatami w celu zluzowania znajdujących się tam oddziałów³². Pułk 1. piechoty mocno ucierpiał w walkach o Tczew, przy czym najbardziej odczuwalny był brak oficerów. W trzech kompaniach nie było ich wcale. Starano się temu zaradzić poprzez połączenie obydwóch kompanii wołyżerskich 1. pułku piechoty pod rozkazami por. Dezyderego Chłapowskiego. Mimo tego Sułkowski udzielał urlopów rannym oficerom z adnotacją o potrzebie jak najszybszego ich powrotu po wyleczeniu ran³³. Po spędzeniu kilku dni w Skarszewie 1. pułk wymaszerował przez Żuławę, Łostowice i Kowale w kierunku Gdańska. Gdy 22 marca pułk stanął w Ujeściskach pod Gdańskiem, jego lustracji dokonał sam marsz. Lefebvre. Rozkazał on wykonać żołnierzom szereg manewrów, które zostały przeprowadzone zadowalająco pomimo panujących ciężkich warunków³⁴.

W walkach pod Gdańskiem z 1. pułku piechoty najintensywniejszy bój przeprowadził I batalion 1. pułku piechoty Sułkowskiego. 26 marca oddziały pruskie pod dowództwem płk. Eberharda Friedricha Massenbacha wspierane przez kozaków

---

30 Marsz. Lefebvre do cesarza Napoleona, Tczew, 4 marca 1807 r. W: SHD, 2 C 40, k. 76–77.

31 J. STASZEWSKI: *Wojsko Polskie...*, s. 93–96.

32 Gen. Kosiński do gen. Dąbrowskiego, Tczew, 3 marca 1807 r. W: *Źródła wojskowe...*, s. 393–394.

33 Mjr Mojaczewski do gen. Dąbrowskiego, 2 marca 1807 r., AGAD, *Teki generała Jana Henryka Dąbrowskiego*, zespół 387, t. 12, k. 169; Gen. Dąbrowski do cesarza Napoleona, Gniew 6 marca 1807 r. W: *Źródła wojskowe...*, s. 416; J. STASZEWSKI: *Wojsko Polskie...*, s. 108.

34 D. CHŁAPOWSKI: *Pamiętniki...*, s. 17–23; H. KROCZYŃSKI: *Wojsko Polskie...*, s. 151.

wyruszyły do kontrataku na oblegające Gdańsk wojsko. Ich celem były pozycje francuskie w Siedlcach i na Chełmie. Do ataku doszło w momencie zmiany oddziałów pełniących służbę w przykopach. Atak pruski zaskoczył polskich żołnierzy z I batalion 1. pułku przejmujących przykopy, ponieważ Badeńczycy wycofali się bez walki. Otoczony batalion cofał się w kierunku okopów usypanych w spalonym przedmieściu chełmskim. Kiedy nie zastano tam kompanii z 2. i 3. pułku piechoty, kpt. Malczewski z 1. pułku rozkazał wycofać się w kierunku Ujeściska. Odwrot osłaniała kompania wołyżerska por. Chłapowskiego, który po zwartym ataku nieprzyjaciela dostał się do niewoli³⁵. Na polskich stanowiskach szybko przygotowano obronę. Ppłk. Weysenhoff zebrał cztery kompanie z I batalionu oraz piątą i szóstą z II batalionu pułku Sułkowskiego i wraz z kpt. Tomaszem Gorzeńskim poprowadził kontratak. Polska piechota wsparta została przez 150 ułanów płk. Dominika Dziewanowskiego. Atak ten wstrzymał natarcie wojsk pruskich. W międzyczasie dotarł do Polaków marsz. Lefebvre, który osobiście stanął na czele przygotowującego się do ataku 2. pułku piechoty. Kontruderzenie polskich oddziałów prowadzonych przez marszałka odrzuciło oddziały pruskie na ich dawne pozycje³⁶.

W ramach intensyfikacji prac oblężniczych przydzielono odcinki frontu poszczególnym dywizjom. Polska dywizja kwaterowała w Ujeścisku, zajmując wysuniętymi do przodu oddziałami Chełm. Gen. Giełgud rozdzielił bataliony, tworząc z pułku piechoty ks. Sułkowskiego, I batalionu 2. pułku piechoty, haubicy i trzech dział brygadę pod rozkazami francuskiego generała François-Bertrand Dufoura. Tak wzmocniona brygada miała zajmować wysunięte pozycje w Chełmie³⁷.

Na początku kwietnia starano się uzupełnić liczebność wszystkich pułków legii poznańskiej. Do pułku ks. Sułkowskiego wyruszyło 22 marca dodatkowych 124 żołnierzy³⁸. Zaszły też zmiany w dowództwie pułku. Mjr Jan Sierawski został przeniesiony do 3. pułku piechoty, a na jego miejsce mianowano Stanisława

---

35 D. CHŁAPOWSKI: *Pamiętniki...*, s. 24–26; J. STASZEWSKI: *Wojsko Polskie...*, s. 111–112. W przypadku kpt. Malczewskiego również jego imię nie zostało podane w wykazie oficerów 1 pułku piechoty, natomiast B. Gembarzewski wymienia paru żołnierzy o nazwisku Malczewski, ale żaden nie służył w pułku Sułkowskiego.

36 Ks. Józef Poniatowski do Komisji Rządzącej, Warszawa, 7 kwietnia 1807 r., AGAD, *Komisja Rządząca – akta spraw*, AGAD, seria II, zespół 174, syg. 49, k. 29–33; J. WEYSENHOFF: *Pamiętnik Generała*. Warszawa 1904, s. 74; J. STASZEWSKI: *Wojsko Polskie...*, s. 112–113.

37 Hauke do gen. Dąbrowskiego, 1 kwietnia 1807 r., AGAD, *Teki generała...*, t. 12, k. 51; J. STASZEWSKI: *Wojsko Polskie...*, s. 113–114.

38 Ppłk. Łacki do gen. Dąbrowskiego, 2 kwietnia 1807 r., AGAD, *Teki generała...*, t. 12, k. 164. 1 porucznik, 1 feldfebel, 2 sierżantów, 4 kaprali i 116 szeregowych żołnierzy.

Jakubowskiego. Sam Sułkowski pod koniec kwietnia miał wykazywać niezadowolone z Jakubowskiego i prosił bezskutecznie gen. Giełguda, aby przywrócić do jego pułku Sierawskiego. Dowództwo nad I batalionem objął ppłk. Andrzej Sielski. W II batalionie nadal sprawował dowództwo mjr Stanisław Mojaczewski, zastąpiony w maju przez ppłk. Stanisława Borowskiego. Adiutantem majorem po kpt. Rogalińskim został wyznaczony zdolny oficer kpt. Franciszek Dzierżykraj-Morawski³⁹.

Do dywizji polskiej nadeszły nowe posiłki w postaci 12. pułku piechoty lekkiej z Torunia i gwardii paryskiej z Francji. W związku z tym marsz. Lefebvre oddał 1. pułk piechoty ks. Sułkowskiego do grupy gen. Louis Henriego Loison oblegającej Kołobrzeg, zakładając jego liczebność na 1200 ludzi⁴⁰. Pułk liczył w tym czasie 1028 żołnierzy, więc podjęto kroki w celu uzupełnienia wymaganego składu. Marsz. Lefebvre przydzielił kilku oficerów z rozwiązanego 11. pułku piechoty oraz dwie kompanie, w tym jedną wołyżerską. Gdy pułk ks. Sułkowskiego znajdował się już pod Kołobrzegiem pod koniec kwietnia kpt. Sokołowski na mocy otrzymanego od księcia ordynansu przyprowadził pod Gdańsk dla uzupełnień 21 kantonistów z Kowala. Płk. Maurycy Hauke 4 maja rozkazał ruszyć im pod Kołobrzeg razem z grupą maruderów pod dowództwem por. Józefa Kownackiego⁴¹.

Pułk dotarł pod Kołobrzeg w dniach 20 i 21 kwietnia⁴². Na miejsce stacjonowania 1. pułku wyznaczono północno-zachodni skraj Kołobrzесьkiego Lasu, niedaleko kluczowej części pruskiej linii obrony twierdzy – Fortu Wilczego. 2 maja obóz oddziałów polskich został ostrzelany przez angielską korwetę. Morale żołnierzy Sułkowskiego spadało nie tyle z przyczyn trudu wojny, ponieważ oddziały były zahartowane, jednakże mocno udzielały się problemy z regularnym wypłacaniem żołdu. W początku maja pobory oficerów zalegały

---

39 Lista oficerów 1 pułku, stan na 4 kwietnia 1807 r., AGAD, *Teki generała...*, t. 12, k. 180-181; Ibidem: Hauke do gen. Dąbrowskiego, Wannenberg, 24 kwietnia 1807 r., k. 204; H. KROCZYŃSKI: *Wojsko Polskie...*, s. 152. Za Morawskim u gen. Dąbrowskiego stawał się jeden z członków Komisji Rządzącej – Piotr Bieliński: AGAD, *Teki generała...*, t. 12, k. 175.

40 Ks. Sułkowski do gen. Dąbrowskiego, 12 kwietnia 1807 r., AGAD, *Teki generała...*, t. 12, k. 127; Ibidem: marsz. Lefebvre do gen. Dąbrowskiego, 12 kwietnia 1807 r., k. 128; Ibidem: Hauke do gen. Dąbrowskiego, 12 kwietnia 1807 r., k. 130; Ibidem: gen. Giełgud do gen. Dąbrowskiego, 13 kwietnia 1807 r., k. 141; Marsz. Lefebvre do marsz. Berthier, 12 kwietnia 1807 r., SHD, 2 C 44, k. 142; J. STASZEWSKI: *Wojsko Polskie...*, s. 119.

41 Kpt. Sokołowski do gen. Dąbrowskiego, 24 kwietnia 1807 r., AGAD, *Teki generała...*, t. 12, k. 215; płk. Hauke do ks. Sułkowskiego, Wonneberg, 4 maja 1807 r. W: *Spadek piśmienniczy po generale M. Hauke*. Opr. A. REMBOWSKI. Warszawa 1905, s. 19; H. KROCZYŃSKI: *Wojsko Polskie...*, s. 154-155.

42 Gen. Loison do marsz. Berthier, SHD, 2 C 45, k. 353.

od 1 stycznia, a szeregowych od 20 marca. Antoni Paweł Sułkowski starał się przeciwdziałać temu, próbując wpłynąć na morale żołnierzy. Wykorzystał w tym celu zbliżającą się rocznicę podpisania konstytucji 3 maja. Pułk tego dnia już od rana przygotowywał się do uroczystości. O godz. 10 wystąpił pod broń i wysłuchał nabożeństwa, po czym kapelan pułkowy ks. Ignacy Przybylski wygłosił kazanie, w którym podkreślił doniosłość faktu, iż armia polska walczy nad Bałtykiem: „Żołnierze polscy! – pod Kolbergiem obozujemy! Od czasów Chrobrego nasz regiment, na łonie województwa gnieźnieńskiego i poznańskiego utworzony, pierwsze chorągwie wojskowe polskie na Pomorzu rozwija”. Zwracał uwagę, iż oczy żołnierzy obcych narodowości są teraz zwrócone na Polaków, więc muszą oni podołać zadaniu i udowodnić swą wartość⁴³. Opis tej uroczystości ks. Sułkowski wysłał do „Gazety Poznańskiej”, przy czym jako jeden z pierwszych polskich dowódców zrozumiał siłę propagandy, wskazując na swoją osobę jako patriotę zmierzającego do odbudowy ojczyzny szerszemu audytowi niżeli jedynie swoim przełożonym⁴⁴.

W kilka dni po uroczystości oddziały korpusu ruszyły do natarcia na umocnienia Kamienicy. Sułkowski po tych bojach chwalił męstwo podkomendnych, podkreślając ich chwalebne zachowanie podczas ataku kawalerii pruskiej ze skrzydła. Rozsypana w tyraliery kompania wołyżerów zdecydowaną postawą i silnym ogniem zmusiła przeciwnika do odwrotu. Sułkowski napisał do gen. Dąbrowskiego: „z wielkim ukontentowaniem, iż Polak jak wszędzie, tak i pod Kolbergiem swoje męstwo wspólnie wojującym narodom okazać umiał. Dzień 7 maja, którego Prusakami potyczkę mieliśmy, chlubny był dla 1 regimentu. Do zadziwienia widziałem naszych żołnierzy odważnych [...]”⁴⁵. Męstwo polskich żołnierzy we wszystkich toczonych pod Kołobrzegiem walkach dostrzegli również dowódcy francuscy⁴⁶. Po kolejnych ciężkich bojach stoczonych 17 maja, ks. Sułkowski podkreślił, że po tych dwóch potyczkach nauczono się szanować żołnierzy polskich⁴⁷.

---

43 „Gazeta Poznańska”, nr 42, 27 maja 1807 r.; A.P. SUŁKOWSKI: *Listy...*, s. 16.; J. STASZEWSKI: *Wojsko Polskie...*, s. 158–159; H. KROCZYŃSKI: *Wojsko Polskie...*, s. 158.

44 A.P. SUŁKOWSKI: *Listy...*, s. 16.

45 „Gazeta Poznańska”, 13 VI 1807; „Gazeta Warszawska”, 20 VI 1807; „Gazeta Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego”, 20 VI 1807; H. KROCZYŃSKI: *Wojsko Polskie...*, s. 166; J. STASZEWSKI: *Wojsko Polskie...*, s. 159.

46 Adj. Comd. Marucchelli, rapport de la mai 1807 – detail su la reconnaissance du 7 mai, SHD, 4 C 46, k. 359–360; ibidem: gen. Loison do marsz. Berthier, 8 maja 1807 r., k. 356–357; Ibidem: gen. Loison do marsz. Berthier, 18 maja 1807 r., k. 361–363.

47 J. STASZEWSKI: *Wojsko Polskie...*, s. 159.

Antoni Paweł Sułkowski podczas oblężenia Kołobrzegu zachorował na febrę i od końca maja leczył się w Białogradzie. Zastępował go w dowództwie mjr Jakubowski. W lipcu 1807 r., kiedy w Tylży podpisano pokój, zdjęto oblężenie Kołobrzegu, a 1. pułk piechoty wrócił do Wielkopolski. Sułkowskiemu udało się uzyskać zmianę dyslokacji regimentu z Gniezna na Leszno, leżące kilka kilometrów od jego ordynacji Rydzynskiej⁴⁸.

Pod Kołobrzegiem, podobnie jak wcześniej pod Gdańskiem i Tczewem, Sułkowski pokazał, że ma zadatki na dobrego dowódcę pułku. Jego odwagę i poświęcenie dostrzegli przełożeni. Chwalił go w raportach zarówno marszałek Lefebvre, szef jego sztabu gen. Drouet i prowadzący oblężenie Kołobrzegu gen. Loison. Pozwoliło to ks. Sułkowskiemu na poszerzanie grona swoich znajomych, którzy mogli zapewnić mu protekcję w armii francuskiej, do czego zaczął przykładać większą uwagę niżeli do życzliwości polskich dowódców, gdzie prym wiedli jak już podkreślono Niemojewski i Dąbrowski. Rodziło się w nim przeświadczenie, że większą karierę wojskową zapewnić mogą mu znajomości wśród Francuzów. Wśród generacji polskiej rozpoczęła się rywalizacja o pierwszeństwo. Z początku ks. Sułkowski popierał gen. Jana Henryka Dąbrowskiego. Uważnie obserwując toczoną grę pomiędzy nim a ks. Józefem Poniatowskim, szybko się zorientował, że ten pierwszy zaczyna przegrywać. Samego ks. Poniatowskiego z początku również nie cenił, między innymi przez to, że zmienił numerację jego pułku, który z pierwszego stał się dziewiątym. Taki krok dla tak ambitnego oficera był dużym ciosem. To wszystko doprowadziło do tego, że Sułkowski zdał sobie sprawę, że jest tylko jednym z wielu dobrze zapowiadających się pułkowników w Wojsku Polskim, zaś w kręgach warszawskich, które wiodły prym w polityce nie ma wpływow. Postanowił wejść ze swym pułkiem do nowo tworzonej Dywizji Księstwa Warszawskiego, która miała składać się z trzech polskich pułków 4., 7. i 9. i przejść na francuski żołd. Dywizja ta miała wyruszyć do Hiszpanii w celu tłumienia powstania, które tam wybuchło w 1808 r. Ks. Sułkowski pisząc z Łowicza do swej żony Ewy w lipcu tego roku tłumaczył swoją decyzję, zdając sobie sprawę z licznej konkurencji: „wierzę, iż moja gwiazda odda mi wielką przysługę, zbliżając mnie do Napoleona, któremu powinienem być lepiej znanym, aby zapewnić sobie wspaniałą

---

48 *Komisja Rządząca – akta spraw*, AGAD, seria II, zespół 174, syg. 56, k. 17–18 – rozmieszczenie polskich pułków w lipcu i sierpniu 1807 r.; *Situation des Troupes, 3eme Legion Polonoise*, 14 października 1807 r., SHD, 2 C 631; T.K. SUŁKOWSKA: *Notices...*, k. 5; J. DALEKI: *Wspomnienia mojego ojca żołnierza dziewiątego pułku księstwa warszawskiego*. Poznań 1903; s. 12; A.P. SUŁKOWSKI: *Listy...*, s. 16–27.

karierę w ojczyźnie, bo zawiść rodaków sprawiłaby, że żyłbym i zmarłbym takim, jakim teraz jestem”⁴⁹.

Pierwsza kampania wojskowa ks. Sułkowskiego nie przyniosła spełnienia jego ambicji, która z dnia na dzień stawała się coraz większa. Już wtedy liczył on na uzyskanie stopnia generała brygady. Jak się okazuje, kiedy gen. Dąbrowski w połowie kwietnia wysłał ppłk. Michała Zeydla do ks. Józefa Poniatowskiego w celu zorganizowania pieniędzy na zaległy żołd spotkał on tam ks. Aleksandra Sapięgę, który miał „promować nad tym”, żeby ks. Sułkowskiego awansować na generała⁵⁰. Do samego awansu jak wiadomo nie doszło, aczkolwiek Sułkowski miał jeszcze czas, wszakże pod koniec kampanii miał zaledwie 22 lata. Jego dalsza kariera rozwijała się w szybkim tempie. Mając zaledwie 25 lat w 1810 r. został mianowany generałem brygady, a trzy lata później generałem dywizji, stając się tym samym najmłodszym posiadaczem tego stopnia w Księstwie Warszawskim.

The beginnings of Antoni Paweł Sułkowski's military career

S u m m a r y

The Napoleonic period was the period when turbulent political and military careers were made. In the substitute of Polish statehood that was constituted by the Duchy of Warsaw, established by Napoleon, along with the reconstruction of the Polish Army there appeared the opportunity of starting a career in the army. The most brilliant career in the Polish Army of the Napoleonic period was made by prince Antoni Paweł Sułkowski, which began in 1806 when he was promoted to the rank of a colonel. In order to understand the factors which influenced this turn of events, one must examine prince Sułkowski's attitude during the campaign of 1807 in Pomerania.

During the campaign of 1807 the young Sułkowski became the leader of the 1st infantry regiment that he established himself and that became a part of the Poznań division, commanded by General Jan Henryk Dąbrowski. Pomerania, which saw the most bitter fighting, was the theatre of war for this division. Prince Sułkowski, who was the leader

---

49 A.P. SUŁKOWSKI: *Listy...*, s. 18–21, 54.

50 Ppłk. Zeydel do gen. Dąbrowskiego, Warszawa, 15 kwietnia 1807 r., AGAD, *Teki generała ...*, t. 12, k. 151. Niestety jest to jedyny taki przekaz źródłowy. Dlatego też nie sposób ustalić kulisów tej zaskakującej propozycji awansu. Sam Sułkowski pisząc z Hiszpanii do swej żony przekazywał jej informację, że marsz. Lefebvre nie tylko załatwił mu krzyż Legii Honorowej, ale też miał zaproponować go do awansu generalskiego Napoleonowi, który miał odmówić ze względu na młody wiek Sułkowskiego. Jednakże taka propozycja marszałka nie znajduje się w przytoczonym wcześniej jego liście do Napoleona, sugeruje on Sułkowskiego jedynie do „odznaczenia jakie mu ten raczy nadać”, zob. A.P. SUŁKOWSKI: *Listy...*, s. 71–72.

of his regiment, participated in the battles in Tczew, Gdańsk and Kołobrzeg, manifesting considerable valour. His dedication was recognised both by Polish and French supervisors.

Despite the praise that was lavished on prince Sułkowski, the campaign failed to satisfy his great ambition to be nominated a general at such a young age – 22. However, the military campaigns in which prince Sułkowski participated as the leader of his regiment, constituted the initial stage of his career which was to develop very rapidly. In 1810 Antoni Paweł Sułkowski received nomination to become a brigadier general, and in 1813 he was nominated a major general. Thus he became the youngest person in this rank in the Duchy of Warsaw.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych:

Komisja Rządząca – akta spraw, seria II, zespół 174, syg. 18, syg. 49, syg. 54.

Archiwum Niemojewskich, AGAD, syg. 369/8:

Teki generała Jana Henryka Dąbrowskiego, zespół 387, t. 12.

Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk: Rkps. 1362, rkps. 1363, rkps. 1368.

Service Historique de la Défense w Vincennes: 2 C 40, 2 C 44, 2 C 45, 4 C 46, 2 C 631.

Źródła drukowane

Archiwum Wybickiego. T. 2. Wyd. A.M. SKAŁKOWSKI, Gdańsk 1950.

CHŁAPOWSKI D.: *Pamiętniki. Wojny napoleońskie 1806–1813*. Poznań 1899.

DALEKI J.: *Wspomnienia mojego ojca żołnierza dziewiątego pułku księstwa warszawskiego*. Poznań 1903.

„Gazeta Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego”, 1807.

„Gazeta Poznańska”, 1807.

„Gazeta Warszawska”, 1807.

KICKA N.: *Wspomnienia*. Warszawa 1972.

KOZŁOWSKI J.: *Historia 1 pułku a potem 9 pułku Wielkiego Księstwa Warszawskiego*. Poznań 1887.

O cześć imienia polskiego. Wyd. A.M. SKAŁKOWSKI. Lwów 1908.

Spadek piśmienniczy po generale M. Hauke. Opr. A. REMBOWSKI. Warszawa 1905.

SUŁKOWSKI A.P.: *Listy do żony z wojen napoleońskich*. Warszawa 1987.

WEYSSENHOFF J.: *Pamiętnik Generała*. Warszawa 1904.

Źródła wojskowe do dziejów Pomorza w czasach Księstwa Warszawskiego. Zajęcie Pomorza 1806/7 r., *Fontes*. T. 26. Wyd. J. STASZEWSKI. Toruń 1933.

Opracowania

BACZKOWSKI M., NIEUWAŻNY A.: *Sułkowski Antoni Paweł*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 45. Kraków 2007–2008.

- BODINIER G.: *Les Officiers du Consulat et de L'Empire*. 2014.
- BOROWIAK S.: *Sprawa ordynacji rydzyskiej na tle walki o ziemię w Poznańskim na przełomie XIX i XX wieku*. Poznań 2008.
- CZUBATY J.: *Księstwo Warszawskie (1807–1815)*. Warszawa 2010.
- CZUBATY J.: *Wodzowie i politycy. Generalicja polska lat 1806–1807*. Warszawa 1993.
- DUKWICZ D., ZWIERZYKOWSKI M.: *Sułkowski Antoni*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 45. Kraków 2007–2008.
- GEMBARZEWSKI B.: *Wojsko Polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814*. Warszawa 1905 [reprint 2015].
- HÖPFNER E. von: *Wojna lat 1806–1807*. T. 1. Oświęcim 2013.
- KROCYŃSKI H.: *Wojsko Polskie na Pomorzu Zachodnim i Krajnie w 1807*. Warszawa 1990.
- KUKIEL M.: *Dzieje oręża polskiego w epoce napoleońskiej*. Poznań 1996 [reprint].
- KUKIEL M.: *Wojny Napoleońskie*. Poznań 2009 [reprint].
- NIEUWAŻNY A.: *Napoleońscy Sułkowscy czyli o meandrach legendy*. W: *Sułkowscy. Życie i dzieło. Materiały z sesji naukowej „Sułkowscy – życie i dzieło”, Zamek w Rydzynie, 23–26 września 1998*. Red. Z. MOLIŃSKI. Leszno 1999.
- NIEUWAŻNY A.: *Wielka Wojna w Małym Mieście. Boje o Tczew w lutym 1807 roku*. Tczew 2009.
- NIEUWAŻNY A.: *Wolne Miasto Gdańsk – uwagi nad dziejami*. W: *Napoleon i Gdańsk. Pierwsze Wolne Miasto Gdańsk 1807–1813/14*. Gdańsk 2007.
- PACHOŃSKI J.: *Generał Jan Henryk Dąbrowski 1755–1818*. Warszawa 1981.
- ROGACKI T.: *Pruska Iława 1807*. Warszawa 2004.
- STASZEWSKI J.: *Organizacja dywizji poznańskiej w 1806 r.* „Roczniki Historyczne”. T. 9. Poznań 1933.
- STASZEWSKI J.: *Poznań jesienią 1806 roku*. „Kronika Miasta Poznania”. R. 7. Poznań 1929.
- STASZEWSKI J.: *Przyjazd Dąbrowskiego do Poznania 1806 roku*. „Kronika Miasta Poznania”. R. 16. Poznań 1938.
- STASZEWSKI J.: *Wojsko Polskie na Pomorzu w roku 1807*. Oświęcim 2013.
- STASZEWSKI J.: *Zdobycie Tczewa 1807 r.* „Roczniki Historyczne”. R. 12, z. 2, 1936.
- SUMMMERVILLE Ch.: *Polska kampania Napoleona*. Warszawa 2008.
- WOJTKOWSKI A.: *Napoleon w Poznaniu*. Poznań 2006.

Jarosław Czuby
Uniwersytet Warszawski

Honor czy defetyzm? Dylematy Antoniego Pawła Sułkowskiego na tle wyborów Polaków w 1813 roku

Upadek polskiego państwa po trzecim rozbiore na z górą sto lat postawił większość Polaków zainteresowanych sprawami publicznymi wobec dylematów wynikających z pojawienia się „sytuacji wyboru”. Zdefiniowałem je w swoim czasie jako okoliczności, w których podejmowane decyzje „dotyczą, bezpośrednio lub pośrednio, sfery życia politycznego i publicznego oraz towarzyszą im warunki wprowadzające stan dezorientacji lub zagrożenia. Z tego typu sytuacjami szczególnie często mamy do czynienia w okresie głębokiej i gwałtownej zmiany systemu politycznego i prawnego”. Poszerza się wówczas sfera decyzji, które wymagają – w większym niż zwykle stopniu – uzgodnienia ze sferą norm. Dotyczy to również sytuacji, w których podejmowane decyzje dotyczące sfery prywatnej posiadają kontekst publiczny i wymagają ustosunkowania się do norm zbiorowej lojalności¹.

W tym kontekście chciałbym zaproponować analizę wydarzeń, które rozegrały się w ciągu ośmiu październikowych dni 1813 r. po klęsce pod Lipskiem. Ich głównym bohaterem, jeśli można tym mianem określić osobę bardziej ulegającą okolicznościom niż wpływającą na bieg wydarzeń, był generał dywizji Antoni Paweł Sułkowski. Drogę, która doprowadziła dwudziestoosmioletniego wówczas księcia do stanowiska dowódcy brygady kawalerii trudno uznać za najeżoną trudnościami, choć jej pokonanie niewątpliwie wymagało determinacji i łutu szczęścia. On sam, wówczas najmłodszy z polskich generałów, zapewne uznałby swą błyskotliwą karierę za naturalną w przypadku osób łączących znakomitość rodu z osobistymi zdolnościami. Pierwszy z owych warunków nie podlegał kwestii – Sułkowski wywodził się ze znakomitego rodu, choć twórcy jego potęgi dopiero w XVIII w. wkroczyli na salony magnackich pałaców. Ojciec generała kończył jednak karierę publiczną jako wojewoda kaliski i kanclerz wielki koronny – godności wysokie,

---

¹ J. CZUBATY: *Zasada „dwóch sumień”. Normy postępowania i granice kompromisu politycznego Polaków w sytuacjach wyboru*. Warszawa 2005, s. 11.

choć prestiż związany z ich piastowaniem obniżało, zdaniem wielu, zaangażowanie ks. Antoniego w działania konfederacji targowickiej i współpraca z rosyjską ambasadą. Z kolei matka Antoniego Pawła, hr. Karolina Bubna von Littitz oprócz posagu wносиła również do rodziny koneksje z najwyższymi kręgami arystokracji habsburskiej. Związki rodzinne Sułkowskiego przypominały zatem koneksje jego przysłego dowódcy, ks. Józefa Poniatowskiego. Dochodzący do pełnoletności młody arystokrata był na europejskich dworach i odbierał edukację na uniwersytetach we Wrocławiu i Getyndze². Jesienią 1806 r. po wkroczeniu Wielkiej Armii na ziemie zaboru pruskiego podjął ryzyko związane z poparciem Napoleona i zaangażował się w formowanie polskiego wojska, finansując wystawienie 1. pułku piechoty (przemianowanego później na 9. pułk piechoty). Jako jego dowódca wyróżnił się odwagą pod Gdańskiem i Kołobrzegiem w 1807 r. W 1808 r. wraz ze swym pułkiem pomaszerował na wojnę w Hiszpanii. Na wojnę z Rosją w 1812 r. wyruszał już jako generał brygady, zmieniając jedynie rodzaj broni – z dowódcy piechoty przestoczył się w kawalerzystę.

Na polach bitew dał się poznać jako dowódca odważny i ambitny. Z niezwykle ciekawych listów Sułkowskiego do żony, Ewy z Kickich, wyłania się obraz ich autora jako człowieka niewątpliwie czulego na punkcie narodowego honoru³, ale pałającego chęcią odznaczenia się, zyskania sławy i aspirującego do wysokich stanowisk. Choć podobne nadzieje i oczekiwania żywiło wielu młodych ludzi w szeregach armii walczących na polach bitew w epoce napoleońskiej, wydaje się, że w przypadku Sułkowskiego mimowolnie posuwały się one do zabawnej przesady. Niektórzy współcześni wspominali go zatem jako człowieka wprawdzie dzielnego i honorowego, ale niezbyt sympatycznego i próżnego: „twarz przyjemna, ale harda” – zauważał Aleksander Fredro; „niezbyt zdolny, ale niepospolicie próżny” – notowała Wirydianna Fiszerowa⁴. Podobny obraz przynosi wzmianka o Sułkowskim dodającym ducha swym żołnierzom słowami: „Stać, dzieci, stać. Książę wami dowodzi”⁵.

---

2 A. STROYNOWSKI: *Generał ks. Antoni Paweł Sułkowski*. W: *Księstwo Warszawskie w historii i tradycji napoleońskiej (1807–2007)*. Red. K. BUCHOLC-SROGOSZ i M. TRĄBSKI. Częstochowa 2008, s. 18–19.

3 Por. np. A.P. SUŁKOWSKI: *Listy do żony z wojen napoleońskich*. Opr. R. BIELECKI. Warszawa 1987, s. 67: „Przywiązuję zawsze szczególną wagę do tego, by respektowano imię Polaka”.

4 Zwraca na to uwagę A. NIEUWAŻNY: *Napoleońscy Sułkowscy, czyli o meandrach legendy*. W: *Sułkowscy. Życie i dzieło*. Red. Z. MOLIŃSKI. Rydzyna–Leszno 1999, s. 98.

5 Anegdotę tę przytacza M. KUKIEL: *Dzieje oręża polskiego w epoce napoleońskiej 1795–1815*. Poznań 1912, s. 455.

Skromnością młody dowódca bez wątpienia nie grzeszył. Jeszcze w drodze do Hiszpanii, przesyłając żonie swój „portret w wosku z odlewem gipsowym” dodawał, by nie chwaliła się nim w towarzystwie, bowiem „nie chcę, by proszono zbyt często o mój portret”⁶. Swoje zdolności oceniał wysoko: „Reasumując, widzę, że mam talent do kierowania umysłami. Odznaczam się zdumiewającym umiarkowaniem, nic nie może mnie dotknąć, jestem cierpliwy i zawsze dosięgam celu”⁷. By to osiągnąć, starał się odznaczyć w służbie, „bo bez tego nigdy nie można aspirować do wielkości, a wiesz, że uważam, iż urodziłem się nie dla małych spraw”⁸. Prowadził też własną małą politykę, zabiegając choćby o sympatię Dezyderego Chłapowskiego, oficera ordynansowego Napoleona dobrze widzianego w otoczeniu cesarza, czy prawiąc fałszywe komplementy na temat ks. Józefa jego siostrze Teresie Tyszkiewiczowej: „bardzo się pilnowałem mówiąc wiele dobrego o Xięciu, aby ukryć przed nią wszystko, co myślę i sprawić, aby wierzyła, że myślę coś zupełnie innego. To przecież polityka, nieprawdaż?”⁹. Marzeniem Sułkowskiego był generalski awans i stanowisko generała adiutanta cesarza: „Proszę niebios, aby przychylnie nastawiły jego serce ku mnie. Prawdę mówiąc, gdyby cesarz wiedział, jak bardzo jestem mu oddany i jak wiele jestem gotów poświęcić dla niego, wyniosłby mnie wkrótce na stanowisko, gdzie mógłbym być bardziej użyteczny dla moich rodaków”¹⁰.

Można jedynie domyślać się, jakiego typu rangę pragnął osiągnąć dwudziestotrzyletni wówczas pułkownik. Przykład błyskotliwych karier Napoleona i jego marszałków mógł sprawić, że chciał szybko znaleźć się w gronie zasłużonych, wówczas już starzejących się generałów dywizji, jak Dąbrowski czy Zajączek, a może nawet w gabinecie ministra wojny jako następcą Poniatowskiego, którego talentów nie cenil początkowo wysoko? Wierząc w swe talenty i sprawczą moc Napoleona, przedłożył mu swą prośbę o mianowanie na stopień generała – generalski awans już 25 X 1808 r. – w niespełna dwa lata od rozpoczęcia służby wojskowej¹¹. Ambicje Sułkowskiego, tylko częściowo zaspokojone kolejnymi awansami, mogły w pewien sposób wpłynąć na jego postawę wobec wydarzeń, które rozegrały się między 19 i 27 X 1813 r.¹².

---

6 A.P. SUŁKOWSKI: *Listy...*, s. 61–62.

7 Ibidem, s. 78.

8 Ibidem, s. 81.

9 Ibidem, s. 72, 74.

10 Ibidem, s. 73, 76.

11 Ibidem, s. 73.

12 Próbę analizy ówczesnych wydarzeń przedstawiłem w pracy: *Wodzowie i politycy. Generalicja polska 1806–1815*. Warszawa 1993, s. 190–197.

Niemal doszczętnie rozbita ostatniego dnia bitwy lipskiej Wielka Armia rozpoczęła odwrót w kierunku Francji. Wraz z nią maszerowały szczątki oddziałów polskich – VIII korpusu i jazda działająca w ramach polskiego IV korpusu kawalerii (wśród nich dywizja dowodzona przez Sułkowskiego), łącznie około 3 tys. żołnierzy. Osobno operowała równie wykrwawiona pod Lipskiem dywizja Dąbrowskiego. W działaniach toczonych w ostatnich dniach Polacy ponieśli wysokie straty. Zginął wyrastający za życia do rangi bohatera narodowego wódz naczelny ks. Józef Poniatowski. Do niewoli dostało się dziewięciu generałów (więcej niż podczas kampanii 1812 r.). Zgodnie z zasadą starszeństwa generalskiego awansu, dowództwo korpusu przypaść powinno Michałowi Sokolnickiemu – dowódcy niewątpliwie utalentowanemu, zasłużonemu, ale nielubianemu i uchodzącemu za ślepo oddanego Napoleonowi.

Już w nocy z 19 na 20 X w szeregach polskich rozpoczęła się dezercja. Według niektórych relacji, wpływ na postawę żołnierzy i oficerów wywierały wystąpienia generała Jana Krukowieckiego, który otwarcie stwierdzał: „nigdy nie byłem legionistą i nie przeproszę się przez Ren”¹³. Pod nieobecność Sokolnickiego grono generałów zorganizowało naradę. Pod wpływem argumentów Krukowieckiego postanowiono, że korpus powróci do Lipska, oddając się na rozkazy króla saskiego i księcia warszawskiego Fryderyka Augusta, który pozostał w mieście lub zostanie wysłana do niego deputacja z prośbą o dyspozycje w kwestii dalszych działań. Podobno pod wpływem argumentów przedstawionych przez Sułkowskiego zdecydowano jednak najpierw poinformować Napoleona o chęci Polaków wycofania się z dalszej walki u jego boku. Nazajutrz część dowódców, zaniepokojona wieścią o planowanej przez Sokolnickiego trasie dalszego marszu, która mogła zmusić korpus do wejścia w kontakt bojowy z nieprzyjacielem, zaproponowała objęcie dowództwa Sułkowskiemu. Według opisu wydarzeń przygotowanego przez niego po powrocie do kraju, który, według mnie, można uznać za dość obiektywny, Sułkowski odmówił, radząc Sokolnickiemu by niezwłocznie starał się doprowadzić wojsko do Napoleona i tam szukać wsparcia w autorytecie cesarza. Mimo to, już po połączeniu z siłami głównymi, Krukowiecki z własnej inicjatywy miał w imieniu większości dowódców oświadczyć Napoleonowi, że Polacy pokładają zaufanie jedynie w Sułkowskim i proszą o powierzenie mu dowództwa. Cesarz wyraził zgodę przez adiutanta, zawiadamiając nominowanego o swej decyzji¹⁴. Sułkowski, jak stwierdza w swej relacji, udał się jednak do Napoleona

---

13 A. KRAUSHAR: *Sokolnicki i Krukowiecki. Epizod historyczny z lat 1813–1816*. Warszawa 1908, s. 30.

14 *Rys historyczny działań 8 Korpusu od śmierci księcia Józefa Poniatowskiego aż do chwili, gdy książę Antoni Sułkowski, który po nim nastąpił w dowództwie tego korpusu,*

i oświadczył, że to starsi i bardziej zasłużeni, Dąbrowski lub Sokolnicki, obecny przy tej rozmowie, powinni otrzymać komendę. Cesarz podtrzymał swą decyzję stwierdzając, że Dąbrowski jako „człowiek złamany” nie nadaje się już na objęcie dowodzenia. Sułkowski wyjaśnił Napoleonowi, że Polacy, pozbawieni „swego prawdziwego i ukochanego wodza” i nie znający rozkazów Fryderyka Augusta są niespokojni i przekonani, że jest ich zbyt niewiele, by wpłynąć na losy Polski lub udzielić rzeczywistej pomocy cesarzowi, proszą zatem o jego zgodę na powrót do kraju. Udało mu się jedynie wyjednać obietnicę, że decyzja w tej sprawie zostanie podjęta w ciągu ośmiu dni¹⁵.

Większość opisujących ów epizod pamiętnikarzy nie miała wątpliwości, że Krukowiecki oraz wspierający go generałowie Walenty Kwaśniewski i Józef Toliński działali bez żadnych pełnomocnictw ze strony kolegów. Niektórzy dopatrywali się w tym intrygi. Nowy dowódca, człowiek młody i mimo wszystko niedoświadczony, mógł być wygodnym kandydatem dla grona sejmikujących generałów. Jak zauważał Franciszek Gajewski: „Nie dowierzał sobie, czuł, że jego nominacja pokrzywdziła wielu starszych generałów i dlatego wahał się działać według własnej inicjatywy. Osobiście prawy, waleczny, pełen honoru, był lękliwy w gronie generałów”. Zdaniem Romana Wybranowskiego: „Otoczyli tego dobrze myślącego Polaka ludzie [...], którzy pragnąc jak najszybciej porzucić trudy wojenne i korzystać z odmiany losów, namówili i wciągnęli księcia do planu, który poprzednio między sobą ułożyli”¹⁶. Według Józefa Grabowskiego, Sułkowski z własnej woli, chcąc zapobiec rosnącej dezercji, dał słowo, że nie przekroczy Renu¹⁷.

Nie wydaje się jednak, by wyłaniający się ze źródeł przebieg wydarzeń był wyłącznie wynikiem intryg kilku malkontentów. Odzwierciedlał on raczej ogólny upadek wiary w sens dalszego trwania przy orientacji napoleońskiej i znużenie walką przynoszącą ostatnio wyłącznie klęski. Rozsnuwana przed oczami Sułkowskiego groźba haniebnego rozpadu resztek sił polskich w wyniku dalszego marszu na zachód nie była całkowicie oderwana od rzeczywistości – w marszu między Lipskiem a Fuldą z jego oddziałów zdezerterowało około 500 ludzi¹⁸. Kolejne dni marszu przyniosły wzrost niezadowolenia w polskich szeregach wywołany informacją o oddaniu polskiej kawalerii pod dowództwo generała Lefebvre-Desnouettesa. Uzasadniony z punktu widzenia taktycznego rozkaz

---

opuścił go za zgodą cesarza Napoleona. W: A.P. SUŁKOWSKI: *Listy...*, s. 408.

15 Ibidem, s. 410–411.

16 F. GAJEWSKI: *Pamiętniki*. T. 1. Poznań 1913, s. 352; R. WYBRANOWSKI: *Pamiętniki*. T. 1. Lwów 1882, s. 65.

17 J. GRABOWSKI: *Pamiętniki wojskowe 1812–1814*. Warszawa 2004, s. 114.

18 M. ŁUKASIEWICZ: *Armia księcia Józefa 1815*. Warszawa 1986, s. 319.

Napoleona odczytano jako początek likwidacji odrębności resztek polskiej armii. Interweniujący w tej sprawie Sułkowski spotkał się z ostrą reprimendą Napoleona, który, według Fredry, używając „wyrażeń żołnierskich” oświadczył, że jeśli Polacy nie chcą już pozostawać przy nim, to niech sobie idą („allez vous en”). Oburzony słowami cesarza, generał przekazał treść rozmowy podkomendnym. By rozwiać ich obawy, co do dalszych losów, dał słowo honoru, że nie przekroczy Renu¹⁹. Ostatecznie rozkaz odwołano dzięki interwencji życzliwego Polakom dowódcy kawalerii Wielkiej Armii Murata, jak się jednak okazało, słowa Sułkowskiego miały dalsze konsekwencje.

Dnia 27 X na drodze z Erfurtu do Fuldy, napotkawszy oddziały polskie pod miejscowością Schlüchtern, Napoleon wezwał Sułkowskiego. W trakcie, uprzejmie tym razem, rozmowy zapytał, czy Polacy nadal trwają w zamiarze opuszczenia go, a jeśli tak, czy zmienią zdanie, gdy do nich przemówi? Przekonany o dominującej wśród rodaków chęci powrotu do kraju, generał przyjął z zadowoleniem tę propozycję, przekonany, że rozmowa ostatecznie przekona cesarza co do trwałości postanowienia Polaków. Przemawiając przez kilka minut do otaczającego go kręgu oficerów, Napoleon wysoko ocenił ich odwagę i honor, wyjaśniając jednak, że nie może wydać dekretu zwalniającego ich wszystkich ze służby, mogłoby to bowiem spowodować kapitulację twierdz dotąd bronionych przez polskie załogi. Zapewnił, że udzieli dymisji każdemu, kto wystąpi o nią indywidualnie. Oświadczył, że los Księstwa Warszawskiego leży mu na sercu i w kolejnej, być może zwycięskiej, kampanii będzie walczył o jego utrzymanie. Przedwczesne wycofanie się z walki sprawi, że Polacy staną się jeńcami koalicji, zaś trwając u boku Napoleona – mogą powrócić do kraju jako wyzwolicieli. W razie niepomyślnego wyniku przyszłej wojny, cesarz zatroszczy się o zapewnienie im honorowego powrotu do domów. Swe wystąpienie zakończył Napoleon w sposób dowodzący doskonałej umiejętności gry na zbiorowych emocjach, zwracając się do cieszącego się ogromną popularnością wśród kolegów Dominika Radziwiłła: „A pan? Pan także chciałby mnie opuścić? – Ach, Sire! Za kogo mnie Wasza Cesarska Mość uważa?!” – zawołał młody major i to zapewne przeważało szalę: „Pójdziemy za tobą na koniec świata, Sire! wykrzyknął generał Toliński i okrzyk: ‘Niech żyje cesarz!’ wznosił się ze wszystkich ust”. Zdaniem niektórych świadków, inicjatorami entuzjastycznej aklamacji byli dotychczasowi główni zwolennicy wycofania się z walki – Toliński lub Krukowiecki. Sam Sułkowski „był błady i zupełnie od zmysłów odchodził”. Podobno Napoleon, uznawszy generała za głównego zwolennika wycofania sił polskich z walki, pożegnał go słowami, „za które i ukłon byłby zbytkiem grzeczności”.

---

19 Epizod ten analizuje M. ŁUKASIEWICZ: *Armia...*, s. 318.

Postawiony w kłopotliwej sytuacji przez nagłą zmianę decyzji podkomendnych, Sułkowski uznał się „nadal za związanego mym słowem, jakie wymusiliście na mnie, że nie przekroczę Renu. Nie mogę więc i nie chcę więcej wami dowodzić”²⁰.

Nowym wodzem naczelnym Polaków Napoleon mianował pozostającego dotąd na uboczu wydarzeń Dąbrowskiego. Następnego dnia Sułkowski wraz z kilkoma adiutantami i podszefem sztabu głównego Henrykiem Zabiellą złożył prośbę o zezwolenie na opuszczenie armii i powrót do kraju. 31 X napotkali patrol wojsk nieprzyjaciela. Generała, który zorientowawszy się, że Fryderyk August stał się jeńcem koalicji poniewczasie stwierdził, że lepszym rozwiązaniem byłoby pozostać do końca wojny we Francji jako osoba prywatna, przewieziono do Dreżna. Po pewnym czasie uzyskał zgodę na wyjazd do okupowanej przez Rosjan Warszawy, gdzie, jak stwierdzał w swej relacji, żył na łonie rodziny „postanowiwszy nie mieszać się do niczego i czekać przeznaczenia Polski”²¹.

Jak oceniono decyzję księcia o zdaniu komendy i porzuceniu wojska przed zakończeniem kampanii? Wydaje się, że łagodniej formułowali swe opinie przynajmniej niektórzy oficerowie będący świadkami opisywanych wydarzeń. W pamiętnikach kilku z nich zwracają uwagę wzmianki o Sułkowskim jako o „dobrym Polaku”, człowieku honoru, który padł ofiarą intrygi. Inne jednak mogły być oceny krążące w okupowanym kraju. Już wiosną 1813 r. uwagę wielu obserwatorów zainteresowanych sytuacją polityczną i wojenną przykuły przypadki porzucania służby przez część wyższych stopniem wojskowych. Dymisja złożona przez szanowanego za odwagę i zasługi Karola Kniaziewicza nie wywołała szerszych komentarzy. Nie wiadomo jednak, czy wynikało to z przekonania, że pięćdziesięcioletni generał, ranny nad Berezyną, miał prawo odczuwać zmęczenie wojną, czy też porzucenie służby przez jednego z najbardziej zasłużonych dowódców u progu nowej wojny uznano za fakt nie przynoszący mu chwały i – przez szacunek dla jego niekwestionowanych zasług – pokryto go milczeniem?

Znacznie szerszy oddźwięk zyskała sprawa porzucenia armii przez generała Eustachego Sanguszkę, który w kilka tygodni po powierzeniu mu przez Radę Konfederacji Generalnej Królestwa Polskiego funkcji wiceregimentarza organizowanego właśnie pospolitego ruszenia udał się do swych dóbr w Galicji, skąd przesłał prośbę o dymisję motywowaną złym stanem zdrowia. Rzeczywistym powodem rezygnacji ze służby, o czym powszechnie wiadomo, była chęć powrotu na Wołyń przed upływającym terminem ogłoszonej przez Aleksandra I

---

²⁰ *Rys...*, s. 416–421; K. TURNO: *Souvenirs d'un officier polonais 1811–1814*. „Revue des Etudes Napoléoniennes”. T. 33. 1931, s. 141–142; R. WYBRANOWSKI: *Pamiętniki...*, s. 67; F. GAJEWSKI: *Pamiętniki...*, s. 355; A. FREDRO: *Trzy po trzy*. Warszawa 1957, s. 125.

²¹ *Rys...*, s. 422–424.

amnestii dla polskich poddanych w służbie Napoleona, po którym majątki księcia zostałyby skonfiskowane. Decyzję Sanguszki niektórzy starali się usprawiedliwiać – spokrewniony z nim Stanisław Zamoyski, senator i członek Rady Konfederacji, wówczas szukający już możliwości porozumienia z władcą Rosji, wyjaśniał francuskiemu rezydentowi w Księstwie Warszawskim Eduardowi Bignonowi, że w przypadku Sanguszki zamiast o winie należałoby mówić o nierozsądnej w jego sytuacji decyzji o przyjęciu godności wiceregimientarza. Wytrwali zwolennicy orientacji napoleońskiej uznali jednak postępek księcia za zdradę. Szeregów nie porzucili wszak, równie zagrożeni i znani oficerowie z zaboru rosyjskiego – Dominik Radziwiłł, Aleksander Chodkiewicz czy Józef Dominik i Józef Antoni Kossakowscy. Sam Sułkowski w jednym z ówczesnych listów do żony stwierdzał: „Książę Eustachy odjechał, wrócił do Rosji nie mówiąc nic nikomu. [Pułkownik Gabriel] Rzyaszczewski zrobił to samo. Kto mógłby kiedykolwiek przypuszczać, że będą zdolni do rzeczy tak hańbiących”. Francuski rezydent w jednym z raportów zauważał, że wyjazd Sanguszki wywołał oburzenie, bowiem podporządkowanie się rygorom amnestii mogło być odbierane jako przyznanie się do winy wobec władz zaborczych. Mogło też być uznawane za szkodliwy dla nastrojów społecznych przykład dezercji. Miarą skandalu wywołanego przez samowolne porzucenie obowiązków przez Sanguszkę była podjęta przez część członków Rady Konfederacji próba postawienia go przed sądem wojennym pod zarzutem dezercji. Ostatecznie, po długich sporach i interwencji ks. Józefa, dawnego przyjaciela i formalnego przełożonego niefortunnego wiceregimientarza, postanowiono ostatecznie udzielić mu dymisji, która jednak miała być sformułowana w sposób zaznaczający różnicę między tymi, którzy mimo trudnej sytuacji służą ojczyźnie gorliwie i wytrwale, „a temi, u których na niestałych umysłach inne względy przeważają”. Sanguszko został zatem upomniany, ale ocalony od hańby. Choć jego sprawa wywołała rozbieżność zdań wśród członków Rady, posłużyła do określenia kilku zasad obowiązujących w życiu publicznym, których w ówczesnej sytuacji człowiek honoru nie powinien łamać. Uznano bowiem, że w tak krytycznej chwili tylko stan zdrowia może usprawiedliwić usunięcie się od obowiązków publicznych – i to po wcześniejszym złożeniu prośby o dymisję. Jednocześnie jednak uznano, że choć porzucenie służby bez spełnienia powyższego warunku jest czynem nagannym dla człowieka honoru, nie wyczerpuje jednak znamion zdrady. Wydaje się, że wpływ na taką interpretację wywarła z pewnością pozycja społeczna Sanguszki, ale także fakt, że część osób debatujących nad jego sprawą miała już za sobą pierwszy krok na drodze do porozumienia z Aleksandrem I – mogła zatem oceniać postępek

księcia jako lekkomyślny i niegodny z racji formy (brak wcześniejszej dymisji), ale nie zbrodniczy²².

W kilka miesięcy później, pod okupacją rosyjską, problem granic kompromisu i norm postępowania w życiu publicznym zyskał nowy kontekst za sprawą prefektów i podprefektów licznie porzucających swe urzędy, by nie wypełniać obowiązków narzucanych przez rosyjskie władze wojskowe. Podobne tło miał opór sędziów odmawiających wydawania wyroków w imieniu powołanej przez Aleksandra I Rady Najwyższej Tymczasowej Księstwa Warszawskiego i argumentujących, że legalnym jego władcą pozostaje nadal Fryderyk August. Zwraçał uwagę również wyraźny dystans autorytetów o krajowym lub lokalnym wymiarze, jak prezes Senatu Tomasz Ostrowski czy członkowie rad departamentowych wobec inicjatyw Adama Jerzego Czartoryskiego zmierzających do organizowania poparcia Polaków dla idei odbudowy Polski z Aleksandrem I na tronie²³. Zasadnicza zmiana w tej mierze zaszła dopiero na wieść o abdykacji Napoleona (6 i 11 IV 1814 r.).

Okoliczności te mogły wpływać na wrażenie, jakie wywarła informacja o porzuceniu służby przez Sułkowskiego. Warto podkreślić, że dopiero w listopadzie i grudniu 1813 r. skapitulowały położone na terytorium Księstwa Warszawskiego twierdze w Zamościu i Modlinie. U schyłku października, wybór dokonany przez księcia był zatem, co najmniej, nietypowy i wymagał wyjaśnień – zwłaszcza w przypadku wojskowych, których obowiązywały wyższe, jak się wydaje, standardy w zakresie subordynacji i honoru. Sułkowski po powrocie do kraju spisał swą relację nie w celu upamiętnienia wydarzeń, w których uczestniczył, lecz oczyszczenia się z zarzutów jawnego odstępstwa lub tchórzostwa.

W jakim stopniu możemy jej wierzyć? Wydaje się, że jest w znacznej mierze szczerą. Problem jej wiarygodności jest jednak bardziej istotny dla biografów księcia starających się dociec rzeczywistych motywów jego postępowania. Dla historyka badającego problem dopuszczalnych wówczas zasad postępowania w życiu publicznym ma to znaczenie drugorzędne. Istotny jest przede wszystkim fakt, że Sułkowski, starając się, by relacja przyniosła pożądany skutek i przekonała o jego niewinności, musiał odwoływać się w niej do zasad i norm postępowania w życiu publicznym uznawanych przez szersze kręgi.

Jaka forma usprawiedliwienia własnego wyboru kryje się w narracji generała? Przede wszystkim, już w tytule wskazano, że opuścił on korpus „za zgodą cesarza Napoleona” – o dezercji zatem nie mogło być mowy. Wyraźnie podkreślono

---

22 Sprawę Sanguszkii szerzej omówiłem w pracy: *Zasada „dwóch sumień”...*, s. 581–587.

23 *Ibidem*, s. 623–630.

również brak osobistych ambicji, które mogłyby skłaniać autora do objęcia dowództwa. Przyjął je jedynie na skutek próśb innych dowódców, zdecydowany działać zgodnie z wolą rodaków i zgodnie ze „swoimi ideami honoru”. Czując się „przy-padkowym wodzem naczelnym” uznał, że powinien stać się „jedynie narzędziem tej masy ludzi porzuconych, która, nie narażając [dobrego – JC] imienia Polaka, powinna sama wypowiedzieć się co do swoich przyszłych losów”²⁴. „Imię Polaka” i „honor” to kluczowe pojęcia, do których odwoływał się Sułkowski, przy czym „honor narodu” i honor korpusu to najwyraźniej pojęcia stosowane zamiennie, co wynikało z częstego wówczas przekonania, że to właśnie wojsko polskie jest depozytariuszem honoru narodowego. Honor wojska, a zarazem narodu wymagał zatem, by ocalić korpus od kompromitującego rozpadu na skutek niemożliwej do powstrzymania dezercji lub powstrzymać go przed jawnym odstępstwem, za jakie uznano by samowolne porzucenie służby Napoleonowi. Względy honorowe należało jednak pogodzić z postulatami rodaków i oczekiwaniami cesarza: „książę Sułkowski chcąc zakończyć to w taki sposób, aby pewnego dnia ani cesarz, jego rodacy, ani historia nie czynili mu wymówek, czuł potrzebę towarzyszenia cesarzowi aż do granic cesarstwa. Oznajmił więc, podając tego powody, że jest rzeczą niezbędną maszerować do Renu”, ponieważ „honor narodowy wymaga tej ostatniej ofiary”. Naraziło go to na zarzuty niektórych podkomendnych, że licząc na obietnicę przez Napoleona nagrodę stara się za wszelką cenę wprowadzić polskie wojsko do Francji. Konieczność przełamania obaw i zdobycia zaufania oficerów, niezbędnego do ocalenia dobrego imienia polskiego wojska skłoniły księcia do gwarantowanej słowem obietnicy, że nie przekroczy Renu²⁵.

Z relacji Sułkowskiego przebiega również wyraźny kryzys orientacji napoleońskiej wśród części oficerów i generałów po klęsce pod Lipskiem. Jego symptomem było przekonanie o braku korzyści politycznych płynących z dalszej walki: „doszło do tego, że mówiono mu [Sułkowskiemu], że chyba nie chce poświęcać resztek polskiej krwi w walkach bezużytecznych dla ojczyzny”²⁶. Innym objawem był nawrót „czarnej legendy” Napoleona i pamięci o losie legionów polskich: „Obawa przed zamianą w żołnierzy najemnych była nie do przełamania, zwłaszcza od chwili, gdy dowiedziano się, że cesarz zaproponował generałowi Dąbrowskiemu utworzenie we Francji legionu na wzór tego z Włoch”²⁷. „Żołnierzy najemnych” na wzór Legionów Polskich we Włoszech – współczesna pamięć historyczna wzdraga się przed podobnym skojarzeniem. Dla części Polaków w 1813 r. nie

---

24 *Rys...*, s. 410.

25 *Ibidem*, s. 414–415.

26 *Ibidem*, s. 411, 414.

27 *Ibidem*, s. 415.

było ono tak dalece niestosowne. Mniej podatni na urok legendy Napoleona mogli traktować legionistów jako awanturników. Krukowiecki mówiąc: „nigdy nie byłem legionistą” to właśnie miał na myśli.

Istotny element relacji Sułkowskiego stanowi także, zapewne trafnie oddana, dezorientacja polityczna oficerów i generałów oraz kryzys przywództwa po śmierci ks. Józefa. Zabrakło powszechnie uznawanego autorytetu. Ani Sokolnicki, ani Dąbrowski, przez wielu uznawani za ślepo oddanych Napoleonowi, nie posiadali go w takim stopniu jak Poniatowski. Sułkowski podkreśla, że był świadom, iż działa „bez kontaktu z królem i narodem, a który mógł wybrać drugą stronę” – czyli, zgodnie z sugestiami Czartoryskiego, uznać Aleksandra I za nowego protektora sprawy polskiej. W niejasnej sytuacji politycznej brakowało wyraźnych norm postępowania – poza wymogami honoru. Co istotne, rezygnując pod ich wpływem z decyzji o porzuceniu służby dotychczasowemu protektorowi bez jego wiedzy i zgody, generałowie i oficerowie dokonali trafnego wyboru politycznego. Zbiorowe odstępstwo Polaków nie dawało im wówczas żadnych atutów politycznych. Uporczywe trwanie u boku Napoleona aż do jego abdykacji lepiej przysłużyło się sprawie polskiej w 1814 i 1815 r.

Wydarzenia owych ośmiu październikowych dni nie pogrążyły Sułkowskiego w opinii współczesnych, choć, jak zauważył Andrzej Nieuważny, w warunkach rosnącej w popularności legendy napoleońskiej w Polsce, ów niewątpliwie dzielny żołnierz został zapamiętany przede wszystkim jako ten, „który nie chciał Napoleonowi dochować wierności do końca”²⁸. Los w końcu wyniósł Sułkowskiego na wymarzone stanowisko, na którym mógł być „bardziej użyteczny dla rodaków”. Generał mógł jednak przekonać się, że spełnienie marzeń nie zawsze przynosi skutek, jakiego byśmy sobie życzyli.

Honour or defeatism?

Antoni Paweł Sułkowski's dilemmas in the context of the decisions of Poles made in 1813

S u m m a r y

The article is devoted to a dramatic part of prince Antoni Paweł Sułkowski's life. In October 1813, during the retreat of the Great Army after the defeat at Leipzig, the general who was young at that time was suggested by his more experienced colleagues as the candidate to become the commander in chief of the remnants of the Polish army which followed Napoleon to France. Under their influence Sułkowski, who assumed command, promised the officers and the soldiers that the Polish corps would accompany the emperor to the border of France and then would abstain from further activities and return to the country that was occupied by the Russians. A few days later, after an improvised meeting with

---

28 A. NIEUWAŻNY: *Napoleońscy...*, s. 98.

Polish officers, Napoleon convinced them that the Polish *raison d'être* requires them to continue their struggle alongside him. Sułkowski, who did not intend to break his word of honour, resigned and turned himself over as a private person to Napoleon's enemies. Sułkowski's decision, which was analysed in the context of similar decisions made in 1813, constitutes a starting point for consideration of the norms and principles of conduct in public life embraced by the Poles at the end of the Napoleonic period.

Bibliografia

Źródła

- FREDRO A.: *Trzy po trzy*. Warszawa 1957.
GAJEWSKI F.: *Pamiętniki*. T. 1. Poznań 1913.
GRABOWSKI J.: *Pamiętniki wojskowe 1812–1814*. Warszawa 2004.
SUŁKOWSKI A.P.: *Listy do żony z wojen napoleońskich*. Opr. R. BIELECKI. Warszawa 1987.
Rys historyczny działań 8 Korpusu od śmierci księcia Józefa Poniatowskiego aż do chwili, gdy książę Antoni Sułkowski, który po nim nastąpił w dowództwie tego korpusu, opuścił go za zgodą cesarza Napoleona. W: A.P. SUŁKOWSKI: *Listy...*
TURNO K.: *Souvenirs d'un officier polonais 1811–1814*. „Revue des Etudes Napoléoniennes”. T. 33. 1931.
WYBRANOWSKI R.: *Pamiętniki*. T. 1. Lwów 1882.

Opracowania

- CZUBATY J.: *Wodzowie i politycy. Generalicja polska 1806–1815*. Warszawa 1993.
CZUBATY J.: *Zasada „dwóch sumień”. Normy postępowania i granice kompromisu politycznego Polaków w sytuacjach wyboru*. Warszawa 2005.
KUKIEL M.: *Dzieje oręża polskiego w epoce napoleońskiej 1795–1815*. Poznań 1912.
KRAUSHAR A.: *Sokolnicki i Krukowiecki. Epizod historyczny z lat 1813–1816*. Warszawa 1908.
ŁUKASIEWICZ M.: *Armia księcia Józefa 1815*. Warszawa 1986.
NIEUWAŻNY A.: *Napoleońscy Sułkowscy, czyli o meandrach legendy*. W: *Sułkowscy. Życie i dzieło*. Red. Z. MOLIŃSKI. Rydzyna–Leszno 1999.
STROYNOWSKI A.: *Generał ks. Antoni Paweł Sułkowski*. W: *Księstwo Warszawskie w historii i tradycji napoleońskiej (1807–2007)*. Red. K. BUCHOLC-SROGOSZ i M. TRĄBSKI. Częstochowa 2008.

Miha Preinfalk

Institut Historii Milka Kosa ZRC SAZU w Lublanie

Jožef baron Dietrich in njegove povezave z rodbino Sulkowski

Uvod

V zgodovini rodbine knezov Sulkowskih zaseda baron Jožef Dietrich nedvomno prav posebno mesto. Njegovo ogromno bogastvo, ki si ga je pridobil s prevozništvom predvsem v času Napoleonovih vojn, je omogočilo, da je preko poroke svoje edinke Ane s knezom Ludvikom Sulkowskim rodbinsko prodril v vrste visokega plemstva, kar je bil zanj, ki se je še kot neplemič rodil domnevno nepismenemu očetu¹, velik družbeni preskok. Po drugi strani je prav Dietrichovo bogastvo pomagalo delu rodbine Sulkowskih v njihovih finančnih težavah, ki so bile posledica nezmerne in razsipnega življenja. A tudi v primeru Dietricha in Sulkowskih se je potrdilo pravilo, ki ga zasledimo v številnih podobnih primerih: premoženje, ki ga prva generacija spravlja na kup, druga uživa, tretja pa zapravi. Ker baron Dietrich ni imel sinov in je tudi njegova edina hči umrla pred njim, je nalogo zapravljalca rodbinskega premoženja »uspešno« opravil njegov vnuk Jožef Sulkowski. Z ekscesnim in zapravljivim življenjem je v nekaj letih zapravljal skoraj vse, kar je v življenju ustvaril njegov ded.

Rodbina Dietrich

Rodbina Dietrich, predniki poznejšega barona Jožefa Dietricha, se je po nekaterih podatkih sredi 18. stoletja iz Oberpfalza preselila na Dunaj. Tu se je oprijela vojaškega prevoznništva oz. prevoznništva za potrebe avstrijske vojske. Ta posel je bil zelo dobičkonosen in je zahteval veliko spretnosti in iznajdljivosti, saj je oskrba bojišč in zaledja z vojaškim materialom, ki se je kopičil v vojaških

---

¹ Večkrat se omenja podatek, da se je njegov oče podpisoval s tremi križci (gl. npr. Dietrichov nekrolog „Laibacher Zeitung“, 4 VIII 1855; G. SOKLIČ: *Joseph Freiherr von Dietrich*. „Wiener Zeitung“. 10 VI 1955).

skladiščih, veljala za izredno težavno. Ravno sredi 18. stoletja je Marija Terezija ta sistem vojaške oskrbe preuredila po pruskem vzoru. Prvi, ki se je izkazal na tem področju, je bil Jožefov stari stric Peter Dietrich, ki je skrbel za artilerijske vprege v cesarski vojski in imel naziv nadzornika vozov (Wagenmeister)². Za zasluge na tem področju ga je Marija Terezija leta 1765 nagradila s plemiškim stanom in predikatom „Dietrichsberg“³.

O Petrovih direktnih potomcih nimamo podatkov, verjetno pa otrok (oz. sinov) ni imel, saj se je še za njegovega življenja v ta posel dejavno vključil njegov nečak Konrad Dietrich. Vojaško prevoznništvo je tako postalo rodbinski posel, ki sta ga po Konradovi smrti prevzela njegova vdova Elizabeta (rojena Kriecher) in sin Konrad ml. Ta se je še posebej izkazal v prvih francoskih revolucionarnih vojnah, ko je s svojimi vozovi organiziral prevoz topov v jarke (tranšeje). Za to je dobil zlato civilno častno medaljo⁴.

Jožef Dietrich in njegov družbeni vzpon

Nekje na prelomu 18. in 19. stoletja se je Konradu pri poslu pridružil še njegov mlajši brat Jožef (roj. 1780)⁵, ki je ravno takrat končal filozofske študije. Od takrat dalje se je njuna firma imenovala „Gebrüder Dietrich“. Ker Konradovo ime kmalu nato izgine iz virov, smemo domnevati, da je umrl, posel pa je v celoti prevzel Jožef. Prvo desetletje in pol 19. stoletja, ko so Evropo pretresale Napoleonove vojne, je bilo za Jožefa Dietricha v poslovnem smislu več kot uspešno, saj je s svojim prevozništvom izjemno obogatel⁶. Pri tem ni pokazal le velike poslovne spretnosti, ampak tudi obilo avstrijskega patriotizma, kar mu je pozneje prineslo plemiški oz. baronski naziv. Prav obe diplomii, s katerima je Dietrich postal plemič, razkrivata njegove najpomembnejše zasluge za domovino. Tako izvemo, da se je izkazal v različnih vojaških pohodih proti Francozom, še posebej leta 1809, malo pred sovražno invazijo na cesarsko mesto

---

2 V literaturi se omenja, da je naziv „Wagenmeister“ Diterichu podelila Marija Terezija skupaj s plemiškim nazivom („Laibacher Zeitung“, 8 IV 1855), vendar pa ima Dietrich ta naziv že v osnutku diplome [Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv - Finanz- und Hofkammerarchiv (ÖStA, AVFHKA), Adelsakte, Hofadelsakt von Dietrich, Peter, 11 VI 1765], torej ga je imel že pred povzdigom v plemstvo.

3 ÖStA, AVFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Dietrich, Peter, 11 VI 1765.

4 G. SOKLIČ: *Josef Freiherr von Dietrich...*

5 Jožef Dietrich je bil krščen v takratnem dunajskem predmestju Matzleinsdorf 23 IX 1780 [genealoški podatki v Zgodovinskem arhivu Ljubljana (ZAL), LJU 340, šk. VIII].

6 G. SOKLIČ: *Josef Freiherr von Dietrich...*

Domnevni portret Jožefa Dietricha v mladih letih, grad Feistritz am Wechsel
Foto: Barbara Žabota, 2008.

Uradni portret Jožefa Dietricha že po njegovem povzdigu med barone (hrani: Barbara Krijgh-Reichhold, Feistritz am Wechsel)

Dunaj, ko je v kratkem obdobju dveh dni in noči poskrbel, da so bili različni bojni stroji, drugo kovinsko orožje in pripomočki, katerih prevoza zaradi pomanjkanja ladij ni bilo mogoče izvesti po vodi, iz dunajske livarne strojnega orožja srečno prepeljani v Olomouc. Leta 1810 je Dietrichova firma zaposlila brezposelne delavce raznih tovarn orožja, to orožje pa je pozneje v „osvobodilni vojni” prodala Prusiji, Württembergu in drugim avstrijskim zaveznikom. Dietrich je nadalje leta 1813 poskrbel, da je bilo v Češko kraljestvo pravočasno prepeljano strelno orožje, namenjeno za obrambo Prage, pozneje pa mu je kljub zimskemu mrazu in neprehodnosti cest uspelo, da je težke oblegovalne strelne stroje v kratkem času prepeljal iz čeških utrdb na različne lokacije, s čimer je cesarski vojski omogočil nemoteno vojskovanje in obleganje posameznih utrdb. Večkrat se je določenih transportnih podvigov lotil na lastno pest in na lastne stroške, z dobro mero vztrajnosti in iznajdljivosti. Domoljubni čut je nadalje izpričal tudi tako, da je finančno podpiral različne veteranske in dobrodelne organizacije, npr. invalide na Dunaju, v Pragi in Trnavi, združenje gospodinj v Pešti, dunajsko ustanovo slepih in tudi ustanovo (vojnih) ujetnikov Aradskega komitata. V petih predmestjih mesta Dunaja (Matzleinsdorf, Nikolsdorf, Margarethen, Hungelbrunn in Laurenzergrund) je bil s cesarskim soglasjem izvoljen za direktorja in skrbnika privatne ustanove za revne, ki jo je podprl z lastnim finančnim vložkom. Organiziral je tudi prevoz ročno izdelanega orodja in rokodelskih izdelkov, ki so jih izdelovali v raznih delih monarhije, proti zahodni Ameriki in vzhodni Indiji, s tem pa „prispeval k ugodnemu in srečnemu porastu javnega premoženja”. Uslužbenci Dietrichovega podjetja, ki je uživalo državno podporo, so imeli celo lastne uniforme⁷.

Dietrich ni sodeloval le z osrednjo cesarsko oblastjo, pač pa tudi z drugimi kraljevinami, npr. z Württembergom. Ko je leta 1816 povsod grozila slaba letina, je württemberški regent povabil Dietricha, naj njegovo gosto naseljeno deželo oskrbi z žitom iz žitorodnih območij zaledja v cesarstvu. Dietrich je württemberškemu finančnemu ministru predložil načrt za oskrbo z živežem iz severnih pristanišč, kar se je pozneje izkazalo za uspešno. Zato je 1817 dobil württemberški civilni križec za zasluge. Nekaj let pozneje (1825) je nato sodeloval še pri neki finančni operaciji württemberške krone, ki mu je prinesla komanderski križec württemberškega reda krone⁸.

---

7 Zasluge so povzete iz Dietrichove baronske diplome iz leta 1824 [Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL), Dietrich család levéltára, P 103]. Za pomoč pri prevodu iz latinščine se zahvaljujem dr. Moniki Deželak Trojar.

8 „Laibacher Zeitung”, 4 VIII 1855.

Plemiški naziv Jožefa Dietricha

Za vse zasluge, ki jih je Dietrich s svojo prevozniško firmo imel za cesarsko hišo in s katero je celo vplival na potek vojne, je bil izdatno nagrajen, tudi s plemiškim nazivom. Najprej mu je cesar Franc I. kot ogrski kralj 17. decembra 1819 podelil ogrski indigenat (kar je dejansko pomenilo povzdig v plemiški stan), nato pa ga je 23. julija 1824 povzdignil še v ogrski baronski stan⁹. Čeprav se na prvi pogled oba kraljeva akta zdita enostavna in neproblematična, pa sta plemiški naziv in poreklo Jožefa Dietricha tista dva vidika njegovega življenja, ki še danes zbudjata največ nejasnosti. Za to je že za časa življenja poskrbel kar Dietrich sam, nekaj pa so k temu prispevali tudi njegovi potomci pa tudi raziskovalci njegovega življenja. V njegovih biografijah je namreč moč zaslediti številne špekulacije, ki mu pripisujejo starejše plemstvo, kot ga je v resnici imel. Najpogosteje se mu pripisuje bodisi predikat Landsee bodisi Dietrichsberg, s čimer njegov plemiški naziv dobi status »rajhovskega plemstva« (Reichsadel), saj podelitev plemstva nekemu Dietrichu s predikatom Landsee datira v leto 1662¹⁰, predikat Dietrichsberg pa se prvič pojavi leta 1765¹¹. Tudi na Dietrichovem nagrobniku v današnjem parku Waldmüller na Dunaju lahko ob njegovem imenu zasledimo, da je bil državni baron s predikatom Landsee. Gre za umetno „staranje“ oz. „žlahtnjenje“ plemiškega naziva, ki je bil sicer redek, a stalen pojav vse do konca monarhije. Podoben primer iz današnjega slovenskega prostora poznamo recimo pri družini Preschern. Franc Prešern se je leta 1802 rodil kot neplemič, a je na vse pretege skušal dokazati, da je potomec leta 1724 poplemenitenega odvetnika kranjskega ograjnega sodišča Janeza Krstnika Prešerna in s tem tudi upravičen do plemiškega naziva s predikatom Heldenfeldt. To mu je leta 1861 (sicer s pridržki) dvorna pisarna sicer priznala, a mu je hkrati priznala le najnižjo, t. i. netitulirano stopnjo plemstva¹². Kljub temu je Franc Prešern na nagrobniku svoje matere svoje ime navedel z višjo stopnjo viteza, ki mu ni pripadala – torej vitez Prescheren pl. Heldenfeldt. Še skrajnejša sta primera baronov Roschütz iz Podsmreke pri Višnji Gori ali baronov Kometer iz Pukštajna pri Dravogradu, za katere se je izkazalo, da ne le, da niso

---

9 Obe originalni diplomi sta shranjeni v MOL, Dietrich család levéltára, P 103. Gl. tudi J. ILLÉSSY, B. PETTKÓ: *A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség cím, címer, előnév és honosság adományo-zásoknak 1527–1867*. Budapest 1895.

10 ÖStA, AVFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Dieterich v. Landtsee zu Berg, Johann Franz, 18 VI 1662.

11 ÖStA, AVFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Dietrich, Peter, 11 VI 1765.

12 ÖStA, AVFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Preschern, Johann Baptist, 10 VI 1724; Hofadelsakt von Preschern, Franz, 9 III 1861; gl. tudi M. PREINFALK: *Plemiške rodbine na Slovenskem, 18. stoletje, 1. del, Od Andriolija do Zorna*. Ljubljana 2013, s. 115–124.

upravičeni do baronskega naziva, temveč da sploh niso plemeniti, ampak so si plemiški naziv kratko malo prisvojili¹³.

Dietrichov nagrobnik v parku Waldmüller na Dunaju

Foto: Urban Preinfalk, 2014.

Zdi se, da Jožef Dietrich ni šel tako daleč, čeprav je imel ambicije v tej smeri. Med dokumentacijo, povezano z njegovo pridobitvijo ogrskega indigenata in povzdigom v baronski stan, je moč najti tudi rodovnik, ki Dietricha in njegove prednike povezuje z rodbino Dietrich-Landsee¹⁴. Rodovnik, ki je iz sredine 19. stoletja, prinaša številne problematične genealoške povezave¹⁵, ki jih, kot kaže,

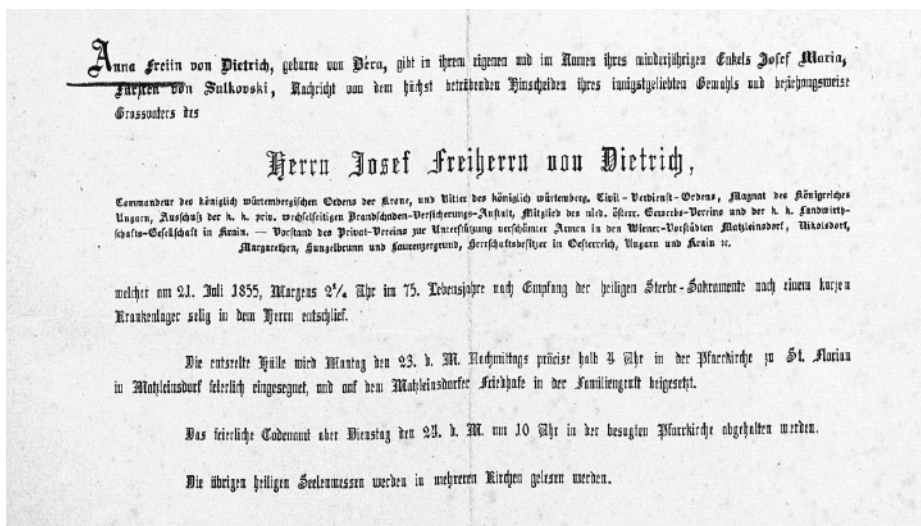
---

13 Gl. M. PREINFALK: *Družina Roschütz – baroni, ki to niso bili*. „Kronika“. 54, 2006, s. 95–104; T. LAZAR: *Gospotvo Pukštajn in rodbina Kometer: podjetniki, baroni, mecenji, zbiralci starin*. „Kronika“. 63, 2015, s. 41–64.

14 MOL, Dietrich család levéltára, P 103.

15 Med dokumentacijo je npr. tudi rodovnik, ki vleče nepretrgano linijo od nekega Sebastijana Dietricha iz Konstancs s konca 15. stoletja, preko njegovega vnuka Viljema, ki je bil leta 1621 povzdignjen v plemstvo s predikatom Landsee, pa vse do Jožefa Dietricha in njegove hčere Ane, poročene Sulkowski (prav omemba Ane in njenega moža dokazuje, da rodovnik ni mogel nastati ob podelitvi indigenata Jožefu Dietrichu leta 1819, temveč je veliko poznejši, saj se je Ana s Sulkowskim poročila leta 1845). V rodovniku imajo vsi moški (in na koncu tudi Ana) naziv baron Dietrich-Landsee, poleg njihovega imena je naslikan tudi grb te rodbine, ki pa je precej drugačen od tistega, ki ga je uporabljal Jožef. Pri Jožefovih starših Konradu in Elizabeti sta navedena tudi datum in kraj poroke (Pernegg na Štajerskem, 28 I 1766), a vpogled v poročno knjigo omenjene župnije ponovno razkrije, da ni šlo za plemiče: ženin je naveden zgolj kot Konrad Dietrich, dunajski meščan,

tudi Dietrich sam ni nikoli obešal na veliki zvon. Sam se ni nikoli podpisoval drugače kot le Dietrich in tudi v uradnih dokumentih se ob njegovem imenu nikjer ne pojavi nikakršen predikat. Če bi Dietrich dejansko imel predikat, bi ga bil dolžan tudi uporabljati, saj je bilo to zakonsko obvezno.

Osmrtnica za Jožefom Dietrichom iz leta 1855

Kot torej kaže, je Dietrich želel prikazati svoje povezave z rodbino Dietrich-Landsee, katerih plemiški status je dejansko izviral še iz 17. stoletja, ni pa skušal uveljaviti predikata Dietrichsberg, ki bi mu veliko bolj pripadal, saj ga je, kot rečeno, leta 1765 dobil njegov stari stric Peter. Plemiški nazivi so bili v Svetem rimskem cesarstvu in pozneje v avstrijskem cesarstvu dedni in so se prenašali le na zakonite potomce poplemenitena v direktni liniji ne glede na spol. Do plemiškega naziva in predikata Dietrichsberg so bili torej upravičeni le Peter Dietrich in njegovi direktni potomci. Ne njegov brat ne bratovi potomci, med katerimi je bil tudi Jožef, torej niso bili plemiči in niso mogli (oz. smeli) uporabljati predikata Dietrichsberg.

Se je pa Jožef delno kljub temu navezal na plemiški status svojega strica, in sicer na področju heraldike. Grb Petra Dietricha pl. Dietrichsberga je bil razcepljen, v desni oz. sprednji modri polovici je bil vzpenjajoči se krilati konj Bukefal, ki je z zadnjima nogama stal na dveh gorskih vrhovih, v levi oz.

---

nevesta pa kot hči gostilničarja (*Gastgeber*) Filipa Kriecherja (Diözese Graz-Seckau, Pfarre Pernegg, Trauungsbuch 1734–1774, s. 83).

zadnji zlati polovici pa je na zeleni podlagi stal rdeče oblečen mož s črnim klobukom, ki je v dvignjeni desnici držal vitrih (nem. Dietrich), levico pa je opiral v bok¹⁶. Oba heraldična elementa je pozneje v grb prevzel tudi Jožef Dietrich, le da je bil njegov grb še bolj razdeljen oz. kvadriran. Konj Bukefal in mož z vitrihom sta prešla v prvo (prav tako modro) oz. drugo (prav tako zlato) polje Dietrichovega grba, medtem ko se je v tretjem, zlatem polju znašlo črno sidro, v četrtem, modrem polju pa trdnjava s tremi okroglimi stolpi s cinastimi vrhovi na zeleni podlagi. Poleg tega je njegov grb vseboval še srčni ščit z upognjeno roko v oklepu, ki drži sabljo, kot simbolom ogrskega plemstva. Ob povzdigu v plemiški stan leta 1819 sta bila v njegovem grbu le dva šlema, ob povišanju v barona pa se jima je pridružil še tretji šlem, medtem ko je sam ščit ostal nespremenjen¹⁷.

Od kod torej predikat Landsee na Dietrichovem nagrobniku? To je nedvomno povezano z že omenjenim rodovnikom iz sredine 19. stoletja, v katerem je ta rodbinska povezava eksplicitna, a napačna. Kot rečeno, Dietrich sam ni nikoli (javno) uporabljal tega predikata, po njegovi smrti pa je od celotne rodbine ostala živa samo njegova vdova Ana. Verjetno je za odločitev o uporabi predikata na nagrobniku „kriva” prav vdova, ki je skušala morda na ta način počastiti spomin na moža, hkrati pa »dvigniti vrednost« ne toliko sebi kot edinemu vnuku Jožefu Sulkowskemu, ki je imel naziv kneza in mu je v plemiški družbi veliko bolj koristil ded z nazivom rajhovskega barona (*Reichsfreiherr*). Morda je tudi problematični rodovnik nastal prav na njeno pobudo, lahko celo šele po smrti njenega moža. Hkrati je Ana vedela, da se v »uzurpacijo« predikata in prikrojjevanje zgodovinskih dejstev nihče ne bo vtaknil, saj je rodbina v moški liniji z njenim možem že ugasnila, po njeni smrti pa bo rodbina veljala za izumrlo. Pristojni dvorni organi so sicer natančno preverjali plemiške statuse tudi izumrlih rodbin, a če ni bilo več nikogar, ki bi ga lahko kaznovali zaradi prisvajanja oz. neupravičene uporabe plemiškega naziva, so zadevo opustili¹⁸.

Zadeva je prišla celo tako daleč, da je bila družina Jožefa Dietricha leta 1857, torej že po njegovi smrti, s privolitvijo drugih rodbin vnesena v genealoški almanah Gotha kot stranska linija (tedaj tudi že izumrle) družine Dietrich-Landsee. Da pa gre v tem primeru za neupravičeno povezavo mlajše in starejše rodbine,

---

16 ÖStA, AVFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Dietrich, Peter, 11 VI 1765.

17 Blazon in risba obeh grbov po MOL, Dietrich család levéltára, P 103.

18 Tudi „Laibacher Zeitung” je 4 VIII 1855 v nekrologu hčer Ano poimenoval kot Dietrich-Landsee, Jožefa samega pa nikoli.

so pravilno ugotovili madžarski genealogi in heraldiki konec 19. stoletja v Siebmacherjevi grbovni knjigi za ogrsko plemstvo¹⁹.

Kljub vsemu pa vse genealoško-heraldične nejasnosti, ki jih je zakrivil že sam Dietrich ali pa pozneje njegovi sorodniki, odsevajo še danes. Tako npr. v katalogu slikarskih del v spodnjeavstrijskem deželnem muzeju v St. Pöltnu najdemo opis portreta Josephine baronice Dietrich–Landsee in njenih hčera iz leta 1819, v katerem je baroničinemu pokojnemu možu Konradu Laurenzu napačno pripisano lastništvo nad posestmi na Kranjskem in v Spodnji Avstriji, torej posestmi, ki so v resnici pripadale baronu Jožefu Dietrichu²⁰.

Na trdovratnost napak glede Dietrichovega plemiškega naziva kaže tudi primer izpred treh desetletij. Zdajšnji lastniki gradu Feistritz, družina Reichhold, je skušala tej skrivnosti priti do dna s pomočjo kulturnega atašeja na belgijskem veleposlaništvu na Dunaju, Georgesa Engleberta. Ta je leta 1983 odkril osnutek plemiške diplome Petra Dietricha pl. Dietrichsberga, ki ga je imel za morebitnega Jožefovega očeta (tudi sam je ta podatek v dvomu označil z vprašajem), hkrati pa pravilno ugotovil, da je imel Peter le nižjo plemiško stopnjo in ne baronskega naziva tako kot Jožef. Ker barona Dietricha ni našel v seznamih avstrijskega plemstva, je napačno domneval, da gre zaradi njegovih povezav z württemberškim dvorom morda za württemberški plemiški naziv²¹.

Jožef Dietrich kot zemljiški posestnik

Še pred pridobitvijo plemiškega naziva je začel Jožef Dietrich pridobivati zemljiško posest. Njegove nepremičnine so ležale na Dunaju in v Spodnji Avstriji ter na Kranjskem in Ogrskem. Na Dunaju je dal iz več hiš v domačem Matzleinsdorfu sezidati palačo, poleg nje pa je imel lastno majhno gledališče, saj je bil strasten ljubitelj teatra. Tudi sicer se je izkazal kot velik podpornik okoliškega prebivalstva,

---

19 G. VON CSERHÖ, I. VON NAGY, J. VON CSOMA: *Die Wappen des Adels in Ungarn. V: J. Siebmacher's großes Wappenbuch*. Bd. 33. Neustadt an der Aisch 1982, s. 134–135. Zanimivo je, da omenjene navedbe iz Siebmacherja povzema tudi romunska heraldična spletna stran o plemiških rodbinah v Banatu (<http://www.banaterre.eu/magyar/H/heraldika/roman/nobili.htm> [2015-11-10]), a hkrati znova pomeša različne podatke – rodbini Jožefa Dietricha pritakne predikat Landsee in njen plemiški naziv poveže z zgodnjim novim vekom, hkrati pa navede ogrske posesti barona Jožefa Dietricha in njegov grb.

20 W. KRUG: *Waldmüller bis Schiele, Meisterwerke aus dem NÖ Landesmuseum*. St. Pölten 2002, s. 46; gl. tudi spletno stran: http://www.viennatouristguide.at/Friedhofe/Zentralfriedhof/Index_Rest/html/17_1_krafft.htm [2015-11-10].

21 Zasebni arhiv družine Reichhold, Pismo Georgesa Engleberta, Dunaj, 8 IX 1983.

Obelisk iz 17. stoletja v Matzleinsdorfu na Dunaju, ki sta ga dala sredi 19. stoletja obnoviti Jožef Dietrich in njegova žena

Foto: Barbara Žabota, 2014.

Heraldična stran iz Dietrichove baronske diplome
Magyar Országos Levéltár, Budapest: Dietrich család levéltára, P 103.

saj je dal na lastne stroške zgraditi vodovod²². Še danes v Matzleinsdorfu stoji obelisk, ki ga je dal leta 1657 v čast Bogu in devici Mariji postaviti dunajski meščan Jakob Gebhard, dvesto let zatem pa sta ga obnovila Dietrich in njegova žena.

Čeprav je bil Dietrich v svojem bistvu podjetnik, pa je imel razvito tudi umetniško žilico oz. nagnjenje do lepih umetnosti. Oboje je posrečeno združil v svoji drugi spodnjeavstrijski posesti s središčem na gradu Feistritz am Wechsel, h kateremu je sodil tudi bližnji Thomasberg, posest pa je zaokroževala njegova tovarna kos v Spittalu na Semmeringu in jeklarna v Mürzzuschlagu. Če sta mu tovarni služili za kovanje dobička, pa je bil grad Feistritz namenjen njegovi umetniški duši. V grajski stavbi je imel namreč v restavriranih srednjeveških prostorih veliko zbirko umetnin in kuriozitet (po zgledu habsburške zbirke v gradu Ambras), ki je bila na ogled izobražencem; kupil je celo t. i. schönfeldski muzej, ki je vseboval ostanke znamenite zbirke kuriozitet cesarja Rudolfa II. Najbolj znamenita je bila železna devica – napol mitsko mučilno orodje, ki je bila kot edini pravi primerek svoje vrste prav v gradu Feistritz. Prihod te kuriozite, ki so jo sprva hranili v orožarni v Nürnbergu, na grad Feistritz ni povsem pojasnjen. Po eni varianti jo je Dietrich dobil od nürnberškega mestnega sveta kot darilo za neko uslugo med francoskimi vojnami. Druga varianta pa govori o tem, da so leta 1796 Francozi zasedli Nürnberg in zahtevali 6 milijonov goldinarjev kontribucije. Mestni svet je zato na vrat na nos prodal vse, kar je bilo v javnih zgradbah in česar niso potrebovali, med drugim nekemu Judu tudi železno devico, od njega naj bi jo kupil neki krojač, od tega pa baron Dietrich²³.

Poleg posesti v Avstriji je imel Dietrich tudi posest na Ogrskem oz. v aradskem komitatu v današnji Romuniji. Tamkajšnjo posest Barakony (danes Alsóbarakony (Berechiu)) mu je namreč ob povzdigu med ogrske barone (oz. leta 1825) podaril cesar Franc kot ogrski kralj. Poleg omenjene posesti je imel baron Dietrich v lasti še nekatera druga bližnja gospostva na Ogrskem (današnji Romuniji), npr. Pankota (Pâncota), Magyarád (Maderat) in Apáthi²⁴.

Poseben sklop Dietrichove posesti je predstavljala posest na Kranjskem. Na prvi pogled se zdi, da je Dietrich na današnje slovensko ozemlje oz. takratno Kranjsko prišel po naključju. Leta 1819 je grofa Josefa Radetzkega kupil gospostvo Tržič, a glede na to, da so h gospostvu sodile tudi fužine in kosarna ter (sicer propadli) plavž, bi lahko sklepali, da se je Dietrich prav posebej zanimal za to gorenjsko

---

22 G. SOKLIČ: *Josef Freiherr von Dietrich...*

23 O gradu Feistritz gl. predvsem F. JEITLER: *Chronik. Daten und ereignisse aus der Geschichte von Feistritz am Wechsel*. Feistritz 2002.

24 G. VON CSERHÖ, I. VON NAGY, J. VON CSOMA: *Die Wappen des Adels in Ungarn...*, s. 134.

posest. Z njeno pomočjo bi namreč lahko razširil svojo proizvodnjo orožja. Pri pridobitvi Tržiča so mu šle na roko finančne težave grofa Radetzkega, povezane z neuspešnimi investicijami in grofovimi družinskimi razmerami. Gospodstvo Tržič s tamkajšnjim gradom je Radetzky leta 1807 kupil od svoje tašče Frančiške grofice Strassoldo, rojene grofice Auersperg²⁵. Vendar je imel Radetzky s svojo novo zemljiško posestjo nenehno smolo. Najprej je leta 1811 ogenj uničil mesto Tržič z gradom vred. Tega je dal Radetzky sicer pozneje na novo postaviti. Ker je skušal v kraj pripeljati dohodek, se je loteval tveganih poslov, ki so se vsi po vrsti izjalovili: z velikimi stroški je dal izkopati ribnik, ki pa ni držal vode; zasnoval je ovčerejo, nakupil na Moravskem 200 ovac žlahtne pasme, ki pa jim tamkajšnje podnebje ni prijalo in je moral to opustiti. Nadalje je dal postaviti moderno pilarno, ki naj bi izdelovala pile po angleškem vzoru, a je zaradi hitre mojstrove smrti tudi ta posel propadel. Dal je postaviti nove fužine za izdelavo surovega jekla, nato kosarno in še povsem nov plavž, ki pa se je izkazal za nerentabilnega in so ga zato opustili²⁶. Vsem tem propadlim investicijam se je pridružilo še nezavidljivo finančno stanje znotraj rodbine – Radetzkyjeva žena je bila menda strastna kvartopirka in je možu nakopala velike dolgove. Radetzky si je zato vedno znova sposojal denar, med posojilodajalci pa je bil tudi Jožef Dietrich, ki je postal njegov glavni upnik. Navsezadnje je Radetzky bankrotiral. Januarja 1819 je z Dietrichom sklenil pogodbo, s katero mu je v užitek prepustil vse dohodke od svoje posesti, ker pa tudi to ni zadostovalo, mu je novembra istega leta prodal (dejansko pa zgolj predal) vso svojo tržiško posest z vsemi pravicami in terjatvami²⁷.

Baron Dietrich se v nasprotju z Radetzkim ni spuščal v tvegane naložbe, temveč je pobiral dobiček od že obstoječih obratov. Zato pa je denar vlagal v reprezentanco svojih prebivališč. Preuredil je tudi tržiški grad Neuhaus in dal nanj v trajen spomin vklesati tudi svoj grb²⁸.

Družina Jožefa Dietricha in povezave z družino Sułkowski

Jožef Dietrich v družinskem življenju ni imel takšne sreče kot v poslovnem. Februarja 1822 se je na Dunaju poročil z Ano pl. Béra (Budimpešta, ok. 1792 – Kremsegg, 1862), hčerjo Michaela pl. Béra in Franziske pl. Pongrátz, ki je že bila vdova po Johannu Bohusu pl. Vilagosu. V zakonu sta se mu rodili dve hčeri, od

---

25 M. SMOLE: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana 1982, s. 505.

26 V. KRAGL: *Zgodovinski drobci župnije Tržič*. Tržič 1936, s. 125–127.

27 Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 788, Gospodstvo Neuhaus, fasc. 1.

28 M. RUGÁLE, M. PREINFALK: *Blagoslovljeni in prekleti, 1. del. Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana 2010, s. 54–56.

Grad Neuhaus v Trziču z Dietrichovim grbom v atiki
Foto: Barbara Žabota, 2007.

katerih je mlajša Viljemina (1825–1829) umrla že pri štirih letih²⁹. Starejši hčerki Ani pa je očetovo bogastvo omogočilo, da je dobila zelo uglednega moža, poljskega kneza Ludvika Sułkowskega, lastnika posesti v Bielskem. Ana in devet let starejši Ludvik Jan Nepomuk Sułkowski sta se spoznala na Dunaju na začetku štiridesetih let 19. stoletja in se kmalu (1845) poročila, čeprav je bil ženin razvpit po svojem nekonvencionalnem življenju in je živel v stanovsko neenakovredni izvenzakonski skupnosti³⁰. Koliko je bilo v tem zakonu medsebojne naklonjenosti, je težko reči, se pa zdi, da so v njem bolj prevladovale medsebojne koristi: ženin je ženi prinesel visok plemiški naziv, s čimer so na ugledu pridobili tudi njeni starši, nevesta pa je ženinu z veliko doto pomagala v njegovih finančnih težavah, ki so bile posledica nezmerne in razsipnega življenja tako njega samega kot tudi njegovih prednikov. Prav dota je bila tista, ki je v veliki meri omogočila večje gradbene posege v Bielskem.

Poroča je bila 2. oktobra 1845 na Dunaju in šele po dobrih dveh letih in pol, februarja 1848, se je zakoncema rodil edini sin, ki je po dedu dobil ime Jožef. A družinska sreča je bila le kratkega roka. Ko je oktobra tega leta na Dunaju izbruhnila revolucija, se je revolucionarjem pridružil tudi Ludvik Sułkowski. Vendar pa ga je cesarska vojska kmalu ujela na Moravskem in ga kot prevratnika aretirala. Uspelo mu je uiti in zatekel se je v Švico, od tam pa v ZDA. Njegova bogata žena, ki jo je zapustil z majhnim otrokom, je bila kmalu pozabljena. Še v Švici je spoznal neko Marijo Antonijo Gemperle, ki mu je sledila v ZDA. Žena Ana je nekaj let zatem, februarja 1853, umrla, stara komaj 29 let, Ludvik pa se je v ZDA poročil z Marijo Antonijo in si z njo ustvaril številno družino. Pozneje se je vrnil v Evropo in leta 1879 umrl v Bielskem³¹.

Baron Dietrich, ki je bil pred smrtjo menda tako debel, da so ga morali pri hoji po stopnicah podpirati služabniki, je umrl julija 1855 na Dunaju in z njim je rodovina tudi izumrla. Zapustil je ogromno premoženje, ki so ga že v njegovem času različno ocenjevali. Številke so se gibale od 8 pa vse do 16 milijonov goldinarjev. Vsekakor je bilo to „premoženje eno največjih, kar jih je posameznik v Avstriji pridobil z 'industrijo'“³². Glavni dedič tega premoženja je postal Dietrichov edini vnuk, takrat sedemletni Jožef Sułkowski. V literaturi je sicer mogoče zaslediti

---

29 ZAL, LJU 340, šk. VIII.

30 M. RJAVEC: *Plemiška rodbina Sułkowsky. O življenju nekaterih članov rodbine Sułkowsky od 18. stoletja do danes na ozemlju današnje Poljske, Avstrije, Slovenije, ZDA in Mehike* (diplomsko delo). Koper 2013, s. 36. Gl. tudi G. MADEJ, P. KENIG: *Bielscy książęta Sułkowscy, jakich nie znacie*. Bielsko-Biała 2015, s. 45–47.

31 Ibidem.

32 „Laibacher Zeitung“, 8 IV 1855.

podatek, da je grad Feistritz am Wechsel pripadel Dietrichovemu zetu knezu Ludviku Sulkowskemu³³, a to je malo verjetno, saj je ta takrat s tretjo ženo živel v ZDA, poleg tega mu Dietrich verjetno ni oprostil njegovega revolucionarnega delovanja leta 1848 in dejstva, da je zapustil njegovo hčer. Zato je malo verjetno, da bi mu Dietrich zapustil kar koli.

Grad Feistritz am Wechsel

Foto: Barbara Žabota, 2008.

Jožef Sulkowski je bil premlad in po značaju in vedenju preveč ekscentričen, da bi znal obdržati ogromno podedovano premoženje. Poročil se je dvakrat, obakrat svojemu stanu neprimerno, s čimer je izzval neodobranje tako javnosti kot lastne družine. Veliko je potoval po Evropi, pri tem pa vzbujal veliko pozornost s svojim potujočim cirkusom. Večkrat je menda ogrožal življenje svoje druge žene, zato ga je ta dala kot psihičnega bolnika zapreti

---

33 <http://www.burgen-austria.com/archive.php> [2015-11-10]

v umobolnico, od koder mu je uspelo pobegniti. Umrł je sam in brez denarja v začetku leta 1920³⁴.

Sułkowski in slovensko ozemlje

Med premoženjem, ki ga je Dietrich zapustil svojemu vnuku Jožefu Sułkowskemu, je bil tudi grad Neuhaus v Tržiču, vendar pa se Sułkowski tu ni nikoli zadrževal, ampak ga je po vsej verjetnosti upravljal oskrbnik. Zato ne preseneča, da je Jožef Sułkowski Neuhaus že leta 1873 prodal. Kupec je bila Kranjska industrijska družba, delniška družba, ki so jo leta 1869 ustanovili lastniki različnih železarskih obratov na Gorenjskem. Družba se je širila s kupovanjem metalurških obratov in rudnikov, med njenimi pridobitvami je bil leta 1873 tudi Tržič s fužinami, ki so ga od Sułkowskega kupili za 135.000 goldinarjev³⁵.

Kot se zdi, Jožef Sułkowski kot tržiški graščak skorajda ni bil prisoten v družbi na Kranjskem. Njegovo ime se v javnosti le redko pojavlja. Konec leta 1866 in v začetku naslednjega leta ga kot veleposestnika zasledimo na seznamu volilnih upravičencev, ki so z aktivno volilno pravico smeli sodelovati na deželnozbornskih volitvah³⁶. Po prodaji tržiškega posestva je bilo zanimanja zanj še manj. Vseeno so ljubljanski časniki občasno še spremljali njegovo ekscesno življenje. Tako je npr. Laibacher Zeitung 14. maja poročal o tem, da je knez, ki je bil od leta 1883 zaprt v umobolnici v Oberdöblingu, nekaj dni pred tem od tam na nepojasnen način pobegnil³⁷. Dva dni pozneje je časnik poročilo nadaljeval s podatkom, da je na Ogrsko in v Švico odšlo več detektivov, da ujamejo kneza Sułkowskega³⁸, še dva dni za tem pa so lahko ljubljanski bralci prebrali, da so kneza Sułkowskega sprejeli v umobolnico Burghölzli v Zürichu in da je knez preko odvetnika vložil ugovor zoper izročitev Avstriji³⁹. Pozneje je spomin na ekscentričnega kneza na Slovenskem povsem zbledel in danes njegovo ime najdemo le še na suhoparnih seznamih graščakov v Tržiču.

---

34 Več o Jožefu Sułkowskem gl. M. RJAVEC: *Plemiška rodbina...*, s. 42–49; G. MADEJ, P. KENIG: *Bielscy ksiqžeta Sułkowscy...*, s. 63–69.

35 I. MOHORIČ: *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*. Ljubljana 1969–1970; M. SMOLE: *Graščine ...*, s. 505; ARS, AS 457, Kranjska industrijska družba.

36 „Laibacher Zeitung”, 19 XI 1866 in 12 I 1867.

37 „Laibacher Zeitung”, 14 V 1889.

38 „Laibacher Zeitung”, 16 V 1889.

39 „Laibacher Zeitung”, 18 V 1889.

Podobno pa je zbledel tudi spomin na Dietricha. Ob njegovi smrti je nekoliko daljši prispevek objavil „Laibacher Zeitung“⁴⁰, bežno se ga je leta 1930 dotaknil tudi časopis Slovenec, in sicer v povezavi z nekaterimi drugimi prevozniki („velevozniki“) in poštnimi mojstri, ki so si s svojo dejavnostjo pridobili veliko premoženje in celo plemiški naziv⁴¹. Danes na barona Dietricha spominja le še njegov grb na fasadi tržiškega gradu, pa še tega so v Trziču do nedavnega napačno pripisovali maršalu Radetzckemu, Dietrichovemu veliko bolj slavnemu predhodniku na tržiškem gradu⁴².

Veliko bolj so bili knezi Sulkowski s slovenskim ozemljem povezani preko Jožefovega polbrata Stanislava (1867–1940), ki se je leta 1883 poročil z baronico Pavlo Marenzi (1863–1928). Njena družina je imela v lasti hišo v Mariboru in dvorec v bližnji Bresternici. Najmlajši od njegovih štirih sinov Anton je v Bresternici celo živel vse do svoje smrti leta 1968. Še danes je v neposredni bližini dvorca ohranjena zanemarjena družinska grobnica Sulkowskih⁴³.

Baron Josef Dietrich and his connections with the Sulkowski family

S u m m a r y

The rise of the Dietrich family began in the mid-18th century and has its origins in transport services for the imperial army. Peter Dietrich was acknowledged for his services with the noble title of „Dietrichsberg“. At the beginning of the 19th century the family business was taken over by his great-nephew Josef Dietrich (1780–1855) who during the Napoleonic wars managed to significantly expand it also to other parts of Central Europe. The wealth gathered through this activity and his patriotism brought Dietrich a (Hungarian) baronial title in 1824. In his attempt to improve the social reputation of his family he tried to represent his ancestors as members of a much older and well-known noble family of Barons Dietrich-Landsee and to a certain extent he was successful in his effort.

Josef Dietrich invested his money in real estate. He owned estates in Lower Austria, in Eastern Hungary (present-day Romania), but also in Carniola (present-day Slovenia). He possessed a palace in Matzleinsdorf (in Vienna) where he was known as a benefactor of the local community providing it with waterworks at his own expense. He was fond of the arts and the theatre and in his restored medieval castle Feistritz am Wechsel he had an important art gallery as well as a cabinet of curiosities.

Owing to his wealth he managed to marry his daughter Anna to a Polish prince Ludwik Sulkowski and his family thus climbed the social ladder into the world of the high

---

40 „Laibacher Zeitung“, 8 IV 1855.

41 „Slovenec“, 19 VIII 1930.

42 O tej problematiki gl. npr. M. Preinfalk: *Tržiški graščak Jožef Dietrich in njegov grb*. „Tržičan“. Letn. 12, št. 2, 2 III 2009, s. 33 (z napačnim grbom).

43 M. RJAVEC: *Plemiška rodbina...*, s. 93.

nobility. On the other hand, it was also Dietrich's wealth that saved part of the Sułkowski family from ruin in financial problems caused by the immoderate and lavish way of life.

After the death of Josef Dietrich in 1855 his main heir became his only grandchild Prince Józef Sułkowski who by his wasteful and extravagant way of life managed to fritter away the majority of the inherited property including the castle Neuhaus (Tržič) in Carniola, where he himself and his grandfather Dietrich were soon forgotten.

Bibliografia

Arhivski viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije
AS 457, Kranjska industrijska družba
AS 788, Gospostvo Neuhaus.

Diözese Graz-Seckau, Pfarre Pernegg, Trauungsbuch 1734–1774

MOL – Magyar Országos Levéltár, Budapest
Dietrich család levéltára, P 103

ÖStA, AVFHKA – Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv -
Finanz- und Hofkammerarchiv
Adelsakte, Hofadelsakt von Dietrich, Peter, 11 VI 1765

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII

Zasebni arhiv družine Reichhold, Feistritz am Wechsel

Časopisi

„Laibacher Zeitung”, 1855, 1866, 1867, 1899
„Slovenec”, 1930

Literatura

CSERHÖ G. von, NAGY I. von, CSOMA J. von: *Die Wappen des Adels in Ungarn*. V: *J. Siebmacher's großes Wappenbuch*. Bd. 33. Neustadt an der Aisch 1982 (ponatis izdaje Nürnberg, 1885–1894).

ILLÉSSY J., PETTKÓ B.: *A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség czim, czimer, elönlév és honosság adományo-zásoknak 1527–1867*. Budapest 1895.

F. JEITLER: *Chronik. Daten und Ereignisse aus der Geschichte von Feistritz am Wechsel*. Feistritz 2002.

V. KRAGL: *Zgodovinski drobci župnije Tržič*. Tržič 1936.

W. KRUG: *Waldmüller bis Schiele, Meisterwerke aus dem NÖ Landesmuseum*. St. Pölten 2002

- T. LAZAR: *Gospodstvo Pukštajn in rodbina Kometer: podjetniki, baroni, mecenji, zbiralci starin*. „Kronika”. 63, 2015.
- MADEJ G., KENIG P.: *Bielscy książęta Sułkowscy, jakich nie znacie – Dukes Sulkowski of Bielsko you don't know – Die unbekanntten Fürsten Silkowski von Bielsko*. Bielsko-Biala 2015.
- MOHORIČ I.: *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*. Ljubljana 1969–1970.
- MOHORIČ I.: *Zgodovina obrti in industrije v Trziču*. Ljubljana 1957.
- PREINFALK M.: *Družina Roschütz – baroni, ki to niso bili*. „Kronika” 54, 2006.
- PREINFALK M.: *Plemiške rodbine na Slovenskem, 18. stoletje, 1. del, Od Andriolija do Zorna*. Ljubljana 2013.
- PREINFALK M.: *Tržiški graščak – Jožef Dietrich in njegov grb*. „Tržičan”. Letnik 12, št. 2 (2 III 2009).
- RJAVEC M.: *Plemiška rodbina Sułkowsky. O življenju nekaterih članov rodbine Sułkowsky od 18. stoletja do danes na ozemlju današnje Poljske, Avstrije, Slovenije, ZDA in Mehike* (diplomsko delo). Koper 2013.
- RUGÁLE M., PREINFALK M.: *Blagoslovljeni in prekleti, 1. del. Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana 2010.
- SMOLE M.: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana 1982.
- SOKLIČ G.: *Joseph Freiherr von Dietrich*. „Wiener Zeitung“, 10 VI 1955.

Spletne strani

- <http://pages.prodigy.net/ptheroff/gotha/sulkowski.html> [2015-11-10]
- <http://biega.com/sulkowski-family.html> [2015-11-10]
- <http://www.burgen-austria.com/Archiv.asp?Artikel=Feistritz%20am%20Wechsel> [2015-11-10]
- http://www.viennatouristguide.at/Friedhoefe/Zentralfriedhof/Index_Rest/html/17_1_krafft.htm [2015-11-10]
- <http://www.banaterterra.eu/magyar/H/heraldika/roman/nobili.htm> [2015-11-10]

Piotr Kenig
Muzeum Historyczne w Bielsku-Białej

Pod dwugłowym orłem¹ Sułkowscy w armii Habsburgów w latach 1746–1918

Hrabia Aleksander Józef Sułkowski, polski magnat z Wielkopolski, mający za sobą błyskotliwą karierę na dworze saskich Wettynów, w 1752 r. nabył Bielsko z okolicą, leżące w granicach monarchii habsburskiej i awansował do grona książąt Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego². Odtąd przez ponad 160 lat, aż do upadku Austro-Węgier w 1918 r., w armii Habsburgów służyli krócej lub dłużej niemal wszyscy jego męscy potomkowie z linii bielskiej.

Zgodnie z tytułem, niniejszy artykuł jest próbą zebrania rozproszonych wiadomości dotyczących tego mało znanego aspektu historii rodziny. Krótkie informacje na temat habsburskich sił zbrojnych, w szczególności prowadzonych przez nie wojen i kampanii, a także zmian i reorganizacji, jakim podlegały z biegiem czasu, pomagają zrozumieć specyfikę służby w poszczególnych okresach³. Słów kilka poświęcono regimentom, w których odbywali służbę Sułkowscy, zarówno kolejni właściciele dóbr bielskich, jak też synowie i wnukowie zmarłego w 1879 r. księcia Ludwika, mieszkający w innych częściach monarchii naddunajskiej, a po jej rozpadzie w tzw. państwach sukcesyjnych: Austrii, Słowenii i Węgrzech⁴. Niniejszy zarys może być punktem wyjścia do szczegółowej kwerendy źródłowej, zwłaszcza w wiedeńskim Kriegsarchiv oraz Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie.

---

1 Tytuł nawiązuje do marsza Josefa Franza Wagnera (1856–1908) *Unter dem Doppeladler* z 1893 r.

2 P. KENIG: *Relacja z przekazania księstwa bielskiego Aleksandrowi Józefowi Sułkowskiemu 1 lipca 1752 roku*. „Zeszyty Sułkowskich”. Nr 1. Bielsko-Biała 2012, s. 9–23.

3 Więcej na ten temat P. KENIG: *Z historii wojskowości austriackiej w Bielsku i Białej 1740–1914*. W: *Bielsko-Biała. Monografia miasta*. Red. I. PANIC. T. 3. Bielsko-Biała 2010, s. 304–344.

4 Przebieg ewentualnej służby wojskowej Sułkowskich w armiach innych państw podano w przypisach.

* * *

W pierwszej połowie XVIII wieku armia Habsburgów była w Europie drugą co do znaczenia po francuskiej. W tym okresie walczyła ona z różnym skutkiem na obszarze większym niż wojska jakiegokolwiek innego państwa: na Bałkanach i Węgrzech, w Rzeszy Niemieckiej, Francji, Italii, na Sycylii, Korsyce i Półwyspie Iberyjskim. W 1740 r. w jej skład wchodziły 52 pułki (regimenty) piechoty, w tym 3 węgierskie, 3 niderlandzkie i jeden włoski. Kawalerię tworzyło 41 pułków: 18 kirasjerów, 15 dragonów i 8 huzarów⁵. Podobnie jak w siłach zbrojnych innych ówczesnych państw, funkcje oficerskie pełniła szlachta wywodząca się z wielu krajów starego kontynentu⁶.

Śmierć cesarza Karola VI i wstąpienie na tron jego córki Marii Teresy (1740) zapoczątkowały wojnę o sukcesję austriacką (1740–1748). Jej częścią były dwie wojny śląskie (1740–1742 oraz 1744–1745), w których Austria utraciła na rzecz Prus Fryderyka II większość tej bogatej prowincji, zachowując jedynie księstwa cieszyńskie, opawskie, część karniowskiego oraz fragment biskupiego księstwa nyskiego. Z myślą o odzyskaniu całego Śląska przystąpiono do reformowania państwa i sił zbrojnych na wzór pruski, jednak wojna siedmioletnia (1756–1763), zwana trzecią wojną śląską, ostatecznie przesądziła o podziale. Brały w niej z jednej strony wspierane przez Anglię Prusy, z drugiej koalicja Austrii, Saksonii, Rosji, Szwecji, Francji i państwewek Rzeszy Niemieckiej. Walki prowadzono na terenie Prus, Saksonii, Śląska, Czech i Moraw.

Wojny spowodowały rozbudowę armii austriackiej. W 1769 r. liczyła ona 57 pułków piechoty liniowej, 17 formowanych na Bałkanach, pełniących funkcję lekkiej piechoty pułków granicznych, oraz 2 pułki garnizonowe. Kawalerię tworzyło 46 regimentów, istniała artyleria i wojska inżynieryjne (saperzy)⁷. Podczas Konfederacji Barskiej (1768–1772) pod pretekstem ochrony granic Węgier

---

5 P. HAYTHORNTHWAITE: *Die kaiserliche Armee Österreichs. Infanterie & Kavallerie 1740–1780*. Sankt Augustin 2004, s. 35–44, 49.

6 P. HAYTHORNTHWAITE: *Die kaiserliche...*, s. 9. Pomiędzy członków rodziny cesarskiej i innych domów panujących, w okresie panowania Marii Teresy mniej niż 43% właścicieli pułków nosiło nazwiska niemieckie. Pozostałe były proveniencji węgierskiej (35), francuskiej (17), włoskiej (17), niderlandzkiej (14), irlandzkiej (8), hiszpańskiej (8), szkockiej (3) i polskiej (3).

7 Ibidem, s. 35–44, 49. Pułki piechoty liniowej dzieliły się na „niemieckie” i „węgierskie”. Pierwsze rekrutowano z terenów właściwej Austrii, Czech, Moraw, Śląska, państwewek Rzeszy Niemieckiej (39 pułków), Niderlandów austriackich (5) oraz Włoch (2), drugie z Węgier, Siedmiogrodu i Chorwacji (11). W skład kawalerii wchodziło 15 pułków kirasjerów, 13 dragonów, 15 huzarów, 1 szwoleżerów oraz 2 karabinierów.

wojska Habsburgów zajęły starostwo spiskie i Podhale, a latem 1772 r. wkroczyły na ziemię południowej Polski, współuczestnicząc w I rozbiorze. Później brały udział w wojnie z Prusami o sukcesję bawarską (1777–1779), a następnie w wojnie z Turcją (1788–1791).

W zmagania wojny siedmioletniej zaangażował się książę bielski Aleksander Józef Sułkowski (1695–1762) wraz z synami⁸. Polski magnat rezydujący w wielkopolskiej Rydzynie, jednocześnie właściciel dóbr na Śląsku Austriackim, od lat pozostający w bliskich stosunkach z dworem wiedeńskim, dostarczał zboża sojuszniczej armii rosyjskiej i werbował do niej ochotników, a wreszcie zaczął organizować na własny koszt oddział wojskowy dla Marii Teresy. Na początku 1759 r. z rozkazu Fryderyka II aresztowano go i osadzono w twierdzy w Głogowie, gdzie przebywał do czerwca 1760 r. Gwałt, jakim było zatrzymanie Sułkowskiego na terenie neutralnej Rzeczypospolitej, nie wzbudził większego zainteresowania polskich sfer możnowładczych, do zwolnienia księcia doprowadziły dopiero starania jego synów na dworach w Wiedniu i Petersburgu. Mimo traktowania z należytymi honorami, blisko półtoraroczna niewola nadważyła jego siły i doprowadziła w dwa lata później do śmierci⁹.

Trzech starszych synów Sułkowskiego: August, Aleksander i Franciszek, służyło w szeregach armii cesarskiej¹⁰. Dla Augusta Kazimierza (1729–1786) był to jedynie krótki epizod: lekko ranny w bitwie pod Pragą 6 maja 1757 r., wycofał się

---

8 Sułkowski miał za sobą karierę w armii saskiej Augusta II. W 1729 r. uzyskał tytuł kapitana, a w 1732 r. pułkownika w pułku piechoty Denhoffa, później został dowódcą przybocznego pułku następcy tronu. Faworyt króla Augusta III, od 1733 r. hrabia Rzeszy, w 1735 r. awansował na generała piechoty i szefa pułku kirasjerów, a w 1737 r. został głównodowodzącym saskiego korpusu posiłkowego dla cesarza Karola VI w wojnie z Turkami na Węgrzech. Po powrocie do Drezna w marcu 1738 r. został odsunięty od władzy wskutek intryg swoich przeciwników na dworze saskim, w szczególności hrabiego Henryka Brühla. Stracił swe urzędy, zachował jednak tytuł ministra i generała piechoty z roczną pensją 6 tys. talarów. Osiadł w Rydzynie. Patrz: A. PERŁAKOWSKI: *Kariera i upadek królewskiego faworyta. Aleksander Józef Sułkowski w latach 1695–1738*. Kraków 2013; A. PERŁAKOWSKI, M. ZWIERZYKOWSKI: *Aleksander Józef Sułkowski* (hasło). W: *Polski Słownik Biograficzny (PSB)*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.

9 J.D.E. PREUSS: *Friedrich der Große im siebenjährigen Kriege*. Berlin 1833, s. 198–199; T. ŻYCHLIŃSKI: *Złota księga szlachty polskiej*. T. 4. Poznań 1879, s. 316–319.

10 Najmłodszy, Antoni Sułkowski (1735–1796), walczył w armii rosyjskiej. W bitwie pod Sarbinowem (Zorndorf, 25 VIII 1758 r.) dostał się do niewoli pruskiej i spędził pół roku jako więzień twierdzy w Kostrzynie. W 1762 r. został generałem lejtnantem wojsk koronnych Rzeczypospolitej. Patrz: D. DUKWICZ i M. ZWIERZYKOWSKI: *Antoni Sułkowski* (hasło). W: *PSB*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.

z dalszych walk. Później bez powodzenia proponował w Wiedniu zorganizowanie polskiego korpusu piechoty. W 1761 r., zamieszany w intrygi dworskie, zmuszony został do opuszczenia Austrii i powrócił do Rydzyny¹¹.

Aleksander Antoni Sułkowski (1730–1786) wstąpił na służbę austriacką wiosną 1757 r.¹². Dnia 5 czerwca 1759 r. mianowany pułkownikiem piechoty (*Oberst zu Fuß*), walczył na terenie Saksonii, a 18 marca 1760 r. awansował na stopień generała brygady (*General-Feldwachtmeister*). Zagrożony wydaleniem z armii z powodu zaciągniętych długów, jesienią 1764 r. przydzielony został do pułku stacjonującego w morawskim Prossnitz (obecnie Prostějov). Prawdopodobnie był to [20.] Pułk Piechoty „Anton Graf Colloredo-Waldsee”, stacjonujący w tej miejscowości i pobliskim Ołomuńcu w latach 1763–1779, względnie [1.] Pułk Piechoty „Kaiser”, stacjonujący tamże od 1765 do 1772 r.¹³. W 1766 r. urlopowany z uwagi na kontuzję, powrócił do służby czynnej pod koniec 1769 r. Z dniem 19 stycznia 1771 r., z uwagi na urodzenie, a nie zasługi, otrzymał stopień generała dywizji (*Feldmarschall-Lieutenant*). W 1773 r. bez powodzenia ubiegał się o dowództwo pułku, po czym wziął urlop i podróżował. Zagrożony utratą gaży powrócił do Wiednia w maju 1776 r., później, rozczarowany brakiem awansu, planował przejście do armii rosyjskiej. W 1784 r. zamierzał odkupić od brata Franciszka szefostwo

---

11 August rozpoczął służbę wojskową w 1750 r. w armii polskiej, otrzymując od króla Augusta III (1733–1763) rotmistrzostwo chorągwi pancernej, scedowane rok wcześniej przez ojca. Później, za rządów Stanisława Augusta Poniatowskiego (1764–1795), otrzymał patent porucznika korpusu kadetów i wice szefostwo w otwartej w 1765 r. Szkole Rycerskiej, gdzie odpowiadał za sprawy gospodarcze i finansowe. W 1768 r. nabył dowództwo 6. Pułku Piechoty Łanowej. Przeciwnik konfederacji barskiej (1768–1772). W 1775 r. objął szefostwo 10. Regimentu Piechoty Koronnej, w tym samym roku stworzył Regiment Pieszki Ordynacji Rydzynskiej. Rok później został rotmistrzem chorągwi Kawalerii Narodowej Feliksa Łubieńskiego w Dywizji Wielkopolskiej, a w 1782 r. otrzymał stopień generała lejtnanta (generała dywizji) wojsk koronnych. W swoich dobrach w Rydzynie stworzył szkołę kadetów dla ubogiej szlachty. Patrz: D. DUKWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI: *August Sułkowski* (hasło). W: *PSB*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008; M. MACHYNIA, C. SRZEDNICKI: *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. T. 1, cz. 3. Kraków 1998, s. 273, 295.

12 Rozpoczął służbę w polskim wojsku koronnym, gdzie w 1752 r. otrzymał patent pułkownika, a w 1756 r. generała majora (generała brygady). Patrz: T. CIESIELSKI: *Aleksander Antoni Sułkowski* (hasło). W: *PSB*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008; T. ŻYCHLIŃSKI: *Złota księga...*, s. 330.

13 A. von WREDE: *Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX Jahrhunderts*. Bd. 1. Wien 1898, s. 118 i 256. Każdy pułk cesarskiej armii miał swojego właściciela (*Regiments-Inhaber*), którego imię nosił, wraz ze zmianą właściciela zmieniała się nazwa pułku. Numerację regimentów wprowadzono dopiero w 1769 r., dla okresu wcześniejszego zapisujemy ją w nawiasie.

Żołnierze austriaccy w czasach Marii Teresy

Źródło: *Meyers Lexikon. Siebente Auflage (...). Zwölfter Band. Leipzig 1930.*

Żołnierze austriaccy w 1813 roku

Źródło: Meyers Lexikon. Siebente Auflage (...). Zwölfter Band. Leipzig 1930.

6. regimentu łanowego i podjąć służbę w armii polskiej, jednak dwa lata później zmarł w Kottlingbrunn koło Wiednia¹⁴.

Franciszek de Paula Sułkowski (1733–1812), od dziecka przygotowywany do kariery wojskowej, rozpoczął ją w armii francuskiej¹⁵. W grudniu 1753 r. otrzymał stanowisko pułkownika w cesarskim [40.] Pułku Piechoty „Wolfgang Freiherr von Damnitz” (od 1754 r. „Carl Graf Colloredo-Waldsee” lub „Jung-Colloredo”), a w latach 1754–1758 był jego dowódcą. W październiku 1757 r. wraz z regimentem brał udział w wyprawie generała Andreea Hadika na Berlin, za co otrzymał 3 tys. sztuk dukatów i nowo utworzony Order Marii Teresy. Awansowany w następnym roku do stopnia generała brygady (*General-Feldwachtmeister*), wkrótce zawieszony został w czynnościach służbowych po wyprawie przeciwko twierdzy Sonnenstein koło Pirny w Saksonii, m.in. za nieumiejętne obchodzenie się z pieniędzmi. W marcu 1759 r. otrzymał zgodę na opuszczenie armii cesarskiej i przeszedł na służbę rosyjską, a następnie polską¹⁶.

W 1786 r. w odstępnie kilku miesięcy zmarli dwaj starsi bracia Sułkowscy, August i Aleksander. Franciszek przejął po nich księstwo bielskie, ostatecznie wiążąc losy swoje i swoich następców z Austrią. Na początku 1789 r. wziął dymisję z wojska Rzeczypospolitej i po trzydziestu latach przerwy ponownie wstąpił do

---

14 T. CIESIELSKI: *Aleksander Antoni Sułkowski...* W czasie konfederacji barskiej był najdłużej spośród braci zwolennikiem Generalności.

15 W 1752 r. otrzymał patent pułkownika w królewsko-polskim regimencie piechoty króla Stanisława Leszczyńskiego. Służbę odbywał w przygranicznym Hüningen, a następnie w podparyskim La Ferté. Kształcił umiejętności wojskowe pod okiem marszałka Ulricha von Löwendala. Patrz: D. DUKWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI: *Franciszek Sułkowski* (hasło). W: *PSB*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.

16 Na temat [40.] Pułku Piechoty w wojnie siedmioletniej patrz: http://www.kronoskaf.com/syw/index.php?title=Jung-Colloredo_Infantry [2015-12-09]. W armii rosyjskiej otrzymał szarżę generała majora (generała brygady). W 1761 r., służąc w dywizji Rumiancewa, został równocześnie generałem w wojskach koronnych Rzeczypospolitej. Po śmierci ojca wziął dymisję ze służby rosyjskiej. Na odejście otrzymał nominację na generała lejtnanta (generał dywizji). W latach 1768–1771 wspierał konfederację barską, współpracował z Marią z Lubomirskich Radziwiłłową i biskupem kamienieckim Adamem Krasieńskim. Miał ambicję objęcia dowództwa nad armią konfederacką, prawdopodobnie wspierał ją też finansowo. W 1775 r. po bracie Auguście przejął szefostwo 6. Pułku Piechoty Łanowej, w następnym roku awansował na inspektora generalnego piechoty koronnej i członka Komisji Wojskowej. Był autorem „Pamiętnika żołnierskiego”, napisanego „dla oświecenia naszych młodych Officyerow”, wydanego w 1780 r. we Wschowie. Patrz: D. DUKWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI: *Franciszek Sułkowski...*; W. SZCZYGIELSKI: *Konfederacja barska w Wielkopolsce 1768-1770*. Warszawa 1970; W. KONOPCZYŃSKI: *Konfederacja barska*. Warszawa 1991; M. MACHYNIA, C. SRZEDNICKI: *Oficerowie Rzeczypospolitej...*, s. 195.

armii cesarskiej, wraz z nim uczynili to jego synowie, Aleksander Józef i Jan Nepomucen. Według G. Wurbsa, Franciszek miał walczyć przeciwko Turkom, a następnie, aż do kongresu w Reichenbach w lipcu 1790 r., dowodzić austriacką tzw. Armią Obserwacyjną na granicy z Prusami. W sierpniu tegoż roku cesarz Leopold II awansował go na generała dywizji (*Feldmarschall-Lieutenant*). Książę zamieszkał na stałe w Wiedniu, po ostatnim rozbiórce Polski (1795) miał zostać szefem cesarskiej Galicyjskiej Gwardii Przybocznej (*Galizische Leibgarde*, 1781–1816). Gdy umarł, pochowano go uroczystie z honorami wojskowymi 24 kwietnia 1812 r.¹⁷

W habsburskich siłach zbrojnych służył także bratanek księcia Aleksandra Józefa, hrabia Teodor Aleksander Sułkowski (1728–1791), którego losy splotły się z Bielskiem i książęcymi kuzynami. Syn starosty osomańskiego i pułkownika saskiego Antoniego Sułkowskiego, wszedł do służby austriackiej w 1746 r. jako chorąży (*Cornet*) w [22.] Pułku Kirasjerów „Carl Graf von Saintignon (Saint-Ignon)”. W 1750 r. awansował na stopień rotmistrza; w tymże roku nowym właścicielem regimentu został Georg Christian Baron von Kalckreuth. Pułk stacjonował we wschodnich Węgrzech, a podczas wojny siedmioletniej walczył w Czechach i na Śląsku. W 1760 r. jego kolejnym posiadaczem został książę Albert Sasko-Cieszyński. Na początku 1761 r. Sułkowski uzyskał stopień majora, a po zakończeniu wojny powrócił wraz z jednostką na Węgry. W 1769 r. przeszedł do 25. Pułku Kirasjerów „Podstatzky”, gdzie w 1772 r. awansował na podpułkownika (*Obrist-Lieutenant*). Pod koniec 1773 r., po śmierci żony i pierworodnego syna, odszedł z wojska. W kilka lat później trafił do Bielska, gdzie zamieszkał jako rezydent na zamku księcia Augusta. Zmarł w 1791 r. na Górnym Przedmieściu¹⁸.

W latach 1792–1815 Austria prowadziła wojny z rewolucyjną, a następnie napoleońską Francją, będąc po Anglii jej najczęstszym przeciwnikiem: walczyła

---

17 G. WURBS: *Ganz am Rande Schlesiens liegt Bielitz*. Bd. 1. Dülmen 1985, s. 297; D. DUKWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI: *Franciszek Sułkowski...*; Archiwum rodzinne książąt Sułkowskich w Wiedniu (ARKSW), *Odpis dyplomu z 25 sierpnia 1790 r. wystawionego przez cesarza Leopolda II, dotyczącego nominacji księcia Franciszka Sułkowskiego na austriackiego generała dywizji (Feldmarschall Leutenant) bez gaży. Dokument sporządzony 20 września 1790 r.*; ARKSW, A.L. SUŁKOWSKI: *Historia rodu książąt Sułkowskich*, [b.r.] (rękopis po 1945), karta nr 9–10; *Verstorbene zu Wien*, w: „Wiener Zeitung“, Nr. 41, 20 V 1812, s. 169; Pfarre St. Augustin in Wien, *Sterbebuch 1795–1815*, Sign. 03-04, 5, T. 2 (1804-1815), s. 89.

18 Przebieg służby z niewielkimi błędami podaje S. ASKENAZY: *Napoleon a Polska*. T. 2. Warszawa–Kraków 1918, s. 272–273; R. KINCEL: *Kłopotliwy książę Sułkowski*. Katowice 1984, s. 25–26; na temat [22.] pułku kirasjerów w wojnie siedmioletniej patrz: http://www.kronoskaf.com/syw/index.php?title=Sachsen-Teschen_Cuirassiers [2015-12-09].

w pięciu spośród sześciu wojen koalicyjnych (1792–1797, 1799–1801, 1805, 1809, 1813–1814). Niepowodzenia militarne stały się impulsem do reform i reorganizacji habsburskich sił zbrojnych. Ich autorem był utalentowany dowódca wojskowy arcyksiążę Karol Ludwik Habsburg¹⁹, który w 1801 r. objął funkcję prezydenta Nadwornej Rady Wojennej oraz ministra wojny i marynarki. W 1816 r. piechotę tworzyło 58 pułków liniowych (*Linien-Infanterie*) oraz 17 granicznych (*Grenz-Infanterie*). W 1808 r. powołano dodatkowo 9 batalionów strzelców polowych (*Feldjäger-Bataillon*), pełniących funkcję lekkiej piechoty oraz wprowadzono w krajach austriackich instytucję obrony krajowej (*Landwehr*). W skład kawalerii wchodziły regimenty кирасерów (8), dragonów (7), huzarów (12) oraz ułanów (4), razem 31 pułków w 1813 r.

W działaniach wojennych pierwszej i drugiej wojny koalicyjnej uczestniczyli po stronie austriackiej dwaj synowie księcia Franciszka Sułkowskiego.

Aleksander Józef Sułkowski (1775–1804) jako szesnastolatek wstąpił w 1791 r. do 16. Pułku Piechoty „Ludwig Freiherr von Terzi (Terzy)”, gdzie służył w stopniu podporucznika jako adiutant właściciela regimentu. W 1793 r. awansował na porucznika, w latach 1793–1794 walczył w Niderlandach i północnej Francji, a w 1795 r. został kapitanem. W następnym roku przeszedł do 40. Pułku Piechoty „Joseph Graf Mittrowski”²⁰, a w 1798 r. do 4. Pułku Dragonów „Andreas Freiherr von Karaiczay”, gdzie służył w stopniu rotmistrza. W lutym 1799 r. trafił do 5. Regimentu Huzarów (od 1801 r. „Carl Otto Freiherr von Bártokéz”) i wkrótce odznaczył się w bitwie pod Magnano (5 kwietnia) w Italii. Z dniem 10 czerwca awansowany do stopnia majora, przeszedł do sztabu Kwatermistrzostwa Generalnego, gdzie był adiutantem generała barona Paula von Kraya. Zasłużył się szczególnie w walkach nad Trebbią (17–20.06 i 18.09.1799 r.). Od grudnia 1800 r. służył w 5. Pułku Dragonów „Hercules Herzog von Modena”, a od lutego 1802 r. w 2. Pułku Dragonów „Friedrich Fürst Hohenlohe-Ingelfingen”. Ten doskonale zapowiadający się oficer armii cesarskiej zmarł w dwa lata później w Wiedniu. Zdaniem R. Kincela „spośród wszystkich książąt bielskich Aleksander Józef był człowiekiem o największych przymiotach intelektu i charakteru”²¹.

---

19 Od 1822 r. właściciel Komory Cieszyńskiej (Teschener Kammer), odziedziczonej po księciu Albercie Sasko-Cieszyńskim, a w 1838 r. nabył od Adama Wielopolskiego państwo żywieckie, które włączył do tejże komory. Zmarł w 1847 r.

20 W latach 1754–1786 „Carl Graf von Colloredo-Waldsee” względnie „Jung-Colloredo”, czyli pułk, którym podczas wojny siedmioletniej dowodził ojciec Aleksandra, książę Franciszek Sułkowski.

21 G. WURBS: *Ganz am Rande Schlesiens liegt Bielitz*. Bd. 2. Dülmen 1991, s. 14 n.; R. KINCEL: *Kłopotliwy ...*, s. 27–28. Po przeciwnej stronie barykady walczył inny „oficer

Jan Nepomucen Sułkowski (1777–1832) służył początkowo w armii polskiej²². W maju 1795 r. został przyjęty jako kadet do 30. Pułku Huzarów „Dagobert Graf Wurmser” (od 1798 r. 8. Pułk Huzarów). W 1796 r. awansował na podporucznika, a w 1799 r. na porucznika. W 1800 r. przeszedł do 4. Pułku Piechoty „Hoch- und Deutschmeister“, gdzie w tym samym roku otrzymał stopień kapitana. Z dniem 1.01.1802 r. przydzielony został do 28. Pułku Piechoty „Michael Freiherr von Fröhlich“, jednak już 31 marca odszedł z armii austriackiej. Pod koniec 1805 r., po zajęciu Wiednia przez Francuzów, poznał osobiście Napoleona Bonaparte i stał się jego gorącym zwolennikiem, a w 1807 r. stanął otwarcie po jego stronie²³. Przez dwa lata traktowany w Austrii jako dezertor i rebeliant, skazany zaocznie na więzienie, jesienią 1809 r. został amnestionowany przez cesarza Franciszka I, a pod koniec 1812 r. powrócił do Bielska. Nie zapomniano jednak o jego napoleońskich sympatiach: aresztowany w 1824 r. pod błahym zarzutem, resztę życia spędził w więzieniach. Zmarł w twierdzy Theresienstadt (obecnie Terezin w Czechach) jako więzień polityczny, pozbawiony praw publicznych i tytułów.

Synowie Jana Nepomucena: Ludwik i Maksymilian, podjęli służbę w armii habsburskiej w latach 30. XIX w. Pomni losów ojca, traktowali ją zapewne jako zło konieczne, bez wątplenia obce im były takie pojęcia jak austriacki patriotyzm i wierność dynastii. Świadomi swojego pochodzenia, z emocjonalnym zaangażowaniem obserwowali powstanie listopadowe i wojnę w Królestwie Polskim (1830–1831), a następnie austriacką okupację Rzeczypospolitej Krakowskiej (1836–1841), mającą na celu ograniczenie prowadzonej tam polskiej

---

wielkich nadziei”, Józef Sułkowski (1773–1798), słynny adiutant generała Bonaparte. Jego pochodzenie pozostaje do dzisiaj zagadką, jedni historycy uważają go za syna księcia Franciszka de Pauli, inni są zdania, że jego ojcem był pułkownik Teodor Sułkowski.

22 W dowodzonym przez ojca 6. Regimentzie Piechoty Wojsk Koronnych, gdzie jako dziesięcioletek uzyskał patent chorążego. Wraz z ojcem i starszym bratem zrezygnował ze służby w 1789 r.

23 G. WURBS: *Ganz am Rande...*, s. 27 n. W 1807 r., po wkroczeniu wojsk francuskich na Śląsk, Jan Nepomucen jako napoleoński pułkownik organizował na śląsko-polskim pograniczu antypruską partyzantkę i podjął nieudaną próbę utworzenia polskiego pułku lekkiej jazdy (huzarów) na żołdzie francuskim. Później pełnił funkcję rezydenta wywiadu na terenie Czech, Moraw, Śląska i zachodniej Galicji. 7 lipca 1809 r. walczył w szeregach francuskich pod Wagram. Patrz: T. SZUBERT: *Jan Nepomucen Sułkowski* (hasło). W: *PSB...*, D. NAWROT: *Jan Nepomucen Sułkowski – burzliwe życie na pograniczu trzech zaborów*. „Pogranicza: Ludzie pogranicza”. Olsztyn 2009; M. VANÁČEK: *Książę bielski Jan Sułkowski w służbie Napoleona w latach 1806–1809*. „Zaranie Śląskie”. Z. 4. Katowice 1959; ARKSW, A.L. SUŁKOWSKI: *Historia rodu...*, karta nr 21.

działalności rewolucyjnej i niepodległościowej. Ich poglądy z biegiem czasu uległy radykalizacji²⁴.

Ludwik Sułkowski (1814–1879) uczęszczał do wiedeńskiego Theresianum, w którym kształcono szlachecką młodzież do służby w administracji państwowej. Jesienią 1831 r. zadeklarował chęć zmiany kariery z cywilnej na wojskową. W latach 1834–1836 odbywał służbę jako chorąży (*Fähnrich*) w 30. Galicyjskim Pułku Piechoty „Laval Graf Nugent von Westmeath”²⁵. Jednostka ta od 1831 r. stacjonowała na Śląsku: sztab w Cieszynie, a poszczególne kompanie 1. i 2. batalionów w Cieszynie, Frydtku, Mistku, Skoczowie i Bielsku²⁶. W 1835 r. Ludwik stał się pełnoletni, a w rok później uzyskał pełne prawa dziedzica księstwa bielskiego. Fakt ten miał być może wpływ na zmianę formacji i awans: w 1837 r. przeniesiony został z piechoty do kawalerii, otrzymując jako podporucznik (*Unterlieutenant*) przydział do 4. Galicyjskiego Pułku Ułanów „Kaiser Ferdinand” stacjonującego w Alt-Arad, a następnie Großwardein na Węgrzech (obecnie Arad i Oradea w Rumunii). W 1838 r. odszedł z armii, gdyż nie wykazują go późniejsze rejestry wojskowe²⁷.

---

24 Od tego miejsca przy odtwarzaniu służby wojskowej Sułkowskich jako podstawowe źródło informacji posłużyły tzw. schematyzmy wojskowe, publikowane co roku przez wiedeńską Hof- und Staatsdruckerei. Ukazywały się one jako *Militär-Schematismus der österreichischen Kaiserthumes* (1815–1868), *Kais. Königl. Militär-Schematismus für ...* (1869–1889) oraz *Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für ...* (1890–1914) [wszystkie dalej jako: *Schematismus...*]. Podczas I wojny światowej schematyzmy zastąpiono publikacją *Ranglisten des kaiserlich und königlichen Heeres ...*, [dalej: *Ranglisten...*] ukazały się trzy wydania dla lat 1916, 1917 i 1918. Z kolei publikowane pod koniec istnienia monarchii przez prywatne wydawnictwo *Ruhestands-Schematismus der Österreichisch-Ungarischen Armee für...* zawierają informacje na temat oficerów pensjonowanych – ukazało się sześć wydań w latach 1906, 1908, 1910, 1911, 1913, 1914. Wszystkie wymienione publikacje dostępne są online na stronie Czeskiej Biblioteki Narodowej (Národní knihovna České republiky) <http://kramerius.nkp.cz>. Na temat armii austriackiej w tej epoce patrz: D. PAVLOVIC: *The Austrian Army 1836–66 (1). Infantry*. Oxford 1999 oraz D. PAVLOVIC: *The Austrian Army 1836–66 (2) Cavalry*. Oxford 1999.

25 *Schematismus 1834*, s. 155; *Schematismus 1835*, s. 162; *Schematismus 1836*, s. 162.

26 E. RITTER HAILIG VON HAILINGEN: *Geschichte des K. und k. Infanterie-Regimentes Nr. 30. Lemberg 1885*, s. 204. W lutym 1836 r. 1. i 2. bataliony pułku wkroczyły do Krakowa, rozpoczynając trwającą pięć lat okupację.

27 *Schematismus 1837*, s. 339; *Schematismus 1838*, s. 339; A. von WREDE: *Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX Jahrhunderts*. Bd. 3, 1. Hälfte. Wien 1901, s. 332.

Młodszy brat Ludwika, Maksymilian Sułkowski (1816–1848), podjął służbę w armii austriackiej zapewne w 1833 r. W schematyzmach z lat 1835–1836 odnotowany został jako kadet w 5. Czeskim Pułku Szwoleżerów „Andreas von Schneller” (Böhmisches Chevaux-Legers-Regiment Nr. 5), ze sztabem w Esseg (Osijek) nad Drawą, a następnie w śląskiej Opawie²⁸. W 1836 r. zrezygnował ze służby i wstąpił na krótko do francuskiej Legii Cudzoziemskiej²⁹.

Podczas Wiosny Ludów 1848 r. bracia Sułkowscy opowiedzieli się zdecydowanie po stronie zwolenników obalenia starego porządku i wystąpili przeciwko monarchii. Książę Ludwik, obwołany komendantem bielskiej Gwardii Narodowej, w październiku wyruszył na odsiecz zrewoltowanego Wiednia. Dowodzony przez niego oddział zatrzymało wojsko, a on sam zmuszony został do emigracji, z której powrócił do Bielska w 1864 r. Maksymilian organizował w Słupnej zaplecze wojskowe dla przygotowywanego w Krakowie powstania, po jego upadku wyjechał do Wiednia, gdzie jesienią 1848 r. poległ podczas szturmowania cesarskiego arsenału.

Armia cesarska stłumiła rewolucje w Wiedniu, Pradze i Lwowie oraz antyhabsburskie powstania w północnych Włoszech i na Węgrzech (1848–1849). Podczas wojny krymskiej (1853–1856) pozostawała w stanie podwyższonej gotowości bojowej, okupowała też Mołdawię i Wołoszczyznę³⁰. W 1859 r. konflikt z Piemontem, wspieranym przez Francję, zakończył się dla Austrii stratą Lombardii, a wojna z Prusami w 1866 r., obok utraty przewodnictwa w Związku Niemieckim, pozbawiła ją także Wenecji³¹.

Kłęski i niepowodzenia doprowadziły w 1867 r. do ugody z Węgrami i przekształcenia Cesarstwa Austriackiego w dualistyczne Austro-Węgry. Odtąd siły

---

28 *Schematismus 1835*, s. 311; *Schematismus 1836*, s. 311. Jako 5. pułk szwoleżerów jednostka funkcjonowała od 1802 r., w latach 1822–1840 jej właścicielem był generał kawalerii Andreas von Schneller, później zastąpił go książę Karl von Lichtenstein. W 1851 r. przekształcona w 9. pułk ułanów, a w 1873 r. w 10. pułk dragonów „Fürst von Lichtenstein”. Patrz: A. von WREDE: *Geschichte...*, s. 190.

29 R. BIELECKI: *Polacy w Legii Cudzoziemskiej 1831–1879*. Warszawa–Łódź 1992. W latach 1841–1843 przebywał w Wenezueli i Nowej Granadzie (dziś Kolumbia), gdzie prawdopodobnie uczestniczył w wojnie domowej. Później wrócił do Wiednia, a stamtąd na Śląsk. Zamieszkał w Słupnej, pomagając matce w zarządzaniu majątkiem.

30 Austria, formalnie neutralna, stanęła po stronie koalicji antyrosyjskiej (Anglia, Francja, Turcja). Z uwagi na możliwy konflikt z Rosją znaczne siły wojskowe skierowano na Śląsk Austriacki oraz do Galicji, gdzie m.in. fortyfikowano Kraków i budowano w pośpiechu linię kolejową z Bogumina do Dziedzic.

31 W międzyczasie w 1864 r. Austria wraz z Prusami wystąpiła przeciwko Danii w wojnie o Szlezwik-Holsztyn. Dwa lata później kwestia Holsztynu stała się pretekstem do rozpoczęcia wojny prusko-austriackiej.

Grenadierzy szturmujący barykadę w Wiedniu, 28.10.1848 r.
Źródło: Litografia ze zbiorów Grzegorza Madeja.

*Książę Ludwik Sułkowski (1854–1880), podporucznik 6. Pułku Huzarów
Atelier Carl Kroh, Wiedeń, po 1877 r.*

Źródło: Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie, MC/F/4492

zbrojne monarchii składały się z trzech części: wspólnej c. i k. (cesarskiej i królewskiej) armii (*k.u.k. Armee*), c.k. (cesarsko-królewskiej) obrony krajowej (*k.k. Landwehr*) w Przedlitawii oraz królewsko-węgierskiej obrony krajowej (*k.u. Honvéd*) w krajach Korony Św. Stefana (Zalitawii). Po kolejnych reorganizacjach, na początku XX wieku wspólna armia lądowa liczyła: 102 pułki piechoty, 4 bośniacko-hercegowińskie pułki piechoty, 4 pułki strzelców tyrolskich (*Kaiserjäger*) oraz 27 samodzielnych batalionów strzelców polowych. Obronę krajową tworzyło 35 pułków piechoty i 5 wyspecjalizowanych pułków górskich w części austriackiej oraz 32 pułki piechoty w części węgierskiej. Liczne zmiany przechodziła też kawaleria, licząca przed wybuchem wojny światowej 42 pułki „wspólnej” armii: 11 ułanów, 16 huzarów i 15 dragonów³²; obronę krajową reprezentowało 6 pułków ułanów Landwehry oraz 10 pułków huzarów Honvedu. W 1868 r. wprowadzono w Austro-Węgrzech instytucję pospolitego ruszenia (*Landsturm*)³³.

Najpoważniejszą akcją militarną armii austro-węgierskiej po 1866 r. była okupacja Bośni i Hercegowiny w 1878 r. W stan podwyższonej gotowości wojska postawione zostały także podczas aneksji tego kraju w 1908 r. (tzw. kryzys bośniacki) oraz podczas dwóch wojen bałkańskich (1912–1913). Podczas I wojny światowej siły zbrojne Austro-Węgier walczyły na froncie wschodnim (Galicja i Bukowina), południowym (Serbia) oraz, od maja 1915 r., południowo-zachodnim (Włochy). Niewielkie kontyngenty wspierały sojuszniczą armię niemiecką na zachodzie (m.in. ciężka artyleria) oraz turecką na Bliskim Wschodzie. Armia pozostała wierna monarchii do końca działań wojennych. Ostateczną klęskę i rozpad państwa spowodowały nie porażki na polach bitew – na początku 1918 r. sytuacja militarna państw centralnych była najpomyślniejsza od samego początku wojny – lecz tragiczna sytuacja zaopatrzeniowa na froncie i zapleczu, głód oraz wzrastające niezadowolenie zrozpaczonej ludności. Niemcy jako państwo jednolite narodowościowo przetrwały, w wypadku wielonarodowościowej monarchii Habsburgów nie było to już możliwe³⁴.

---

32 J. RYDEL: *W służbie cesarza i króla. Generałowie i admirałowie narodowości polskiej w siłach zbrojnych Austro-Węgier w latach 1868–1918*. Kraków 2001, s. 47. W owym czasie, po ujednoczeniu zarówno uzbrojenia jak i programu szkolenia, był to podział wynikający już wyłącznie z tradycji, której przejawem były różnice w umundurowaniu. Ułani rekrutowani byli głównie z Galicji i Chorwacji, dragoni z Czech i terenów niemieckojęzycznych, huzarzy pochodzili wyłącznie z Węgier i Siedmiogrodu. Patrz: O. BRÜCH, G. DIRRHEIMER: *Das k.u.k. Heer 1895. Eine Bildserie von Oskar Brüch, kommentiert von Günter Dirrheimer, Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien*. Bd. 10. Wien 1986, s. 29.

33 Ibidem, s. 69–70 i 75.

34 H. WERESZYCKI: *Historia Austrii*. Wrocław 1972, s. 306.

W ostatnim półwieczu istnienia cesarsko-królewskiej armii służyło w niej krócej lub dłużej sześciu synów księcia Ludwika Sułkowskiego oraz trzech jego wnuków. Mieszkali w różnych częściach monarchii naddunajskiej, a po wojnie stali się obywatelami państw-sukcesorów: Polski, Jugosławii, Austrii oraz Węgier.

Józef Maria Sułkowski (1848–1920), syn Ludwika i jego pierwszej żony baronówny Anny von Dietrich, odbył krótką służbę wojskową w latach 1867–1868 jako kadet w 1. Pułku Ułanów „Carl Graf von Grünne”, stacjonującym w Lugos w Banacie (obecnie Lugoj, Rumunia). Był to jeden z „polskich” regimentów c. i k. armii, jego żołnierzy rekrutowano w okręgach werbunkowych Kraków i Wadowice. Gdy w czerwcu 1868 r. zaledwie 20-letni Sułkowski zawierał ślub z Viktorią Lehmann, przedstawił w bielskiej parafii dokument zwolnienia z armii (*Entlassung aus dem Militärverbande*). W 1879 r., po śmierci ojca, został kolejnym właścicielem bielskiego majątku³⁵.

Spośród synów Ludwika z drugiego małżeństwa ze szwajcarską mieszczańką Marią Antonią Gemperle aż 5 służyło w c. i k. 6. Pułku Huzarów: Ludwik (1874–1881), Aleksander (1878–1894), Stanisław (1883–1903), Edgar (1889–1892) oraz Wiktor (1890–1918). W latach 1890–1892 równocześnie czterech braci! Pułk sformował na własny koszt generał kawalerii Aleksander hrabia Károlyi w 1734 r. w stacjach zbornych Ödenburg (Sopron) i Pressburg (Bratysława), pozostając jego szefem do 1741 r. (Károlyi-Husaren). Podobnie jak inne formacje, z biegiem czasu jednostka podlegała reorganizacjom i zmieniała właścicieli, a tym samym nazwę. W 1769 r. na liście oddziałów kawalerii otrzymała numer 16, jako 6. Pułk Huzarów funkcjonowała od 1798 r. W latach 1864–1891 właścicielem regimentu był Karol I Król Wirtembergii („Carl I. König von Württemberg”), później Wilhelm II Król Wirtembergii („Wilhelm II. König von Württemberg”). Garnizonami pokojowymi były kolejno: 1871 Gyöngyös, 1877 Stockerau, 1878 Wiedeń, 1880 Agram (Zagrzeb), 1885 Warasdin (Varaždin), 1886 Temesvár (Timișoara), 1888 Pressburg, 1893 Rzeszów, 1898 Klagenfurt. Podobnie jak we wszystkich innych regimentach huzarów, żołnierzy rekrutowano na Węgrzech: w latach 1873–1883 w okręgach uzupełnień (*Ergänzungsbezirke*) Losoncz (Lučenec), Kaschau (Košice) i Eperies

---

35 *Schematismus 1867*, s. 459; *Schematismus 1868*, s. 459; Parafia św. Mikołaja w Bielsku-Białej, księga ślubów, t. 6 (1846–1889), s. 237. Regiment sformowano w 1791 r., w latach 1844–1865 jego właścicielem był generał kawalerii Carl Graf Civalart. Od 1863 r. sztab stacjonował w Tarnowie, pod czas wojny prusko-austriackiej 1866 r. szwadrony 4. i 5. odznaczyły się w potyczce pod Oświęcimiem, a szwadron 6. walczył w rejonie Kęty – Dziedzice – Goczałkowice. W 1867 r. jednostkę przeniesiono do Banatu, gdzie pozostawała do 1870 r., następnie trafiła do Ödenburga (Sopronu), a w 1876 r. ponownie do Tarnowa. Patrz: A. von WREDE: *Geschichte...*, s. 319; https://de.wikipedia.org/wiki/K.u.k._Ulanen [2015-12-09].

(Prešov), później do 1889 r. Losoncz i Erlau (Eger), a następnie z obszaru całego VI. Korpusu (Kaschau). Językiem pułkowym był węgierski, używany przez 90% żołnierzy. W sierpniu 1914 r. pododdziały regimentu stacjonowały w Klagenfurcie, Seebach, Wolfsbergu i St. Veit. Jednostka wchodziła w skład 3. Brygady Kawalerii 2. Dywizji Kawalerii z Pressburga, podporządkowanej bezpośrednio dowództwu 3. Armii, przeznaczonej do działań na froncie północnym (rosyjskim)³⁶.

Najstarszy z braci, Ludwik Sułkowski (1854–1880), z dniem 1.11.1872 r. mianowany został kadetem w 10. Pułku Huzarów „Friedrich Wilhelm III., König von Preußen”, stojącym garnizonem w Moor (Mór) w pobliżu Budapesztu³⁷. Awansowany na podporucznika 1.11.1873 r., przeniesiony został do 6. Pułku Huzarów, gdzie pięć lat później został porucznikiem (15.09.1878). W schematyzmie na rok 1880 wykazany został jako oficer nadliczbowy, urlopowany, po powrocie do służby czynnej zmarł nagle na serce 22.12.1880 r. w miejscowości Bielina (obecnie Bijeljina) w Bośni, jego ciało przetransportowano do Bielska i pochowano w kaplicy zamkowej³⁸.

Kolejny z synów księcia Ludwika, Alfred Sułkowski (1855–1913) swoje życie związał z Galicją wschodnią jako właściciel dóbr Grodowice koło Przemyśla (dziś Ukraina). Być może ze względów zdrowotnych zwolniony został z obowiązku odbycia służby wojskowej – brak go pośród oficerów odnotowanych w schematyzmach c. i k. sił zbrojnych.

---

36 A. von WREDE: *Geschichte...*, s. 260; *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918. Erster Band. Das Kriegsjahr 1914*. Wien 1930, s. 74. Po reformach lat 60. XIX w. każdy pułk kawalerii składał się ze sztabu, dwóch dywizjonów (*Division*) oraz tzw. kadry zapasowej (*Ersatzkader*), do której zdań należało m.in. uzupełnianie stanów osobowych jednostki. Wg ustaleń organizacyjnych dla c. i k. kawalerii z 1897 r. dywizjon dzielił się na 3 szwadrony (*Eskadron*) po dwie kompanie w każdym. W czasie pokoju sztab pułku razem ze sztabami dywizjonów liczył 11 oficerów oraz 23 podoficerów i żołnierzy, w 6 szwadronach służyło łącznie 30 oficerów oraz 997 podoficerów i żołnierzy, natomiast kadrę zapasową tworzyło 4 oficerów oraz 23 podoficerów i żołnierzy. W praktyce każdy z dwóch dywizjonów stacjonował w innej miejscowości, bardzo często dzielono również dywizjon: pododdziały w sile jednego bądź dwóch szwadronów kwaterowały w tzw. placówkach kawalerii (*Kavalleriestation*). Patrz: O. BRÜCH, G. DIRRHEIMER: *Das k.u.k. Heer...*, s. 29.

37 *Schematismus 1873*, s. 405, 432. Jednostka sformowana w 1741 r. jako Pułk Huzarów Beleznaŷa, w 1769 r. na liście oddziałów kawalerii otrzymała numer 35. Od 1798 r. 10. Pułk Huzarów, w latach 1873–1888 jego właścicielem był Wilhelm I., cesarz Niemiec i król Prus. Kadra zapasowa jednostki ulokowana była w Stuhlweissenburg (Székesfehérvár). Patrz: A. von WREDE: *Geschichte...*, s. 286; https://de.wikipedia.org/wiki/K.u.k._Husaren [2015-12-09].

38 *Schematismus 1874*, s. 413, 438; *Schematismus 1879*, s. 451, 489; *Schematismus 1880*, s. 463, 504; *Schematismus 1881*, s. 471, 513; „Silesia”, nr 155, 25 XII 1880, „Silesia”, nr 2, 5 I 1881.

Aleksander Edward Sułkowski (1856–1929), absolwent Szkoły Kadetów Kawalerii w Mährisch Weißkirchen (Hranice na Moravě), 1.11.1875 r. mianowany został kadetem w 8. Czeskim Pułku Dragonów „Carl Prinz von Preußen”, stojącym garnizonem w St. Georgen (Szentgyörgy, Svätý Jur) i Pressburgu (Pozsony, Bratysława), z kadrą zapasową w Pradze³⁹. Awansowany na podporucznika 1.11.1876 r., w następnym roku przeniesiony został do 6. Pułku Huzarów. Stopień porucznika uzyskał 1.05.1881, rotmistrza 1.05.1889. W 1890 r. ożenił się z baronówną Marią Teresą Moser von Ebreichsdorf. Urlopowany w 1891 r., przeszedł w stan spoczynku w 1894 r. Mieszkał wraz z rodziną w dobrach Toót-Soók na Górnych Węgrzech (obecnie Šalgovce na Słowacji), w zamku Tannenmühle (Las Wiedeński), a także w Baden koło Wiednia. W chwili wybuchu I wojny światowej miał 58 lat i z uwagi na wiek nie został zmobilizowany. W 1920 r. przejął dobra w Bielsku jako ich VIII właściciel, tu zmarł. Był odznaczony brązowym medalem jubileuszowym dla sił zbrojnych (*Bronzene Jubiläumserinnerungsmedaille für die bewaffnete Macht*, 1899) oraz wojskowym krzyżem jubileuszowym (*Militär-Jubiläumskreuz*, 1908)⁴⁰.

Stanisław Sułkowski (1862–1940) z dniem 1.09.1880 r. mianowany został kadetem w 6. Galicyjskim Pułku Ułanów „Kaiser Franz Joseph”, stacjonującym w rejonie Neuhäusel i Komorn (Nové Zámky i Komárno, Słowacja)⁴¹. Awansowany na

39 *Schematismus 1876*, s. 457, 468. Regiment sformowany w 1619 r. uchodził za najstarszy regularny pułk jazdy c. k. armii. W 1769 r. na liście oddziałów kawalerii odnotowany jako 4. Pułk Kirasjerów, od 1798 r. nosił nazwę 8. Pułku Dragonów. Od 1848 r. jego właścicielem był Karol książę Prus, od 1883 r. gen. kawalerii Leopold Graf Sternberg. W 1888 r. wprowadzono „na wieczne czasy” nazwę k. u. k. Böhmisches Dragoner-Regiment „Graf Montecuccoli” Nr. 8. Patrz: A. von WREDE: *Geschichte...*, s. 172; https://de.wikipedia.org/wiki/K.u.k._Dragoner [2015-12-09].

40 *Schematismus 1877*, s. 452, 464; *Schematismus 1878*, s. 445, 476; *Schematismus 1882*, s. 480, 525; *Schematismus 1890*, s. 554, 618; *Schematismus 1892*, s. 583, 656; *Schematismus 1894*, s. 603, 678; *Ruhestands-Schematismus der Österreichisch-Ungarischen Armee für 1914*, s. 170.

41 *Schematismus 1881*, s. 485, 537. Regiment sformowany w 1688 r. na Śląsku przez Hannibala Grafa von Löwenschilda (Löwenschild-Drager), w 1765 r. przekształcony w pułk szwoleżerów, w 1769 r. na liście jednostek kawalerii otrzymał numer 1. Od 1798 r. 1. Pułk Dragonów, w 1802 ponownie 1. Pułk Szwoleżerów. W 1851 r. przekształcony w 6. Pułk Ułanów. Jego właścicielem, podobnie jak 4. Pułku Ułanów, był cesarz Franciszek Józef I. Od końca XIX w. k. u. k. Galizisches Ulanen-Regiment „Kaiser Joseph II.” Nr. 6. To kolejny z „polskich” regimentów c. i k. armii, w latach 1867–1883 uzupełniany z obwodów werbunkowych Kraków i Nowy Sącz, później ogólnie z terenu I. Korpusu (Kraków). Od 1875 do 1886 r. sztab pułku stacjonował w Neuhäusel, w 1886 r. przeniesiony został do Przemyśla. Patrz: A. von WREDE: *Geschichte...*, s. 338; https://de.wikipedia.org/wiki/K.u.k._Ulanen [2015-12-09].

*Książę Aleksander Edward Sułkowski (1856–1929), rotmistrz 6. Pułku Huzarów
Fotograf nieznanymi, po 1888 r.
Źródło: archiwum Alexandra J. Sułkowskiego.*

*Książę Edgar Sułkowski (1868–1954), rotmistrz 9. Pułku Huzarów
Fotograf nieznaną, po 1900 r.
Źródło: zbiory Wandy van Wassenaer-Sulkowski*

podporucznika 1.05.1882 r., przeniesiony został do 6. Pułku Huzarów. W 1883 r. poślubił baronównę Paulę Marenzi von Marzenfeld und Schöneegg i zamieszkał w należącym do żony majątku w Treternitz (obecnie Bresternica koło Mariboru, Słowenia), pędząc życie ziemianina. W schematyzmach z lat 1885 i 1887 wykazany jako oficer nadliczbowy, urlopowany. Od 1888 r. na liście oficerów rezerwy regimentu, w 1899 r. odznaczony brązowym medalem jubileuszowym dla sił zbrojnych, przeszedł ostatecznie w stan spoczynku w 1903 r. Zmarł w Brestenicy⁴².

Najdłużej służył w cesarskiej armii Edgar Sułkowski (1868–1954). Absolwent Szkoły Kadetów Kawalerii w Mährisch Weißkirchen, 1.09.1888 r. mianowany został kadetem w 6. Pułku Huzarów. Awansowany na podporucznika 1.11.1889 r., w 1892 r. przeniesiony został do 9. Pułku Huzarów „Graf Nádasdy”. W dniu 1.05.1894 r. otrzymał stopień porucznika. W latach 1894–1896 był słuchaczem Wojskowej Szkoły Instruktorów Jeździectwa (*Militär-Reitlehrer-Institut*) w Wiedniu. Awansowany na rotmistrza 1.05.1901 r., w następnym roku poślubił baronównę Marię Gabrielę Khuen von Belasi. Stopień majora otrzymał 1.11.1912 r., a w kilka miesięcy później został dowódcą 1 dywizjonu macierzystego regimentu⁴³.

Jednostka, w której służył Edgar, była pierwszym regularnym pułkiem huzarów armii cesarskiej sformowanym na Górnych Węgrzech w 1688 r. przez pułkownika Johanna Grafa Pálffy ab Erdöd. Z biegiem lat wielokrotnie reorganizowany, w 1769 r. na liście kawalerii otrzymał numer 11, a od 1798 r. nosił nazwę 9. Pułku Huzarów. W 1888 r. nadano mu „na wieczne czasy” nazwę „Graf Nádasdy“, dla upamiętnienia Franza Leopolda Grafa Nádasdy von Nádasd und Fogarasföld (1708–1783), austriackiego feldmarszałka i bana Chorwacji, właściciela pułku w latach 1741–1783. Od 1884 r. pododdziały regimentu stacjonowały w Ödenburgu (Sopronie), Raab (Győr) i okolicy, a od 1912 r. jego garnizonami były Mitrowitz (Mitrowica), Ruma, India (Indija) oraz Semlin (Zemun) w dzisiejszej Serbii, oraz Bijeljina (Bośnia-Hercegowina). Żołnierzy rekrutowano w okręgach uzupełnień Komorn i Raab (1874–1889), a następnie z obszaru całego V. Korpusu (Pressburg). Językiem pułkowym był węgierski (81% żołnierzy)⁴⁴.

---

42 *Schematismus 1883*, s. 540, 580; *Schematismus 1885*, s. 541, 590; *Schematismus 1887*, s. 542, 594; *Ruhestands-Schematismus der Österreichisch-Ungarischen Armee für 1914*, s. 253.

43 *Schematismus 1889*, s. 556, 597; *Schematismus 1890*, s. 578, 619; *Schematismus 1893*, s. 611, 679; *Schematismus 1895*, s. 586, 655, 946; *Schematismus 1896*, s. 580, 648, 921; *Schematismus 1902*, s. 657, 734; *Schematismus 1910*, s. 88, 711, 792; *Schematismus 1913*, s. 83, 761, 844; *Schematismus 1914*, s. 635, 710;

44 A. von WREDE: *Geschichte...*, s. 278; https://de.wikipedia.org/wiki/K.u.k._Husaren [2015-12-09].

W sierpniu 1914 r. 9. Pułk Huzarów wchodził w skład 8. Brygady Kawalerii 10. Dywizji Kawalerii z Budapesztu. Dywizję podporządkowano bezpośrednio dowództwu 2. Armii, a mianowicie jej części przeznaczonej do działań na froncie bałkańskim, która następnie przerzucona została na front północny (rosyjski). W grudniu 1914 r. regiment wziął udział w krwawej bitwie pod Limanową, a major Edgar Sułkowski uznany został za jednego z bardziej walecznych i bohaterskich oficerów. Awansowany na podpułkownika 1.09.1915 r., w późniejszym czasie dowodził w Sopronie kadrą rezerwową pułku (*Ersatzkader*)⁴⁵.

Po wojnie mieszkał z rodziną w Austrii, zmarł w 1954 r. w Gmunden. Był wielokrotnie odznaczany, otrzymując kolejno: brązowy Wojskowy Medal Zasługi (1898), brązowy Medal Jubileuszowy dla Sił Zbrojnych (1899), Wojskowy Krzyż Jubileuszowy (1908), Wojskowy Krzyż Zasługi 3. Klasy (*Militärverdienstkreuz 3. Klasse*, 1909), Wojskową Odznakę Za Służbę 3. Klasy dla Oficerów (*Militärdienstzeichen 3. Klasse für Offiziere*, 1910), Krzyż Pamiątkowy (*Erinnerungskreuz*, 1913), Wojskowy Krzyż Zasługi 3. Klasy – nadanie wojenne (*Militärverdienstkreuz 3. Klasse – Kriegsdekoration*, 1914 lub 1915), Krzyż Karola (*Karl-Truppenkreuz*, 1917) oraz Order Żelaznej Korony 3. Klasy – nadanie wojenne (*Orden der Eisernen Krone 3. Klasse – Kriegsdekoration*, 1917)⁴⁶.

Najmłodszy z braci, Wiktor Sułkowski (1870–1945) rozpoczął służbę wojskową w 13. Pułku Huzarów „Jazygier und Kumanier”. Po ukończeniu trzyletniej Szkoły Kadetów Kawalerii w Mährisch Weißkirchen i otrzymaniu stopnia kadeta (1.09.1889) trafił do „rodzinnego” 6. Pułku Huzarów. Mianowany podporucznikiem 1.11.1890 r., w 1893 r. urlopowany, od 1894 r. pozostawał w rezerwie jednostki jako były oficer zawodowy. W 1896 r. ożenił się z Aurelią Braumberger i zamieszkał w Kamáháza (dzisiaj Kamovci w Słowenii). Z dniem 1.05.1908 r. awansowany na porucznika, owdowiał w 1912 r. Zmobilizowany w sierpniu 1914 r., podjął służbę w macierzystym pułku. Wielokrotnie odznaczył się na polu bitwy, dzięki czemu 1.11.1914 r. mianowany został rotmistrzem. Do posiadanych już wcześniej okolicznościowych odznaczeń, Medalu Jubileuszowego z 1899 r. oraz Krzyża Jubileuszowego z 1908 r., dołączył podczas wojny brązowy Wojskowy Medal Zasługi „Signum Laudis” (*Militärverdienstmedaille*, 1915), Wojskowy Krzyż Zasługi 3. Klasy – nadanie wojenne (1916), Krzyż Karola (1917) oraz Order Żelaznej Korony 3. Klasy – nadanie wojenne (1917), a także niemiecki Krzyż Żelazny II klasy (1916). 6. Pułk Huzarów w październiku 1918 r. powrócił jako zwarta jednostka

---

45 *Österreich-Ungarns letzter Krieg ...*, s. 67; *Ranglisten 1916*, s. 537, 605; *Geschichte des K. v. K. Husaren-Regimentes Graf Nádasdy Nr. 9, 1904–1918*, Budapest 1930, s. 10, 22, 32, 40, 86, 100, 114–120.

46 *Ranglisten 1918*, s. 905, 989.

*Książę Wiktor Sułkowski (1856–1929), podporucznik 6. Pułku Huzarów
Atelier C. Pietzner, Wiedeń, około 1893 r.
Źródło: Muzeum Historyczne w Bielsku-Białej, MBB/H/7337/1.*

*Książę Stanisław Sułkowski junior (1886–1963), podporucznik 2. Pułku Dragonów
Fotograf nieznany, po 1907 r.*

Źródło: zbiory Thaidy Elkisch-Sulkowski.

*Porucznik rezerwy 6. Pułku Huzarów Wiktor Sułkowski (pierwszy z prawej) podczas
wyjazdu na front, lato 1914 r.*

Źródło: zbiory Zofii Mattyasovszky-Zsolnay.

z Ukrainy na Węgry. Sułkowski, od 1915 r. żonaty z Paulą Szilassy, zamieszkał w Gyöng kölo Egeru, tam też zmarł⁴⁷.

Urodzony w Marburgu (Mariborze) Stanisław Sułkowski junior (1886–1963), syn Stanisława seniora, awansowany na podporucznika 1.09.1908 r. trafił do 2. Pułku Dragonów „Graf Paar”, stacjonującego od 1890 r. w Galicji Wschodniej w Tarnopolu, Czortkowie i Trembowli⁴⁸. W 1912 r. wziął urlop i wyjechał w podróż do Stanów Zjednoczonych, gdzie ożenił się z meksykanką Marią Luizą Freese. W 1914 r. wraz z żoną powrócił do Europy. Po wybuchu wojny zameldował się w macierzystym pułku, jednak już w 1914 lub 1915 r. zwolniono go z obowiązku służby, bowiem nie jest wymieniany w spisach oficerów z lat 1916–1918. Po wojnie powrócił do Meksyku⁴⁹.

Młodszy brat Stanisława, Aleksander Sułkowski (1888–1970), awansowany na podporucznika 1.09.1909 r., trafił do 5. Pułku Dragonów „Nikolaus I. Kaiser von Russland”⁵⁰. Od 1912 r. w oddziale karabinów maszynowych regimentu, 1.05.1914 r. mianowany został porucznikiem. W tym czasie sztab i 1. dywizjon

---

47 *Schematismus 1890*, s. 579, 619; *Schematismus 1891*, s. 584, 641; *Schematismus 1894*, s. 616, 679; *Schematismus 1895*, s. 601, 649; *Schematismus 1909*, s. 727, 779; *Ranglisten 1916*, s. 556, 599; *Ranglisten 1918*, s. 923, 983; dokumenty dotyczące służby wojskowej Wiktora Sułkowskiego w zbiorach Muzeum Historycznego Bielsku-Białej, nr inw. MBB/H/7338.

48 *Schematismus 1909*, s. 721, 741. Jednostka sformowana w 1672 r. jako Regiment Kirasjerów „Graf Caraffa”, w 1769 r. na liście kawalerii otrzymała numer 29. Od 1798 r. 2. Pułk Kirasjerów, od 1867 r. 2. Pułk Dragonów. Od 1890 r. „na wieczne czasy” k. u. k. Böhmisches Dragoner-Regiment „Graf Paar” Nr. 2. W skład pułku wchodziło 61% Czechów, 26% Niemców oraz 13% żołnierzy innych narodowości, rekrutowanych z okręgów uzupełnień na terenie VIII. Korpusu (Praga). patrz: A. von WREDE: *Geschichte...*, s. 132; T. NOWAKOWSKI: *Armia austro-węgierska 1908–1918*. Warszawa 1992, s. 83; https://de.wikipedia.org/wiki/K.u.k._Dragoner [2015-12-09].

49 W *Schematismus 1913*, s. 777, 801 oraz *Schematismus 1914*, s. 646, 666 odnotowany jako oficer czasowo urlopowany, pobierający pensję (*Wartegebühr*); w sierpniu 1914 r. 2. Pułk Dragonów wchodził w skład 15. Brygady Kawalerii 8. Dywizji Kawalerii ze Stanisławowa, podporządkowanej bezpośrednio dowództwu 2. Armii, *Österreich-Ungarns letzter Krieg...*, s. 73.

50 *Schematismus 1910*, s. 728. Jednostka sformowana w 1721 r. jako Regiment Kirasjerów „Galbes”, w 1769 r. na liście kawalerii otrzymała numer 14. Od 1798 r. 9. Pułk Kirasjerów, od 1802 r. 5. Pułk Kirasjerów, a od 1867 r. 5. Pułk Dragonów. Od 1888 r. „na wieczne czasy” k. u. k. Steirisch-Kärntnerisch-Krainerische Dragoner-Regiment „Nikolaus I. Kaiser von Russland” Nr. 5. W skład pułku wchodziło 51% Słoweńców, 44% Niemców oraz 5% żołnierzy innych narodowości, rekrutowanych z okręgów uzupełnień na terenie III. Korpusu (Graz). Patrz: A. von WREDE: *Geschichte...*, s. 152; https://de.wikipedia.org/wiki/K.u.k._Dragoner [2015-12-09].

pułku kwaterowały w Görz (dziś Gorizia, Włochy), 2 dywizjon w Wind-Feistritz (Slovenska Bistrica), a siedzibą kadry zapasowej był Marburg (Maribor)⁵¹. Latem 1914 r. 5. Pułk Dragonów przydzielono do III. Korpusu 2. Armii jako tzw. kawalerię dywizyjną: każdej z trzech dywizji piechoty przydzielono po dwa szwadrony jazdy. Pułk walczył w Galicji (bitwa pod Lwowem, oblężenie Przemyśla, bitwy w Karpatach), w 1915 r. uczestniczył w przełamaniu frontu pod Gorlicami, docierając nad Dniestr. Przerzucony do Italii, jesienią brał udział w trzeciej bitwie nad Isonzo, później trafił ponownie na front wschodni. W 1916 r. toczył walki podczas ofensywy Brusilowa, od 1917 r. pozostawał w składzie 4. Dywizji Kawalerii, w 1918 r. powrócił do Marburga⁵². Sułkowski przeszedł cały szlak bojowy regimentu jako oficer rezerwy. Został wielokrotnie odznaczony, otrzymując: brązowy Wojskowy Medal Zasługi (1914), dwukrotnie srebrny Wojskowy Medal Zasługi (1915, 1917), Wojskowy Krzyż Zasługi 3. Klasy – nadanie wojenne (1916) oraz Krzyż Karola (1917). Od 1913 r. żonaty z Margaret Lapp, po wojnie zamieszkał w Grazu⁵³.

Jako ostatni podjął służbę w cesarskiej armii Aleksander Ludwik Sułkowski (1893–1956), syn Aleksandra Edwarda. Absolwent wiedeńskiego Theresianum, w 1913 r. podjął w Wiedniu studia prawnicze. Po wybuchu I wojny światowej jako jednoroczny ochotnik wstąpił w szeregi 4. Pułku Ułanów „Kaiser” – jednostka ta wchodziła w skład 17. Brygady Kawalerii 3. Dywizji Kawalerii z Wiednia, podporządkowanej dowództwu 1. Armii⁵⁴. Ukończył szkołę oficerską w Holic (Hollus) na Morawach, 1.8.1916 r. uzyskał stopień podporucznika, a podczas tzw. ofensywy Brusilowa brał udział w ciężkich walkach nad Dniestrem, gdzie wykazał się odwagą i został poważnie ranny. Odznaczony brązowym, a następnie srebrnym Medalem za Dzielność 2. Klasy (*Tapferkeitsmedaille*), w następnym

---

51 *Schematismus 1913*, s. 777, 807; *Schematismus 1914*, s. 646, 673.

52 *Österreich-Ungarns letzter Krieg ...*, s. 72; https://de.wikipedia.org/wiki/K.u.k._Dragoner [2015-12-09].

53 *Ranglisten 1916*, s. 557, 578; *Ranglisten 1917*, s. 730, 755; *Ranglisten 1918*, s. 924, 951.

54 Regiment sformowany został na przełomie 1813/1814 r. w Gródku w Galicji Wschodniej, jego właścicielami byli kolejni cesarze: Franciszek I (1813–1835), Ferdynand I (1835–1848) oraz Franciszek Józef I (1848–1916). Na ogół używano nazwy k. u. k. Galizische Ulanen-Regiment „Kaiser“ Nr. 4. W ciągu swojej historii pułk kwaterował na terenie całej monarchii. W 1912 r. dyslokowano go z Żółkwi do Wiener Neustadt, kadra zapasowa jednostki znajdowała się we Lwowie. W składzie jednostki było 65% Rusinów, 29% Polaków oraz 6% innych narodowości, rekrutowanych z okręgów uzupełnień na obszarze XI. Korpusu (Lwów). A. von WREDE: *Geschichte...*, s. 332; *Österreich-Ungarns letzter Krieg ...*, s. 70; https://de.wikipedia.org/wiki/K.u.k._Ulanen [2015-12-09].

roku otrzymał okolicznościowy Krzyż Karola⁵⁵. Po zakończeniu wojny zamieszkał w Bielsku, które znalazło się w granicach odrodzonej Polski, był oficerem rezerwy kawalerii⁵⁶. W latach 1929–1945 był ostatnim, IX. dziedzicem bielskiego majątku, zmarł w Leoben w Austrii⁵⁷.

*The double-headed eagle coat of arms
The Sułkowski in the Habsburg army in the years 1746–c1918*

S u m m a r y

In 1752 a Polish magnate, Aleksander Józef Sułkowski, purchased Bielsko with the adjacent areas, located in Austrian Silesia, and he received a princely title from Maria Theresa and her husband, emperor Franz Stefan. Thenceforth, for more than 160 years, until the fall of the Danube monarchy in 1918, almost all of his male descendants of the Bielsko line served in the Imperial-Royal army of the Habsburgs. The article gathers the scattered pieces of information about this heretofore underexplored aspect of the history of the family. The scant pieces of information about the Austrian armed forces, especially about the wars and campaigns in which the said forces participated, as well as the changes and the reorganisation to which they were subject with the course of time enable us to understand the peculiar nature of service in the particular periods. Some remarks were devoted to the regiments in which the Sułkowski served, both the particular owners of Bielsko estates as well as the sons and grandsons of the late prince Ludwik who lived in other parts of the Danube monarchy, and after its fall – in the so-called successor countries: Austria, Yugoslavia and Hungary. The present overview may become a starting point for an in-depth pursuit of sources, especially in the Viennese Kriegsarchiv and in the Central Military Archive (Centralne Archiwum Wojskowe) in Warsaw.

The article presents the figures of 18 people, representing six generations of the family. During the Seven Years' War the senior of the family, Aleksander Józef Sułkowski (1695–1762), supported Austria, and three of his sons served in the Habsburg army. For August Kazimierz (1729–1786) this was a short stint, but Aleksander Antoni (1730–1786) went on to become an imperial general after some years. Franciszek (1733–1812) soon turned to service with Russia, then to service with Poland, and then he and his successors embraced Austria. He finished his career in the rank of a general. Also Aleksander Józef's nephew, count Teodor Sułkowski, whose history was linked with Bielsko and the princely cousins, served under the black and yellow banner.

---

55 *Ranglisten 1917*, s. 743, 806; *Ranglisten 1918*, s. 936, 1012; ARKSW, A.L. SUŁKOWSKI: *Historia rodu...*, karta nr 39–43.

56 W latach 1924–1926 służył w stacjonującym w Bielsku 2. Pułku Szwoleżerów Rokitańskich, później został przeniesiony do 3 Pułku Ułanów, a w 1928 r. zwolniony ze służby w stopniu podporucznika. Należał do Związku Oficerów Rezerwy.

57 G. MADEJ: *Aleksander Ludwik Sułkowski. IX. vlastník bílského fideikomisu. „Těšínsko”*. R. 58, 2015, č. 1.

Franciszek's sons participated in the wars of the Napoleonic period: Aleksander Józef (1775–1804), who died prematurely, an officer of great promise, and the rebellious Jan Nepomucen (1777–1832). The latter became a supporter of Bonaparte in the years 1807–1809. This decision cost him his life; he died in the Terezin stronghold as a political prisoner. His successors: Ludwik (1814–1879) and Maksymilian (1816–1848), were in the imperial army in the 1830s; they supported the cause of the revolution during the Spring of Nations; the elder brother, who faced the threat of being arrested, remained abroad for a long time, and died a soldier's death in Vienna.

During the last half-century of the existence of the imperial army six sons and three grandsons of Ludwik Sułkowski served in it. Józef Maria (1848–1920) was briefly a cadet in the 1st Uhlan Regiment; his half brothers were officers in the 6th Hussar Regiment. Ludwik (1874–1881), a colonel, died at a young age. Aleksander Edward (1856–1929) retired in 1894 in the rank of a captain of horse (rotmistrz), then he assumed control of the family estate in Bielsko. Stanisław (1862–1940), since 1888 a part of the reserve of the regiment, received a pension in 1903. He was a second lieutenant. Wiktor (1870–1945), who was a part of the reserve of the regiment since 1894, was mobilised in 1914, manifested valour on the frontline and was promoted to the rank of a captain of horse. Edgar (1868–1954) was the one who stayed in the army for the longest period of time; in 1892 he was transferred to the 9th Hussar Regiment. Since 1913 he was commander of the division; during the First World War he fought inter alia at Limanowa. He was decorated many times. He finished his service in the rank of a lieutenant commander.

Stanisław's elder son, whose name was also Stanisław (1886–1963), an officer of the 2nd Dragoon Regiment, left the army before 1916. The younger son, Aleksander (1888–1970), fought in the 5th Dragoon Regiment. Their cousin, Aleksander Edward's son, Aleksander Ludwik (1893–1956), joined the 4th Uhlan Regiment as a volunteer; in 1916 he participated in bitter fights at the Dniester River, where he displayed valour and was seriously wounded. After the war ended, he became of resident of Bielsko. An officer of the reserve of the cavalry of the Polish Army, in the years 1929–1945 he was the last inheritor of the Bielsko estate.

Bibliografia

Źródła

Archiwum rodzinne książąt Sułkowskich w Wiedniu (ARKSW):

- *Odpis dyplomu z 25 sierpnia 1790 r. wystawionego przez cesarza Leopolda II, dotyczącego nominacji księcia Franciszka Sułkowskiego na austriackiego generała dywizji (Feldmarschall Leutenant) bez gaży. Dokument sporządzony 20 września 1790 r.*
- A.L. SUŁKOWSKI, *Historia rodu książąt Sułkowskich*, [b.r.] (rękopis po 1945).

Muzeum Historyczne w Bielsku-Białej:

- MBB/H/7338, dokumenty dotyczące służby wojskowej Wiktora Sułkowskiego.

Parafia św. Mikołaja w Bielsku-Białej:
- księga ślubów, t. 6 (1846–1889).

Pfarre St. Augustin in Wien:
- *Sterbebuch 1795–1815*, Sign. 03-04,5, T. 2 (1804–1815).

Kais. Königl. Militär-Schematismus für...
1873, 1874, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881, 1882, 1883, 1885, 1887, 1889.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes...
1834, 1835, 1836, 1837, 1838, 1867, 1868.
Ranglisten des kaiserlich und königlichen Heeres...
1916, 1917, 1918.
Ruhestands-Schematismus der Österreichisch-Ungarischen Armee für 1914.

*Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und die kaiserliche und königliche
Kriegs-Marine für...*
1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1902, 1909, 1910, 1913, 1914.

Literatura

- ASKENAZY S.: *Napoleon a Polska*. T. 2. Warszawa–Kraków 1918.
- BIELECKI R.: *Polacy w Legii Cudzoziemskiej 1831–1879*. Warszawa–Łódź 1992.
- BRÜCH O., DIRRHHEIMER G.: *Das k.u.k. Heer 1895. Eine Bildserie von Oskar Bruch, kommentiert von Günter Dirrheimer*. Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien. Bd. 10. Wien 1986.
- CIESIELSKI T.: *Aleksander Antoni Sułkowski* (hasło). W: *PSB*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.
- DUKWICZ D., ZWIERZYKOWSKI M.: *Antoni Sułkowski* (hasło). W: *PSB*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.
- DUKWICZ D., ZWIERZYKOWSKI M.: *August Sułkowski* (hasło). W: *PSB*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.
- DUKWICZ D., ZWIERZYKOWSKI M.: *Franciszek Sułkowski* (hasło). W: *PSB*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.
- Geschichte des K. v. K. Husaren-Regimentes Graf Nádasdy Nr. 9, 1904–1918*. Budapest 1930.
- HAILIG VON HAILINGEN RITTER E.: *Geschichte des K. und k. Infanterie-Regimentes Nr. 30*. Lemberg 1885.
- HAYTHORNTHWAITE P.: *Die kaiserliche Armee Österreichs. Infanterie & Kavallerie 1740–1780*. Sankt Augustin 2004.
- KENIG P.: *Relacja z przekazania księstwa bielskiego Aleksandrowi Józefowi Sułkowskiemu 1 lipca 1752 roku*. „Zeszyty Sułkowskich”. Nr 1. Bielsko-Biała 2012.
- KENIG P.: *Z historii wojskowości austriackiej w Bielsku i Białej 1740–1914*. W: *Bielsko-Biała. Monografia miasta*. Red. I. PANIC. T. 3. Bielsko-Biała 2010.

- KINCEL R.: *Kłopotliwy książę Sułkowski*. Katowice 1984.
- KONOPCZYŃSKI W.: *Konfederacja barska*. Warszawa 1991.
- MACHYNIA M., SRZEDNICKI C.: *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. T. 1, cz. 3. Kraków 1998.
- MADEJ G.: *Aleksander Ludwik Sułkowski. IX. vlastník bílského fideikomisu*. „Těšínsko”. 58, č. 1, 2015.
- NAWROT D.: *Jan Nepomucen Sułkowski – burzliwe życie na pograniczu trzech zaborów*. „Pogranicza: Ludzie pogranicza”. Olsztyn 2009.
- NOWAKOWSKI T.: *Armia austro-węgierska 1908–1918*. Warszawa 1992.
- Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918. Erster Band. Das Kriegsjahr 1914*. Wien 1930.
- PAVLOVIC D.: *The Austrian Army 1836–66 (1). Infantry*. Oxford 1999.
- PAVLOVIC D.: *The Austrian Army 1836–66 (2). Cavalry*. Oxford 1999.
- PERŁAKOWSKI A.: *Kariera i upadek królewskiego faworyta. Aleksander Józef Sułkowski w latach 1695–1738*. Kraków 2013.
- PERŁAKOWSKI A., ZWIERZYKOWSKI M.: *Aleksander Józef Sułkowski* (hasło). W: *PSB*. T. 45/4. Warszawa–Kraków 2008.
- PREUSS J.D.E.: *Friedrich der Große im siebenjährigen Kriege*. Berlin 1833.
- RYDEL J.: *W służbie cesarza i króla. Generałowie i admirałowie narodowości polskiej w siłach zbrojnych Austro-Węgier w latach 1868–1918*. Kraków 2001.
- SZCZYGIELSKI W.: *Konfederacja barska w Wielkopolsce 1768–1770*. Warszawa 1970.
- VANÁČEK M.: *Książę bielski Jan Sułkowski w służbie Napoleona w latach 1806–1809*. „Za-ranie Śląskie”. Z. 4. Katowice 1959.
- WERESZYCKI H.: *Historia Austrii*. Wrocław 1972.
- WREDE A. von: *Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenten, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX Jahrhunderts*. Bd. 1. Wien 1898.
- WREDE A. von: *Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenten, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX Jahrhunderts*. Bd. 3, 1. Hälfte. Wien 1901.
- WURBS G.: *Ganz am Rande Schlesiens liegt Bielitz*. Bd. 1. Dülmen 1985.
- WURBS G.: *Ganz am Rande Schlesiens liegt Bielitz*. Bd. 2. Dülmen 1991.
- T. ŻYCHLIŃSKI: *Złota księga szlachty polskiej*. T. 4. Poznań 1879.

Czasopisma

- „Silesia”, nr 155, 25 XII 1880.
- „Silesia”, nr 2, 5 I 1881.

Strony internetowe

- http://www.kronoskaf.com/syw/index.php?title=Jung-Collaredo_Infantry [2015-12-09]
- http://www.kronoskaf.com/syw/index.php?title=Sachsen-Teschen_Cuirassiers [2015-12-09]
- https://de.wikipedia.org/wiki/K.u.k._Dragoner [2015-12-09]
- https://de.wikipedia.org/wiki/K.u.k._Husaren [2015-12-09]
- https://de.wikipedia.org/wiki/K.u.k._Ulanen [2015-12-09]

Lasy książęce w Bielsku-Białej i okolicy

Wielkie fortuny zawsze budziły wiele emocji. Powstawały w wyniku mariaży, pracy oraz przedsiębiorczości ich właścicieli, jak i wyzysku, tudzież sporów między szlachtą. Pamiątką po nich są zamki, posiadłości, zapiski kronikarzy, archiwalia, etc. Podobnie jest z majątkiem książąt Sułkowskich, którzy mieli swoje dobra na terenie obecnego Bielska-Białej i okolicznych miejscowości w latach 1752–1945.

Ważnym źródłem dochodów książęcych była gospodarka leśna. Drewno było przez wieki stale potrzebnym materiałem budowlanym, ponieważ wznoszone z niego obiekty niszczyły częste pożary. Służyło również jako energia opałowa.

Do niedawna historia lasów książąt Sułkowskich nie została wystarczająco zbadana ze względu na brak w pełni opracowanych archiwaliów i trudności w ich odczytywaniu, spowodowane zastosowaniem neografii niemieckiej. Z tego względu ten niezwykle ciekawy temat nabiera aktualności. Źródłami do badań nad historią lasów książęcych są niewykorzystywane dotąd materiały archiwalne w Archiwum Państwowym w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej¹. Pośród nich znajdują się rachunki, protokoły i inne materiały informujące o ilości pozyskanego drewna, jego rodzaju, wartości, a także o osobach, które je nabywały. Poznać możemy skład personelu leśnego wraz z funkcjami, jakie pełnili poszczególni pracownicy. Również w zasobach archiwalnych Lasów Państwowych Nadleśnictwo Bielsko znajduje się operat (inwentarz urządzania lasu) z 1938 r., gdy ostatnim właścicielem lasów książęcych był Aleksander Ludwik Sułkowski (1893–1956).

Nie mniej istotne są dla badacza inne pozostałości materialne: duża i mała architektura czy zbiory Muzeum Historycznego w Bielsku-Białej. Niezbędne są również badania terenowe polegające na lokalizacji opisywanych obiektów. Trud opracowania tematu podjęli pracownicy Archiwum Państwowego w Katowicach,

---

¹ Archiwum Książąt Sułkowskich (AKS); Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej (APKBB).

Oddział w Bielsku-Białej i Muzeum Historycznego w Bielsku-Białej². Celem niniejszego artykułu jest pokazanie widocznych pozostałości materialnych po gospodarce leśnej książąt Sułkowskich.

Pierwszym właścicielem księstwa bielskiego był Aleksander Józef Sułkowski (1695–1762), który kupił je w 1752 r. od Fryderyka Wilhelma Haugwitza (1702–1765)³. Do nabytego obszaru należały także lasy, których granice dzisiaj trudno dokładnie określić. Z tego okresu pochodzi także rozróżnienie na należącą do Bielska, Olszówkę Miejską–Dolną i Olszówkę Książęcą–Górną (*Fürstlich-Ohlsch*) znajdującą się w dobrach Sułkowskich⁴. Kolejnym właścicielem był syn Aleksandra – August Kazimierz (1729–1786), który przebywający głównie poza Bielskiem czerpał jedynie dochody z rabunkowej gospodarki leśnej⁵. Wiemy, że pierwotnie teren ten był znacznie większy, jednak 6 października 1787 r. książę Franciszek de Paula Sułkowski (1733–1812) sprzedał część lasu właścicielowi Jaworza, Jerzemu Adamowi Laszowskiemu⁶. Tenże obszar znajdował się wokół potoku o nazwie Szeroki Potok, między obecnym żółtym szlakiem z Siodła pod Przykrą do Jaworza a niebieskim szlakiem z Palenicy na Błatnią.

Po opuszczeniu Bielska na początku 1945 r. przez ostatniego właściciela, Aleksandra Ludwika Sułkowskiego, lasy zostały upaństwowione. Obecnym właścicielem tego terenu jest Nadleśnictwo Bielsko, należące do Lasów Państwowych.

W połowie XIX w. lasy książęce dzieliły się na oznaczone liczbami porządkowymi rewiry. Dwa z nich leżały na Pogórzu Cieszyńskim (tzw. Land Revire: I. Rudawka i V. Zabrzeg), trzy znajdowały się w Beskidach (tzw. Gebirgs Revire: II. Wapienica/Lobnitz, III. Kamienica/Kamitz i IV. Olszówka/Ohlsch). Pieczę nad nimi sprawował zarząd dóbr książęcych. Pomocą, dzięki której możemy ustalić w przybliżeniu lokalizację poszczególnych rewirów, jest mapa z 1859 r., sporządzona przez nadleśniczego, Ignacego Molla (1803–1876)⁷, której kopię zamieszczono w niniejszej

---

2 Autor w tym miejscu pragnie podziękować Nadleśniczemu Nadleśnictwa Bielsko Hubertowi Kobarskiemu, pracownikom Muzeum Historycznego w Bielsku-Białej Piotrowi Kenigowi i Grzegorzowi Madejowi oraz pracownikom APKBB.

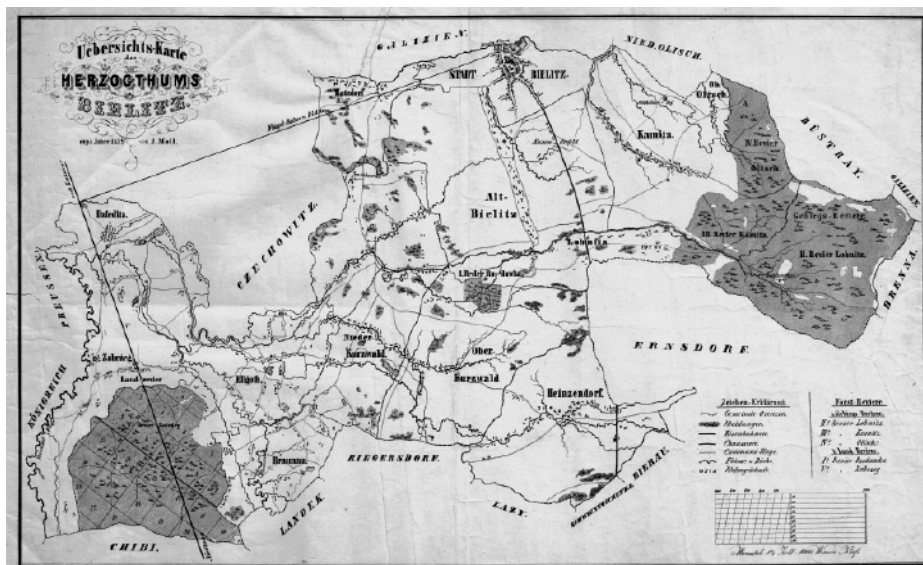
3 P. KENIG: *Relacja z przekazania księstwa bielskiego Aleksandrowi Józefowi Sułkowskiemu 1 lipca 1752 roku*. „Zeszyty Sułkowskich”. Nr 1. Red. I. PURZYCKA, P. KENIG, G. MADEJ. Bielsko-Biała 2012, s. 11.

4 P. KENIG: *Z historii Cygańskiego Lasu*. W: *Cygański Las, Park kulturowy*. Red. J. ZACHARA. Bielsko-Biała 2009, s. 7.

5 B. CHORAŻY, P. KENIG: *Zamek w Bielsku. Zarys historyczny*. Bielsko-Biała 2011, s. 59.

6 W. KUHN: *Geschichte der deutsche Sprachinsel Bielitz (Schlesien)*. Würzburg 1981, s. 264.

7 Parafia katedralna pod wezwaniem św. Mikołaja w Bielsku-Białej, Rejestr Zgonów, t. 6 (1838–1889), s. 357.

Mapa lasów książęcych J. Moll (1859)

Archiwum Państwowe w Katowicach oddział w Pszczynie. Archiwum Ksiąząt Pszczyńskich XVIII, sygn. 595

publikacji⁸. Mapa ta służyła m.in. w czasie spotkania morawskich i śląskich leśników w dniu 25 czerwca 1861 r.⁹. Z drukowanej relacji z tego spotkania wynika, że lasy książęce zajmowały wówczas 6000 Joch (mórg), z czego połowa leżała w rewirach górskich¹⁰. Przyjmując, że 1 morga dolnoaustriacka liczy 0,5755 ha, otrzymujemy powierzchnię 3453 ha, która w porównaniu z lasami miasta Bielska (1400 Joch = 805,7 ha) stanowiła duży obszar¹¹. Podczas spotkania, po uroczystym powitaniu przez administratora dóbr książęcych dra Józefa Preisslera i leśniczego Ignacego Molla, goście udali się na objazd rewirów Wapienica, Kamienica, Olszówka i Rudawka. Już wtedy doceniono wyniki prac leśniczego Molla¹². Ówczesny układ podziału

8 Archiwum Państwowe w Katowicach oddział w Pszczynie, Archiwum Ksiąząt Pszczyńskich XVIII, sygn. 595, mapa lasów książąt Sułkowskich z 1859 r. autorstwa leśniczego Ignaza Molla, drukowana przez Edwarda Klimka w Bielsku: Uebersichts-Karte / HERZOGTHUMS / BIELITZ / cop. i. Jahre 1859 / von. J. Moll.

9 F.X. SMOLER: *Vereinschrift für Forst-, Jagd- und Naturkunde, herausgegeben von dem Vereine böhmischer Forstwirthe*. Prag 1861, s. 71–82.

10 Ibidem, s. 71–82.

11 Ibidem, s. 71–82.

12 G. MADEJ: *Książę Ludwik Sułkowski (1814–1879), rewolucjonista, emigrant i ostatni budowniczy bielskiego zamku*. „Zeszyty Sułkowskich”. Nr 3. Red. I. PURZYCKA, P. KENIG,

lasów jest częściowo do dziś aktualny, czego przykładem jest Zabrzeg. Na spotkaniu podkreślono również wysoką rentowność prowadzonej gospodarki leśnej, jak i poziom przeprowadzonych przecinek oraz zachowania licznego starodrzewia¹³.

Drzewostan składał się z dwudziestu gatunków drzew. Do liściastych należały: dąb szypułkowy (*Quercus robur*), wiąz pospolity (*Ulmus campestris*), buk zwyczajny (*Fagus sylvatica*), klon jaworowy (*Acer pseudoplatanus*), jesion wyniosły (*Fraxinus Excelsior*), brzoza omszona (*Betula pubescens*), brzoza biała (*Betula alba*), olsza czarna (*Betula alnus*), olsza szara (*Alnus incana*), topola osika (*Populus tremula*), grab zwyczajny (*Carpinus betulus*), lipa szerokolistna (*Tilia grandifolia*), lipa drobnolistna (*Tilia parvifolia*), jarzab pospolity (*Sorbus aucuparia*), czeremcha zwyczajna (*Prunus padus*) i wierzba (*Salix*). Pozostałe cztery to drzewa iglaste: sosna zwyczajna (*Pinus sylvestris*), jodła pospolita (*Pinus abies*), świerk (*Pinus picea*) i modrzew (*Pinus larix*)¹⁴. Do zwierzyny łownej w 1857 r. należały jelenie, zające, głuszce kuropatwy i słonki¹⁵.

Według źródeł najmniejszym był rewir I. Rudawka, nabyty w 1822 r. przez Jana Nepomucena Sułkowskiego (1777–1832)¹⁶. Obszar ten w praktycznie niezmiennym kształcie leży w Międzyrzeczu Górnym, na północ od skrzyżowania ul. Bielskiej i drogi ekspresowej S-1. Południową i wschodnią granicę wyznacza ul. Rudawka, przy której znajduje się wybudowana w XIX w. murowana leśniczówka wraz z budynkiem gospodarczym, (pozostające obecnie w prywatnych rękach). Niedaleko leśniczówki znajdowała się Bażantarnia (*Fasan Garten*)¹⁷, a także stawy rybne, których ślady w postaci wałów okalających zachowały się po dzień dzisiejszy. W dniu 20 listopada 1880 r. odbyło się tutaj przyjęcie weselne księcia Alfreda Sułkowskiego z Karoliną Glass. Świadcami na ślubie

---

G. MADEJ. Bielsko-Biała 2016, s. 41.

13 Według sprawozdania Ignacego Molla za rok 1857 rozgraniczono sześć klas drzewostanu, a gatunki drewna z kolei na materiał twardy i miękki. I klasa, pnie powyżej 101 lat obejmowała 504,95 morgi (9,7%); II klasa 81–100 lat – 975,36 mórg (18,8%); III klasa 61–80 lat – 900,11 mórg (17,3%); IV klasa 41–60 lat – 860,78 mórg (16,6%); V klasa 21–40 lat – 872,962 morgi (16,8%); VI klasa 1–20 lat – 1081,30 ½ mórg (20,8%). Faktyczna powierzchnia lasów wynosiła 5349,75 ½ mórg, a objętość drewna 253994,00 sążnie drewna twardego i 430787,70 sążni drewna miękkiego.

14 APKBB, AKS 1835, Księstwo bielskie, gospodarka lasów książęcych, drzewostan, polowania, rybołówstwo, 1857.

15 Ibidem.

16 APKBB, AKS 1480, J.N. Sułkowski, Luiza Sułkowska – Kurator. Sekwestry (Fideikomis, Allodium), Kurzwald, Rudawka 1831, 1832, 1833, 1835.

17 Bażantarnia – ogrodzony i zadrzewiony teren z ogrzewanym zimą budynkiem mieszkalnym dla ptaków.

Leśniczówka w Rudawce

Fot. J. Krajewski

byli brat pana młodego Stanisław Sułkowski oraz ksiądz ewangelicki, wikariusz super intendentury Karol Kotschy.

Rewir V. Zabrzeg był jednym z większych, podzielonym według mapy z 1859 r. na 25 oddziałów. Rozciągał się wokół dzisiejszej stacji rozrządowej Zabrzeg Czarnolesie, granicząc z gminą Chybie na zachodzie i przystankiem kolejowym Zabrzeg na wschodzie. Północna część (ok. $\frac{1}{7}$ całości) jest obecnie zalana wodami Jeziora Goczałkowickiego, a południową granicę wyznaczają ulice: Pszczelarska, Graniczna, Nowy Świat i Miliardowicka. Z analizy mapy wynika, że tereny Miliardowic oraz Nowego Świata były w 1859 r. porośnięte lasem. Później las wykarczowano, teren rozparcelowano i sprzedano „za miliardy marek (polskich)” w okresie hiperinflacji na początku lat 20. XX w. – stąd nazwa Miliardowice¹⁸. W Zabrzegu przy ul. Czarnoleskiej 7 zachowała się murowana leśniczówka, siedziba Leśnictwa Zabrzeg, a także budynek gospodarczy, którego plany architektoniczne znajdują się w bielskim Archiwum Państwowym¹⁹. W północnej części rewiru, niedaleko obecnego brzegu jeziora, stała także murowana gajówka, wyburzona niedawno ze względu na zły stan

¹⁸ J. WRZOŁ, W. TYC: *Zabrzeg i jego mieszkańcy dawniej i dziś na fotografii*. Czecho-wice-Dziedzice 1998, s. 39.

¹⁹ APKBB, AKS 1605, Leśniczówka (162/163) Zabrzeg (plan i dokumentacja).

Leśniczówka w Zabrzegu

Fot. J. Krajewski

techniczny. Do ciekawostek przyrodniczych należą torfowiska na terenie pobliskiego rezerwatu Rotuz.

W górach największym był rewir II. Wapienica, w którym leży dolina Luizy względnie Ludwika (niem. Louisental). Nazwa wiąże się z osobą Luizy z Larischów (1790–1848), żony księcia bielskiego Jana Nepomucena Sułkowskiego, która miała darzyć to miejsce wielkim sentymentem. Granica rewiru biegła niebieskim szlakiem na zachód od rzeki Wapienica aż na Błatnią, Stołów, Trzy Kopce, stamtąd z kolei żółtym szlakiem na Szyndzielnię i dalej do doliny Luizy. U wylotu doliny leżał tartak książęcy, w którym cięto pozyskane w górskich rewirach drewno – ważne źródło dochodów. Obiekt znany z fotografii i widokówek znajdował się u wylotu doliny, tuż obok obecnego parkingu. Tartak działał do końca II wojny światowej, kiedy to uległ zniszczeniu podczas pożaru. Wkrótce po tym wydarzeniu staw został zasypany. Pozostały jedynie betonowe fragmenty urządzeń młynówki, takich jak zastawy i kanały.

Pod koniec XIX w. dolina Luizy była praktycznie niezamieszкана, a wody gruntowe niezanieczyszczone, dlatego właśnie tutaj postanowiono wybudować ujęcie wody dla wodociągu zaopatrującego w wodę miasto Bielsko, cierpiące na jej deficyt. W styczniu 1894 r. na dzierżawionych od Sułkowskich terenach ukończono budowę czterech studni głębinowych – pozyskiwana z nich woda była kolejnym źródłem dochodów książęcych. Uruchomienie wodociągu nastąpiło

Tartak książęcy w dolinie Wapienicy

Ze zbiorów: Muzeum Historycznego w Bielsku-Białej, MBB/H/6268

19 listopada 1895 r.²⁰. Widocznymi do dzisiaj pozostałościami tej inwestycji są trzy studnie. Z biegiem lat ilość wody potrzebnej dla ludności i przemysłu ciągle rosła, w związku z czym, po czasochłonnych rozmowach między właścicielem Fideikomisu Aleksandrem Ludwikiem Sułkowskim a burmistrzem Bielska Kuno de Pongratzem doszło w dniu 25 kwietnia 1929 r. do zawarcia umowy na sprzedaż 17 hektarów gruntów książęcych za kwotę 200 tys. zł pod budowę zapory wodnej²¹. Budowa betonowej zapory zakończyła się w 1932 r. i nadano jej imię prezydenta Ignacego Mościckiego.

Niezwykłymi ciekawostkami hydrotechnicznymi z czasów Sułkowskich wybudowanymi prawdopodobnie w początkach XX w. są zapory zbudowane z kamienia i żelbetowy most na potoku Barbara, który wpływa do zbiornika.

Sułkowscy, podobnie jak każda rodzina szlachecka, chętnie polowali w swoich lasach. Miejscem spotkań myśliwych były leśniczówki. Najciekawszą z nich, wybudowaną w drugiej połowie XIX w. w stylu tyrolskim, jest reprezentacyjna

²⁰ P. KENIG: *Wodociągi i kanalizacja Bielska-Białej do 1991 r.* W: *Wodociągi i Kanalizacja Bielska-Białej w 110 rocznicę uruchomienia wodociągu w Bielsku (1895–2005)*. Red. P. DUDEK. Bielsko-Biała 2005, s. 51.

²¹ *Ibidem*, s. 88.

Leśniczówka „Barbara” w dolinie Wapienicy
Fot. J. Krajewski

Kamień graniczny oddziału leśnego w rewirze Wapienica
Fot. J. Krajewski

leśniczówka książęca „Barbara”. Ten niezwykle budynek znajdują się w dolinie Luizy tuż obok potoku zwanym również Barbarą, na tzw. Wielkiej Łące²². Na starych widokówkach można także zobaczyć budynek mieszkalny gajowego, spełniający funkcje gospodarcze, który ze względu na zły stan został niedawno wyburzony. Powyżej leśniczówki „Barbara” – niedaleko placu składowania drewna, opodal tzw. Alei Wejmutkowej (górną część ul. Tartacznej) – znaleźć można było dawniej kamień upamiętniający upolowanie ostatniego rysia w tej okolicy, czym wślawił się w 1910 r. myśliwy Secht, co było powodem trwającej tydzień biesiady²³.

Podążając żółtym szlakiem z Doliny Wapienicy w kierunku Szyndzielni, tuż przed skrzyżowaniem z czerwonym szlakiem z Dębowca, musimy odbić w prawo, by znaleźć się na uroczysku zwanym Diabie Młyny. Są to niewielkie skałki, w których znajduje się mała jaskinia: Jaskinia Sahara I, a także schronisko skalne. Na jego ścianach możemy odnaleźć datę: 22/7/1887. Niedaleko znajdują się także kamień z napisem: Anton Markuzel oraz datą: 1/9/1881, który upamiętnia jednego z książęcych gajowych²⁴.

Obszar rewiru Kamienica wyznacza czerwony szlak z Dębowca do górnej stacji kolei linowej na Szyndzielnię i dalej żółtym szlakiem do parkingu u wylotu doliny Wapienicy.

W połowie XIX w. zbudowano modrzewiową gajówkę książęcego Zarządu Lasów w rewirze Kamienica na dzisiejszym Dębowcu. Z tego być może powodu, w nawiązaniu do zarządców leśnych – komisarzy, zwano ją Górą Komisarzką (*Comissarienberg*), po 1858 r. upowszechniła się jednak nazwa Góra Seniora (*Seniorberg*²⁵). Nazwa ta odnosi się (jak i kamień znajdujący się opodal schroniska do ks. Józefa Schimko) do bielskiego proboszcza ewangelickiego, seniora zborów, który podczas spaceru w 1858 r. umarł w tym miejscu. Pod koniec XIX w. pojawiła się kolejna nazwa: *Baumgärtel*²⁶ wzięta od prowadzonej obok leśniczówki szkółki leśnej. Budynek od 1895 r. nie tylko spełniał zadanie gospodarcze, lecz później także turystyczne, kiedy został wydzierżawiony Towarzystwu Beskidzkiemu (*Beskidenverein*) i w części zaadaptowany

---

22 J. POLAK, M. TOMICZEK: *Bielsko-Biała w starej fotografii*. Bielsko-Biała 1991, s. 196.

23 Ibidem, s. 196.

24 APKBB, AKS 1832, Wykaz uposażenia urzędników i pracowników bielskiego fideikomisu za rok 1908.

25 M. ĆWIKOWSKA-BRODA, W. ĆWIKOWSKI: *Bielsko-Biała i okolice, historia pocztówką pisana*. Bielsko-Biała 2008, s. 154.

26 P. KENIG, W. KOMINIĄK: *Bielsko-Biała i okolice na dawnej pocztówce w czasach monarchii austro-węgierskiej*. Bielsko-Biała 2001, s. 143.

Kamień upamiętniający gajowego Andreeasa Steckla

Fot. J. Krajewski.

na schronisko. Tą ostatnią funkcję obiekt spełnia do dziś, będąc od 1945 r. własnością Nadleśnictwa Bielsko.

Kolejną pamiątkę po Sułkowskich odnajdziemy, kierując się zielonym szlakiem ze schroniska na Dębowcu w stronę Szyndzielni. Poniżej szczytu Cubernioka (*Hoher Hügel*, 731 m n.p.m.) znajduje się kamień poświęcony Andreasowi Steckli, na którym wyryto napis: „W tym miejscu, w dniu 4 października 1890 r., został zastrzelony przez kłusownika, w czasie obchodu leśnego, książęcy gajowy Andreas Steckla. Miał 62 lata”²⁷. Być może stał tu wcześniej jedynie krzyż, który został zastąpiony przez wspomnianą tablicę w latach 1939–1945²⁸.

Południowo-zachodnie krańce rewiru wyznacza żółty szlak wiodący z polany poniżej szczytu Szyndzielni, poprzez Kołowrót i przełęcz Kozią do końca ul. Podleśnej i dalej granicą lasu do Olszówki Górnej. Z tej strony lasy książęce

²⁷ Oryginał sporządzono w języku niemieckim: *An dieser Stelle ist Andreas Steckla Fürstl. Heger von einem Wilddieben während eines Dienstganges am 4. Oktober 1890 erschossen Wordem. Er stand im 62 Lebensjahre.*

²⁸ A. KREMSA: *Kamitz, das deutsche Dorf der Sprachinsel Bielitz-Biala am Rand der Schlesischen Beskiden*. Braunschweig 1995, s. 343.

sąsiadowały z lasami należącymi do miasta Bielska. Zachodnia granica przebiegała wzdłuż obecnego czerwonego szlaku z Dębowca na Szyndzielnię.

Jak już zostało wspomniane jedną z rozrywek książęcych były polowania. Zawieruchę II wojny światowej przetrwały na zamku w Bielsku trofea myśliwskie, pochodzące z kolekcji Sułkowskich. Poroża saren i jeleni, znajdujące się w zbiorach Muzeum Historycznego w Bielsku-Białej (109 sztuk) w znakomitej większości są zdobyczą Aleksandra Edwarda Sułkowskiego (1856–1929). Poroża umieszczone są na tarczach z opisem miejsca i daty polowań. Dzięki nim możemy się dowiedzieć o tym, że książęta polowali w takich miejscach, jak: Rudawka, Olszówka, Zabrzeg, Wapienica, Błatnia (Blotna), Bronów (Braunau), Steinberg (tzw. wzgórze Stefanii w Olszówce Górnej znajdujące się na północ od Koziej Góry), Salzberg (Kołowrót), Gimsastein (wzgórze niedaleko schroniska na Dębowcu, którego nazwa pochodzi od kamienia Gimsey²⁹), Wippersberg (szczyt, przez który przechodzi żółty szlak prowadzący z Wapienicy na Szyndzielnię), Silbergrund (Srebrna Dolina – górna część potoku Wapienica), Klimasberg (Przykra), a także bliżej niezlokalizowane, a prawdopodobnie należące do Sułkowskich: Brückergrund.

Gospodarka leśna książąt Sułkowskich na terenie dawnego księstwa bielskiego była znaczącym źródłem dochodów rodziny. Artykuł jest przyczynkiem do badań, które wymagają znacznego pogłębienia. W przyszłości istotna będzie kwerenda w archiwach na terenie śląskich archiwów we: Wrocławiu, Pszczynie, Cieszynie i Opawie. Dużą wartość miałyby także sporządzenie na podstawie materiałów Archiwum Państwowego i Lasów Państwowych porównania dawnych i obecnych powierzchni lasów oraz drzewostanu.

The princely forests in Bielsko-Biała and its vicinity

S u m m a r y

In the years 1752–1945 the princely family Sułkowski had their demesne in the area of present-day Bielsko-Biała, nearby towns and forests. As it was throughout centuries wood constituted the basic building material and fuel; forests became an important source income for the princes.

In the recent past, the history of princely forests was familiar, mostly due to the fact that documents, written in German neography, were not entirely examined and difficult to interpret. The sources for research on the history of princely forests include mostly historical records held in the State Archive in Katowice (the Bielsko-Biała Branch) and documents held by the Forest Inspectorate of Bielsko-Biała. Equally valuable are architectural

---

29 Miejsce to upamiętnia Jana Fryderyka Gimse, mistrza mydlarskiego, który w 1780 r. w tym miejscu miał ufundować kamień-stół z wierszowaną odą na temat uroku tego leśnego zakątka.

remains and collections of the Historical Museum in Bielsko-Biała. Conducting field work and analysis of maps was necessary to define the borders of forests and to locate the described objects.

Aleksander Józef Sułkowski (1695–1762), the first owner of the principality of Bielsko, bought it in 1752 from count Friedrich Wilhelm Graf von Haugwitz (1702–1765). Throughout the years the forest area was changing due to sales and logging. In 1895 in Wapienica water intakes were built as a result of water shortages in Bielsko. Water sale was another source of income for the princes. Nevertheless, in 1932 due to the development of the industry and the growing population of the city, a dam and a water reservoir were built in the area formerly owned by the princes.

After Aleksander Ludwik Sułkowski (1893–1956) left Bielsko at the beginning of 1945, princely forests were nationalized. The Forest Inspectorate of Bielsko-Biała (State Forests Poland) is the current owner of the area.

In the middle of the 19th century princely forests were divided into numbered territories. Two of them were situated in Podgórze Cieszyńskie (the so-called Land Revire: I. Rudawka and V. Zabrzeg), three other were in Beskid Mountains (so-called Gebirgs Revire: II. Wapienica/Lobnitz, III. Kamienica/Kamitz and IV. Olszówka/Olisch). The institution responsible for the administration of the princely demesne was Fideikomis. The entire forest area (3453 ha) and its flora and fauna are noted in the sources. Nevertheless, other material remains such as architecture (e.g. foresters' lodges, outhouses, remains of the high roads, pathways and other symbolic places) are equally crucial in the research that is conducted. Apart from their practical purpose, forests used to be the place of entertainment for the Sułkowski family. Numerous antlers found in the collection of the Historical Museum in Bielsko-Biała prove that the family used to hunt frequently.

Forest management in the former principality of Bielsko constituted an important source of income for the Sułkowski family. The purpose of the following paper is to show the material remains of that management.

Bibliografia

- CHORAŻY B., KENIG P.: *Zamek w Bielsku. Zarys historyczny*. Bielsko-Biała 2011.
- ĆWIKOWSKA-BRODA M., ĆWIKOWSKI W.: *Bielsko-Biała i okolice, historia pocztówką pisana*. Bielsko-Biała 2008.
- KENIG P., KOMINIĄK W.: *Bielsko-Biała i okolice na dawnej pocztówce w czasach monarchii austro-węgierskiej*. Bielsko-Biała 2001.
- KENIG P.: *Relacja z przekazania księstwa bielskiego Aleksandrowi Józefowi Sułkowskiemu 1 lipca 1752 roku*. „Zeszyty Sułkowskich”. Nr 1. Red. I. PURZYCKA, P. KENIG, G. MADEJ. Bielsko-Biała 2012.
- KENIG P.: *Z historii Cygańskiego Lasu*. W: *Cygański Las, Park kulturowy*. Red. J. ZACHARA. Bielsko-Biała 2009.
- KENIG P.: *Wodociągi i kanalizacja Bielska-Białej do 1991 r.* W: *Wodociągi i Kanalizacja Bielska-Białej w 110 rocznicę uruchomienia wodociągu w Bielsku (1895–2005)*. Red. P. DUDEK. Bielsko-Biała 2005.

- KREMSA A.: *Kamitz, das deutsche Dorf der Sprachinsel Bielitz-Biala am Rand der Schlesi-schen Beskiden*. Braunschweig 1995.
- KUHN W.: *Geschichte der deutsche Sprachinsel Bielitz (Schlesien)*. Würzburg 1981.
- MADEJ G.: *Książę Ludwik Sułkowski (1814–1879), rewolucjonista, emigrant i ostatni bu-downiczny bielskiego zamku*. „Zeszyty Sułkowskich”. Nr 3. Red. I. PURZYCKA, P. KENIG, G. MADEJ. Bielsko-Biała 2016.
- POLAK J., TOMICZEK M.: *Bielsko-Biała w starej fotografii*. Bielsko-Biała 1991.
- SMOLER F.X.: *Vereinschrift für Forst-, Jagd- und Naturkunde, herausgegeben von dem Vereine böhmischer Forstwirthe*. Prag 1861.
- WRZOŁ J., TYC W.: *Zabrzeg i jego mieszkańcy dawniej i dziś na fotografii*. Czechowice-Dziedzice 1998.

Mojca Rjavec

Plemiška družina Sulkowski v Bresternici pri Mariboru v 20. stoletju

V pričujočem besedilu bom predstavila plemiško družino Sulkowski, ki je v drugi polovici 19. in v 20. stoletja živela v Mariboru in Bresternici pri Mariboru. Sledeči tekst se deloma opira na moje diplomsko delo¹. Plemiška družina, katere *pater familias* izvira iz danes poljskega mesta Bielsko (*nem. Bilitz*), se pravzaprav še ni zares dobro vtisnila v spomin slovenske historiografije. Na trenutke se je zdelo, kot da so bili Sulkowski nevidni plemiči slovenskega podeželja. Do spremembe je prišlo s povečanjem gradiva v Pokrajinskem arhivu Maribor, gradivom Muzeja v Bielsko-Biali in intenzivnejšim kontaktom s potomci v Mehiki. Le redki posamezniki iz Bresternice in okolice se iz druge polovice 20. stoletja še spominjajo prijazne gospe Elze Sulkowski, ki je bila med prebivalstvom zelo spoštovana². Družina je med ljudmi slovela kot zadržana, umirjena in morda je bilo tudi zaradi tega tako težko slediti spominom v preteklost. Črno luknjo, ki je nastala za njimi, gre pripisati dvema glavnima vzrokoma. Prvi izmed njih je prav gotovo njihova družinska zgodovina. Pri štirih sinovih – starejši trije so se odselili v Nemčijo, Avstrijo in Mehiko – je najmlajši sin Anton ostal doma in umrl brez potomcev leta 1968, s tem pa ni bilo naslednika, ki bi ostal v slovenskem prostoru. Drugi vzrok pa je potek zgodovine v 20. stoletju, saj je v času njihovega bivanja na prostoru današnje Slovenije prišlo do velikih političnih in kulturnih sprememb. Menjava družbenega in političnega ustroja je že od »pomladi narodov« leta 1848 in z vzponom nacionalizmov vodila k zatonu (umiku) plemstva in vzponu delavstva³. Na Slovenskem se je to bolj ostro uveljavilo po drugi svetovni vojni, ko je bilo plemstvo s strani komunističnih oblasti prisiljeno v izgnanstvo. Množično

---

1 M. RJAVEC: *Plemiška rodbina Sułkowsky: O življenju nekaterih članov rodbine Sułkowsky od 18. stoletja do danes na ozemlju današnje Poljske, Avstrije, Slovenije, ZDA in Mehike*. Diplomsko naloga. Koper 2012.

2 Informator: Z. Zadavec, in D. Jarčič 2015.

3 M. PREINFALK: *Zgodovinpisje na Slovenskem in njegov odnos do plemstva*. „Zgodovinski časopis“. Letnik 58, številka 3–4. Ljubljana 2004, s. 507–516.

so se izseljevali v tujino, k sorodnikom ali pa so zamolčali svoje poreklo. Njihova lastnina je bila zaplenjena in nacionalizirana⁴. Veliko starega plemstva⁵ na Slovenskem je bilo usmerjenega v tradicionalno posestništvo in le stežka so se privadili na nove razmere – brez zemlje, ki jim je več generacij pomenila preživetje. Sulkowski so bili eni izmed redkih, ki so v svoji hiši ostali in jim ni bilo zaplenjeno celotno posestvo⁶. Kar pa še zdaleč ne pomeni, da so živeli tako kot pred vojno. Po malem sta zadnja dva lastnika Anton in Elza Sulkowski morala prodajati predmete (to, česar ni zaplenila Jugoslavija) in zemljo, da sta preživela. Ostalo jima je nekaj sob v spodnjem nadstropju bresteriškega gradu, nekaj prostorov za spravilo pridelkov, malo zemlje in vdana pomoč še iz časov izpred vojne. Ne smemo pozabiti tudi na splošen odnos zgodovinske znanosti do plemstva, ki je bil v času socializma izrazito odklonilen (hote ali nehote) in je s tem povzročil dosti škode. Od 80. let dalje se je odnos vendarle počasi spremenil in v zadnjih 20 letih slovensko zgodovinopisje na tem področju pridobiva na številu raziskav, virih in objektivnosti.

Kot začetnika veje družine Sulkowskih, ki je stalno prebivala na ozemlju današnje Slovenije, štejemo Stanislava Sulkovskega. Stanislav (1862–1940) je bil eden od 12 otrok, številčne družine Ludvika Jana Nepomucena (1814–1879) in druge žene Marije Antonije Gemperle (1832–1870). S prvo ženo, Ano baronico Dietrich (1823–1853), je imel sina, Jožefa Marijo, ki je po njegovi smrti leta 1879 nasledil kneževino v Bielskem. Stanislav se je rodil kot peti otrok v Rorschachu ob Bodenskem jezeru v Švici, kamor se je družina po nekajletnem prebivanju v Združenih državah Amerike vrnila h koreninam Marije Antonije Gemperle. Po umrli prvi ženi je Ludvik skupaj s sinom iz prvega zakona (Jožef Marija) podedoval ogromno premoženje, ki ga je vložil med drugim tudi v prenovo gradu v Bielsku. Stanislav je bil v skladu z duhom časa vzgojen v duhu avstrijskega patriotizma. Po smrti matere, ki je umrla pri porodu najmlajšega Viktorja, se je vzgoji v veliki meri posvetila takrat najstarejša hči, Tajda (*Taida*). Za vsakega izmed 12 knezovih otrok je bila prihodnost skrbno načrtovana. Zato ni bilo nič čudnega, da je Stanislavu družina našla bogato ženo z uglednim plemiškim nazivom⁷.

---

4 M. PREINFALK: *Zgodovinopisje na Slovenskem...*, s. 515.

5 Tradicionalno plemstvo, je živelo od lova, prodaje pridelkov – torej od zemlje. Vzponem meščanstva od 1789 naprej pa se je pojavil nov tip plemstva, ki je za plemiški stan bil pripravljen plačati.

6 Pokrajinski arhiv Maribor (PAM) Sulkowski (Sulkowski), Anton [Bresternica] – zaplembni spis IV I 281/1949 Okrajnega sodišča Maribor.

7 G. MADEJ, P. KENIG: *Bielscy ksiąźęta Sulkowscy, jakich nie znacie*. Bielsko-Biała 2015, s. 46, 85.

Knez Stanislav in baronica Paula Emilija Frančiška Antonija Marenzi von Marenzfeld und Schonegg (*Paula*) sta se poročila 28. novembra 1883 v cerkvi sv. Janeza Krstnika v Mariboru⁸.

Paula in Stanislav leta 1925 v zdravilišču Rogaška Slatina

Zródło: Pokrajinski arhiv Maribor

---

⁸ Nadškofijski arhiv Maribor (NAM), Poročna knjiga V., cerkev sv. Janeza Krstnika Maribor, s. 211.

Paula (1863–1928) se je rodila očetu Karlu Marenziju ter materi Emiliji, rojeni Koch. Oče je bil trgovec in posestnik z italijanskimi koreninami. Njena mlajša sestra Klotilda je umrla v otroštvu⁹. Tega Paula ni nikoli pozabila, saj je obržala majhno črno gravirano škatlico s ključem v njen spomin, kar zdaj hranijo njeni potomci¹⁰. Paula je povezana z znamenito hišo Koch – blizu Slomškovega trga v Mariboru. Hiša je bila v tistem času pod naslovom Casino Gasse 2, po letu 1919 spremenjena v Miklošičevo ulico 2, v času nemške okupacije spet na Casino Gasse 2, po drugi svetovni vojni pa je postala znova Miklošičeva ulica 2. Dvonnadstropna stavba z velikimi okni v centru Maribora velja za enega najlepših primerov klasičistične gradnje po dunajskem vzoru. Zemljo sta leta 1832 kupila slovaški lekarnar Karl Koch in njegova žena Frančiška, rojena Pirnat, in v treh letih zgradila hišo¹¹. Med zanimivosti sodi napis nad glavnimi vrati, ki obiskovalcem sporoča: *Hanc domum aedificari curavit Carolus Koch cum conjuge sua Francisca nata Pirnat anno 1835*. K temu sodi tudi v kamen vklesana roka, ki v zemljo sadi drevesce z napisom *für die Nachkommenden* (za potomce)¹². Hiša je bila ob smrti Karla in Frančiške leta 1891 prepisana na njuno hčer, Emilijo Koch, poročeno Marenzi. Leta 1898 so stavbo podedovali mladoletni vnuki, štirje sinovi Paule in Stanislava – dejansko pa je s premoženjem upravljala Paula. Vemo, da sta Paula in Stanislav po poroki nekaj let živela v tem domu. Drugi in tretji sin sta se rodila na temu naslovu. Hišo so leta 1922 prodali inženirju Hugu Bremcu, ta pa se je več let bojeval z mestno birokracijo, da bi mu dovolila preurediti dom v stanovanja¹³. Do dandanes stavba služi temu namenu. Paula je prek sorodnika Mihaela Marenzija podedovala tudi grad Bresternico skupaj z zemljiščem in pripadajočimi objekti. Pod konec 19. stoletja se je z možem in tremi otroki preselila le nekaj kilometrov stran severno od Maribora. Objekt je bil precej večji v primerjavi s hišo na Miklošičevi ulici. Prelepa neoromanska stavba ima dve nadstropji. Visoko pod streho nad glavnim vhodom je bil včasih vklesan kamnit grb. Spredaj pred objektom se je razprostiral velik vrt z različnimi vrstami dreves in rož¹⁴. Objekt so najbrž temeljito prenovili tudi sami. Baronica Paula je umrla 19. maja 1928 po daljši

---

9 Zgodovinski Arhiv Ljubljana (ZAL), fond ZAL 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, a. e. XXL.

10 Informator: Thaida Elksich Sulkowska.

11 I. FRAS: *Maribor. Mesto, hiše, ljudje. Stavbna zgodovina starega mestnega jedra med sredino 18. stoletja in letom 1941*. Maribor 2012, s. 160.

12 *Hiša Koch*. „Deutsche Zeitung“, 2 VIII 1931, s. 2.

13 PAM, Miklošičeva ulica 2, Maribor: gradbeni spisi in gradbena dokumentacija.

14 PAM, Družinski in rodbinski fond Sulkowski, a. e. 1661.

bolezni. Pokopana je bila 23. maja na pokopališču v Kamnici¹⁵. Stara je bila 65 let in s Stanislavom je bila poročena kar 45 let¹⁶. V svoji oporoki je napisala, da želi biti pokopana v kapelici nad hišo¹⁷. Mož Stanislav je njeno željo uresničil že leta 1931¹⁸. Tako kot je želela, je dal nekaj sto metrov nad hišo pod vznožje griča postaviti skromno opremljeno, vendar precej veliko kapelo. Tam je bilo dovolj prostora za družinsko grobnico na sredini, malo marmorno tablo na levi steni ter oltar in klečalnik¹⁹.

Marmorna spominska tabla na levi notranji steni v kapelici. Na njej zapisana imena pokopanih: kneginja Paula, knez Stanislav in njun najmlajši sin knez Anton

Žródło: M. Rjavec

15 NAM, fond Kamnica: dvojniki knjige smrti za leto 1928, 327.

16 Lokale Chronik, Fürstin Paula Sulkowska. „Margbuerger Zeitung“, 24 V 1928, s. 3.

17 PAM, Sulkowsky (Sulkowski), Pavla (Bresternica): zapuščinska zadeva A V 260/28 Okrajnega sodišča Maribor.

18 T. PIVEC: *Kamnica znamenja na vasi in njeni okolici*. Maribor 2012, s. 251.

19 Mnenje avtorice, stanje na februar 2015.

Iz zapuščinske obravnave po Pauli izvemo tudi, da je umrla prezadolžena, saj je vrednost dolgov presejala vrednost premoženja. Ob njeni smrti so se vsi sinovi odpovedali njenemu premoženju v korist najmlajšega brata Antona²⁰. Stanislav se je po smrti prve žene poročil še enkrat avgusta leta 1929. Najbrž zato, da bi ublažil finančne težave. Njegova druga žena Zofija (*nem. Sophie*) Stollwerck (1870–1952) je bila vnukinja Franca Stollwercka iz Kölna, ki je ustanovil slavno tovarno čokolad in čokoladnih bonbonov Stollwerck²¹. Zofija je najverjetneje bolj pogosto prebivala v Loope pri Kölnu, kot pa v Bresternici. Bila je zelo izobražena, študirala je filozofijo. Predtem je bila poročena z Jožefom Böllig Schneppenheimem, ki je ob njuni poroki zgraditi prelepo vilo Sophienhöhe v nemškem mestu Kerpen²². Po njegovi smrti je najprej prodala ogromno zbirko umetnin, kasneje pa še vilo v korist svoje novo ustanovljene organizacije, ki se je ukvarjala z raziskovanjem filozofa Nietzscheja²³. Organizacija je vsako leto podeljevala nagrade za najboljše filozofsko znanstveno delo. Stanislav ni bil tako literarno usmerjen kot njegova žena. Bil je preprost posestnik (z vojaško izobrazbo). Imel je velik sadovnjak, prideloval je vino in prodajal živino. Na regionalni razstavi pridelkov iz Štajerske je dosegel priznanje za največji jabolki vrste Hausmütterchen²⁴. Umrl je v času druge svetovne vojne in bil pokopan v družinski kapeli. Po njegovi smrti se je Zofija preselila nazaj v Loope pri Kölnu.

Pauli in Stanislavu so se rodili štiri sinovi. Prvi sin, Ludvik Marija (1885–1943), je bil kot najstarejši sin poimenovan po svojem dedu iz Bielska. Rodil se je 2. februarja 1885 v Varaždinu. Iz malih drobcev, ki jih o njem poznamo, lahko razberemo, da je obiskoval gimnazijo v Mariboru. Njegovo ime je sledljivo v publikacijah, ki so bile izdane ob koncu vsakega šolskega leta. Gimnazijo so obiskovali tako nemško kot slovensko govoreči dijaki. Razredi so bili razdeljeni na dve skupini: nemški (A) oziroma slovenski (B) jezik kot glavni jezik. Ludvik je bil obiskoval v razred A. Pouk je potekal v osmih razredih. Dijaki so podrobno študirali zahtevne vsebine iz religije, latinščine, nemščine, slovenščine, zgodovine in zemljepisa, matematike, naravoslovnih ved. Največ dijakov je bilo iz Maribora in okolice in v nemškojezičnih razredih. Velika večina dijakov je bila rimokatoliške vere. Dijaki so bili stari

---

20 PAM, Sulkowski (Sulkowski), Pavla (Bresternica): zapuščinska zadeva A V 260/28 Okrajnega sodišča Maribor.

21 Biografija Franz Stollwerck: https://de.wikipedia.org/wiki/Franz_Stollwerck, [2016-01-31].

22 <http://www.villa-sophienhoehe.de/>, [2016-01-31].

23 *Haus Sophienhöhe. Besetzung ihrer Durchlaucht Fürstin Sulkowski*. Köln-Hochkirchen 1931.

24 *Von der Regionalsausstellung*. „Pettau-er Zeitung“, 6 X 1895, s. 2.

Od leve proti desni: fotografije kapele Sulkowskih v Bresternici (l. 1939 in l. 2014)

Žródło: T. Pivec (glej literatura) in M. Rjavec.

od 11 do 22 let. V času študija Ludvika na gimnaziji v Mariboru je bil kar nekaj let ravnatelj Julij Głowacki (1846–1915), znani preučevalec nižje razvitih rastlin (lišaji in mahovi). Ludvika zasledimo med dijaki, ki so zaključili 4., 6. in 7. letnik. V 4. in 6. letnik je bil Ludvik vpisan leta 1901 in 1903, v 7. letnik pa je bil vpisan kar trikrat, leta 1904, 1905 in 1906²⁵. Ludvik se je leta 1915 v Klosterneuburgu poročil z Ano Marto Durre (1888–1943), s katero je živel v Leipzigu oziroma v Mörlla pri Rudolstadt²⁶. Otrok nista imela. V času druge svetovne vojne, 4. decembra 1943 sta oba umrla v bombnem napadu zavezniških sil na Leipzig²⁷.

Drugi sin, Stanislav Marija, je bil poimenovan po svojem očetu. Rojen je bil 13. julija 1886 v Mariboru v hiši Koch. Avgusta je bil krščen v cerkvi sv. Janeza Krstnika²⁸. Študiral je na slavni Terezijanski vojaški akademiji v Dunajskem Novem mestu (*nem. Wiener Neustadt*). Po treh letih študija si je pridobil naziv poročnika (*nem. Leutnant*) in zagotovljeno vojaško kariero. Vemo, da je 22-letni Stanislav avgusta 1908 vstopil v vojaško službo v češki konjenici 2. dragonskega

²⁵ Jahresbericht des k.k. Staats-Gymansiums in Marburg, Maribor 1901, 1903, 1904, 1905, 1906.

²⁶ PAM, Sulkowsky (Sulkowski), Pavla (Bresternica): zapuščinska zadeva A V 260/28 Okrajnega sodišča Maribor.

²⁷ Informator: Thaida Elkisch Sulkowska, 2012.

²⁸ NAM, Krstna knjiga X., 1882-1893, cerkev sv. Janeza Krstnika Maribor, s. 171, 262.

Poletje 1908. Sinovi fotografirani na posestvu Bresternica pri Mariboru. Sedi Aleksander, stoji Stanislav, zraven njega najmlajši sin, Anton. Manjka najstarejši sin, Ludvik
Źródło: Waldhitter, zasebna zbirka.

polka avstrijske vojske (*nem. Böhmisches Dragonerregiment Nr. 2*) pod vodstvom grofa Edvarda Paara. Grof Edvard Paar velja za eno izmed vidnih vojaških osebnosti v službi cesarja Franca Jožefa I. V tem polku je bilo po narodni pripadnosti največ Čehov²⁹. Službo je Stanislav moral nastopiti 1. septembra 1908³⁰. Dokument se ujema tudi s pismi, ki jih je Stanislav v Bresternico pošiljal iz Tarnopola, takrat v Galiciji v Habsburški monarhiji, danes v Ukrajini. Tam je bil namreč štab 2. dragonskega polka, vojaki pa so bili večinoma nastanjeni v mestih Terebowlja in Czortkow. Kasneje, v času 1. svetovne vojne, je Stanislav pridobil čin nadporočnika. Njegova uniforma je bila sestavljena iz detajlov, ki so označali pripadnost njegovemu polku. Konjeniško uniformo oprijetega kroja je poudarjal ovratnik deloma črne barve (spredaj), na katerem so bile na vsaki strani našite po tri bele šestkotne zvezde. Gumb na epoleti je bil bele barve. K uniformi so sodili tudi črni jahalni škornji z deloma kovinsko peto³¹.

---

29 <http://www.mlorenz.at>, [2016-01-31].

30 Informator: Alejandra Altamirano Elkisch, 2015.

31 <http://www.mlorenz.at> [2016-01-31].

Stanislav je dobil tudi nekaj odlikovanj. Jeseni 1912, v času vojaškega službovanja v Tarnopolu, je poprosil za dopust, ki so mu ga nadrejeni odobrili. Bolj kot Stanislavova vojaška kariera je odmevalo njegovo potovanje po Združenih državah Amerike. Motiv za to potovanje morda ni bil le en, iskanje bogate neveste, kot so komentirali ameriški mediji. Pot je Stanislav začel novembra 1912 in prispel v New York 6. decembra 1912³². Mediji so se ob njegovem prihodu množično razpisali o njegovem plemiškem poreklu kot tudi o bogastvu njegovega polbrata Jožefa Marije. Še bolj pa je medijsko odobravanje požel, ko se je razvedelo, da se morda namerava poročiti z Američanko. Znanci so Stanislavu predstavili Marijo Luizo Freese (1891–1942), saj je govorila francosko. Z njim je maja 1913 potovala po več zveznih državah. Oče Marije Luize, Avgust Freese, je bil nemškega rodu. Bil je lastnik velike posesti v Mehiki in imel je več zelo donosnih rudnikov. Njena mama, Catalina (Katarina) Gaxiola, pa je bila mehiška kreolka. Družina je izhajala iz mehiškega mesta Guyamas, kjer se je Marija Luiza tudi rodila³³. Imela je več bratov in sestra. V Los Angelesu je družina imela v lasti tudi hišo, kjer je oče prebival, ko je vrejal posle v ZDA³⁴. Poroka med Stanislavom in Marijo Luizo se je odvila 28. julija 1913 v Los Angelesu. Od nje sta imela korist tako Stanislav kot tudi Marija Luiza, saj sta povezala staro plemiško družino z burno preteklostjo in meščansko dužino. Idilo je pokvarila zgolj manjša afera, ko je nekaj tednov pred poroko dunajska perica Klara (Clara) Melcher Stanislava obtožila, da jo je v ZDA zapeljal, čeprav naj bi bila zaročena. Od njega je najprej na štiri oči, potem pa prek medijev zahtevala denar³⁵. Iz tega razloga je bila poroka med Stanislavom in Marijo Luizo organizirana na hitro, da si nevesta (še bolj pa njena družina) ne bi premislila. Za umiritev nerodne situacije z dunajsko perico je poskrbel kar nevestin oče Avgust Freese, saj je primerna vsota denarja afero ohladila³⁶. V času največjega izbruha škandala sta se mladoporočenca odločila, da za nekaj mesecev zaplujeta na poročno potovanje do Azije. Klaro Melcher pa so novembra 1913 izgnali iz ZDA in vrnili v Evropo³⁷. Stanislav je v pismih, ki jih je pisal domov v Bresternico, priznal,

---

32 PAM, fond PAM 1661, Družinski in rodbinski fond Sulkowski, a. e. 1661, Pismo, 9 XII 1912.

33 Informator: Alejandra Altamirano Elkisch, 2015.

34 *Title, Castle, etc.* „The Day Book“, 6 VI 1913.

35 PAM, fond PAM 1661, Družinski in rodbinski fond Sulkowski, a. e. 1661, druga škatla.

36 PAM, fond PAM 1661, Družinski in rodbinski fond Sulkowski, a. e. 1661, druga škatla.

37 *Jury is after Austrian Prince.* „San Francisco Call“, 12 IX 1913, s. 3; *Woman Companion of Prince Sulkowski is ordered deported.* „San Francisco Call“, 17 IX 1913, s. 1; *Prince Sulkowski's Laundress Deported.* „San Francisco Call“, 30 IX 1913, s. 1.

da Klaro Melcher pozna še iz Tarnopola, vendar pa je obžaloval, da ji je posojal denar. Kot je pisal staršem, se je v želji po denarju odločila, da ga bo našla in mu poskušala uničiti prihodnost, saj je vedela, da bo iz tega iztržila masten izkupiček. Stanislav je bil precej zaskrbljen glede celotne situacije, trdil je celo, da ga zasledujejo³⁸. Decembra 1913 sta se z ženo s potovanja, na katerem sta se ustavila na Japonskem, Kitajskem, Moskvi, Cejlonu in Kairu, vrnila v Evropo. Afera še ni čisto do konca potihnila, zato se ni imelo smisla vračati v ZDA in odpirati starih ran. Bližala pa se je tudi vojna, na katero se je Evropa pripravljala kar nekaj let. Iz korespondence sodeč sta Stanislav in Marija Luiza živela nekaj časa v Bresternici, pa nekaj časa v Kumbergu, v Badnu pri Dunaju, pri njegovem bratu Aleksandru Mariji in ženi Greti, pa tudi na Dunaju. Stanislav je bil vpoklican nazaj v svoj 2. dragonski polk še pred začetkom vojne, ki jo je Avstro-Ogrska napovedala Srbiji (28. 7. 1914). Poslali so ga v Galicijo na vzhodno fronto, saj se je tam bojeval njegov polk³⁹. V časopisu *El Paso Herald* so objavili, da se bori proti Rusom, medtem ko Maria Luiza človekoljubno skrbi za ranjence pod okriljem Rdečega križa na Dunaju⁴⁰. Z možem na fronti se je Marija Luiza preživljala in krajšala čas tudi z učenjem in inštrukcijami angleščine. Vojna, ki je trajala štiri leta, jima je prinesla rojstvo hčerke Glorije Thaide (1917–1991), ki se je rodila v Gradcu. Leta 1918 je Stanislav v Bresternico pošiljal dopisnice iz mesta Krmin v Furlaniji, takrat še v Avstriji. Najbrž je bil del polka premeščen v bližino Soške fronte z nalogo obrambe obmejnega pasu⁴¹. Po besedah potomcev sta Stanislav in Marija Luiza živela v Evropi do konca leta 1919. Zaradi slabih povojnih gospodarskih razmer in propada Habsburške monarhije sta se odločila, da začneta življenje na novo⁴². Zaradi pretekle situacije s Klaro Melcher Stanislav ni imel vstopa v ZDA. Zato sta se zakonca preselila v Mehiko, h koreninam Marije Luize. V času življenja v Mehiki se je družina nekajkrat preselila (Gudalajara, Mexico City, Cuernavaca). Stanislav se je v vojaškem smislu udeleževal zgolj takrat, ko je šel na lov. Posvetil se je umirjenemu družinskemu življenju (Mehika ni priznavala plemstva) in slikarstvu. Slikal je portrete po naročilu, sodeloval je pri oblikovanju oglasov in uspelo mu je pripraviti razstavo. Najmanj enkrat, leta 1932, se je vrnil na obisk v Evropo. Žena Marija Luiza je po hudi bolezni umrla leta 1942, stara 51 let.

---

38 PAM, fond PAM 1661, Družinski in rodbinski fond Sulkowski, a. e. 1661, druga škatla.

39 http://de.wikipedia.org/wiki/K.u.k._Dragoner, [2016-01-31].

40 *American Princes does Red Cross Work in Vienna*. „*El Paso Herald*“, 28-29 XI 1914, s. 5.

41 PAM, fond PAM 1661, Družinski in rodbinski fond Sulkowski, a. e. 1661, prva škatla. Dopisnice iz leta 1918.

42 Informator: Thaida Elkisch, 2012.

Stanislav je ostal sam s 25-letno hčerko. Gloria Thaida je bila bistra študentka jezikov. Ob koncu vojne, leta 1945, se je poročila z ločenim nemškim arhitektom Konradom Elkischem (1902–1972). Živela sta v Ciudadu de Mexico. Rodile so se jima tri hčerke, Alexandra Marija Luisa (1946), Thaida Gloria Elizabeth (1947) in Geraldine Blanca Elizabeth (1951). Vse imajo družine in člani so razkropljeni po celi Mehiki ter ZDA. Stanislav se je poročil še enkrat, leta 1947 z družinsko prijateljico vdovo Blanche Vincent de Thorulon (1883–1960), ki je prihajala iz Pariza⁴³.

Od leve proti desni. Sedita zakonca Paula in Stanislav. Stoji sin Stanislav
Žródło: Waldhitter, zasebna zbirka.

Tretji sin Stanislava in Paule, Aleksander Marija Emil Anton (1888–1970), je bil leta 1899 vpisan v nemškojezični prvi letnik mariborske gimnazije. V kasnejših letih ga v poročilih ni več zaslediti⁴⁴. Kasneje je prav tako kot starejši brat hodil na Terezijansko vojaško akademijo v Dunajskem Novem mestu. Tudi na videz

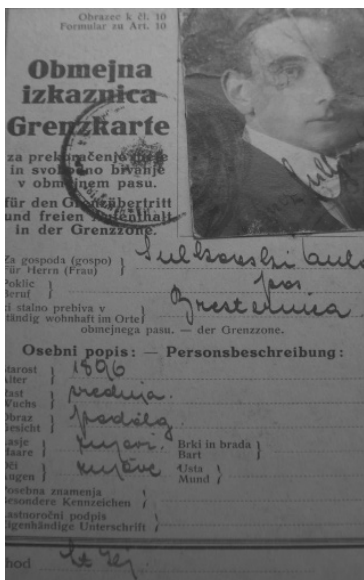
---

43 PAM, fond PAM 1661, Družinski in rodbinski fond Sulkowski, a. e. 1661, tretja škatla.

44 *Jahresbericht des k. k. Staats-Gymansiums in Marburg*. Maribor 1899.

je bil precej podoben starejšemu bratu Stanislavu. Po končanju šolanja je postal podporočnik v Štajersko-koroško-kranjskem 5. dragonskem polku ruskega carja Nikolaja I. (*nem. Steierisch-kärtner-kraingerisches Dragonerregiment Nr. 5*). Enota je imela sedež v Gorici, izpostavi pa v Mariboru in Slovenski Bistrici. Daleč največ vojakov je bilo po narodnostni sestavi Slovencev. Njihova uniforma se je od drugih razlikovala v tem, da je imela sprednji del ovratnika rumene barve, epoleta pa belo ali sivo⁴⁵. Aleksander se je poročil 20. septembra 1913 z Margarito (Margareto) Elizabeto Lapp (1888–1964) v Dornhofnu pri Eggersdorfu na avstrijskem Štajerskem. Margarita (*Greta*) je bila hčerka industrialca Friderika Avgusta Lappa iz Gradca. Zakonca nista imela otrok. V zapuščinski razpravi je po smrti tašče Paule Sulkovske preko odvetnika terjala denar, ki ga je Pauli posodila v letih 1913, 1916 in 1926, in sicer v skupni vrednosti 86.670 dinarjev⁴⁶.

Obmejna izkaznica Antona.
Okoli leta 1916.

Žródlo: Pokrajinski Arhiv Maribor.

Potni list Elze iz časa Kraljevine Srbov,
Hrvatov in Slovencev

Žródlo: Pokrajinski Arhiv Maribor.

45 <http://www.mlorenz.at> [2016-01-31].

46 PAM, Sulkowski (Sulkowski), Pavla (Bresternica): zapuščinska zadeva A V 260/28 Okrajnega sodišča Maribor.

Najmlajši sin, Anton Marija Pavel (*Toni*) (1896–1968), se je kot edini izmed otrok rodil v neoromanskem dvorcu v Bresternici pri Mariboru⁴⁷. Anton je bil precej mlajši od bratov in je svojo mladost preživel večinoma sam s starši. Kot prvošolca ga zasledimo v nemškem letniku gimnazije v Mariboru, ki jo je obiskoval leta 1909. Med letoma 1920–1930 se je poročil z Elizabeto Weiler (*Elza*) (1895–1980) iz Gradca. Nevestina družina je imela tovarno (umetnih) rož, posla ter spretnosti pri vzgajanju pravih cvetlic se je naučila tam⁴⁸. Anton in Elza sta se preživljala s kmetovanjem. Anton je posestvo upravljal skupaj s pomočniki, Elza pa je imela ogromen vrt, na katerem je gojila tulipane in vrtnice in jih sama tudi prodajala. Otrok nista imela. Po letu 1945 se je s spremembo političnega sistema njuno življenje dodobra spremenilo. Anton je pristal v zaporu v Mariboru zaradi »izdaje naroda« z vnaprej pripravljenim montiranim procesom. Menda jo je odnesel lepše kot moški iz drugih plemiških družin, saj mu niso mogli zares dokazati krivde. Sodišče je leta 1949 objavilo obsežno inventarizacijo njunih premičnin in nepremičnin in iz zapisanega sodeč so izračunali potrebe dvočlanskega gospodinjstva in jima vzeli vse *nepotrebne* parcele, predmete, živali, orodje. Ostalo jima je naslednje: 1/4 hiše, to sta dve sobi v drugem nadstropju, hlev, mali pašnik in njiva, travnik na poti do kapelice, nekaj gozda, krava, 30 arov vrtničnega vrta, voz, plug, okopnik, vile, ovco, 6 kokoši, 3 race, 2 svinji, 2 soda, 1 škaf⁴⁹. Kljub temu da sta bila v očeh Jugoslavije obravnavana kot zločinca, pa sta med domačini iz Bresternice vedno uživala spoštovanje. Elza je govorila tekoče slovensko. Kuharica, ki je bila z njima pred drugo svetovno vojno, je z njima ostala tudi kasneje. Kljub pomoči lokalnega prebivalstva pa sta po malem morala pod ceno prodajati to, kar jima je še ostalo, saj s svojim delom nista zaslužila dovolj za preživetje. Anton se je leta 1968 smrtno ponesrečil s svojim motorjem *Indianerjem*⁵⁰. Elza je ostala sama, zato se je odselila nazaj k družini v Gradec⁵¹. Anton je, tako kot starša, pokopan v kapelici nad hišo. V objektu je potekal tudi pouk od prvega do tretjega razreda osnovne šole, vendar pa so šolo v letu 2012/13 ukinili zaradi premajhnega števila učencev. Podružnica se je preselila v Osnovno šolo v Kamnici. Nekoč večje posestvo se je razdelilo na veliko manjših, ljudje iz bližine so tam zgradili hiše in grad danes izgleda prav utesnjeno. Spomini se tu in tam vračajo na plan. Eden izmed njih je zgodba o *Starem Sulkiju*, o katerem vsi vedo, da je

---

47 NAM, fond Kamnica: dvojnik krstne knjige, 1891–1900, 185.

48 Informator: D. Jarčič, 2015.

49 Sulkovski (Sułkowski), Anton [Bresternica] - zaplembni spis IV I 281/1949 Okrajnega sodišča Maribor.

50 *Osmrtnice*. „Večer“, 25 X 1968, s.12.

51 Thaida Elkisch Sulkowska.

nezakonski sin cesarja Franca Jožefa I. Dovolj je pogledati na fotografijo enega, pa takoj opazimo podobnost⁵².

The Sulkowski noble family at Bresternica near Maribor in the 20th Century

S u m m a r y

The paper deals with the situation of the Slovenian nobility in the period of major economic and political changes in Europe from 1900 until the 1980s. The case is being built on a noble family of Sulkowski, originating from Poland whose successors arrived and married in Maribor and later on in Bresternica at Maribor. Chronologically it is divided into parts dedicated to the parents and subsequently to each of their four sons separately. Some military careers were added to describe the life of male noble descendants. By means of various primary and secondary sources (archival documentation, books, articles, newspapers, correspondence and oral witnesses) a thorough and a more objective description is to be presented.

Bibliografie

Arhivski viri

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor:

Miklošičeva ulica 2, Maribor: gradbeni spisi in gradbena dokumentacija

Družinski in rodbinski fond Sulkowski, a. e. 1661

Sulkovski (Sulkowski), Anton [Bresternica] – zaplembni spis IV I 281/1949 Okrajnega sodišča Maribor

Sulkowsky (Sulkowski), Pavla (Bresternica): zapuščinska zadeva A V 260/28 Okrajnega sodišča Maribor

NAM – Nadškofijski arhiv Maribor:

Poročna knjiga V., cerkev sv. Janeza Krstnika Zgodovinski Arhiv Ljubljana (ZAL), fond ZAL 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, a. e. XXL

Fond Kamnica: dvojniki knjige smrti za leto 1928

Krstna knjiga X., 1882–1893, cerkev sv. Janeza Krstnika Maribor

Fond Kamnica: dvojniki krstne knjige, 1891–1900

Informator:

Alejandra Altamirano Elkisch, 2015

Drago Jarčič, 2015

Thaida Elkisch Sulkowska, 2012

Zlata Zadravec, 2015

Časopisi

„Deutsche Zeitung”, 2 VIII 1931

„El Paso Herald”, 28-29 XI 1914

---

52 Informatorja: Z. Zadravec in D. Jarčič 2015.

- „Margburger Zeitung”, 24 V 1928
„Pettauer Zeitung”, 6 X 1895
„San Francisco Call”, 12 IX 1913, 17 IX 1913, 30 IX 1913
„The Day Book”, 6 VI 1913
„Večer”, 25 X 1968

Literatura

- FRAS I.: *Maribor. Mesto, hiše, ljudje. Stavbna zgodovina starega mestnega jedra med sredino 18. stoletja in letom 1941*. Maribor 2012.
- Haus Sophienhohe. Besetzung ihrer Durchlaucht Fürstin Sulkowski*. Köln-Hochkirchen 1931.
- Jahresbericht des k. k. Staats-Gymansiums in Marburg*. Maribor 1899, 1901, 1903, 1904, 1905, 1906.
- KENIG P., MADEJ G.: *Bielscy książęta Sulkowscy, jakich nie znacie*. Red. I. PURZYCKA. Bielsko-Biała 2015.
- KINCEL R.: *Kłopotliwy książę Sulkowski*. Katowice 1984.
- PREINFALK M.: *Zgodovinpisje na Slovenskem in njegov odnos do plemstva*. „Zgodovinski časopis”. Letnik 58, številka 3–4. Ljubljana 2004.
- PIVEC T.: *Kamnica znamenja na vasi in njeni okolici*. Maribor 2012.
- RJAVEC M.: *Plemiška rodbina Sulkowsky: O življenju nekaterih članov rodbine Sulkowsky od 18. stoletja do danes na ozemlju današnje Poljske, Avstrije, Slovenije, ZDA in Mehike*. Diplomaska naloga. Koper 2012.
- „Zeszyty Sulkowskich”. Nr 2. Red. P. KENIG, G. MADEJ, I. PURZYCKA. Bielsko-Biała 2013.

Spletne strani

- https://de.wikipedia.org/wiki/Franz_Stollwerck [2016-01-31]
<http://www.villa-sophienhoehe.de/> [2016-01-31]
<http://www.mlorenz.at> [2016-01-31]

Grażyna Sokół-Szołtysek

Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Bielsku-Białej

Przyczynki do dziejów zespołu Archiwum Książąt Sułkowskich w Bielsku w zasobach Archiwum Państwowego

Ślad w postaci zabytków kultury piśmiennej czy też materialnej powstaje, jak wiadomo, w wyniku działalności określonych struktur, instytucji, urzędów czy też osób.

Nie inaczej jest też w przypadku materiałów archiwalnych przechowywanych w archiwach państwowych. Spośród ogromu dokumentacji o różnej proveniencji można wyróżnić zespoły akt podworskich lub podworsko-przemysłowych takich, jak choćby Archiwum Książąt Pszczyńskich przechowywanych obecnie w pszczyńskim Oddziale Archiwum Państwowego w Katowicach czy też będące przedmiotem obecnych rozważań Archiwum Książąt Sułkowskich w Bielsku, przechowywane obecnie w naszym, bielskim Oddziale Archiwum Państwowego w Katowicach.

Tu musimy w telegraficznym skrócie odwołać się do faktów historycznych, aby choć po części poznać czynniki, które dały nam taką a nie inną spuściznę archiwalną, jak również miały wpływ na stan jej zachowania.

W 1563 r. Wacław III Adam książę na Cieszynie wydzielił ze swojego księstwa obszar, który obejmował dobra bielskie i frysztackie i oddał je w zarząd synowi Fryderykowi Kazimierzowi, żeby nabył on umiejętności i doświadczenia w zarządzaniu dobrami. Jego ośmioletnie samodzielne rządy, które zakończyły się z chwilą śmierci w 1571 r. doprowadziły do ogromnego zadłużenia powierzonych mu włości (244 tys. talarów śląskich)¹. W związku z niewypłacalnością księcia cieszyńskiego wierzyciele interweniowali u króla czeskiego oraz u jego zwierzchnika lennego cesarza Maksymiliana II. Wobec takiego obrotu sprawy cesarz wyraził zgodę na sprzedaż zadłużonych posiadłości bielskiej i frysztackiej z zastrzeżeniem, że żadna z nich nie może stać się własnością szlachcica z królestwa polskiego². Tak

---

1 Z. RĄCZKA: *Bielska linia Sułkowskich i jej archiwum*. „Archeion”. T. 77. Warszawa 1984, s. 135.

2 Ibidem.

więc, z chwilą sprzedaży w 1572 r., dobra bielskie wyłączono ostatecznie z księstwa cieszyńskiego i nadano im prawa państwa stanowego niższego rzędu (status minores), podporządkowując je Urzędowi Zwierzchniemu we Wrocławiu³. Pierwszym właścicielem państwa bielskiego został Karol z Promnicy na Łużycach (zapłacił 80 tys. talarów)⁴. Po dziesięciu latach (1582) sprzedał je właścicielowi dóbr pod Wrocławiem Adamowi Schaff-Gotsch z Kynast, a ten po kolejnych dziesięciu (1592) – sprzedał je szlachcicowi węgierskiemu Janowi Sunneghowi z Jesenicy na Budiatynie⁵. Po śmierci ostatniego z Sunnegków w 1724 r. państwo bielskie pozostawało pod cesarskim zarządem przymusowym do 1728 r., kiedy to zostało sprzedane Henrykowi von Solmsowi, który w 1743 r., odsprzedał je hrabiemu Fryderykowi Haugwitzowi, ministrowi cesarzowej Marii Teresy⁶.

W 1752 roku Fryderyk sprzedał państwo bielskie Aleksandrowi Józefowi Sułkowskiemu, z którym się przyjaźnił, a w tym samym roku Maria Teresa podniosła państwo do rangi księstwa, a hr. Aleksandrowi Sułkowskiemu nadała tytuł księcia Świętego Cesarstwa Rzymskiego, który w dwa lata później został rozszerzony na całe potomstwo Aleksandra⁷.

Od momentu podniesienia państwa bielskiego do rangi księstwa zostało ono zrównane w prawach z innymi księstwami śląskimi. Wiązało się to m.in. z tym, że od tej pory Sułkowscy mogli sprawować sąd ziemski i zasiadać w wiecach książąt i stanów⁸.

Szlachta w księstwie podlegała odtąd Sułkowskim, za wyjątkiem właścicieli Czechowic i Komorowic, którzy wcześniej poddali się w zależność księstwu cieszyńskiemu. W skład księstwa bielskiego wchodziły wsie książęce: Aleksandrowice, Bronów, Kamienica, Stare Bielsko, Jasienica, Międzyrzecze Dolne i Górne, Wapienica, Franciszkowice, Ligota, Zabrzeg, Dziedzice, Mazańcowice, wieś szlachecka Jaworze oraz miasto Bielsko wraz ze swymi wsiami Mikuszowicami, Bystrą i Olszówką (Olszówka dzieliła się na część miejską i książęcą)⁹.

Sąd Ziemski w Bielsku nie przejawiał jednak zbyt dużej aktywności, gdyż część szlachty z własnego wyboru nadal wносиła sprawy do Sądu Ziemskiego w Cieszynie. Z powodu małej liczby spraw wnoszonych przed tenże Sąd, jak i z uwagi na duże koszty jego utrzymania, które obciążały Sułkowskich, z dniem

---

3 Ibidem, s. 136.

4 Ibidem.

5 Ibidem.

6 Ibidem.

7 Ibidem.

8 Ibidem, s. 143.

9 Ibidem.

1 października 1807 r. Sąd Ziemski w Bielsku został zniesiony, a jego kompetencje wraz z księgami przejął Sąd w Cieszynie, przy którym ks. Sułkowski ustanowił swojego przedstawiciela¹⁰.

W połowie XIX w., po uwłaszczeniu chłopów, zlikwidowano sąd patrymonialny, a władza majoratu bielskiego ograniczyła się do posiadłości leśnych zamku, kilku zakładów przemysłowych: foluszy, tartaków, cegielni i wapienników¹¹. Przeszła powstawać dokumentacja związana z rozliczeniami czynszów, danin, robocizną poddanych, jak również w administracji majoratu przestały powstawać akta opiekuńcze, spadkowe i sieroce¹². Niestety prawie w ogóle nie zachowały się archiwalia z II poł. XIX w. w związku z czym nie można prześledzić na materiale aktowym w jaki sposób administracja dóbr dostosowała się do zaistniałych zmian.

W Archiwum Książąt Sułkowskich zachowały się również w niewielkich ilościach materiały archiwalne po poprzednich właścicielach bielskich dóbr: po Karolu Promnitzu i Adamie Schaff-Gotschu jedynie odpisy przywilejów i dokumentów przy aktach z procesów i sporów, po Sunneghach seria protokołów sądowych i znikoma ilość luźnych akt, a po Solmsie i Haugwitzu zachowały się jedynie szczątki korespondencji¹³. W ocenie Zofii Rączki prowadzącej prace porządkowo-ewidencyjne nad zespołem w latach 60. i 70. było to nie więcej niż ok. 6 m.b. pólek akt¹⁴, podczas gdy całość zespołu liczy ponad 87 m.b.

Zachowane po książętach Sułkowskich materiały to niewielka ilość akt osobistych (nadania tytułów, fragmenty akt spadkowych, resztki akt procesowych, śladowa ilość korespondencji prywatnej), następnie akta majątkowe (przywileje, kontrakty kupna i sprzedaży dóbr oraz księgi gruntowe)¹⁵. Największą grupę stanowią akta gospodarcze dóbr bielskich oraz akta Generalnej Dyrekcji Majoratu (1752–1939), które według wstępnego projektu Zofii Rączki miały być podzielone na:

- sprawy publiczne i polityczne,
- Urząd Sprawiedliwości,
- Urząd Rachunkowy,
- Urząd Leśny,

---

10 Ibidem, s. 144.

11 Ibidem, s. 145.

12 Ibidem, s. 146.

13 Z. RĄCZKA: *Kilka uwag o bielskiej linii Sułkowskich oraz dziejach jej archiwum*. „Karta Groni”. Nr 16. Żywiec 1991, s. 215.

14 Z. RĄCZKA: *Bielska linia...*, s. 151.

15 Ibidem, s. 152.

– Urząd Gospodarczy¹⁶.

Prócz tego zachowały się akta Sądu Ziemskiego ks. Bielskiego (1752–1807) oraz akta przemysłowe i gospodarcze dóbr Słupna i Brzezinka (1810–1848) wniesione w posagu przez Ludwikę Sułkowską z domu Larisch (żona Jana Nepomucena Sułkowskiego)¹⁷.

Tak więc większość materiałów archiwalnych pochodzi z okresu od 1752 r. czyli już z czasów ks. Sułkowskich, a sięgają praktycznie do końca XIX w. (z nielicznymi wyjątkami) przy czym akta urywają się przeważnie na latach 50. i 60. XIX w., z drugiej jego połowy zachowały się w ilościach szczątkowych księgi i luźna korespondencja¹⁸. Według opinii Rączki, taki stan zachowania mógł wyniknąć z różnych miejsc przechowywania starszej i nowszej (XX w.) części archiwum, z której jeszcze korzystano. Prawdopodobnym jest, że 1945 r. w trakcie działań wojennych nowsza część została zniszczona, a starsza ocalała¹⁹.

Na stan zachowania i kompletność materiałów archiwalnych miały wpływ różne czynniki:

– przekazywanie akt: ok. 100 fascykułów przekazano po 1724 r. słowackiej linii Sunnegków²⁰,

– reforma społeczna i administracyjna: przejście w 1850 r. agend i ich dokumentacji przez nowopowstałe władze administracji państwowej na terenie Śląska austriackiego (przepisy z dnia 16.X.1850 r.), w sumie majorat bielski przekazał władzom państwowym ponad 100 ksiąg i fascykułów akt z lat 1698–1849²¹,

– pożary zamku: najgroźniejsze w skutkach w latach 1659, 1753, 1808 i 1836, w ciągu XIX i XX w. archiwum płonęło co najmniej 2 razy²² (liczne ślady popaleń na aktach),

– straty w okresie II wojny światowej (1945 r.),

– przemieszczanie archiwaliów zarówno w obrębie zamku, jak i z miasta do miasta,

– brak uporządkowania i ewidencji akt: brak inwentarzy i brak obwo-lut oznakowanych sygnaturami archiwalnymi uniemożliwiają odtworzenie dawnego układu akt, o ile taki układ w ogóle istniał. Odnalezione zapiski

---

16 Z. RĄCZKA: *Materiały do projektu wstępu do zespołu Archiwum Książąt Sułkowskich*. [niepublikowane].

17 Z. RĄCZKA: *Kilka uwag o bielskiej linii Sułkowskich...*, s. 216.

18 Ibidem.

19 Z. RĄCZKA: *Bielska linia Sułkowskich...*, s. 152.

20 Ibidem, s. 151.

21 Ibidem, s. 151–152.

22 Ibidem, s. 150.

urzędnika majoratu (ok. 1836 r.), dotyczące archiwum, mówią o nieładzie wśród nagromadzonych dokumentów. Uporządkowanie akt sądowych dóbr bielskich nakazał już w 1824 r. Apelacyjny Sąd Kryminalny w Brnie, a za porządkowanie zabrano się dopiero po 12 latach właśnie około 1836 r. Z zapisów tegoż urzędnika wynika, że uporządkowano tylko akta sądowe, które oczekiwały na sporządzenie ewidencji, akta pozostałych działów planowano uporządkować w dalszej kolejności, prace te zostały jednak przerwane przez pożar, po którym akta przeniesiono do innego pomieszczenia na I piętrze²³. Nie wiadomo, czy prace ukończono i czy sporządzono jakkolwiek ewidencję. Również z relacji Jana Baumgarta, badacza rydzynskiego archiwum Sułkowskich, który w latach 1934–1935 korespondował z ksiązęciem zarządem fideikomisywem celem uzyskania dostępu do bielskiego archiwum (co zresztą mu się nie udało) wynika, że archiwum w stanie nieuporządkowanym znajduje się na strychu zamkowym i zawiera (według oświadczenia ks. Aleksandra Ludwika Sułkowskiego) tylko papiery i listy natury ściśle prywatnej. W korespondencji z 1934 r. został poinformowany, że wielka część archiwum została zniszczona przez pożar i pozostałe resztki są dość znikome²⁴. Faktem jest, że archiwum mocno ucierpiało podczas kolejnych pożarów zamku, ale również i to, że książęta bielscy zupełnie nie interesowali się stanem swojego archiwum i nie byli zainteresowani udostępnianiem go do badań naukowych. Jedynym pozytywem był fakt, że akta do 1945 r. nie opuszczały murów zamku, natomiast już mniej pozytywnym zjawiskiem było wielokrotne przemieszczanie ich w obrębie zamku²⁵.

Kolejne próby uporządkowania archiwum ksiązęcego podjęły władze niemieckie podczas II wojny światowej. Po likwidacji fideikomisu (30 marca 1941 r.), decyzję w sprawie dalszych losów archiwum pozostawiono księciu, równocześnie jednak niemieckie archiwum w Katowicach nawiązało z nim kontakt w sprawie nadzoru i uporządkowania archiwum. Książę, acz niechętnie, wyraził na to zgodę, zatrzymując jednak do swojej dyspozycji pewną ilość akt. Pozostałe przeznaczone do uporządkowania przeniesiono z kilku pomieszczeń do sklepionej sali w wieży zamkowej²⁶. Porządkowaniem od 1942 r. zajął się bielski przemysłowiec Karol Hoinkes, historyk amator, bez żadnego przygotowania archiwalnego ani doświadczenia w tej materii. Po dwóch latach jego „pracy w wolnych chwilach” w archiwum, według jego własnej opinii, nadal

23 Z. RĄCZKA: *Kilka uwag o bielskiej linii Sułkowskich...*, s. 214.

24 Ibidem, s. 215.

25 Ibidem.

26 Ibidem.

panował ogromny chaos²⁷. Tak więc w połowie 1944 r. archiwum nadal było nieuporządkowane.

Kolejną próbą zaradzenia tej sytuacji był zamysł dr. Hermanna Aubina z Uniwersytetu Wrocławskiego, który chciał zatrudnić do porządkowania archiwum studentów historii z Wrocławia. Plan ten nie został zrealizowany z powodu upadku III Rzeszy²⁸.

W kilka lat po powrocie archiwum Sułkowskich do Powiatowego Archiwum Państwowego w Bielsku-Białej jego porządkowaniem zajęła się Zofia Rączka, która przez pewien czas pełniła funkcję Kierownika tego Archiwum, po czym została przeniesiona na stanowisko Kierownika Powiatowego Archiwum Państwowego w Żywcu. Wynikiem jej pracy było wstępne uporządkowanie i zewidencjonowanie 1400 odrębnych jednostek archiwalnych.

Obecnie w bielskim Oddziale Archiwum Państwowego w Katowicach kontynuujemy prace nad dalszym wstępnym ewidencjonowaniem akt tego zespołu. W latach 2013–2015 została sporządzona wstępna ewidencja dla kolejnych 854 jednostek archiwalnych o rozmiarze 8,5 metra bieżącego półek akt. Wśród zewidencjonowanych akt znajdują się między innymi takie grupy tematyczne jak:

– Zarządzenia i okólniki Cieszyńskiego Urzędu Podatkowego, Urzędu Powiatowego w Cieszynie,

– akta sądowe,

– sprawy sądowe poddanych,

– akta Kamery Książęcej,

– sprawy majątkowe Fideikomisu,

– sprawy majątkowe Sułkowskich,

– inwentarze zamkowe,

– dokumentacja przebudowy zamku bielskiego w 1857 r.,

– sprawy dotyczące lasów książęcych,

– sprawy dzierżaw folwarków książęcych,

– akta Książęcego Urzędu Finansowego,

– akta dóbr w Słupnej i Brzezince,

– kontrakty kupna, sprzedaży, akta spadkowe.

Wracając do powojennych losów Archiwum Książąt Sułkowskich, to za istotny należy uznać rok 1948, kiedy to, w związku z prowadzoną przez Archiwum Państwowe w Katowicach – z ramienia Ministerstwa Oświaty i w porozumieniu z Urzędem Wojewódzkim Śląsko-Dąbrowskim – akcją zabezpieczania akt poniemieckich

---

27 Ibidem.

28 Ibidem.

i wszelkich archiwaliów, archiwum zwróciło się do Muzeum Miejskiego w Bielsku z prośbą o informację w sprawie archiwaliów znajdujących się pod nadzorem Muzeum oraz archiwaliów i akt poniemieckich znajdujących się na tamtejszym terenie, o ile Muzeum dysponuje taką wiedzą²⁹. Ponieważ Muzeum nie nadesłało wzmiankowanej informacji, a ustalono, że archiwalia znajdujące się na zamku Sułkowskich w Bielsku znajdują się pod opieką Zarządu Miejskiego m. Bielska³⁰, ówczesny Kierownik Archiwum Państwowego w Katowicach dr Michał Antonów pismem z 30 marca 1949 r. zwrócił się do Urzędu Wojewódzkiego o wyrażenie zgody na dokonanie przez delegata archiwum państwowego przeglądu archiwaliów znajdujących się pod opieką Zarządu Miejskiego, ze szczególnym uwzględnieniem Archiwum Miejskiego i Muzeum Miejskiego, gdzie jest złożone archiwum Sułkowskich i taką zgodę otrzymał³¹. W dniu 8 kwietnia sam Antonów udał się w podróż służbową do Bielska. Na miejscu kierownik Muzeum Miejskiego mgr Stanisław Oczko udzielił mu następujących informacji: „właściciel zamku wywiózł przed opuszczeniem Bielska w roku 1944 ogromną część swych zbiorów, w tym również archiwaliów do Austrii, w pierwszej poł. 1945 r. przed przekazaniem zamku przez władze wojskowe władzom miejskim pozostałe w zamku zbiory bardzo ucierpiały, archiwalia częściowo zostały zniszczone. Pozostałe fragmenty archiwum Sułkowskich zostały umieszczone w osobnym pokoju na I piętrze, gdzie również złożono akta różnego pochodzenia zwiezione z Bielska i okolicy w ciągu 1945 r. Akta są zabezpieczone i pozostają pod opieką Zarządu Miejskiego; bez jego wiedzy nikt nie ma do nich dostępu”³². Z relacji dra Antonowa wiemy, że archiwalia leżały na podłodze w stosach w ilości ocenionej wtedy na około 60 m.b. akt i ksiąg, niewielka część akt była powiązana, a większość w formie luźnych akt. Dokładne zorientowanie się czego dotyczą archiwalia wobec ich zmasowanego ułożenia i całkowitego wymieszania pod względem pochodzenia, treści i chronologii, braku tytułów i obwolut było bardzo trudne. Dr Antonow ich chronologię oszacował na okres od drugiej połowy XVIII do XX w. oraz niewielką ilość starszych ksiąg i starodruków³³. Postawiona wtedy kwestia przejęcia tych archiwaliów do archiwum państwowego nie spotkała się z aprobatą władz miejskich Bielska, gdyż wiązałyby się to z zabranieniem ich do Katowic, ponieważ w tym czasie nie było jeszcze placówki archiwum państwowego w Bielsku. Co prawda nie zgłoszono

---

29 Archiwum Państwowe w Katowicach (APK), Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Katowicach (WAPK), WAP Kat 54/I, s. 1.

30 Ibidem, s. 4.

31 Ibidem, s. 5.

32 Ibidem, s. 6.

33 Ibidem.

wtedy oficjalnego sprzeciwu, ale przedstawiono dwa kontrargumenty: po pierwsze wskazując na projekt zmiany granic województwa śląsko-dąbrowskiego, który zakładał m.in. włączenie Bielska i Cieszyna do woj. Krakowskiego³⁴ (wypadnięcie z właściwości terytorialnej AP Katowice), a po drugie wskazano na fakt utworzenia w Bielsku Archiwum Miejskiego, które otrzymało już tymczasowe pomieszczenie i osobnego pracownika wobec czego nie należy przesądzać sprawy przejścia archiwaliów zamkowych przed decyzją władz centralnych co do przynależności Bielska, jak również podkreślono wyraźnie, że zatrzymanie archiwum Sułkowskich w Archiwum Miejskim leży w interesie Bielska³⁵. Ministerstwo Oświaty nakazało jednak przekazać archiwum Sułkowskich, zgodnie z obowiązującymi przepisami, Archiwum Państwowemu w Katowicach. W związku z powyższym wywiązała się obfita korespondencja pomiędzy Zarządem Miejskim w Bielsku, Archiwum Państwowym w Katowicach oraz Ministerstwem Oświaty w Warszawie dotycząca kwestii przekazania akt Sułkowskich³⁶.

Prezydent miasta Bielska odwoływał się od decyzji Ministerstwa Oświaty, ale stanowisko Ministerstwa nie uległo zmianie. Zarząd Miejski zwlekał jeszcze z przygotowaniem akt do przekazania (odpowiednie zabezpieczenie oraz powiązanie w wiązki o grubości 15 cm), ale w końcu udało się ustalić transport archiwum na 12 października 1949 r.³⁷. Początkowo akta miały być przewiezione do Katowic, ale wobec braku miejsca w tamtejszych magazynach Archiwum Państwowego na tak dużą ilość dokumentacji, zapadła decyzja zmagazynowania jej na zamku w Pszczynie za zgodą dra Józefa Klussa, konserwatora wojewódzkiego i zarazem kierownika Państwowego Ośrodka Muzealnego na Zamku³⁸.

Do transportu akt posłużył samochód ciężarowy o ładowności 4 ton, kryty tylko brezentową plandeką, który podstawiono o godzinie 8.30 na dziedzińcu zamkowym. Szczegóły te udało się ustalić dzięki zachowanemu oryginalnemu listowi przewozowemu³⁹. Archiwalia powiązane sznurkiem w wiązki załadowano bezpośrednio na ciężarówkę (jak dalece sposób obchodzenia się z materiałami archiwalnymi odbiegał od dzisiejszych standardów świadczy ówczesny sposób ich przewozu), po czym już bez dalszych przeszkód pojechały na zamek pszczyński⁴⁰.

---

34 Ibidem.

35 Ibidem, s. 7.

36 Ibidem, s. 10–17, 19–21.

37 Ibidem, s. 25.

38 Ibidem, s. 18.

39 Ibidem, s. 24.

40 Ibidem, s. 29.

W związku z powyższymi faktami Archiwum Książąt Sułkowskich ewidencyjnie figurowało jako zasób Archiwum Państwowego w Katowicach⁴¹, a fizycznie znajdowało się w Pszczynie, w przybliżonej ilości 100 metrów bieżących półek⁴².

Tymczasem wszedł w życie Dekret Rady Ministrów z dnia 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych, co poskutkowało zorganizowaniem nowej sieci archiwów w Polsce. Powstaje wtedy między innymi Powiatowe Archiwum Państwowe (w skrócie PAP) w Pszczynie z siedzibą na tamtejszym zamku w pomieszczeniach dawnego archiwum książęcego (w którym znajdują się już zdeponowane tam od 12 października 1949 r. archiwalia Sułkowskich). W Bielsku w tym czasie istnieje już placówka archiwalna powołana do życia zarządzeniem Ministra Oświaty z dnia 21 lipca 1950 r. jako oddział powiatowy Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Katowicach, który na mocy wspomnianego już wcześniej dekretu zostaje przekształcony w Powiatowe Archiwum Państwowe w Bielsku-Białej. Archiwum to w 1952 r. przejmuje zasób Archiwum Miejskiego w Bielsku. Dzieje się to na podstawie zarządzenia Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 1 lutego 1952 r. w sprawie włączenia byłych archiwów miejskich do archiwów państwowych⁴³. Następnym krokiem powinno być przejście z powrotem, zgodnie z właściwością terytorialną, Archiwum Książąt Sułkowskich. Niestety nic takiego się nie dzieje. Przyczyną tego jest decyzja o utworzeniu w PAP w Pszczynie centralnej placówki przechowującej archiwalia podworskie z terenu całego Górnego Śląska⁴⁴. Placówka pszczyńska posiada już w swoim zasobie archiwa książąt pszczyńskich i ks. Sułkowskich, a jeszcze w 1952 r. przejmuje zarząd dóbr książąt Hohenlohe-Ingelfingen z Koszęcina⁴⁵, a w 1953 r. to PAP w Bielsku-Białej przekazuje jeszcze niewielką ilość akt Sułkowskich (wydzielonych zapewne z zasobu archiwum miejskiego) do Pszczyny⁴⁶. Po kilku latach w pszczyńskim archiwum zaczęło brakować miejsca, w tej sytuacji Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych wydał zalecenie z dnia 31 stycznia 1957 r.,

---

41 APK, Księga nabytków i ubytków, nabytek poz. 15/1949.

42 APK, WAPK, WAP Kat 84/I, s. 6.

43 Zarządzenie wydane w oparciu o przepisy zawarte w §11 zarządzenia nr 9 Prezesa Rady Ministrów z dnia 14 stycznia 1952 r., w sprawie sieci archiwalnej.

44 P. MATUSZEK, J. SZCZEPAŃCZYK: *Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Pszczynie. Informator o zasobie archiwalnym*. Katowice 2009, s. 13.

45 Ibidem.

46 Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Pszczynie (APKP), Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział Terenowy w Pszczynie, WAP OT Pszczyna 237, s. 13.

które w praktyce oznaczało wycofanie się z projektu zgromadzenia w Pszczynie archiwaliów podworskich z terenu Górnego Śląska⁴⁷. W związku z tym w Pszczynie docelowo pozostało tylko archiwum ks. Pszczyńskich, a pozostałe archiwa podworskie sukcesywnie wywieziono. W ten sposób archiwum ks. Sułkowskich powróciło w 1959 r., zgodnie z przynależnością terytorialną, do PAP w Bielsku-Białej. Przejęcie nastąpiło w dniu 17 marca 1959 r. z Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Katowicach Oddział Terenowy w Pszczynie. Akta w ilości ok. 100 m.b. pochodziły z okresu XVII–XX w., a ich stan fizyczny określono jako średni⁴⁸. Kolejne 0,4 m.b. akt przejęto 8 grudnia 1960 r.⁴⁹. Następną partię materiałów archiwalnych przejęto z Sądu Powiatowego w Bielsku-Białej, w ilości ok. 17 m.b. z lat 1583–1870⁵⁰.

Ostatnie przejęcie nastąpiło już do Archiwum Państwowego w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej 26 kwietnia 2011 r. z Archiwum Państwowego w Katowicach, w ilości 2 woluminów o grubości ok. 1 cm każdy, a mianowicie: plan urządzenia lasu Zabrzeg i plan urządzenia gospodarstwa leśnego lasu Rudawka z lat 1934–1942, wydzielone z akt przekazanych do Archiwum Państwowego w Katowicach przez Regionalną Dyрекcję Lasów Państwowych w Katowicach⁵¹.

Wracając do dziejów zespołu nie możemy zapominać o jego migracjach wraz z całym zasobem przy kolejnych przeprowadzkach bielskiego archiwum.

Od końca lat 50. bielskie archiwum zmaga się z trudnościami lokalowymi (brakiem miejsca i nieodpowiednimi warunkami). Początkowo archiwum mieściło się przy ul. Podcienie 3, a w 1968 r. – w związku z całkowitym brakiem miejsca w dotychczasowej siedzibie – otrzymało dwa pomieszczenia magazynowe na Zamku Książąt Sułkowskich, a następnie w 1969 r. jedno pomieszczenie biurowe przy ul. Schodowej. Było to jednak tylko częściowe rozwiązanie problemu, gdyż po pierwsze nie wszystkie pomieszczenia posiadały odpowiednie warunki do przechowywania archiwaliów, a po drugie zasób archiwum znajdował się w trzech różnych punktach miasta. W związku z tym po kolejnych dziesięciu latach starań, w 1979 r., przydzielono nam budynek przy ul. Słowackiego 80/82, gdzie archiwum mieściło się do sierpnia 2001 r., po czym z powodu braku miejsca i pogarszających się warunków lokalowych

---

47 P. MATUSZEK, J. SZCZEPAŃCZYK: *Archiwum Państwowe...*

48 Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej (APKBB), Księga nabytków i ubytków, nabytek poz. 111/1959.

49 APKBB, Księga nabytków i ubytków, nabytek poz. 136/1960.

50 APKBB, Księga nabytków i ubytków, nabytek poz. 147/1961.

51 APKBB, Księga nabytków i ubytków, nabytek poz. 612/2011.

zostało od września 2001 r. przeniesione do terazniejszej siedziby przy ul. Wapienickiej 34/34a. Obecnie cały zasób archiwalny tutejszego Oddziału Archiwum Państwowego, w tym również Archiwum Książąt Sułkowskich jest przygotowywany do transportu wiążącego się z kolejną, miejmy nadzieję ostatnią, przeprowadzką. Tym razem jest to gmach przy ul. Piłsudskiego 43, zaprojektowany, wybudowany i wyposażony zgodnie z potrzebami archiwum, z zachowaniem najwyższych standardów w tym zakresie. Obiekt zapewni archiwaliom na wiele lat bezpieczeństwo, odpowiednie warunki przechowywania oraz zapewni historykom i wszystkim zainteresowanym komfortowe warunki do korzystania z materiałów archiwalnych.

*A contribution to the study of the history of the body of documents
of the Archive of the Sułkowski Princes in Bielsko
in the collections of the State Archive*

S u m m a r y

The article entitled “A contribution to the study of the history of the body of documents of the Archive of the Sułkowski Princes in Bielsko in the collections of the State Archive” discusses in a slightly broader context the factors which influenced the emergence of such documentation heritage of this post-manorial archive and the causes that influenced its state of preservation. An important role which influenced the kind and the nature of archive materials which were created was played by the frequent changes of owners of the Bielsko estate, starting from the Cieszyn prince Waclaw III Adam, who in 1563 contributed to the establishment of this dominion, through numerous subsequent owners until the appearance of the Sułkowski princes, who ruled these demesnes by means of heredity from 1752 until 1944. Of course, a significant role was played by political, system-related and social changes which occurred over the course of these centuries.

The article also describes the collections of documents which have been preserved in the princely archives until the present. Many factors in various periods of time influenced the preservation and the physical state of such a great number of archive materials. These factors included the following: the transmission of documents beyond the princely archive, numerous fires, damage caused by war-related activities, negligence toward the archive on the part of its owners. These were the causes why the archives were not arranged and recorded. The documents were also moved within the Bielsko castle. Another thing which influenced the history of the princely archive was the fact that the control over the latter was assumed by state authorities after the Second World War. The newly established Polish state entrusted the princely archives to the budding state archive authorities, which resulted in the fact that the documents wandered from city to city.

What is significant, particularly as far as the physical state of preservation of archive materials is concerned, is the fact that the archives were moved repeatedly along with the entire stock of the State Archive in Bielsko-Biała (eventually the princely archive returned

to Bielsko in 1959). The Bielsko state archive was moved repeatedly due to inappropriate housing conditions. Currently, the archives are about to be moved once again, this time – let us hope – for the last time, to a modern, recently erected structure which was designed specifically to house the archive.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Państwowe w Katowicach:

- zespół: Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Katowicach, sygn. WAP Kat 54/I, WAP Kat 84/I.
- Księga nabytków i ubytków.

Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Pszczynie:

- zespół: Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział Terenowy w Pszczynie, sygn. WAP OT Pszczyna 237.

Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej:

- Księga nabytków i ubytków.

Literatura

MATUSZEK P., SZCZEPAŃCZYK J.: *Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Pszczynie. Informator o zasobie archiwalnym*. Katowice 2009.

RĄCZKA Z.: *Bielska linia Sułkowskich i jej archiwum*. „Archeion”. T. 77. Warszawa 1984.

RĄCZKA Z.: *Kilka uwag o bielskiej linii Sułkowskich oraz dziejach jej archiwum*. „Karta Groni”. Nr 16. Żywiec 1991.

RĄCZKA Z.: *Materiały do projektu wstępu do zespołu Archiwum Książąt Sułkowskich*. Niepublikowane.

Indeks nazwisk

A

Albani 73
Albert Sasko-Cieszyński 172, 173
Aleksander I Romanow 137, 141
Anhalt Koethen Pless Friedrich Ferdynand
83, 100, 101
Antonów Michał 231
Askenazy Szymon 172, 193
Aubin Hermann 230
Auersperg Frančiška (Strassoldo) 156
August II (Fryderyk August I) Wettyn 14,
29, 43, 48, 156, 29
August III (Fryderyk August II) Wettyn 14,
15, 29, 30, 34, 37, 48
Axamitowski Wincenty 118

B

Baczkowski Michał 7, 90, 110, 114, 115, 129
Baranowski Józef 8, 62, 65
Bártokéz Carl Otto 173
Batke Johann 74
Batthyány József 72
Baudissin Wolf Heinrich 13
Baum von Appelhofen Joseph 69
Baumgart Jan 8, 52, 55, 56, 229
Baumgarten, porucznik 102
Beichlingen Gottfried Hermann 30
Beleznay Johann Nikolaus 181
Benningsen Levin August 119
Béra Ana (Dietrich) 156
Béra Michael 156
Bernadotte Jean Baptiste 119
Berthier Alexandre 96, 106, 125, 126
Białobrzski Marcin 95, 100
Bielecki Robert 106, 109, 110, 132, 142, 176, 193

Bieniaszewski Adam 59, 67
Bignon Eduard 138
Blažek Conrad 37, 45
Blümegegn Jindřich Kajetán 32
Bobrowicz Jan Nepomuk 36, 45
Bodinier Gilbert 113, 130
Bohus-Vilagos Johann 156
Borowiak Stanisław 7, 8, 63, 65, 116, 130
Borowski Stanisław 125
Bouille Louis Joseph 106
Braumberger Aurelia 186
Brea de, kawaler 90
Bremc Hugo 212
Brenda Waldemar 9, 94, 110
Brňovják Jiří 11, 23, 26, 29–34, 39, 45
Brüch Oskar 179, 181, 193
Brühl Heinrich 13, 20, 31, 38, 56, 167
Brusiłow Aleksiej Aleksiejewicz 190
Bruss 73
Bubna und Litz Karolina von (Karolina
Sułkowska) 57, 113, 132
Bucholc-Srogosz Katarzyna 132, 142

C

Caraffa Antonio 189
Cassidy-Geiger Maureen 83, 86
Čech Zdirad J. K. 43, 46
Celesta Filip 74
Celichowski Zykmunt 36, 45
Chłapowski Dezydery 118, 119, 123, 124,
129, 133
Chodkiewicz Aleksander 138
Chodyła Zbigniew 59, 61, 66
Chojecka Ewa 73, 87
Chorąży Bogusław 10, 29, 45, 196, 206

- Cichocki Andrzej 14
Ciesielski Tomasz 7, 8, 24, 26, 29, 31, 33, 45,
52, 66, 168, 171, 193
Civalart Karl 180
Colloredo-Waldsee Anton 168
Colloredo-Waldsee Karl 171, 173
Colloredo-Waldsee Rudolf 40
Cserhő Geza 155, 162
Csoma Josef 152, 155, 162
Czapliński Ludwik 96
Czapski Franciszek 17
Czapski Ignacy 17
Czapski Jan Ansgary 16, 21
Czapski Piotr Jan 17
Czartoryska Izabela 114
Czartoryski Adam Jerzy 139, 141
Czartoryski August Aleksander 16
Czubaty Jarosław 11, 113, 115, 117, 118, 130,
131, 142
Ćwikowska-Broda Monika 203, 206
Ćwikowski Wiesław 203, 206
D
Daleki Jędrzej 127, 129
Damnitz Wolfgang 171
Drabina Jan 99, 110
Dawid Tomasz 93, 102, 103
Dąbrowski Jan 120
Dąbrowski Jan Henryk 91, 94, 96, 115, 116,
118–129, 133–135, 137, 140, 141
Dąbrowski Klemens 96
Deboli Antoni Augustyn 51
Denhoff Stanisław Ernest 167
Dernałowicz Maria 14
Deroy Erasmus 100
Dietrich Elizabeta z Kriecherów 144
Dietrich Józef 11, 143–153, 155, 156, 158,
159, 161
Dietrich Viljemina 149
Dietrich-Dietrichsberg Peter 144, 150–152
Dietrich-Landsee Josephine 152
Dietrich-Landsee Konrad Laurenz 144, 149
Dietrich-Landsee Sebastijan 149
Dietrich-Landsee Viljem 149
Dirrheimer Günter 179, 181, 193
Długosz Jan 36, 45
Dorst Leonard 37, 41, 45
Drouet Jean-Baptiste 127
Drozdowski Marian 52, 66
Drzewiecki, oficer 96, 100
Du Casse Albert 91, 98, 100, 106, 110
Dufour François-Bertrand 124
Dukwicz Dorota 7, 23, 24, 26, 51, 52, 55, 57,
58, 63, 66, 71, 87, 114, 130, 167, 168, 171,
172, 193
Dunin Jan 98, 99
Dunin-Wilczyński Zbigniew 58, 66
Dygdała Jerzy 13, 14, 26, 54, 66
Działyńska Maria 57
Działyński Augustyn 57
Działyński Ksawery 115
Działyński Marcin 22
Dzierżykraj-Morawski Franciszek 125
E
Ebreichsdorf Maria Teresa 182
Edler von Strasser Joseph 172
Eger Johann Friedrich 42
Eisermannn, podoficer 102
Elkisch Alexandra Marija Luisa 219
Elkisch Altamirano Alejandra 216, 217, 222
Elkisch Geraldine Blanca Elizabeth 219
Elkisch Konrad 219
Elkisch-Sułkowska Thaida Gloria Elisabeth
188, 212, 215, 218, 219, 221, 222
Englebert Georges 152
Exner Stefan 63, 66
F
Ferdynand I Habsburg 190
Fischerowa Wirydianna 132
Flemming Jakub Henryk 21
Förster Stig 24, 26
Franciszek I Stefan Lotaryński 23, 35
Franciszek I (II) Habsburg 11, 43, 82, 89, 96,
148, 155, 174, 190
Franciszek Józef I Habsburg 182, 190, 216,
222
Frank Karl Friedrich 29, 32, 34, 36, 45
František Josef Karel Napoleon (II.) zv.
Orlík, zob. Napoleon II Bonaparte 43

Indeks nazwisk

- Fras Ivan 212, 223
Fredro Aleksander 132, 137, 142
Freese Avgust 217
Freese Maria Luiza 189, 212
Fröhlich Michael 174
Fryderyk August I Wettyn, książę warszawski
134, 135, 137, 139
Fryderyk II Hohenzollern 82, 166, 167
Fryderyk Kazimierz (syn Wacława III
Adama) 225
Fryderyk Wilhelm III Hohenzollern 89, 93
G
Gajewski Franciszek 135, 137, 142
Galbes Emanuel 189
Gatterer Johann Christoph 37, 45
Gaxiola Catalina (Katarina) 217
Gąsiorowski Antoni 16, 18, 25, 52, 58, 66, 67
Gebhard Jakob 155
Gembarzewski Bronisław 91, 96, 110, 115,
118, 124, 130
Gestrich Andreas 71, 87
Giełgud Ignacy 123–125
Gimsa Jan Fryderyk 205
Głowacki Julij 215
Goczałkowski Maksymilian 74
Goldberg Jakub 22, 26
Gorzeński Tomasz 124
Górzyński Sławomir 38, 45
Grabowski Józef 135, 142
Gritzner Maximilian 37, 39, 40, 45
Groehling, major 101
Grünne Karl 180
Gurowski Władysław 63
H
Hadik Andreas 171
Hahn Peter-Michael 83, 86
Hailig von Hailingen Emil 175, 193
Hatwany von, kancelista 92
Haugwitz Fryderyk Wilhelm 23, 31, 32, 35,
43, 196, 206, 226, 227
Hauke Maurycy 124, 125, 129
Haythornthwaite Philipp 166, 193
Hell Maksymilian 82
Hentschel Walter 22, 26
Hercules d'Este 173
Heydendorff Walther 43, 45
Hieronim Bonaparte 91, 98, 100, 105, 106,
108
Hildebrandt Adolf Matthias 41, 46
Hoffmeister Dieter 37, 45
Hohenlohe-Ingelfingen Friedrich 173
Hohenlohe-Waldenburg Friedrich Karl zu
39, 45
Hohenzollern Karol 182
Hoinkes Karol 8, 229
Höpfner Eduard 91, 101–103, 110, 115, 130
Hoym Adolph Magnus 30, 100
I
Illéssy János 148, 162
J
Jabłonowski Antoni Barnaba 54
Jakubowski Stanisław 125, 127
Jan Jerzy Hohenzollern 40
Jeitler Franz 155, 162
Jemialianczuk Uładzimir 17, 25
Johanny Samuel 74, 76, 81, 84, 86
Jonca Karol 103, 110
Józef II Habsburg 72, 81
K
Kaendler Johann Joachim 37
Kajzer Leszek 22, 26
Kalckreuth Friedrich Adolf 120
Kalckreuth Georg Christian 172
Karaiczay Andreas 173
Karol I Habsburg 186, 190, 191
Karol VI Habsburg 30, 39, 166, 167
Karol I Wirtemberski 180
Karol Ludwik Habsburg 89, 173
Károlyi Aleksander 180
Kasik Stanislav 40, 46
Katarzyna II 53
Kenig Piotr 10, 11, 29, 32, 45, 46, 158, 160,
163, 165, 193, 196, 197, 201, 203, 206,
207, 210, 223
Khuen Maria Gabriela 185
Kicka Natalia 116, 119, 129
Kiełbik Jerzy 9, 94, 110
Kincel Ryszard 9, 14, 57, 66, 71, 79, 87, 90,

- 93–95, 98–99, 103, 104, 107, 108, 110,
172, 173, 194, 223
- Kinsky Štěpán 40
- Klein Thomas 36
- Klimek Edward 197
- Kluss Józef 232
- Kniaziewicz Karol 137
- Knobelsdorff Curt Gottlob 115
- Knötel P. 108, 110
- Kobarski Hubert 196
- Koch Karl 212
- Kometer, baron 148
- Konieczny Alfred 32, 46
- Konopczyński Władysław 8, 32, 46, 53, 54,
60, 65, 66, 171, 194
- Konopka Tadeusz 97–98
- Kontler László 82, 87
- Kosiński Amilkar 118, 121–123
- Kossakowski Józef Antoni 138
- Kossakowski Józef Dominik 138
- Koszarski Stefan 121
- Kościelniak Franciszek 93
- Kotschy Karol 199
- Kownacki Józef 127
- Kozłowski Józef 117–119, 122, 129
- Kragl Viktor 156, 162
- Krajewski Jakub 11, 195, 199, 200, 202, 204
- Krane Alfred 41, 46
- Kraushar Aleksander 132, 134
- Kray Paul 173
- Kremsa Alois 204, 207
- Kreütz (Creütz) Gottlieb 73
- Kriecher Filip 150
- Kroczyński Hieronim 115, 118, 123, 125,
126, 130
- Kroener Bernhard R. 24, 26
- Kroll Stefan 24, 26
- Krug Wolfgang 152, 162
- Krukowiecki Jan 134–137, 142
- Kuhn Walter 10, 46, 196, 207
- Kukiel Marian 116, 118, 120, 130, 132, 142
- Kwaśniewski Walenty 135
- L
- Lapp Friderik Avgust 220
- Lapp Margarete 190
- Lapp Margarita Elizabeta 220
- Larysz Karol 91–97, 99, 102, 104, 107
- Lasperut S. 100, 106
- Laszowski Jerzy Adam 196
- Lazar Tomáš 149, 163
- Ledebur Leopold 37, 46
- Lefebvre Francois-Joseph 119, 120, 122–125,
127, 128
- Lefebvre-Desnouettes Charles 135
- Lehmann Viktoria 180
- Lemarois Jean 106
- Leopold II Habsburg 71, 82, 172, 192,
- Leopold Józef Lotaryński 35
- Lesiuk Wiesław 35, 46
- Lessing Julius 83, 87
- Leszczyńska z Opalińskich Katarzyna 19
- Libicki Marcin 8, 62, 65
- Libiczowski Karol 96
- Lichtenštejn, zob. Lichtenstein
- Lichtenstein Karl 166, 176
- Lichtenstein Gundakar 41
- Lichtenstein Josef Václav 35
- Lichtenstein Karel 41
- Lichtenstein Maxmilián 41
- Link-Lenczowski Andrzej 17, 26
- Lipowski, starosta myślenicki 92, 104
- Lis Michał 35, 46
- Lobkovic Ferdinand Filip 31, 40
- Lobkowiczová Marie 40, 43, 46
- Loison Louis Henri 125–127
- Löwendal Ulrich 13, 171
- Löwenschild Hannibal 182
- Lulewicz Henryk 16, 17, 25
- Lünig Johann Christian 41, 46
- Ł
- Łącki, podpułkownik 119, 124
- Łochocki Józef 97, 98
- Łoza Stanisław 60, 66
- Łubieński Feliks 168
- Łubieński Władysław 54
- Łukasiewicz Mariusz 135, 136, 142
- Łysiak Waldemar 96, 110

Indeks nazwisk

M

Machynia Mariusz 8, 59, 66, 71, 87, 90, 110, 168, 171, 194
Macuk Andrej 17, 25
Madej Grzegorz 9–12, 37, 49, 69, 72, 87, 158, 160, 163, 177, 191, 194, 196–198, 206, 207, 210, 223
Madziar Dawid, 11, 113
Maksymilian II 225
Malczewski, kapitan 124
Malicki Patrycjusz 91, 100, 101, 103, 110
Małachowski Jan 16, 18, 53
Mannteufel Ernst Christoph 30
Marenzi Emilija z Kochów 212
Marenzi Karl 212
Marenzi Klotilda 212
Marenzi Mihael 212
Marenzi Paula 185, 211, 212
Marenzi Pavla 161
Maret Hugues 96, 107
Maria Teresa 11, 31–33, 42–44, 50, 72, 81, 82, 144, 166, 167, 169, 171, 191, 226
Markuzel Anton 203
Marucchelli, adjutant 126
Mašek Petr 40, 46
Massalski Michał Józef 16
Massenbach Eberhard Friedrich Fabian 123
Mała Petr 35, 46
Mazek Dorota 23, 26
Mchowski Prokop 117, 118
Melcher Klara (Clara) 217, 218
Ménard Jean-François Xavier de 120, 123
Męciński Wojciech 91, 94, 98, 99
Miaskowski Antoni 54
Mielżyńska Anna z Bnińskich 57
Mielżyńska Zofia 57
Mielżyński Andrzej 57
Mielżyński Józef Klemens 60
Mieroszewski Józef 102, 104, 108
Mikołaj I Romanow 189
Mikulski Krzysztof 18, 25
Milikau Moritz Friedrich 14
Mittermeier, służący 92
Mittrowski Joseph 173

Mniszech Jan 57
Mniszech Jerzy August 53, 54
Mniszech Katarzyna z Zamoyskich 57
Mniszech Ludwika 57
Mniszech Michał Jerzy 57
Mohorič Ivan 160, 163
Mojaczewski Stanisław 117, 118, 121, 123, 125
Moliński Zdzisław 8, 19, 26, 27, 29, 46, 52, 66, 67, 113, 130, 132, 142
Moll Ignacy 196–198
Montecuccoli Raimund 182
Moszyński Jan Kanty 20
Moszyński Stanisław 96
Mościcki Ignacy 201
Mrozowska Kamila 58, 66
Murat Joachim 90, 94, 136
Mycielski Maciej 17
Mžyková Marie 40, 46
N
Nádasdy Franz Leopold 185
Nagy Ivan 152, 155, 162
Napoleon Bonaparte 7, 11, 89–91, 93–95, 97, 98, 106–109, 113–119, 121–123, 127, 128, 132–136, 138–143, 174
Napoleon II Bonaparte 43
Narzynski Jakub Florian 17
Naumburg-Zeitz Johann Franz Born 20
Nawrot Dariusz 9, 11, 12, 89, 92, 94, 110, 174, 194
Nebeský Jiří J. K. 41
Nechay Adam 74
Niemojewski Józef 118, 120, 122, 127
Niesiecki Kasper 36
Nietzsche Fryderyk 214
Nieuważny Andrzej 7, 90, 107, 108, 111, 113–115, 120–122, 129, 130, 132, 141, 142
Nowack Alfons 102, 103, 111
Nowakowski Tomasz 189, 194
Nugent Laval 175
Nyga Mateusz 108
O
Obermayer-Weckbecker Emilie 71, 87
Oczko Stanisław 9, 231
Oranski Jan de 103

- Ostein Jan Fridrich Karel 33
Ostrowska-Kęblowska Zofia 61, 66
Ostrowski Michał 92, 93
Ostrowski Tomasz 139
P
Paar Edvard 189, 216
Pachoński Jan 120, 130
Palát Pavel 43, 46
Pálffy Johann 185
Pavlovic Darko 175, 194
Perlakowski Adam 7, 11, 13, 14, 16, 17, 19–
21, 23, 24, 26, 29, 46, 51, 52, 66, 167, 194
Perusa Maximilian Emanuel 16
Pettkó Béla 148, 162
Pirnat Franciška 212
Pius VI 82,
Pivec Tone 213, 215, 223
Piwoń Aleksander 19, 26
Piwowarczyk Antoni 104, 110
Plater Ferdynand Fabian 17–18
Plater Jan Ludwik 17, 18
Plater Konstanty Ludwik 18
Plersch Johann Georg 22
Podstatzky Franz 172
Polak Jerzy 9, 69, 72, 87, 203, 207
Pongrátz Franziska (Béra) 156, 242
Pongratz Kuno 201
Poniatowski Józef 95–97, 99, 100, 105–107,
121, 124, 127, 128, 132–134, 141
Poniatowski Andrzej 40
Ponińska Ludwika Eufemia
z Domiechowskich 54
Poniński Adam 60, 63
Pöppelmann Karl Friedrich 22
Potocki Ignacy 56
Preibisz Leon 31, 46, 56, 61, 66
Preinfalk Miha 11, 143, 148, 149, 156, 161,
163, 209, 210, 223
Preinfalk Urban 149
Preissler Józef 197
Preschern-Heldenfeldt Franc 148
Preschern-Heldenfeldt Janez Krstnik 148
Preuss Johann David Erdmann 167, 194
Promnitz Karol 227
Prosnak Jan 62, 66
Pruszek Michał 95–100, 104, 106, 107, 109
Przeklasa Józef 108, 111
Przemsza-Zieliński Jan 105, 111
Przybylski Ignacy 113, 126
Ptak Marian J. 32, 46
Purzycka Iwona 10, 196, 197, 206, 207, 223
Puthod Jacques-Pierre-Louis 120
R
Rachuba Andrzej 16–18, 25
Raczyński Kazimierz 58
Radetzky Vencelj 156
Radetzky Josef 155
Radziwiłł Dominik 136, 138
Radziwiłł Michał Kazimierz 14
Radziwiłłowa z Lubomirskich Maria 171
Raglowich Clemens 100
Rączka Zofia 73, 87, 225, 227–230, 236
Reichhold 152, 162
Rembowski Aleksander 125, 129
Repnin Nikołaj 59
Rjavec Mojca 9, 11, 158, 160, 161, 163, 209,
213, 215, 223
Rogacki Tomasz 120, 130
Rogaliński Kasper 53, 54
Rogaliński, kapitan 118, 125
Romaniuk Przemysław Piotr 17, 25
Roschütz 148
Rottermund Andrzej 8, 62, 65
Rudolf II Habsburg 155
Rugále Mariano 156, 163
Rumiancew Piotr Aleksandrowicz 171
Ruzicka Dagmar 32, 46
Rydel Jan 179, 194
Rzyszczewski Gabriel 138
S
Sacken Eduard 39, 46
Saintignon (Saint-Ignon) Karl 172
Sanguszko Eustachy 137–139
Sanguszko Paweł Karol 16
Sapieha Aleksander 128
Sapieha Antoni Kazimierz 16
Sapieha Jan Fryderyk 16
Sapieha Józef Franciszek 18

Indeks nazwisk

- Sapieha Piotr Paweł 54
Saurma von und zu Jeltsch Hugo 41, 46
Schaeffer Henryk Wilhelm Fryderyk 100, 101, 110
Schaff-Gotsch Adam 226, 227
Schaffgotsch Filip Gotthard 35
Schimko Józef 203
Schmidt Johann 114
Schmoelzl Jan 91, 100, 103, 111
Schneller Andreas 176
Schneppenheim Józef Böllig 214
Scholz Bernhard W. 35, 46
Schütte Ulrich 83, 86
Secht, myśliwy 203
Sierawski Jan 118, 120, 124, 125
Sito Jakub 22, 26
Skałkowski Adam Mieczysław 8, 96, 110, 115, 121, 129
Skupiński, oficer 95, 102
Smole Majda 156, 160, 163
Smoler F.X. 197, 207
Smutný Bohumír 32
Soklic Guido 143, 144, 155, 163
Sokolnicki Michał 134, 135, 141
Sołłohub Dowojna Jan Michał 18
Solms Henryk 31, 32, 226, 227
Spremborg Sachsen-Merseburg Heinrich 20
Spyra Bronisław 100, 110
Spyra Janusz 4, 9, 32, 46
Szrednicki Czesław 8, 59, 66, 71, 87, 90, 110, 168, 171, 194
Stackelberg Otto Magnus 51, 61
Stanisław August Poniatowski 65, 71, 82, 114, 168
Stanisław Leszczyński 19, 23, 171
Starhemberg Jiří Adam 40
Starnawska Maria 8, 62, 65
Starý Marek 40, 46
Staszewski Janusz 92, 99, 103–105, 108, 109, 111, 115, 116, 118, 120, 121, 123–126, 129, 130
Steckla Andreas 204
Sternberg Leopold 182
Stock Andreas 42
Stollwerck Franc 214
Stroynowski Andrzej 132, 142
Strutyński Berlicz Jan Michał 17
Sułkowska Anna (z Dietrichów) 11, 143, 149, 158, 161, 180, 210
Sułkowska Anna Marta (z Durre) 215
Sułkowska Blanche (z Vincent de Thorulon) 219
Sułkowska Eleonora (z Cetnerów) 57
Sułkowska Elza (Weiler) 209, 210, 220, 221
Sułkowska Elżbieta (z Wągrowskich, Szalewska) 15
Sułkowska Ewa (z Kickich) 117, 132
Sułkowska Gloria Taida (Elkisch) 218, 219
Sułkowska Joanna (Sapieha) 56
Sułkowska Józefa (Potocka) 56
Sułkowska Judyta (Wysocka, z Bazardich von Montbelli) 57, 70, 71, 73, 74, 78, 79, 80, 81, 85, 89
Sułkowska Julianna Franciszka 70, 81
Sułkowska Karolina (z Bubnów und Lititz) 57, 113, 114, 116, 132
Sułkowska Karolina (z Glassów) 198
Sułkowska Ludwika (z Mniszchów) 57
Sułkowska Luiza (z Larischów, Ludwika Larysz) 91, 200, 228
Sułkowska Maria Antonia (z Gemperle) 158, 180, 210
Sułkowska Maria Franciszka (ze Stainów zu Jettingen) 37, 49,
Sułkowska Maria Gabriela (z Khuenów von Belasi) 185
Sułkowska Maria Luiza (z Freese) 189, 217, 218
Sułkowska Maria Teresa (z Moserów von Ebreichsdorf) 182
Sułkowska Marianna (Szembek) 56
Sułkowska Marianna (ze Strzemeskich, Świeżawska) 57
Sułkowska Paula Emilia Franciszka Antonia (z Marenzich von Marenzfeld und Schonegg) 211–215, 219, 220, 222
Sułkowska Taida (córka Ludwika) 210
Sułkowska Taida Karolina (córka Antoniego

- Pawła) 114, 116
Sułkowska Teresa (Wielopolska) 56
Sułkowska Valeria (Unterrichter von Rechtenthal) 71, 73, 86
Sułkowska Viktoria (z Lehmannów) 180
Sułkowska Wanda (van Wassenaer) 184
Sułkowska Zofia (ze Stollwercków) 214
Sułkowska(i) zob. Sułkowska(i)
Sułkowski Aleksander Antoni 7, 14, 23, 24, 26, 27, 52, 58, 66, 70, 73, 76, 168, 171, 191, 193
Sułkowski Aleksander Edward 182, 183, 190, 192, 205
Sułkowski Aleksander Józef (syn Franciszka) 69, 70, 71, 73, 74, 79, 85, 86, 172, 173, 192
Sułkowski Aleksander Józef 5, 7, 10, 11, 13, 14, 16–27, 29, 32–34, 36, 41–43, 45–56, 58, 62, 64, 66, 67, 72, 83, 165, 167, 168, 171, 172, 191, 194, 196, 206
Sułkowski Aleksander Ludwik 8, 9, 190, 192, 194–196, 201, 206, 207, 229
Sułkowski Aleksander Maria Emil Anton 189, 216, 218, 219, 220
Sułkowski Alfred 181, 198
Sułkowski Antoni (ojciec Teodora Aleksandra) 172
Sułkowski Antoni 7, 24, 26, 52, 53, 57, 113, 114, 116, 130, 131, 132, 167, 193
Sułkowski Antoni Maria Paweł (Toni) 161, 209, 210, 213, 216, 221, 222
Sułkowski Antoni Paweł 5, 11, 57–60, 63, 64, 66, 113–118, 120–123, 126–129, 131, 132, 134, 137, 141, 142
Sułkowski Antoni Ryszard 7
Sułkowski August Antoni 7
Sułkowski August Kazimierz 5, 7, 11, 14, 22, 23, 26, 27, 32–35, 42, 44, 51–55, 57–67, 69, 71, 72, 85, 167, 168, 171, 172, 191, 193, 196
Sułkowski Edgar 180, 184, 185, 186, 192
Sułkowski Franciszek de Paula 7, 8, 11, 24, 26, 52, 57, 58, 62–64, 66, 69–75, 77–80, 82–87, 89, 167, 168, 171–174, 191–193, 196
Sułkowski Jan Nepomucen 5, 9, 11, 70, 85, 89–111, 172, 174, 192, 194, 198, 200, 228
Sułkowski Józef 7, 93, 95, 114, 117, 174
Sułkowski Józef Maria 9, 143, 158, 159, 160, 162, 180, 192, 210
Sułkowski Ludwik (syn Ludwika Jana Nepomucena) 178, 180, 181, 191, 192
Sułkowski Ludwik Jan Nepomucen 9, 11, 143, 158, 159, 161, 165, 174, 175, 176, 180, 181, 191, 192, 197, 210
Sułkowski Ludwik Maria 214–216
Sułkowski Maksymilian 174, 176, 192
Sułkowski Stanisław (ojciec Aleksandra Józefa) 14, 15
Sułkowski Stanisław 9, 161, 180, 182, 189, 192, 199, 210–214, 219
Sułkowski Stanisław Aleksander (brat Aleksandra Józefa) 23
Sułkowski Stanisław Maria 188, 189, 192, 215–220
Sułkowski Teodor Aleksander 172, 174, 191
Sułkowski Wiktor 71, 86, 180, 186–189, 192, 210
Summerville Christopher 120
Sunnegk Jan 226
Swieten Gerard 82
Swietenena Gottfrieda 82
Switen Gerard van 82
Szalewska z Wągrowskich Elżbieta 15
Szczygielski Waclaw 8, 60, 66, 171, 194
Szembek Aleksander Józef 56
Szembek Franciszek Jakub 17, 18
Szembek Krzysztof Antoni 56
Szilassy Paula 189
Szubert Tomasz 9, 90, 95, 98, 107, 108, 111, 174
Szymański Jarosław 101, 110
T
Talleyrand Charles-Maurice 115
Terzi (Terzy) Ludwig 173
Hefner Titan Otto 38, 46
Toliński Józef 135, 136
Tomiczek Mieczysław 203, 207
Topolska Maria Barbara 52, 66
Topolski Jerzy 52, 66
Törring Anton Klemens 16
Trąbski Maciej 132, 142

Indeks nazwisk

- Trembicki, porucznik pospolitego ruszenia 94, 97
- Trepka, oficer 100
- Truchim Stefan 62, 67
- Tulard Jean 43, 46,
- Turno Karol 137, 142
- Twardowski Ignacy 53, 54
- Tyc Władysław 199, 207
- Tyroff J.A. 37, 43, 46
- Tyzska Andrzej 94, 110
- Tyszkiewiczowa Teresa 133
- Tyzenhauz Benedykt 17
- U
- Unruh Karol 116
- Unterrichter von Rechtenthal Valerie 71, 73, 86
- Uthicke Samuel 101, 103, 110
- V
- Valdštejna Albrecht Eusebius 40
- Vaňáček Michael 9, 174, 194
- Volkert Wilhelm 40, 46
- W
- Wackerbarth August Christoph 21, 30
- Wackerbarth-Salmour Joseph Anton Gabaleon 16
- Wacław III Adam, książę cieszyński 225, 235
- Wagner Josef Franz 165
- Wagner R. E. 76, 84
- Walcha Otto 37, 46
- Wawel-Louis Józef 91, 107, 111
- Wąsicki Janusz 91, 111
- Weckbecker Hugo 71
- Weckbecker Wilhelm 71
- Wegner Bernd 24, 26
- Wereszycki Henryk 179, 194
- Weyssenhoff Jan 121, 124, 129
- Wielopolski Adam 173
- Wielopolski Jan 56
- Wildau von Lindenwiesen Karl 73, 74, 90
- Wilhelm I Hohenzollern 181
- Wilhelm II Wirtemberski 180
- Wiśniowiecka Barbara Elżbieta 57
- Wiśniowiecki Michał Serwacy 16
- Witowski Andreas 92, 101–104, 108, 111
- Wojciechowski Kajetan 96, 110
- Wojtkowski Andrzej 116, 130
- Wrede Alphons 168, 175, 176, 180–182, 185, 189, 190, 194
- Wrzoł Józef 199, 207
- Wurbs Gerhard 10, 76, 87, 172–174, 194
- Wurmser Dagobert 89, 174
- Wybicki Józef 91, 115
- Wybranowski Roman 135, 137, 142
- Z
- Zabięło Henryk 137
- Zajączek Józef 90, 96, 98, 133
- Zakrzewski Adam 54
- Zakrzewski Ludwik 54
- Załuski Andrzej Stanisław 16
- Zamoyski Stanisław 138
- Zawadzki, rotmistrz 101
- Zedinger Renate 35, 46
- Zeydel Michał 128
- Zielińska Teresa 22, 27
- Zienkiewicz Michał Jan 17
- Zwierzykowski Michał 7, 11, 19, 21, 23, 24, 26, 27, 33, 51–55, 57, 58, 63, 65–67, 71, 87, 114, 130, 167, 168, 171, 172, 193, 194
- Ż
- Żychliński Teodor 52, 54, 56, 57, 63, 64, 67, 71, 87, 167, 168, 194

Redakcja: Dariusz Pohl
Projekt okładki: Marek J. Piwko
Korekta: Jadwiga Gaździcka, Dominika Malska, Tina Jugović
Projekt typograficzny i łamanie: Dariusz Pohl

Copyright © 2016 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-8012-921-4

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-8012-922-1

(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I, ark. druk. 15,5, ark. wyd. 17,0
Papier Sora Matt Plus 90g, vol. 1.2. Cena 34 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Zapomniani książęta?

Sułkowscy

w XVIII-XX wieku

Kolejne rozdziały pracy poświęcone zostały losom przedstawicieli wielu linii Sułkowskich od XVIII do początku XX w. Adam Perłakowski zarysował kolejne etapy kariery politycznej Aleksandra Józefa Sułkowskiego, ale także źródła potęgi ekonomicznej, umożliwiającej utrzymanie świetności rodu w następnych pokoleniach. Jiří Brňovják przedstawił studium heraldyczne dotyczące herbów i tytułów jakie od Marii Teresy otrzymał książę Aleksander Józef. Michał Zwierzykowski omówił strategię budowy pozycji rodu, jaką przyjął książę August Sułkowski, pozwalającą jemu i jego braciom sięgnąć po najwyższe godności w Rzeczypospolitej. Grzegorz Madej przedstawił postać księcia Franciszka Sułkowskiego oraz zestawił ze sobą dwa inwentarze bielskiego zamku z 1786 i z 1804 roku, pozwalające poznać zakres przebudowy siedziby książęcej. Dariusz Nawrot przywołał wydarzenia z życia księcia Jana Nepomucena Sułkowskiego w okresie jego największej aktywności, kiedy pragnął odegrać rolę wodza polskiego powstania na Nowym Śląsku w 1807 roku. Dawid Madziar zaprezentował przypadające na ten sam czas początki kariery wojskowej księcia Antoniego Pawła Sułkowskiego, organizatora i pułkownika 1.(9.) pułku piechoty Wojska Polskiego w 1806 i 1807 r. Z kolei Jarosław Czuby przywołał postać Antoniego Pawła Sułkowskiego, w kontekście okoliczności jego dymisji z funkcji Naczelnego Wodza w 1813 r. Miha Preinfalk przedstawiła postać Jozefa Dietricha i źródła jego fortuny oraz okoliczności małżeństwa córki barona z księciem Ludwikiem Sułkowskim. Piotr Kenig zaprezentował kariery wojskowe kolejnych członków rodziny w armii Habsburgów. Jakub Krajewski uwagę poświęcił gospodarce w lasach książęcych w Bielsku i okolicach od XVIII do początków XIX w. Mojca Rjavec opisała dzieje linii rodziny Sułkowskich związanej z Bresternicą koło Mariboru. Natomiast Grażyna Sokół przybliżyła skomplikowane dzieje bezcennego dla badania historii rodu Sułkowskich archiwum książęcego.

Ze Wstępu

Więcej o książce

CENA 34 ZŁ
(+ VAT)

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-921-4